BIBLIOTECA NAZ.E
131
D
38
NAPOLI

BIBL. NAZ.
VITT. EMANUELE III
151
D
38
NAPOLI

V91 191410

DE ORTU ET PROGRESSU ARTIS TYPOGRAPHICÆ

Ad Reveren. ac Eminentiſſimum
PRINCIPEM AC DOMINUM
D. ANSELMUM CASIMIRUM
ARCHIEPISCOPUM ET ELECTOREM MOGUNTINUM
S. R. IMPERII PER GERMANIAM ARCHICANCELLARIUM
ſcribebat
BERNARDUS à MAL-LINCROT
DECANUS MONASTERIENS.

BIBLIOTECA NAZIONALE DI NAPOLI

COLONIAE AGRIPPINENSIUM
Apud
JOANNEM KINCHIUM
ſub Monocerote veteri
ANNO M DC XXXIX.

DE ORTV AC PROGRESSV ARTIS TYPOGRAPHICÆ DISSERT. HISTORICA,

IN QVA
Præter alia pleraque
AD CALCOGRAPHICES NEGOCIVM
SPECTANTIA DE AVCTORIBVS ET
LOCO INVENTIONIS PRÆCIPVE
INQVIRITVR,
PROQVE *MOGVNTINIS* CONTRA
HARLEMENSES
concluditur

A BERNARDO A MALLIN-
KROT
Decano Monaſterienſi ac C. Mindenſi.

COLONIAE AGRIPPINAE,
Apud JOANNEM KINCHIVM,
ſub Monocerote veteri.

M. DC. XXXX.

EMI-

EMINENTISSIMO AC CELSISSIMO
PRINCIPI ac DOMINO,

D. ANSELMO CASIMIRO,

S. MOGVNTINAE SEDIS ARCHIEPISCOPO,
Sacri Romani Imperii per Germaniam Archicancellario ac Principi Electori,
Domino ſuo clementiſſimo,

Salutem humillimam dico, ac ſubjectiſſima obſequia offero.

EMINENTISSIME ac Rev.me, Princeps Elector, Domine Clem.me, Literarum ſtudia non minus in adverſis ſolatium, quam in ſecundis delectationem præſtare, inter doctos, utpote dulcedinis & ſalubritatis Muſicarum exercitationum gnaros & expertos, facile convenit; ideoque Em.æ ac R.mæ Cel.ni V.æ tanquam his etiam ſacris rite & religioſiſſime initiatæ, ignotum aut dubium eſſe non poteſt. Nec de gravioribus ſolummodo, ac ſacris maxime ſtudiis, quibus tamen principatum hujus laudis nemo ſanus con-

p. 2 troverſum fecerit, id obtinet, ſed reliquis etiam, quæ humaniora & philologica vocamus, cum iisdem commune eſt, eaque cum illis utiliter & cum plauſu, nedum citra reprehenſionem, etiam ab Eccleſiaſticis, conjungi poſſe, ut reliqua taceam, ipſorummet Sanctorum nos exempla docent, è quibus *Gregorium Nazianz.* & *Hieronymum Stridonenſem* in ſpecimen nominaſſe ſuffecerit: Etſi enim illa ejus ponderis non ſint, ut eandem contra animi ægritudines vim & robur inſtillent, quibus à philoſophia utraque, (ſecularem dico & divinam) confortamur. Hoc tamen efficiunt, dummodo potiora non negligantur, ut ſubinde præſentium malorum per jucundiſſimam pariter & honeſtiſſimam (quoties ad illa animum deflectimus) avocationem, obliviſci permittamur; ac propterea non poſſum non vehementer nuperi ſcriptoris, a) eruditi ſane & elegantis, ſententiam probare, qui ſatis ingenioſe & perargute Homericum *Nepenthes*. illud decantatiſſimum miſeriæ humanæ, & terreſtrium calamitatum alexipharmacum, inter reliquos ejus rei myſticos intellectus, etiam de bo-

a) *Petri la Seine.*

bonis literis b) exponit. Illius igitur ut pro captu meo, turbulentis & calamitoſis hiſce temporibus, aliquatenus me participem facerem, inter ceteras literarias recreationes, ſubciſivis aliquot horis, huic rei impenſis, examinare mihi placuit controverſiam illam, quam Batavorum aliqui, de Typographica inventione Moguntinis Em.æ V.ræ Celſ.nis, jam à quinquaginta annis, nec quicquam movere attentarunt. Hanc enim, etſi pridem Reverendus Pater, *Nicolaus Serarius*, non infimum ſacri ſodalitii ſui ſtudiique decus, & Moguntinarum rerum luculentus ſcriptor, præter alios hujus argumenti tractatores, egregie expenderit, & antagoniſtas illos ſat ſuperque repercuſſerit: nec dum tamen ceſſant iſti peregrinæ gloriæ involatores, urbis Em.æ Cel.nis Veſtræ obſtrepere laudibus; uti cum aliunde, tum ex hac commentatiuncula mea inſpicere dignaturis apparere poterit, quam veritati & eruditiſſimorum virorum hujus, & præcedentis ſeculorum honori, prout potui, libens concinnavi, non eruditionis, quam in me nullam eſſe ſcio, ac præſens argumentum illius p.3

b) De Nepen. Homer. part. 5. de Avocamentis.

oſtentationem vix admittit, ſed pietatis, quæ volentium à ſe repellit neminem, inde exſpectans teſtimonium. Antiquitati inquam, hoc agens, inſervire ſtudui, cujus profeſſionis ergo ſi non laudata, at excuſata ſaltem erit impenſa hæc honeſtiſſimæ rei qualiſcunque lucubratio: Nam ni obſtent tot antiquorum, tum rerum etiam teſtimonia, Germanorum in genere vix intereſſe poſſit, *Moguntiæ* an apud *Hollandos* Typographia prodierit. Bataviam enim cum populis urbibusque ſuis non partem tantum Germaniæ eſſe, ſed etiam à multis ſeculis Imperio Romano-Teutonico & Cæſaribus ſubjectam fuiſſe, ac etiam nunc eſſe, partim manifeſtum & notiſſimum eſt, partim facili negotio, ſi qui forte ſunt, qui negare non formident, probari & oſtendi poſſit. Alteri tamen iſti, quam dixi, Divæ præcipue litare conatus ſum, qua remota nec vetuſtas aliqua, licet veneratio & cultus illi debeantur, operam meam expectet. Puto autem me his ipſis, cum quibus contendendum erit, tanto minus ſuſpectum fore, quod incunabula mea inter *Harlemum* & *Moguntiam* conſtituta, æquo fere ſpatio utrinque abſint; præſertim cum etiam alias cauſam non habeam, cur

cur uni loco magis, quam alteri, ſi cum bona veritatis venia fieri queat, gratificari cupiam. Qui iidem etiam reſpectus apud Em.mam Cel.nem V.am excuſabunt ſpero, quod exterus aliquis in hanc arenam deſcendere non dubitaverit. Nam non tantum ad illos, qui ex adverſo pugnant, ſed etiam ad reliquos, qui forte hæc legere & examinare volent, ſpectare arbitror, ab illorum aliquo, ut omnia reliqua abſint, hanc cauſam typorum agi, quos locus ſcriptionis, & homagii nexus, quæque ejus generis alia ſunt, obnoxii miniſterii ſuſpicione non gravent. Si quis autem opinari volet, me, dum hoc argumentum tracto, rem non admodum neceſſariam curaſſe, ſed talem potius, in qua opes Græciæ, ut ille dicebat, aut ſalus Germaniæ minime ſitæ ſint, cum illo contendere non conſtitui: meminiſſe tamen illum velim, quisquis tandem fuerit, rerum ad ſe non pertinentium prærigidus cenſor, qui forte talia objecturus ſit, ſi omnia, quæ ejusmodi ſunt, negligi debeant, poſſe & alia multa, haud paulo minoris, quam hoc ſit, momenti in quibus tamen non pauci ætatem terunt, eadem opera ſecure omitti. Nec etiam puto mihi quempiam diem dicturum eſſe, quaſi

dum hoc ago, alia potiora neglexerim, cum neceſſaria ſit ingeniis alterna remiſſio, ne continua in ſeriis tetricisque intentione, mitioribus non recreata focillamentis, nimium conſumantur. Non alii autem quam Emin.mæ Cel.ni V.ræ Ill.me & Rev.me Princeps Elector, hanc opellam meam
26 offerre & conſecrare volui: in qua tamen non muneris tenuitatem, ſed tum exhibentis devotiſſimum animum, tum urbis ſuæ decus, & omnis Imperialis Germaniæ gloriam, quibus duobus ille, & impolitus hic ſtilus meus laborarunt, ut reſpicere & æſtimare velit, humillime obſecro. Loci, inquam, Præſulem & Principem, tum Imperii Jurium & dignitatis cuſtodem & conſervatorem, tractatulus hic meus præ cæteris adire & venerari debuit. Nec enim ſine aliqua Numinis providentia contigisſe credo, ut in illa potiſſimum urbe, incomparabile hoc novæ ſcriptionis inventum in lucem ederetur, cujus antiſtes Archi-Cancellarii per Germaniam munere, & Nomophylacis dignitate emineret, ut deinceps ille ipſe, omnesque ejus in ſancta iſta ſede ſucceſſores, hoc typorum domeſtico & vernaculo artificio, quibus deinceps res literaria præcipue conſtat & ſtabi-

bilitur, conciliante; in Apollinis etiam regno & Muſarum republ. Archigrammatei præcelſo & digniſſimo officio, jure optimo honorari merentur; eoque ipſo tutelam & defenſionem chalcographicæ inventioni tanquam municipi & clienti ſuæ præ ceteris curatius impenderent. Suſcipiat igitur Eminent. Celſ. Veſtra hanc qualemcunque promtiſſimæ voluntatis & humillimi obſequii exhibitionem, p.7 ſolita ſibi generoſiſſimi animi ſui humanitate, meque ſibi deditiſſimum, ut hactenus, ita deinceps etiam benigniſſime favere, & perpetuum protegere clementiſſime pergat. Ita Illuſtriſſimæ Celſitudin. Veſtræ notiſſimæ dudum, cum reliquæ virtutes, tum præcipue *in proſperis moderatio, in adverſis conſtantia*, & utrobique *animi mentisque vigor rectique tenacitas*, hoc ipſo typorum ſuorum ſonoro præconio, magis magisque per orbem publicentur, & ad omnem poſteritatem tabulis æternitatis inſcribantur, quam Deus Opt. Max. Eccleſiæ & Reipubl. diu incolumem ſupereſſe & proſperari concedat. Dabam Monaſterii Weſtphaliæ è Muſei Curifugio, Anno à ſalutis noſtræ reparatione M IↃ C. XXXIX. Kalend. Septemb. die XIII. S. *Bernardo Claravallenſi* ſacro.

Emin.mæ & R.mæ Celſ.nis V.ræ

Humillimus & devotiſſ. Servitor,
Bernardus à Mallinkrot.

ÆQVO

p. 8 ÆQVO ET VERITATIS STVDIOSO LECTORI

Sal. plur. dico.

Neque partium ſtudio, neque odio cujusquam, lector benigne, impulſus hunc de typographiæ initiis & progreſſibus conatum meum in publicum protruſi, tibique, ſi annuis & afficeris, legendum & cenſendum obtuli. Permovit me tum ingenuus quidem, pauloque tenerior erga bonas literas, deque illis quocunque nomine bene meritos, affectus, tum innocentiæ injuſte afflictæ preſſæque patrocinium, quod ex opere ipſo, ſi tanti tibi videbitur, te cognoſcere malo, quam hic paulo ambitioſius, ut nonnemini forte ſuſpectus fierem, à me venditari. *Hollandis* cur decora ſua, quæ citra aliorum illis injuríam debeantur, invidere velim, cauſam non habeo: Ac alias etiam in ſuum cuique tribuendo, affectuum & cupiditatum ſordes in conſilium admittendæ non ſunt. Nec poſſum non amare *Bataviam*, quæ plurimos eccleſiæ Chriſti catholicæ, & literariæ reip. dedit & protulit præclariſſimos viros, (interque cæteros facile principem *Eraſmum Roterodamum*, erga quem, ut de cæteris taceam, ſingulariter me, quatenus cenſura catholicæ pietatis, & potior amore quorumvis incorrupta veritas permittunt, affici, non cupiam diffiteri, idque, ſi Deo placebit, & vita ad hoc ſup-

pe-

petet, peculiari opere de vita & ſcriptis illius viri, & quanti, fide & probitate ſalvis, ab illis, qui obedientiam Romanæ eccleſiæ ſedisque apoſtolicæ profitentur, æſtimari fierique poſſit, brevi, ut ſpero, oſtendere laborabo.) Quam procul autem à me ſit erga nationem hanc averſior animus, è ſequenti Epigrammate, quibus c) *Joſephi Scaligeri* Hollandica miracula amplificatum & auctum iri utcunque conſtare volo, cui etiam in lectoris gratiam ipſum Scaligeri carmen præmitti, quis vetet aut improbet?

JOSEPHVS JVSTVS SCALIGER De Mirandis Bataviæ ad Janum Douſam. p. 9.

Ignorata tuæ referam miracula terræ,
Douſa, peregrinis non habitura fidem.
Omnia Lanitium hic laſſat textrina *Minerva*,
Lanigeros tamen huic ſcimus abeſſe greges.
Non capiunt operas fabriles oppida veſtra,
Nulla fabris tamen hæc ligna miniſtrat humus.
Horrea triticeæ rumpunt hic frugis acervi,
Paſcuus hic tamen eſt, non Cerealis ager.
Hic numeroſa meri ſtipantur dolia cellis,
Quæ vineta colat, nulla putator habet.

Hic

c) Extat inter opuſcula ejus varia a. 1612. Frfti edita.

Hic nulla, aut certe ſeges eſt rariſſima lini,
Linifici tamen eſt copia major ubi?
Hic mediis habitamus aquis, quis credere poſſit,
Et tamen hic nullæ, *Douſa*, potantur aquæ.

Ignoſce, Lector, quod huic pretioſæ pui puræ vilem, qui ſequitur, pannum aſſuam. Formam tamen poëmatis extra cenſuræ aleam relinquas velim. Materia certe vinco, & hactenus judicium tuum non formido.

Epigramma de Miraculis Hollandiæ, à *Scaligero* diſſimulatis aut neglectis.

S*caliger*, arguto terræ miranda Batavæ
Carmine deſcribens, maxima præteriit.
Nam ſint magna licet, quæ grandius ille recenſet,
Hæc majora tamen Muſa puſilla canit.
1.Pacis delitiæ medio in diſcrimine belli
Felici Hollandos conditione beant.
Navibus in pelago,& fluviis fiducia tanta eſt,
Hoſtica ſic procul eſt inde & amica phalanx:
2.Hoſtis & hic peperit Muſis Bellona Lycæum
Inclyta Martis opus, nam ſchola, Leida, tua eſt.
Quique ferus toties juvenes fugat atque magiſtros,
Ejus ope Aonidum culta palæſtra viget:

In-

Ingeniis ſcriptisque omnem quæ provocat orbem,
Heinſius ac reliqui hoc,tu quoque,*Douſa*, doces.
3.Tertia res ſupereſt,magis admirabilis illis,
Quas retuli,at numis (ſ.verbis) non memoranda meis.

Amor igitur erga immortales viros, veros typographici artificii inventores, tum artis ipſius æſtimatio, hanc à me impetrarunt (an imperarunt verius) lucubratiunculam. Et illis, & huic debemus incomparabilem illam, qua veteres caruerunt, ſtudendi commoditatem: quæ præterquam quod & oculis & loculis ſtudioſorum hominum, tum characterum politiæ & nitela, (ſ. polita nitela) tum tolerabili librorum pretio, ſi priſca cogites & conferas, præclare conſulit; tantam nobis dudum ſuppeditavit in omni ſcientiarum ſtudiorumque genere codicum ac voluminum copiam, ut hæc & ejusdem guſtus reliqua, quæ recenſere longum ſit, reputanti mihi cum d) *Naſone* exclamare liceat: p. 10.

Priſca juvent alios, ego me nunc denique natum
Gratulor: hæc ſtudiis tempora prompta placent.

Non igitur eſt, ut humilitatem argumenti quis objiciat, cujus neminem, quantæcunque ſit vel eruditionis, vel dignitatis ac gradus, pudere jure poteſt, nedum ut

d) De arte amandi III. v. 122. ſq.

ut mea id mediocritas dedignari debuerit. Si enim *Claudius Clemens*, Profeſſor Madritanus, diſertiſſimus ſcitiſſimusque Muſei exſtructor & inſtructor, in ipſis ſapientiæ ſacrariis, id eſt, librorum repoſitoriis, quæ Bibliothecæ vocantur, inter doctorum imagines etiam Typographicis inventoribus recte, ut facit, locum concedit, ac dudum ante illum re ipſa id præſtitum eſt à *Theveto & Beierlingio*: quis improbet illos cura & ſollicitudine ſua, à literarum amatoribus non inferiores cenſeri; præſertim de illis non alia tradentibus, quam quæ ad eruditionis & ſtudiorum decorem & exiſtimationem pertinent, & poſterorum cognitione digna ſunt? Fave igitur, quisquis hæc legis, cœptis meis, eſtoque certus, nunquam nos ſatis gratos eſſe poſſe erga homines, qui excuſoriam artem publicis uſibus excogitarunt; nedum erga divinum Numen, quod illis hanc gratiam & illuminationem cœlitus infudit ac conceſſit. VALE.

AD INCLVTAM MOGVNTIAM GRATVLATIO.

Audiit excelſo ſublimis Phœbus Olympo,
De primum inventis prœlia mota typis:
Audacesque animos hominum, atque ingentia ridens
Vota: Quid hæc non gens improba tentat? ait.

Non

Non hominum, inclamans, opus hoc; opus omne Deorum eſt,
Quique dedere Artes, hique dedere *Typos*.
Attamen è cœlo (pergit) cum hæc munera terris
Inferrem, ſummi Numinis imperio.
Aurea præ cunctis mihi ſola *Moguntia* lecta eſt;
Viſa nec hoc Xenio dignior ulla fuit.
Hic pietas & avita fides, gratiſſima cœlo
Perpetuum fixit non temeranda Larem.
Hic ſacræ florent Artes; tentoria Muſæ Germanæ hoc pridem conſtituere ſolo. p. 11
Hanc propter Rheni facili gratoque ſuſurro,
Pegaſeis melior labitur unda vadis.
Hic & ab adverſo declivi flumine ſeſe
Mergit Rhenanis *Mœnus* amœnus aquis.
Hanc virides luci circum, nemoroſæque tempe,
Pulcraque, pampineis frondea tesqua comis.
Illa meas rapiunt Peſtana roſaria Muſas,
Par alibi eſt homines, hic habitare Deas,
Scilicet oderunt turbas, odere paludes,
Aura ubi limoſis denſior halat aquis.
Quando *typos* ergo ante omnes his deſtinat æther;
Sume, nec ingrata, *Vrbs*, quæ fero dona, manu.
Dixit; & ut plena fudit ſua munera dextra,
Ad Superos celeri calle relegit iter.

Ex illo nomenque Tuum laudesque manebunt,
Et decora, *Vrbs* nullis interitura rogis.
Clara Semiramios ſileat Babylonia muros,
Et Mauſolæi nobile Cares opus;
Pyramides *Memphisque* ſuas, *Rhodiique* Coloſſum,
Atque ædem Jonii, magna Diana, tuam;
Cæteraque obticeant mundi miracula: Nempe es
Omnibus his unis clarior *Una Typis.*
Quid? quod in humanis operum hebdomas iſta perennat
Mentibus; hoc totum debet & illa Tibi.
Pyramides ubi *Memphi* tuæ? tuus ille Coloſſus
Dic, *Rhode*, ubi? magni gloria prima maris?
In nihilum rediere ſuum cogentibus annis,
Et ſecum fugiens abſtulit illa dies.
Concidit & Babylon, Mauſolæumque ſuperbum,
Et ſtravit Trivios impia flamma Lares.
Quod ſuper-illorum-eſt, & quod poſt ſecula longa,
Illa ſtupebit adhuc poſthuma progenies.
Muneris omne Tui eſt *Mogani urbs augusta*: Tuisque
Inconcuſſa manent usque vigentque *Typis.*
Illa dies ergo Te Te, *alma Moguntia*, claram
Extulit, & cœli ſedibus inſeruit.
Illa tibi famam peperit, qua Machina mundi
Tenditur, & latam *Nereus* ambit humum.

Illa

Illa (Tuæ licet hoc laudi vetat addere livor,)
Unam te cunctis urbibus antetulit.
Forſitan indignans Batavus marceſcet, & unum
Hic Tibi præ reliquis obſtrepet *Harlemium*;
Quæque Tibi ſoli debetur adorea, civi,
Jus contra, volet hanc impoſuiſſe ſuo.
Nil metue. Ecce Tui vindex invictus honoris
MALLINCKROTTIADES arma animosque parat:
Frigidaque hæc veri commenta umbone repellens,
Et ſtyli & ingenii vi calamoque fugat:
Et jamjam exiguo hoc inſomnia tota *Libello*,
Ceu ſolis Lampas nubila, diſcutiet.
Quodſi Te contra porro tamen Aemulus hiſcet,
Nec volet à Plagio continuiſſe manum;
Fortior inſurgens gravioribus *ille* flagellis,
Multato male mox osque manumque premet;
Nec minus ipſe ſibi decus hinc illuſtre parabit,
Calcographique Typi, Prelaque donec erunt.
Ergo Tuæ laudis tanto Aſſertore triumpha,
Et longum, *Urbs*, titulis *incluta* plaude Tuis.
Quin & commerita felix Tua tempora lauro
Cinge, coronari quâ ſua Phoebus amat:
Hunc Tecum Diûm, qui participavit honorem,

Ille, nec invitus, *laurea ſerta* favet;
Immo & qui tanto mactavit munere ſolam,
Ille, vel invitis omnibus, *Illa* dabit.

Bernardi Rottendorfii, Com. Pal. Cæſ. Sereniſſ. Elect. Colon. ac Reip. Monaſt. Medici.

p. 12

INDEX a)
CAPITVM HVIVS OPVSCVLI.

Proemium pag. 1
Cap. I. Diverſæ opiniones de inventione typographica, deque iis judicium 2
Cap.

a) Vidi aliud hujus libri exemplum, in quo ejus Summa capita ita recenſentur:

Capita Tractatus typographici.

1. Diverſæ opiniones de primæva inventione Typographiæ. pag. 2.
2. Teſtimonia veterum proſternit. pag. 7.
3. Teſtimonia pro Harlemenſibus pag. 27.
4. Recentiores teſtes pro Moguntinis. pag. 41.
5. Examen utriusque partis, & argumenta contra Harlemenſes. pag. 48.
6. Juniani teſtimonii textus excutitur & refellitur. pag. 51.
7. Reliquorum, quæ pro Harlemenſibus pugnant, refutatio, pag. 58.
8. Rerum teſtimonia pro Moguntinis. pag. 65.
9. De loco inventionis artis typographicæ. pag. 70.
10. De tempore ejusdem. pag. 71.
11. De inventoribus veris hujus artis. pag. 73.
12. De propagatione & dilatatione ejusdem. pag. 81.
13. De primis libris impreſſis. pag. 90.

14. Ne-

Cap. II. Teſtimonia veterum & auctoritates, qui ante *Hadrianum Junium* vixerunt, Typographiam Moguntiæ inventam eſſe affirmantium pag. 7.
Cap. III. Teſtes pro Harlemenſibus de Typographia in Hollandia inventa 27.
Gap. IV. Teſtes Neoterici pro Moguntinis 41
Cap. V. Examen ſuper dictis utriusque partis, & argumenta pro Moguntinis 41
Cap. VI. Juniani teſtimonii ſeu aſſeverationis textus excutitur & refellitur 51
Cap. VII. Reliquorum, qui pro Harlemenſibus pugnant, refutatio 58
Cap. VIII. Rerum teſtimonia pro Moguntinis 65
Cap. IX. De loco inventionis 70
Cap. X. De tempore factæ inventionis 71
Cap. XI. De inventoribus hujus artis 73
Cap. XII. De propagatione artis Typographicæ 81
Cap. XIII. De primis libris impreſſis 90

14. Nomenclatura aliquot Typographorum eruditione & artis ſuæ induſtria præſtantium. pag. 91.
15. De præcipuis aliquot impreſſis operibus, & de catalogis officinarum. pag. 99.
16. Comparatio primitivæ & hodiernæ Typographiæ. pag. 101.
17. Apologia pro Typogrophia contra obtrectatores. pag. 106.
Indices Auctorum de Typographiæ inventione, nec non Typographorum & Correctorum in iſto exemplo haud extant.

Cap XIV. Typographorum aliquot doctrina excellentium nomenclatura 91
Cap. XV. De Operibus præcipuis impreſſis 99
Cap. XVI. Comparatio primitivæ & hodiernæ typographiæ 101
Cap. XVII. Defenſio typographiæ contra obtrectatores 106
1. Hiſtoria impreſſionis Bibliorum complutenſium 110
2. De Typographica officina Plantini, è *Lud. Guicciardino & Stribanio* 114
3. Hiſtoria impreſſionis regiorum bibliorum Antwerp. 115
4. *Chriſtophori Milæi* locus de Typographia 124
5. De officina Colonienſi Hieratina 124

p. 15 AUCTORES, QUI PRO MOGVNTINIS TESTANTUR, ANTIQVI, i. e. HADRIANO JUNIO ANTIQVIORES.

Abrahamus Bucholtzerus, pag. 41
Achilles Gaſſarus, 27
Andreas Althamerus, 13
Andreas Thevetus, 20
Baptiſta Fulgoſius, 13
Barthol. Chaſſanæus, 20
Bernardus Hertzog, 27 not.
Bernardus Mollerus, 23
Conradus Celtes, 11
Conr. Geſnerus, 27
Conradus Peutingerus, 9

Cor-

Cornelius Callidius,	27. 50
Cyriacus Spangenberg,	27 not.
Dav. Sigem. Caſſovius,	24
Eraſm. Roterodamus,	50
Franciſcus Irenicus,	17
Franc. Philelphus,	18
Gaſpar Bruſchius,	27 not.
Gaſpar Hedio,	27
Gaſpar Peucerus,	
Georg. Merula,	20
Georg. Sabinus,	22
Guilielm. Xylander,	27 not.
Henr. Pantaleon,	22
Hieron. Bardus,	20
Huldricus Mutius,	14
Jac. Phil. Bergomenſis,	18
Jac. Wimphelingius,	7
Jo. Ant. Maginus,	20
Jo. Arnold. Bergellanus,	25
Jo. Bapt. Egnatius,	19
Jo. Aventinus,	14
Jo. Bodinus,	20
Jo. Boterus,	19
Jo. Carion, ſive Phil. Melanchthon	16
Jo. Funccius,	16
Joannes Nauclerus,	10
Jo. Stumpfius,	27 not.
Jo. Trithemius,	7
Jo. Thomas Freigius,	27 not.
Laurentius Valla,	13
Leonh. Creutzhemius,	27 not.

Martinus Cruſius, 25. 47
Matthæus Beroaldus, 27 not.
Matthias Palmerius Piſanus, 19
Marc. Ant. Sabellicus, 12
Melch. Guilandinus, 27
Nicod. Friſchlinus, 24
Paralipomenon ad Urſpergenſ. auctor 16
Paulus Jovius, 19
Paul. Langius, 15
Petrus Apianus, 13
Petr. Opmeerus, 41. 50
Petr. Ramus, 20
Philipp. Beroaldus, 9. 10. 12
Polydorus Virgilius, 17
Raphael Volaterranus, 12
Reinerus Reineccius, 27 not.
Sebaſt. Brant, 9. 10
Sebaſt. Munſterus, 14
Steph. Forcatulus, 20
Theodor. Zwingerus, 16
Thomas Garzonius, 20

Auctores Neoterici pro Moguntinis, i. e. Hadr. Junio juniores.

Adelarius Erichius, 47 not.
Arnold. Rayſius, 47
Britannicarum Antiquitatum auctor, 47
Chriſtoph. Beſoldus, 47 not.
Chriſtoph. Helvicus, 42
Chriſtoph. Leheman, 47 not.
Chronici Eccleſiaſtico-Politici auctor, 47 not.

Clau-

Claudius Clemens,	47	not.
Daniel Otto,	47	not.
Daniel Pareus,	47	not.
Dionyſ. Petavius,	42	
Elias Reuſnerus,	47	not.
Ferteolus Locrius,	45	
Gabr. Naudæus,	46. 47	
Georg. Draudius,	46. 47	
Henr. Salmuth,	42	
Henr. Spondanus,	42	
Horat. Turſelinus,	42	
Jac. Bornitius,	47	not.
Jac. Gualtherus,	47	not.
Jo. Barclajus,	47	not.
Jo. Buſæus,	47	
Joan. Chapeauvillius,	47	not.
Jo. Cluverus,	47	not.
Jo. de Colle,	47	
Jo. Heidfeldius,	47	
Jo. Jac. Friſius,	47	p. 14
Jo. Serræus,	47	
Jo. Wolffius,	47	not.
Jul. Cæſ. Bulengerus,	45	
Nicol. Dolionus,	47	not.
Nic. Serarius,	46	
Petrus Heigius,	47.	not.
Petr. Matthæus,	47	
Sebaſt. Verronius,	47	not.
Sethus Calviſius,	47	
Wenceslaus Sturmius,	47	not.
Wilhelm. Dilichius,	47	

Nn 5 Au-

Auctores, qui pro Harlemenſibus teſtantur.

Aubertus Miræus, 32
Franc. Sweertius, 32
Gaſpar Barlæus, 37
Hadr. Junius, 27
Jo. Henr. Alſtedius, 40
Jo. de Laet, 39
Jo. Surenus, 50
Marcus Zuerius Boxhornius, 35
Matthias Quadus, 32
Petr. Bertius, 35
Petr. Montanus, 32
Petr. Scriverius, 33
Valer. Andreas, 31

Dubii & ambigui, qui *Harlemenſium* meminerunt.

Adrianus Romanus, 31
Andr. Schottus, 33
Franc. Haræus, 39
Herm. Hugo, 39
Jac. Middendorpius, 31
Jo. Iſacius Pontanus, 40
Laur. Beierlinck, 32
Ludov. Guicciardinus, 31
Martin. Zeilerus, 33
Simon Majolus, 33
Thomas Lanſius, 33

Index Typographorum, Bibliopolarum & Correctorum, qui in hoc opore memorantur.

Adam Petri, 22. 86
Adolph. Riſchius, ſive Ruſchius, 8. 22. 85
Aldus Manutius Senior, 15. 21. 91. 97
Aldus Manutius Junior, 92. 98.
Ambroſius & Aurelius Frobenii, 85
Andreas Wechelus, 87
Angermarii, 97
Anton. Gryphius, 21. 90
Anton. Hierat, 95. 100
Ant. Koburger, 87
Ant. Winter, 86
Arnold. Birckman,
Arn. Guil. Brocarius, 89
Arnold. Pannartz, 84
Arnold. Quentelius, 94
Auguſtinus Dodo Corrector, 100
Bal-

Balthaſar Moretus, 95
Bernardus Gualtherus, 95
Bergeri, 97
Belleri, 95
Briæi fratres, 103
Choüet, 97
Chriſti. Wechelus, 97
Chriſto. Froſchovver, 86
Chriſto. Plantinus, 31. 94. 101.
Ciera Venetus, 97
Claudius Marnius, 87
Clem. Schleich. 86. 87
Conr. Finer, 88
Conr. German, cogn. Swenhem, 17. 18. 22. 24
Conr. Denckmuth, 45. 88
Cornel. Liſerius, 97
Creſpin, 97
Dominicus Baſa, 98
Egenolph. Emmelius, 87
Erhardus Rodolff de Auguſt. In addition.
Eucharius cervicornus, 94
Eucharius Silber, 83
Fiſcherus, 87
Franciſcus Fradinus, 90
Franciſcus Raphelengius, 94
Franciſc. Stephanus, 21
Franciſcus Ziletus, 99
Georgius Mittelhus, 89
Georg. Ludov. Frobenius, 97
Gerwinus Calenius, 93
Godfridus Hittorpius, 93
Georg. Willerus, 105
Giolitæ, 97
Groſii, 97
Guilielm. Morellius, 94
Hadrianus Turnebus, 94
Hanſon Hamman, 45. 82
Henr. Hondius, 97. 102
Henr. Petri, 86
Henr. Quentel, 45
Henr. Steph. Senior, 90
Henr. Stephanus Nepos, 21. 92. 97
Hermannus Mylius, 95
Hier. Commelinus, 93
Hieron. Frobenius, 85
Horatius Cardon, 90
Hugo à Porta, 90 p. 15
Jacobus Sacon, 83
Janſonius, 97. 102
Imberti, 97
Jodocus Badius, 89. 93
Jo. Amerbachius, 85. 86 93
Joan. Aubrius, 87
Joan. Bellerus, 95
Joan. Brocarius, 113

Joan.

Joan. Blarv, 97
Jo.Fauſtus, 14.15.16.41
Joan. Frobenius, 15.22 86.97.100
Jo. Gensfleiſch, 9.16
Jo. Gutenberg, 7.8.12
Jo. Gymnicus, 95
Jo. Hervagius, 86
Joan. Kinkius, 95.
Joan. Krebſius, 94
Jo. Limburgus, 88
Joan. Manthen de Gerresheim,
Jo. Medinbach, 14
Jo. Mentel, 8.22.85
Joannes Moretus, 95
Jo.Oporinus, 22.86.93 96
Joan. Parvus, 89
Joan. Petrus, 86
Jo.Phil. de Lignamine,84
Jo. le Preaux, 9.22.85
Jonas Roſa, 87
Joſias Rihelius, 97
Juo Scheffer, . 22
Juntæ, 97
Landryus, 97
Lazarus Zetznerus, 97
Leonardus Hol, 88
Levinus Hulſius, 103
Ludovicus König, 97
Martinus Flaccus, 8.85
Martinus Nutius, 94
Maternus Cholinus, 95
Matthæus Merianus, 103
Matthias Schurerius, 8 15.85
Michael Vaſcoſanus, 95
Miſſarinus, 97
Muſchius, 97
Nicol. Baſſæus, 87
Nicol. Epiſcopius, 85
Nicol. Henrici, 97
Nic. Jenſon, 18.22.45.82
Nicol. Kesler, 45.85
Nicol. Laurent. 84
Nivellius, 97
Octavianus Scotus,45.82
Paulus Manutius, 92.97
Petrus Drach, 88
Petrus Henningus, 95
Petrus Kopfius, 87
Petrus Quentelius, 94
Petrus Paulus Porrus, 99
Petrus Perna, 86
Petr. Schœffer, 7.15.22
Pratus, 97
Proſtius, 97
Richard. Paffradius, 89
Robert.Stephanus,21.92
Rovillius, 97
Rulandius, 97

Rut-

Rutgerus Reſcius, 89. 93
Salamandra, 97
Schonwetter, 87
Schureri, 97
Sebaſt. Cramoiſy, 97
Selfiſch, 97
Servatius Saſſenus, 89
Simeon Nicolaus Nardus, 98
Simon Colinæus, 96
Simon Melangius, 96
Sonnius, 97
Sigiſm. Feyrabendt, 87
Sixtus Ruſinger, 8. 15. 22. 84
Stephanus Arnoldi, 88
Steph. Doletus, 93
Stoer, 97
Theodoricus Martinus, 89
Thomas Anſelmus, 15
Thomas Wolfius, 22. 85. p. 16
Tornæſius, 21. 90
Valgriſius, 97
Vignon, 97
Vlricus Han, 3. 8. 13. 17. 22
Vlricus Zellius, 38. 82
Willeri, 97

Correctores aliquot celebriores.

Antonius Ghesdalius, 96
Comelius Kilianus, ibid.
Eraſmus Roterodamus, 97
Franciſcus Harduinus, 96
Fridericus Silburgius, 96
Joan. Ant. Bergell. 96
Michael Fernus, 96
Nicolaus Gerbelius, 96
Ortuinus Gratius,
Petrus Trecius, 97
Sigiſmundus Gelenius, 96
Theodorus Pulman, 96
Victor Giſelinus, 96

Dis-

p. 1

DISCVRSVS
ſive
DISSERTATIO
DE
ARTIS TYPOGRAPHICÆ INVENTIONE.

Celebris & famigerata inter quosdam magni nominis in republ. literaria viros controverſia eſt, de impreſſoriæ artis inventione, maxime quo ad auctorem & locum, tum ipſum quoque tempus, quo primitus in lucem edita fuit, de quibus omnibus, aliisque hujus artificii circumſtantiis & connexis, diverſæ extant diverſorum ſententiæ & traditiones, quas in veritatis ejusque amantium gratiam poſt alios, qui idem ante hac tractarunt argumentum, aliquanto penitius ad examen ac trutinam revocare, & operæ pretium & eruditorum cura dignum cenſeo, eaque de cauſa non pigebit horulas aliquot huic rei dicare. Quid enim magis convenire poſſit homini literis dedito & librorum curioſo, quam id ſerio agere, ne de tam præclari & prorſus divini artificii veris & genuinis repertoribus dubitare deinceps ipſemet aliique poſſint. Divinum, inquam, hoc artificium cenſeo, quo de cetero cautum & proviſum eſt, ne vel temporum injuria, vel qui-

quicunque alios caſus lucubrationes docto-rum hominum intercipiat, & poſterorum notitiæ invideat, quod pleriſque retro aucto-ribus accidiſſe, æternum lugemus, qui bonas literas æſtimamus. Ut autem ſine prologi prolixitate rem ipſam aggrediar, a) breviter recenſebuntur quorundam opiniones, qui vel Germanis inventæ hujus artis gloriam invi-dentes, ad exteros illam deferunt, vel alios ei-dem inventores, alia loca in ipſa Germania aſ-ſignant, ut deinceps Harlemenſium cum Mo- *p.2* guntinis ſerotinam controverſiam accuratius expendamus. Horum enim litis ſi non diri-mendæ, ſaltem examinandæ ergo, potiſſi-mum hoc quicquid laboris eſt impenſum eſto.

CAP. I.

Diverſæ opiniones de inventione Typo-graphiæ, deque illis judicium.

b) Principio igitur antiquiſſimum hoc ty-porum inventum facit *Pomponius Lætus*, qui *Sa-turno* illud tribuit auctoritate falſo accepti & explicati loci è S. *Cypriani* de Idolis libro de-ſumpti, qui talis eſt: *Saturnus literas imprimere & ſignare nummos in Italia primus inſtituit.* Ad-ſtipulatur *Pomponii* ſententiæ, quamvis ejus no-minatim non meminerit *Gilbertus Cognatus* Lib. 3. Sylvæ narrationum, ita enim p. 244. *Saturnus falcis inventor, inquit, literas etiam in Latium intu-lit,*

a) Propoſitio. b) 1. *Saturnus*,

lit,easque imprimere docuit, *teſte* Cypriano *martyre. Denique ſignare nummos in Italia primus inſtituit, quæ Latium de latebra ejus nomen accepit, & ruſticitatis cultor fuit, unde falcem gerens pingitur.* Eandem fere de literarum impreſſione repetit p. 278. qui locus infra reddendus eſt. c) Alii, inter quos principes ſunt *Jovius & Hieron. Oſorius*, lib. 11. de rebus geſtis *Emanuelis*, Luſitaniæ regis, ad Chinenſes hujus artis repertionem deferunt,* quos longe antequam apud Europæos innoteſceret libros impreſſiſſe, licet diverſo à noſtris moribus ritu contendunt, qua de re libet luculentum *Angeli Roccha* locum adſcribere ex appendice operis de Bibliotheca Vaticana: *Quamvis autem impreſſoria hujus generis ars* usque ad verba: *alia id*
p.3 *genus permulta.* (vid. ſupra pag. 297.) Nec dum prodierat ſcribente *Roccha Nicolai Trigaultii* Hiſtoria de Chriſtiana expeditione apud Sinas à Soc. Jeſu Patribus ſuſcepta, qui de Sinenſium typographia & ipſe teſtis autoptes

c) 2. *Chinenſes.* * Qui Chinenſibus Typographicæ artis uſum & ſcientiam longe ante Europæos adſcribunt, præter jam nominatos hi fere ſunt: *Maffejus* in Hiſt. Indiæ Orientalis lib. VI. pag. 256. *Garſias ab Horto* lib. I. Aromatum apud Indos naſcentium cap. 38. *Joannes Barrus* in Aſiæ deſcript. Lib. 9. dec. 1. c. 1. *Guilandinus* de Papyro membr. 26. n. 8. *Guido Pancirolus* tit. 12. rerum noviter inventarum. *Joan. Conſalvus Mendoza* &c.

toptes ſequentia prodidit lib. 1. pag. 19. *Typographia apud Sinas antiquior eſt aliquanto, quam apud Europaos: nam à quinque retro ſeculis certum eſt, ab iis uſu receptam, neque deſunt qui aſſerant, prius ea Sinas fuiſſe uſos, quam in hanc mortalitatem immortalis ſeſe Deus abjeciſſet. Verum a noſtra differt non parum, qua Hierog'yphicis eorum characteribus ob multitudinem eſſet perdifficilis. Quanquam hodie in brevi aliqua tabula, characteres tabula lavi ac enodi è pyro fere malove vel zizypho inſculpunt.* d) Tertia illorum opinio eſt, qui Themiſtaneos * novi orbis populum Typographiæ autores agnoſcunt, quorum anteſignanus videtur *Genebrardus* in Chronographia lib. 4. Eique quodammodo aſſentit *Thevetus*, cujus verba infra reddentur. e) *Theodorus Zwingerus* in magno Theatro ſuo Indis Cathaitanis hanc inventionem adſcribit, ita inquiens: *Typographiam uti & tormentariam artem apud Cathaitanos Indos antiquiſſimam eſſe teſtantur hiſtorici regionum nuper inventarum. Itaque verum eſt,* quod Ariſtoteles *inquit, nil prohibere, easdem artes à diverſis vel eodem vel etiam diverſo tempore citra ullam communicationem inveniri.* Sunt autem hi Cathaitani,

d) 3. *Themiſtanei.* * Themiſtaneum ſive Themiſtitan eandem eſſe civitatem, quæ communiori notiorique nomine Mexicana vocatur, auctor eſt *Maginus* in Geographia ſua, in Americæ deſcriptione fol. 204. & *Petr. Montanus* in Mercatoris Atlante.

e) 4. *Cathaitani.*

tani, ſive ut alii vocant Cathajenſes, Chinenſibus ad Septentrionem vicini, ita ut proprie Indis annumerari non poſſint, quod obiter adjectum eſto. Ac dubito etiam, an non *Zwingerus* Chinenſes intellectos voluerit. f) Levior eſt *Antonii Campani* ſententia, quæ tamen quo minus numerum faciat non prohibeo, qui Gallis hanc gloriam perperam aſſignat, ut conſtat ex notiſſimo tetraſticho ejus infra referendo, deceptus amphibologia nominis *Udalrici Galli*, qui primus in Italiam hanc artem invexit, quem is à patria & natione ita appellatum credidit, cum eſſet familiæ nomen hominis è Germania oriundi. Is igitur *Ulricus* cognomen habens *Han*, quod Latine gallum gallinaceum ſignificat, ob iſtam primitivam in Italiam typographiæ illationem non à *Campano* tantum, ſed etiam ab aliis nonnullis primus ejus inventor habitus eſt, adeo ut ipſe etiam *Irenicus*, quod mireris eo in loco, ubi veros Typographices inventores refert, hunc *Ulricum* nihilominus ejus repertorem vocitet.

g) Quinta eſt *Wimphelingii* opinio cap. 65. Epitomes rerum Germ. qui Argentinenſes ſuos hac laude beat, ut ſtatim textum ejus relaturi videbimus. h) Septima opinio *Hadriani Junii* & *Petri Bertii* eſt, qui Harlemum Hollandiæ notiſſimam urbem Typographicæ artis

f) 5. *Galli.* g) 6. *Argentinenſes.* h) 7. *Harlemenſes.*

artis matrem agnoſcunt, quibus noviſſime *Petrus Scriverius* & *Marcus Zuerius Boxhornius* accedunt, acriter nec citra convitia & contumelias contra Moguntinos altercantes, i) qui octavam numero ſectam faciunt, eaque hactenus communior, & ſi quid in hac materia ſapio & capio, ſanior & veriſimilior ſententia eſt, quam etiam meo judicio ſolide tutatur in rebus Moguntinis ſuis *Nicol. Serarius*, Soc. Jeſu Presbyter, vir doctiſſimus, præterque ſolidam Theologiæ & linguarum peritiam de Hiſtoria quoque peculiariter & egregie promeritus, poſt quem tacere, quam ſcribere de iſto argumento ſatius fuiſſet, niſi illi ipſi, quos nominavi, teſtatam tot irrefragabilium teſtium aſſeveratione veritatem noviter oppugnare pergerent, quam tamen eo ipſo dum laceſſunt, ipſimet agnoſcunt & fatentur, cauſæque ſuæ vel inviti & alia omnia agentes prævaricantur, ut infra ſuo loco docebitur. * Miſſis igitur primis iſtis de Chinenſibus aliisque veteris novique orbis populis opinionibus, illam, quæ Hollandis cum Germanis de typorum inventione controverſia intercedit, p. 4

i) 8. *Moguntini*. * Nona his addi poterit opinio, quæ à *Jo. Antonio Magino* in prædicto opere Geographico ſub Tit. deſcriptionis Tartariæ refertur, ubi tradit, eſſe qui affirmarent, in regno *Tangut* mille annis prius quam apud nos typographiam fuiſſe inventam.

in præſentiarum paulo accuratius rimari & expendere animus eſt. Nam quod de Saturno *Pomponius Lætus* perſuadere ſatagit, ſine omni dubio falſum eſt, poteſtque is videri Germanis noſtris pro ſuo erga patriam ſuam & antiquitatem ſuperſtitioſioris pertinaciæ affectu hanc illuſtratarum literarum tam nobili artificio gloriam invidiſſe, nec puto ejus rei aliud veſtigium extare apud ullum veterum ſcriptorum præter unum *Cyprianum*, qui ut Afer paulo durius illic ac alibi locutus, dextra explicatione hac in parte molliendus & explicandus venit. Non enim niſi valde improprie, & in ſignificatione abuſiva literarum in chalybe inciſarum & nummis impreſſarum artificium ad typographiam pertinet, cujus etſi præludium aliquod videri poſſit, ad librorum tamen excuſionem unquam translatum fuiſſe nullibi veſtigium ſupereſt. Apud Chinenſes autem, Cathaitanos & Themiſtaneos an Typographia antiquitus fuerit, extra quæſtionem noſtram eſt, qui de ea inquirere propoſuimus, quæ *Frederico* III. Auſtriaco Imperante in Germania, ſeu ſuperiori ſeu inferiori inventa traditur. Præterea de prædictis populis tenendum eſt, quod quem memorantur illi olim habuiſſe hodieque etiam uſurpare libros conſcribendi citra miniſterium pennæ modum, proprie typographia dici non mereatur, quandoquidem de nullo illorum traditur, quod ty-

typis ſigillariis, quales noſtris typographis in uſu ſunt, utantur, ſed integris tabulis excuſionem ſuam peragunt. Nec privata hæc opinatio mea eſt, ſed præter jam relatum *Angelum Roccham*, *Bertium* hac in parte adſentientem habeo, qui Sinenſium libros ſcribendi artificium *Typographiæ affine* nominat; nec dubito, pleroſque alios in eandem hanc ſententiam convenire. Ut interim taceam pleraque, quæ de prædictis populis quoad hanc artem referuntur fabuloſa videri, nec unquam mihi *Roccha*, vel autor ejus *Rogerius*, p. 5 perſuadebunt, quadringentis ante Chriſtum ortum annis typographiam in Oriente uſitatam fuiſſe. Ac tralatitium fere eſt, populos pleroſque in ſuis rerumque ſuarum originibus tradendis ad vanitatem plus ſatis deflectere. *Paulus* certe *Venetus*, qui ante ſecula aliquot Cathajæ aliasque Eoi orbis provincias peragravit, nihil prorſus de hac arte meminit, non præteriturus illam, ſi vel auditione de illa & levi rumuſculo vel minimum cognoviſſet. *Campano* de Gallis jam obiter ſatisfactum eſt. *Wimphelingius* pro Argentinenſibus ſuis pronuncians infra audietur, ubi ſimul tres aliæ, ſed minus celebres parumque probabiles de loco inventionis diſſentientes ſententiæ referentur. Ante omnia igitur tenendum eſt, ante *Hadrianum Junium* Hornanum Batavum, Medicum & Philologum non parvi quidem nominis, nec tamen maxime

ubi de patriæ laudibus agitur, teſtem omni exceptione majorem, nullum repertum eſſe, qui Germanis ſuperioribus (Moguntini an Argentinenſes illi fuerint adhuc in medio relinquitur, poſtmodum, ut promiſi, excutiendum) de Typographia inventa quæſtionem moverit, eamque Harlemenſibus arrogarit, ſed potius multorum ac fere omnium, qui de hac re fecere aliquam in ſcriptis ſuis mentionem, teſtimoniis probatum eſſe, Germanis prædictis & non Belgis hoc cœleſtis muneris commentum imputandum eſſe, quæ paulo poſt ordine producentur. *Junius* autem ille anno orbis redempti 1512. natus eſt: climacterico enim magno ætatis anno, in Zelandia anno 1575 obiit, ita ut ſexaginta ad minimum anni inter illius viri nativitatem & typographiæ incunabula, quæ ad annum 1450 vel circiter communiter referuntur, interceſſerint. Hujus igitur *Hadr. Junii* ſolius teſtimonio & autoritate nituntur omnes reliqui, qui Moguntinorum laudibus obſtrepunt, isque viciſſim ſolas fere Harlemenſium fabulas in teſtimonium profert, cui ludicro rei ſeriæ fulcimini, reliquisque ejus aſſertionibus omni probabilitate & probatione hactenus deſtitutis quantum fidei tribui poſſit, contra totius ſeculi & amplius indubitatum & unanimem conſenſum, contra graviſſimorum ſcriptorum, magnamque partem oculatorum teſtium auctoritatem, contra

tra ipſa denique evidentiſſima & etiamnunc ſuperantia rerum teſtimonia, infra ſuo loco trutinabimus. *Junius* igitur in Batavia ſua, ubi laudum domeſticarum vocaliſſimum præconem agit, id ita ſcriptum reliquit, ut tamen non videatur ſuſtinuiſſe vivus in lucem dare. Eſt enim opus illud poſthumum, quod anno Dom. 1588. decimo tertio poſt *Junii* obitum, ex Raphelengiana officina demum prodiit, uti *Sweertius* in Athenis ſuis, ac ipſemet Juniana editio teſtantur. Hæc præmittere volui, ut æquus & veri ſtudioſus lector cognoſcat, quantum hujus unius aſſertioni tribuendum putet contra multas gravesque maximorum virorum publicas affirmationes, qui *Junium* ætate ſuperarunt omnes, bonam etiam partem ipſius inventæ artis in vivis fuerunt. Horum enim teſtationes, k) ut ordinem, quo progredi intendimus, lector videat, præmittentur, easque *Junii* eorumque, quos partim in hac hæreſi ſua ſequaces habet, aſſertiones, partim ſolummodo dubios & ſuſpenſos fecit, verba ſubſequentur excepti viciſſim à recentioribus non pauco numero, qui Batavicis iſtis commentis non attentis veteri & veriori pro Moguntinis ſententiæ firmiter adhærere perſeverarunt. Deinde ad Batavorum objecta reſpondebitur, ac dicta quæ ipſimet ab ea parte pro- p. 6

k) *Partitio & ordo dicendorum.*

producti teſtes hac de re, ut cum JCtis loquar, deponunt, examinabuntur: ubi ſimul rerum teſtimonia ad novitiam illam ſectam tanto ſolidius retundendam proferentur, ac tandem de tempore, ac vero autore Typographici inventi tractatio lucubratiunculæ hujus colophon ſtatuetur, ita tamen, ut ſtrictim nonnulla coronidis loco attexantur de propagatione & exercitio tam præclaræ artis. Non indignabitur autem Lector benevolus, nec improbabit, tam numeroſa & denſa hujus rei à me citari & proferri diverſorum auctorum teſtimonia, dummodo probe animadvertat & conſideret omnem hanc controverſiam, utpote in facto & geſtæ rei circumſtantiis conſiſtentem, teſtium fidei potiſſimum inniti, quos tum hac de cauſa, tum ob ſequentem etiam tanto frequentiores examini lectorum ſiſtere conveniens & neceſſarium putavi, quod contemtius fere & abjectius Batavi de illis referre & cenſere ſoleant, imo utplurimum illis diſſimulatis, nonniſi Moguntinos nominare conſueverint, quaſi illorum ſola venditatio & opinio ab iſta parte fidem faceret, ac non potius tot ac talium e diverſis nationibus in omni eruditionis genere excellentium virorum, quos in medium producere accinctus ſum, auctoritate Moguntina cauſa fulciretur. Ne tamen lectoribus prolixior illa teſtimoniorum recenſio, forte tædio ſit, diverſitate ty-

po-

porum illa à reliquo textu diſtinxi, ut à volentibus tanto expeditius præteriri poſſint. Cæterum ne prædictis anſa cavillandi hoc ipſo præbeatur, viciſſim omnes illos, quos hactenus reperire potui, qui Harlemenſium cum de typorum inventione agitur, vel obiter meminerint, ordine retuli, & exhibui omnes; quo ipſo etiam lectoribus conſtare & notum fieri cupio, me nonniſi bona fide in præſentis negotii pertractatione verſatum eſſe.

CAPUT II. *p. 7*

Auctoritates & Teſtimonia veterum, qui ante *Hadrianum Junium* vixerunt & ſcripſerunt, typographiam Moguntiæ inventam eſſe affirmantium.

I) Primus igitur in arenam prodeat IOANNES TRITHEMIVS, Spanhemenſis Abbas, graviſſimus in rerum German. hiſtoriis auctor, qui A. 1461. ut ipſemet ſcribit in Chronico Spanheimenſi, non autem 1462. ut vult *Bucholtzerus* in Indice Chronol. nec 1460. ut *Henr. Pantaleon* in vitis Germanorum adnotat, lucem adſpexit, ac puero etiam tunc *Junio* ſenex deceſſit A. 1519. æt. 57. ut ſcribit *Bellarminus* de ſcript. Eccleſ. ſeu verius 58, ſi de natalitio anno ipſimet *Trithemio* credimus. Apud illum in dicto Chronico ſequentia leguntur

I) 1. *Joan. Trithemius.*

ad ann. Chr. 1450. *His quoque temporibus ars imprimendi* &c. (vid. ſupra pag. 311 ſq.) Alter ejusdem *Trithemii* locus eſt in Epiſtolis ejus familiaribus Epiſt. 48. (Ita *Serarius*, in editione *Marquardi Freheri* Lib. 2. Epiſt. 1. eſt) ubi ait: *Ars quam impreſſoriam vocant* &c. (vid. ſupra pag. 264.) Tertius denique ejusdem huc faciens locus lib. 1. Exhortatt. hom. 7. de labore Monachorum manuali talis eſt: *Induſtria quidem impreſſoriæ artis noſtris diebus nuper apud Moguntiam inventa, multa quotidie volumina producit in lucem.* Hæc *Trithemius:* m) quem proxime ſubſequi volumus *JACOBUM WIMPHELINGIUM* ut ætate fere ſupparem, ita
p. 8 autoritate & Germanicarum rerum notitia non inferiorem, qui cap. 65. Epitomes ſequentia tradit. Nec enim piget integrum locum adſcribere, licet notiſſimus ſit, eo quod plerique, qui deinceps Typographices ejusque inventionis meminerunt, *Wimphelingii* hujus teſtimonio & autoritate potiſſimum nitantur. *Anno Chriſti* 1440. Frederico *III. Rom. Imperatore regente magnum quoddam ac pene divinum beneficium collatum eſt univerſo terrarum orbi à* Joanne Gutenberg *Argentinenſi novo ſcribendi genere reperto. Is enim primus artem impreſſoriam (quam latiniores excuſoriam vocant) in urbe Argentinenſi invenit. Inde Moguntiam veniens eandem feliciter complevit. Interea* Joannes Mentel *id* opi-

m) 2. *Iacobus Wimphelingius.*

opificii genus inceptans, multa volumina caſtigate & polite Argentinæ imprimendo factus eſt brevi opulentiſſimus. Huic ſucceſſit Adolphus Ruſchius, *mox* Adolpho Martinus Flaccus, *qui & ipſi Argentinenſes in natali ſolo cum laude & gloria hanc artem exercuerunt. Is eſt ille* Martinus Flaccus, *qui dum in humanis eſſet junctus affinitate fuit noſtro* Matthiæ Schurer, *homini ſane docto, probo & integro, cujus quotidiano convictu, aſſidua familiaritate ac conſuetudine chariſſime* Thoma (*ita alloquitur* Thomam Wolffium *Iuniorem, cui opus illud inſcripſit*) *& valde recrearis & mirificam voluptatem capis. Nec ſolum noſtri in hac arte Argentinæ floruerunt, ſed eandem etiam alibi tractantes & decus & emolumentum ſunt conſecuti. Ita* Sixtus Ruſinger *Argentinus Neapoli A.* 1471. *libros quomodo imprimi poſſint primus monſtravit, ob quod factum* Ferdinando *regi & Neapolitanæ nobilitati chariſſimus extitit. Huic ſæpe ab ipſo rege Epiſcopatus & ampliſſimæ dignitates oblatæ ſunt. His omnibus patriam Argentinam præferens ad nos conceſſit, eſtque hodie vita ſuperſtes vir ob dignitatem ſacerdotalem & ſenium reverendus. Præterea* Udalricus, *cognomento* Han, *ſub idem ferme tempus formas librarias, rem inauditam, nec unquam Romanis viſam, Romam attulit. Fuit is natione Germanus, cui cognomentum (ut dixi) erat* Han, *id latine gallum gallinaceum ſignificat. Hoc ideo ſcribo, quia* Campanus *& aliquot docti exiſtimaverunt, hunc* Udalricum *natione Gallum fuiſſe, quod plane falſiſſimum eſt. Is tamen error ideo emanavit, quod cognomen fa-*

familia traductum fuit in latinum, quod Hermolao Barbaro *auctore nunquam fieri debet. Nomina enim & cognomina oppidorum propria, ſicut hominum quacunque lingua retineri ſolent. Itaque* Udalricus Han *cum hoc divino opificio rem literarum ex inopia ad ingentem ubertatem produxiſſet,* Antonius Campanus *in illum jocatus hoc tetraſtichon edidit: Anſer Tarpeji* &c. (vid. ſupra pag. 175.) *Non eſt prætereundus* Joannes Prus, *municeps noſter, qui hanc artem hodie in urbe Argentina diligenter excolit, qui infinita volumina ſtudioſis legenda dedit. Multi ſummi & celebres viri hoc impreſſorium munus laudaverunt, ut* Polydorus Urbinas, *ut* Beroaldus *præceptor meus. Is in quadam oratione ſua: Quid, inquit, ingenioſius inventum, quam literaria impreſſoria, vel ut latinius loquar, excuſoria, qua nihil utilius. Et alibi idem* Beroaldus *in quodam hendecaſyllabo: O Germania* &c. (vid. ſupra pag. 173.) *Non piguit in præſentia eos, qui calcographiam vel invenerunt, vel illuſtrarunt memorare. Non ſunt enim tanta rei autores ſua laude fraudandi, præſertim ut poſteritas ſciat, quibus hoc divinum & immortale munus acceptum referre debeat.* Hæc *Wimphelingius* circa an. 1502 vel 1504 aliquot annis ante natum *Hadrianum Junium* ſcripſit, cujus etiam locus adſcribi debet e catalogo Epiſcoporum Argentinenſium, vel ideo, quod illic quodammodo ſe corrigere videtur in illis, quæ de *Gutenbergio* affirmaverat: *Sub hoc* Roberto (Epiſcopo ſtirpis Bavaricæ) *nobilis ars impreſſoria* &c. (vid. ſupra p. 174.)

n) Huic

n) Huic tertium adjungo CONRADUM
PEUTINGERUM JCtum Auguſtanum *Friderici* III. *Maximiliani* I. & *Caroli* V. Imperatorum
conſiliarium virum ut raræ ſuo ævo eruditionis, ita etiam nunc apud memorem poſteritatem celeberrimi nominis, qui in ſermonibus convivalibus ſuis, (pag. 17. ſeq. ed. Argent. in 4.) præmiſſis *Conradi Celtis* & *Sebaſtiani Brandi* de Typographia Moguntiæ inventa teſtimoniis (quæ infra ſuo loco referemus) ita infit: *Movit mihi ſtomachum* &c. (vid. ſupra p. 266.) Hactenus ex *Peutingero*, cui o) quar- p.10
tum ſuccedere facimus JOANNEM NAUCLERUM, Præpoſitum Tubingenſem, lucu-lentiſſimum hiſtoriæ univerſalis autorem, qui ſub generatione 49. (ita enim illi opus ſuum partiri placuit) ſequentia habet: *Circa annum Domini* 1440. Friderico *III. regnante* &c. (vid. ſupra pag. 329.) Hactenus *Nauclerus*, qui inventorum typographicorum tempore vixit, utpote ipſo an. 1550. *Eberhardo* Wirten-bergico ſuæ poſtmodum familiæ Duci primo rector ſeu ephorus in adoleſcentia ejus datus. p) Succedat huic quintus SEBASTIANUS BRANDUS ARGENTINENSIS, vir doctiſſimus & poëta, ut illa ferebant tempora, non infelix, cujus hi ſunt de excuſoria ſuo tempore inventa arte verſus: *Nuper ab ingenio*

n) 3. *Conradus Peutingerus*, o) 4. *Ioan. Nauclerus*, p) 5. *Sebaſt. Brandus*.

„„*nio* &c. (vid. ſupra pag. 319.) Quæ de Germano hic ingenio & Rhenana gente ait, dubito an de Argentinenſibus ſuis (fuit ejus urbis civis & Syndicus) an vero Moguntinis intelligi velit: certe de Batavis illum nec ſomniaſſe certus ſum. *Brandus* hic ſive *Titio*, ſub annum 1458 natus, anno 1520 ſexagenario major deceſſit. q) Huic ſexto loco Poëtam poëtæ addo CONRADUM CELTEN, primum qui è German. gente tempora lauro Apollinea cinctus fuerit, is autem lib. 3. amorum, eleg. 3. ſequenti diſticho Rhenum alloquitur:

Jamque Moguntiacam vaſtus te flectis ad urbem,
Quæ prima impreſſas tradidit ære notas.
Qualem ego te memorem? talem, qui invenerit artem,
Italicis Grajis plus memoranda viris.

Ejusdem rei idem ſcriptor lib. 2. amorum Elegia 1. meminerat iis verſibus, qui non minus ac præcedentes hic legi digni ſunt:

Mens mihi Rhenanam fuerat deſcendere ad urbem,
Cui Cia cum Mogano nomina clara dabant.
Quæ docuit ſpretis Germanos ſcribere pennis,
Cernitur ut pulchris litera preſſa notis.

Iſtæ

q) 6. *Conr. Celtes.*

Iſtæ autem *Celtis* de amoribus ſuis elegiæ Viennæ prodieruntanno 1502, decimo ante natum *Hadrianum Junium* anno, ipſeque author haud ita diu poſt an. 1508. ad plures ex hac vita abiit fere quinquagenarius. Ejusdem *Celtis* de hac re teſtimonium extat apud *Irenicum*, qui de illo ait: Celtes *Moguntiæ primum excuſas has notas ſcribit his verbis: Ex altera autem Mœni ripa, ubi Francfordia & Aſciburgum urbes montesque è regione Moguntiæ urbis, quæ prima ſculpſit ſolidos ære characteres & verſis docuit ſcribere literis.* His ſuccedat triga Italorum *Volaterranus, Sabellicus* & *Fulgoſius*: r) BEROALDUM enim jam in ſuperioribus in *Wimphelingii* teſtimonio relatum, ne actum agam, prætermitto, cui tamen ſeptimum inter teſtes locum æquus lector non negabit. s) VOLATERRANI autem verba lib. 33. Anthropologiæ hæc ſunt: *Sed jam divina providentia* &c. (vid. ſupra pag. 275.) Hic *Raphael Maffæus* (leg. *Volaterranus*) Moguntiæ quidem expreſſim non meminit, uti neque primi in Germania inventoris, ſed propoſitum mihi eſt illorum omnium quotquot quidem in præſentiarum conquirere poſſum catalogum contexere, qui ita typographicæ artis mentionem faciunt, ut generatim ſaltem ad Germanos illam referant, ſine Batavorum aut Harlemi memoratione. Quicunque enim veterum ante *Junium* in Ger- p. 12

r) 7. *Phil. Beroaldus.* s) 8. *Raph. Volaterranus.*

Germania repertam fuiſſe typographiam ſcripſerunt, quin de Rhenanis, & iis quidem ſuperioribus intelligi debeant, nemo vel ex ipſis Batavis contradixerit. t) SABELLICUS autem Ennead. 10. lib. 6. propius rem tetigit, cujus verba hæc ſunt: Per idem tempus (*agit autem de Maripetri Ducis Veneti imperio, qui* Calliſto III. *ſummo Pontifice rerum illic potitus eſt, ac ſub* Pio II. *obiit*) libraria impreſſio &c. (vid. ſupra pag. 312. ſq.) *Sabellicus* hic quo ævo vixerit notiſſimum, obiit enim anno ſal. 1507. æt. 70. ut *Leander*, *Albertus* & *Abrah. Bucholcerus* teſtantur. u) BABTISTA FULGO-
p.13 SIUS, is qui an. 1483. Genuæ principatu *Pauli* patrui ſui ſcelere dejectus eſt, typographicæ inventionis lib. 8. factor. & dictor. memor. cap. 11. ex *Camilli Gillini* interpretatione ſequentibus meminit: *Omnem mechanicæ artis effectum*, &c. (vid. ſupra pag. 308. ſq.) x) Obiter hic inſerere liceat LAURENTII VALLÆ de hujus artis inventione tetraſtichon (extat in Operum ejus an. 1540. Baſil. impreſſorum frontiſpicii opiſtographo) uti omnium antiquiſſimi, qui ejus meminiſſe reperiatur, vel ſaltem, quod nemo negaverit, Sipontino & Aprutino præſulibus ſynchroni, obiit autem Romæ An. 1465. *Abſtulerat Latio* &c. (vid. ſupra pag. 510.) Sed cis Alpes jam reverti aliquan-

t) 9. *M. Anton. Sabellicus*. u) 10. *Bapt. Fulgoſius*. x) 11. *Laur. Valla*.

quando oportet, ut reliqua Germanorum teſtimonia videamus, y) è quibus ANDR. ALTHAMERUS in ſuis ad *Taciti* Germaniam Commentariis, ad illa verba: *Literarum ſecreta viri pariter ac feminæ ignorant:* At quem fugit, inquit, quanta interim &c. (vid. ſupra pag. 265.) z) Huic in ordine decimus tertius ſuccedit PETRUS APIANUS tanti in re mathematica nominis, ut etiam *Carolum* V. jam tunc Imperatorem & domandæ Germaniæ intentum meruerit habere diſcipulum, p. 14
qui lib. 2. Coſmographiæ ait: *Moguntia limes alta & Baſſa Germaniæ, in qua laudabilis illa & utiliſſima ars impreſſoria circa annum Domini* 1453. *per* Joannem Fauſtum *inventa eſt.* a) Huic alterum ſuccenturiabo Coſmographum SEBASTIANUM MUNSTERUM, cujus hac de re verba è cap. 159. lib. 3. prout è Germanico illa tranſtuli (latinus enim textus cum hæc commentarer, ad manum mihi non erat) ita habent: *Ab ann.* 1440. *usque ad A.* 1450. *nobilis imprimendi ars* &c. (vid. ſupra pag 460 ſq.) Hæc *Munſterus.* b) cui HULDRICUM MUTIUM plena hiſtoricorum Pleiade comitatum ſuccedere facio, qui lib. hiſtoriarum ſive Chronici ſui German. 28. hanc rem ita narrat: *Hoc tempore bombardæ à Germanis ſunt inventæ,* &c. (vid. ſupra pag. 330.) Is *Mutius* an.

Pp 1539.

y) 12. *Andr. Althamerus.* z) 13. *Petrus Apianus.* a) 14. *Seb. Munſterus.* b) 15. *Huldr. Mutius.*

1539. hiſtorias ſuas *Euſtathio Quercetano* Philoſopho & Medico Gello inſcripſit, c) fuitque eodem fere tempore JOANNES AVENTINUS, qui ſub Boicorum annalium nomine omnis fere Germaniæ res geſtas & antiquitates complexus, & de Typographia libro ſeptimo, (p. 512. ed. Francof. 1627. fol.) quæ
p. 15 ſequuntur refert: *Hoc anno* (1450) *magnum ac vere divinum beneficium* &c. (vid. ſupra pag. 320 ſq.) d) Poſt *Aventinum* Synchronus ejus PAULUS LANGIUS, Citizenſis chronici auctor audiatur, cui uti *Trithemii* familiari, diſcipulo & laborum ſocio in rei literariæ hiſtoria plurimum fidei tribui oportere cenſeo. Is igitur ad an. 1454. ita narrat: *Circa id tempus ars imprimendi libros* &c. (vid. ſupra pag. 318. ſq) Meminerit Lector, quos refero autores, loci probandi ergo in medium produci. Nam ipſos inventores varie confundunt, & diverſos de illis errores narrant. Addit de-
p. 16 inde *Langius Campani* & *Sebaſtiani Brandi* verſus ſuperius jam relatos. e) JOANNES CARION in Chronico à *Melanchthone* aucto & continuato hujus impreſſorii negotii ſequentibus mentionem facit: *Anno quadrageſimo ſupra mille quadringentos, eo ipſo ſcilicet, quo imperium iniit* Fridericus, *inventum eſt ſagacitate & ſolertia Germanorum artificium typographicum excudendi libros*

c) 16. *Jo. Aventinus.* d) 17. *Paulus Langius.* e) 18. *Jo. Carion* ſeu *Phil. Melanchthon.*

bros characteribus ex metallo nigri cinereique, plumbi, æris & ſtibii conflatis, Moguntia primos codices excudente. f) Nec prætermittendus eſt AUCTOR PARALIPOMENON ad *Urſpergenſis Abbatis* Chronicon, qui tamen bona fide *Wimphelingium* tranſcripſit (ideo eadem repetere ſupervacaneum eſt) ipſismet ejusdem verbis ubique retentis, niſi quod quæ hic ad ann. 1440. illa ad 1446. (poteſt tamen in numerum error irrepſiſſe) refert, quod ideo adnoto, quia inter cætera de tempore inventionis calcographicæ infra diſquirendum erit. Porro recentior aliquis, ut diverſitate typorum videtur editor voluiſſe indicare, ad iſta Paralipomena hæc adjecit (pag. 309. edit. Argent. 1609. fol.): *Alii volunt* Joannem Fauſtium *primum Moguntiæ inveniſſe.* Wimphelingius *in Catalogo Epiſcoporum putat Argentoratenſem civem incomplete inveniſſe, deſcendiſſe vero Moguntiam ad alios quosdam in hac arte inveſtiganda laborantes ductu cujusdam* Jo. Gensfleiſch *ex ſenio cæci in domo Boni montis zum Gutenberg, in qua completa eſt hæc ars. At præſente urſo non opus eſt quærere veſtigia, ut habet proverbium.* Hactenus ille. g) JOANNES FUNCCIUS, cujus integrum opus chronolog. an. 1554. 4. Baſileæ prodiit, ad an. 1440: *Ars imprimendi libros Moguntiæ inventa à* Jo. Fauſtio *.vid.* Maſſeum: *quidam* Guten-

Pp 2

f) 19. *Auctor Paralip. ad Urſpergenſem.* g) 20. *Jo. Funccius.*

tenbergium *vocant & Argentinenſem civem fuiſſe tradunt, alii aliter: Moguntiæ tamen primum prelum fuiſſe certiſſimum eſt.* h) THEODORUS ZWINGERUS in laborioſiſſimo ſuo Theatri vitæ hum. opere volum. 19. lib. 1. p. 3196. hanc rem ita exequitur, ut *Aventini & Sabellici* teſtimoniis (illa ſuperius vidimus) præmiſſis, *Petri Rami* aſſertioni potiſſimum inniti videatur, quæ apud illum extat in proœmio lib. 2. Scholarum mathem. *Typographiæ*, inquit, *inventio videtur in* Purbachii *tabulis ad* Joannem Regiomontanum *referri, inter cujus opera ſaltem tentata ars illa mirifica literarum efformatrix appellatur. Neque Chronologia repugnat, cum primum Typographiæ exemplum Moguntiæ editum ſit anno* 1466. *à* Petro Gerneſo *puero* Joannis Fuſtei, *ut conſtat è Ciceronis officiis, quæ prima omnium librorum videntur typis æneis impreſſa. Horum exemplum* Petrus Ramus *habet in membrana impreſſorum, quæ ad finem hanc adſcriptionem continent* (illa hic omittitur infra ſuo loco reddenda.) *Hac adſcriptio*, pergit Zwingerus, *tempus indicat libri typis primum impreſſi. Ita ars artium omnium conſervatrix typographia è Mathematicis Germaniæ primum nata videtur. Idem* Zwingerus *deinde pag.* 3199. *ait: Germani artem tormentariam & typographicam univerſo chriſtiano orbi communicavere. Egnatius lib.* 8. *cap.* 11 Porro *Zwingeri* hujus p.17 Theatrum prodiit Baſileæ apud *Frobenios* fratres

tres

h) 21. *Theod. Zwingerus.*

tres anno 1571. i) Jam ad FRANCISCUM IRENICUM veniamus, celebrem German. rerum Exegeten. Is lib. 2. Exegeſeos cap. 47. allegatis *Polydori Virgilii & Philelphi* (de quibus mox videbimus) tum *Pomponii Læti, Campani, Celtis, Peutingeri, Beroaldi* autoritatibus, quibus ex parte contradicit & refutationem opponit, inter alia ſic ſcribit: Campanus *quoque ignorantia nominis inventoris lapſus eſt. Fuit enim nomen repertori* Udalricus Han, *qui cognomen in Latinum verſum Galli ſive Gallinacei accepit.* Campanus *vero nomine deceptus artis illius inventorem natione Gallum exiſtimabat, unde in illum ſic jocatus eſt illo tetraſticho:* Anſer Tarpeji *&c.* Peutinger *vero &* Polydorus, *uti ſupra, Germanum nomine* Petrum *apud Moguntinos artem excogitaſſe ſcribunt, unde* Conradus *idem Germanus excuſa exemplaria Romam prius detulit. Re autem vera autor ſua laude defraudatus eſt. Anno enim Dom. MCCCCIX.* (ita in primordiali editione, quæ an. 1518. cum *Leonis* X. privilegio prodiit, numerus corruptus eſt, verum iſtud mendum editio anni 1570, quæ Brubachiorum hæredum typis Francofurti prodiit, è medio removet, illa enim 1440 habet) *ſub* Friderico *III. à* Joanne Gutenbergio *Argentinenſi ars illa inventa eſt in urbe Argentina, unde proficiſcens Moguntiam &c.* Quæ enim ſequuntur, ut pleraque alia, è *Wimphelingio* depromſit. Et deinde: *Alii in prædio Alſatia*

i) 22. *Franc. Irenicus.*

tia Ruſſenburg *inceptam primitus hanc artem fuiſſe ſcribunt, quod à ſono imprimendorum librorum dixerunt. Moguntiam primitus impreſſos libros detulerunt, unde fama, illic repertam fuiſſe hanc artem. Scripſit de hac arte epiſtolam honeſtiſſimam* Nicolaus Sipontinus *Epiſcopus ad* Franc. Guarinum. (ita corrupte ab *Irenico* vocatur cum verum ejus cognomen *Guarnerius* ſit) Hanc autem epiſtolam *Perotti*, quia in ſequentibus producere mihi propoſitum eſt, hic conſulto prætermitto: verum ne Germanis potiſſimum, hoc eſt, domeſticis teſtibus niti videar, Italis illis, quos ſupra jam retuli, reliquos adjicio, quis enim accuratam alicujus ordinis obſervationem in hujusmodi recenſione exigat aut ſervet? k) Illorum agmen ducat POLYDORUS VIRGILIUS Urbinas, qui de rerum Inventoribus Lib. 2. cap. 7. ſcribit: *Fuit illud igitur omnino magnum mortalibus munus* &c.
p. 18 (vid. ſupra pag. 241. not.) *Itaque* Joannes Gudenbergius *natione Teutonicus, equeſtri vir dignitate* (ita editio Stœriana, verum in antiquis *Petrus* non addita cognominis notione vocatur, atque hoc modo nominatim habet editio Argentinenſis *Matthiæ Schurerii* de a. 1509. nec aliter etiam à *Serario* citatur, quem textum peſſimo exemplo poſtmodum interpolarunt) *ut ab eis civibus accepimur* &c. (vid. ſupra pag. 242. not.) Hæc *Polydorus*, l) cui antiquio-

k) 23. *Polyd. Virgilius.* l) 24. *Franc. Philelphus.*

quiorem FRANCISCUM PHILELPHUM proxime jungo, citatum, ut dixi, à *Franc. Irenico*, cujus fide is adducitur: Locum enim ex Epiſtolis Philelphi hactenus, licet inquiſitum, reperiri nequivi, verba autem *Irenici* hæc ſunt: *Extat &* Franc. Philelphi *epiſtola de arte impreſſoria, ubi ſuo tempore repertam eſſe hanc artem oſtendit, & quaſdam literarum formulas refert, & inventores hujus æterna laude dignos æſtimat.* Suſpicor epiſtolam illam extare in editione pleniori Epiſtolarum Philelphi, quæ Ann. 1502. Venetiis 37 libris prodiit, quam mihi necdum videre contigit. (vid. ſupra pag. 344. not.) m) JACOBUS PHIL. BERGOMENSIS Lib. 15. Supplem. Chronici ad an. 1458. *Ars imprimendi*, inquit, *libros* &c. (vid. ſupra pag. 309.) n) PAULUS etiam JOVIUS licet lib 14. hiſtor. Chinenſibus typographicæ artis inventionem adſcribat, *ſeque facile credere dicat ejus artis exempla antequam Luſitani in Indiam penetrent, per Scythas & Moſcos ad incomparabile literarum præſidium ad nos perveniſſe*, in elogiis tamen ſeu Muſeo tanquam oblitus ſui & hiſtoriarum ſuarum, quibus quantum docti fidant & tribuant notum eſt, ingenue in veritatis ſuffragationem calculo ſuo abit, inquiens: *Affertur enim latiſſima ſeges ab ipſa mirabili Germanici cœli fœcunditate. Occulta certe ſiderum commutatione eveniſſe arbitramur, ut illud cœlum* p. 19

m) 25. *Jac. Bergomenſis.* n) 26. *Paul. Jovius.*

moleſtis boreæ flatibus frigore geluque damnatum horrida dudum torpentiaque ingenia mollierit ac excitarit. Neque enim contenti ſua veteri militiæ laude, qua Martium decus Romanis gentium victoribus ereptum, ſtabili diſciplinæ ſeveritate feliciter tuentur: ipſa etiam pacis ornamenta, literas optimasque artes decoquenti Græciæ ac Italiæ dormitanti (quod pudeat) abſtulerunt: Patrum ſiquidem noſtrorum memoria architecti imprimis ac exinde Pictores, Statuarii, Sculptores, Mathematici & perargutæ manus artifices, ac item aquileges ſeptempedariique è Germania petebantur. Nec mirum cum antea inuſitatæ & portentoſæ inventionis æreas formas excudendis libris & formidanda bello ænea tormenta nobis attulerint. Hæc Nucerinus Præſul, o) cui JO. BAPT. EGNATIUM adjungerem, niſi in ſuperiorioribus, ubi de *Zwingero* agebatur, teſtimonii ejus relatio facta eſſet. p) JOANNES igitur BOTERUS famoſi nominis Politicus, præterquam quod in relationibus ſuis hiſtoricis diſerte tormentariæ & excuſoriæ rei Germanos inventores cum reliquis conſtituit, hoc eodem de negotio in libris de fortuna illuſtrium virorum & urbium origine taliter diſcurrit, prout per *Gaſp. Enſium* verſus eſt: *De auctore artis impreſſoriæ hic non digladiabor: ſummum id Dei beneficium grato animo nos ſedulo docet agnoſcere. Ab uno enim homine uno die tantum literarum imprimitur, quantum vix toto anno ſcribi poſ-*

o) 27. *Jo. Bapt. Egnatius.* p) 28. *Jo. Boterus.*

poſſet. Singulis enim diebus in quolibet prælo in Germanorum quidem typographiis ter mille ſexcentæ chartæ, nonnunquam etiam quatermille, interdum etiam ultra. q) MATTH. PALMERIUS Piſanus in Chronico ſuo ad an. 1457. *Quantum literarum ſtudioſi Germanis debeant, nullo ſatis dicendi genere exprimi poteſt. Namque a* Joanne Gutenberg *zum Jungen Equite Moguntiæ Rheni ſolerti ingenio librorum imprimendorum ratio an.* 1440. *inventa hoc tempore in omnes fere orbis partes propagatur, qua omnis antiquitas parvo ære comparata poſterioribus infinitis voluminibus legitur.* His quip. 20 volunt addere poterunt cæteros, Italorum utpote, r) THOM. GARZONIUM in opere vernaculo, cui titulum fecit *Piazza univerſale*; JO. ANT. MAGINUM in Coſmographia, & *Hieron. Bardum* Florentinum in Chronologia univerſ. ad an. 1462. aliosque quos ſciens prætereo, præſertim quod fere novi nil proferant, ſed in prædictorum ſententiam pedibus fere eant. Certe GEORG. MERULAM, illum Politiani æmulum, qui in Epiſtola, quam Varronis de re ruſtica libris à ſe editis præfixit, nobilem hanc artem concontemptim *barbaricum inventum* vocat, indignum cenſemus, ut in computationem admiſſus numerum faciat. Ad Gallos enim propero, è quibus s) JOAN. BODINUS licet

q) 29. *Matth Palmerius.* r) 30. *Garzon, Merula, Maginus, Bardus.* s) 31. *Jo. Bodinius.*

cet Germanico nomini nimium iniquus in cap. 7. meth. hiſtor. videri poteſt, uti etiam t) STEPH. FORCATULUS lib. 4. p. 617. de imperio & Philoſophia Gallorum. u) CHASSAN. in Catalogo gloriæ mundi part. 11. conſider. 39. hac de re verba è *Polydoro* mutuo ſumta ſunt, quare ea non repeto, cum illo autem locum inventionis Moguntiam, inventorem *Gutenbergium* ſtatuit. x) PETRI RAMI ſententiam è prologo ſecundi Mathematicorum in præcedentibus habuimus, quibus omnibus denique comitem addo y) ANDR. THEVETUM, Regis Chriſtianiſſimi olim Coſmographum, virum majoris utique pretii, quam neotericus aliquis hiſtoriarum autor perſuadere Lectoribus ſuis ſatagit, in hoc aliisque ſtudium & ſtomachum ſuum prodens. Is igitur in luculento ſuo vernaculo opere de vita & effigiebus Illuſtrium, *Gutenbergio* quoque locum dedit, hoc addito elogio, prout è Gallico verto: *Putatur hac ars omnium primum Moguntiæ inventa eſſe, quæ Germaniæ civitas eſt, ad An.* 1442. *per* Joannem Gutenbergium *hominem Germanum & Equeſtri ordine conſpicuum, qui ibi prima hujus artificii experimenta fecit, invento etiam novo atramenti genere, quo etiam nunc impreſſores utuntur: quamvis ſint nonnulli, qui hanc laudem biennio matu-*

t) 32. *Steph. Forcatulus.* u) 33. *Chaſſanæus.* x) 34. *Petr. Ramus.* y) 35. *Andr. Thevetus.*

turius tribuere malint Jo. Fauſto & Juoni Scheffer, *voluntque iidem* Gutenbergium &c. (quæ enim ſequuntur ex Henr. Pantaleone mutuata ſunt, quem ſtatim ſuo ore loquentem introducemus.) *Scribunt aliqui, Typographicæ artis inventionem primo proceſsiſſe de regionibus Cathajæ & Chinæ, quod ab illis ſatis inconſiderate proditum eſt, attento quod Cathajæ regnum & Indiarum orientalium regiones ſexageſimo demum quinto anno poſt Typographiæ factam in Europa an.* 1442. *inventionem à Luſitanis aditæ & apertæ fuerunt, uti ſupra oſtendimus. Ante annos quidem quadringentos circiter primus omnium* Paulus Venetus *ſitum & mores illius tractus deſcripſit. Verum is ne minimam quidem impreſſoriæ artis illic uſitatæ mentionem facit. Et quod magis me hac in re confirmat, eſt: Quod Græci, Armenii, Mingreliani, Abyſſini, Turcæ, Perſæ, Æthiopes, Arabes, Tartari nonniſi Manuſcriptis utuntur libris, & Turcæ quidem hoc more utuntur ex ordinatione Bajazethis ejus nominis ſecundi illorum Imperatoris, quæ publicata fuit An.* 1483. *illaque ſub mortis pœna omnibus interdicitur impreſſorum librorum uſus.* p.21 *Atque illud mandatum à* Selimo *ejus nominis primo* Bajazethis *filio renovatum ac confirmatum fuit an.* 1515. *Præterea quo tempore in Ægypto fui, vidi diverſas tabellas in forma librorum è Palmorum corticibus, quæ usque adeo bene ac nitide conſcriptæ erant, ut impreſſas fuiſſe judicaſſes. Ac alias etiam Mercatores, qui per rubrum mare ex India veniunt, quique merces ſuas per diverſas nationes diſpertiunt, non niſi in ejusmodi tabellis*

bellis ſeu codicillis ſcribunt, quales in Bibliotheca Reginæ matris conſpiciuntur translatæ eo ex armario magni illius Herois Laurentii Medicis *bonarum literarum in Italia reſtauratoris, & in Monaſterio S. Germani dicti de Prato prope Pariſios, ſunt alii qui ad provinciam usque Mexicanam hanc imprimendi artem perveniſſe aſſerant, quæ directo Cathaienſium regioni oppoſita eſt, quarum una in Aſia ſita eſt verſus Antarcticum polum vergens, altera in America reſpiciens Arcticum polum noſtrum. Verum id omnino veritati contrarium eſt, nunquam enim iſtis hominibus imprimendi uſus fuit. Conceſſerim tamen, Americanos iſtos characteribus, qui diverſa animalia terreſtria & aquatica, capita, item pedes, brachia aliaque humani corporis membra exprimunt, uti conſueſſe, quibus animi conceptus ſui aliis indicant; quod itidem Ægyptii & Æthiopes olim literis ſuis hieroglyphicis factitarunt, de quibus ſatis fuſe in Coſmographia mea egi. Ac ejusmodi librorum duos penes me habeo, manu exaratos in civitate Themiſtitana plenos ejus generis characterum & figurarum una cum earundem interpretatione. Porro ab antiquis conficta fuit Dea Pallas, quæ præſideret armis & ſcientiis, eo quod inveniſſet literas & inſtrumenta bellica. Ejus exemplo Germania ſupra reliquas nationes gloriari poteſt de obtenta palma utriusque facultatis, tam ratione machinarum ignitarum bombardarumque, quam typographiæ, quas ab hominibus Germanis inventas eſſe conſtat. Verum unicus hic defectus haud parum illorum gloriam imminuit, quo magnanimo illi ac bellicoſiſſimo* Hannibali *ſimiles videntur, qui vince-*

*e inimicos ſuos eorumque impetum frangere ſatis cal-
ebat, ſed fructu victoriæ prudenter uti neſciebat, eo
uod brevi poſt per incuriam ſe viciſſim ſuperari ſine-
et. Ita etiam Germani admodum ſunt in inventio-
ibus faciles, ſed in reliquo negligentes ſunt, quoad
lituram & ornatum ingenioſiſſimarum inventionum
arum*, & paulo poſt: *Cæterum nobile hoc excu-
riæ artis inventum ſatis prædicari aut æſtimari ne-
uit, propter evidentem utilitatem, quam indies in-
provenire cernimus, illius enim beneficio ad Bar-
ras feraſque nationes lex divina propagatur, igno-
ntia ſepelitur, ſcientiæ omnes illuſtrantur & magno-
re nobilitantur. Habemus enim hodie multitudi-
m & abundantiam bonorum librorum, eosque per
inus ignorantium ſcriptorum non vitiatos, qui pri-
cunctos fere autores miſere maculvarant. Inter
rosque autem alios, qui inventionem hanc decora-
nt, bono jure numerari poſſunt* Aldus Manutius
netiis, Chriſtoph. Plantinus *Antwerpiæ*, Rob.
ephanus, Henricus & Franciſcus *ejus filii
riſiis*, Frobenius & Oporinus *Baſileæ*, Gry- p.22
ius & Torneſius *Lugduni*, & *infiniti alii homi-
docti & in hac arte præcellentes, qui per totum ſe-
rbem illam exercuerunt & de præſenti adhuc exer-
, idque magno ſuo honore, emolumento & laude.*
Thevetus, cujus opus prodiit an. 1585.
rto circiter ante editam *Junii* Bataviam

) HENRICUS PANTALEON Medicus
Ba-

) 34. *Henr. Pantaleon.*

Baſileenſis, qui ſuo de illuſtribus Germaniæ viris opere, non male de literis & patria meritus eſt, part. 2. p. 397. ſub titulo & inſcriptione *Joannes Gutenberger* & *Juo Schefferus* de Typographica inventione ſequentia ſcribit, quamvis illic rubrum cum nigro non admodum conveniat: *Inter artes pulcherrimas & præſtantiſſimas non immerito impreſſoria maxima cenſenda eſt, qua una die duo homines tantum literarum imprimunt, quantum vix anno integro plures antea ſcribere potuerunt. Ejus primi autores fuerunt* Joan. Fauſtus *&* Juo Schefferus &c. (vid. ſupra pag. 334. not.) Auditis jam tot numero graviſſimorum ſcriptorum teſtimoniis, libet poëticas etiam turmas poſt unum atque alterum, quos in ſuperioribus luſtrationi jam ſtetimus, in campum producere tanquam poſt ſtatariam aciem levis armaturæ velites. a) Horum autem primus GEORGIUS SABINUS in hanc recenſionis aream prodeat, qui in Cæſaribus Germanicis ſuis ſub *Friderico* III. Auſtriaco ita canit:

Quæ dedit ars nobis impreſſos ære libellos,
p. 23 Facta ſub hoc primum Cæſare nota fuit.
Hæc ſi temporibus priſcis inventa fuiſſet,
Qua nihil utilius totus hic orbis habet.
Noſtra libris hodie frueretur pluribus ætas,
Defraudata quibus, ſecula noſtra carent.

Hanc

a) 35. *Ge. Sabinus*.

Hanc operoſa novam Moguntia protulit artem,
Quæ celebris Mogi nomen ab amne tenet.

b) BERNARDUS MOLLERUS noſter lib. 3. deſcriptionis Rheni, quæ an. 1570. lucem vidit, eodem carminis genere, ubi Moguntiæ urbis decora enumerat, ita hæc exſequitur:

Stulta quid enarrans nugarum rudera miror?
Urbs alia rerum laude notanda venit.
Præ reliquis urbem Phœbi germana vetuſtas,
Præ reliquis urbem Muſa tuetur agris.
Urbs operam Muſæ ſi non perdocta tuliſſet,
Et niſi cœpiſſet Dædala Pallas opem.
Barbaries fracto muſam damnaſſet honore,
Barbarica Pallas clade repulſa foret.
Urbs veneranda ſui tribuit munimenta laboris
Aere quod inventa fuderit arte typos.
Ante typos nimii veterum periere libelli,
Jam literas cernet nulla perire dies.
Vox perit, auditus gemina non concipit aure,
Vox etiam calamo ſcripta perire valet.
Quod typus excepit chartâ, non eximet ætas: p. 24
Si ruat exemplum tempore, reſtat opus.
Non rapitur totum, ſi pars vaneſcat ademta,
Pars etiam toti demta nocere nequit.
Turba Camœnarum felix gratare labori

Et

b) 36. *Bern. Mollerus.*

Et ſtudiis: ſemper vive redacta typis.
Vivit Mercurius juvenili redditus ævo,
Et poſtliminio mortis Apollo redit.

Hæc ille de Moguntia, quam in hodoeporico ſuo ſimiliter celebrat c) DAV. SIGEMUNDUS CASSORIUS Poëta & ipſe non infelix, extat id. lib. 7. Itinerum *Nic. Reuſneri*)

Machina quæ volucres jaculatur ahænea glandes,
Hac etiam nuper ſede reperta fuit.
Quæque dedit vires æternaque robora Muſis,
Prodiit ars illis ingenioſa locis.
Qua nihil utilius dedit admiranda vetuſtas,
Secula quot retro longa fuere prius.
Quamvis ingenio ſe jactet Itala tellus,
Efferat & laudes Græcia vana ſuas.

d) His quartum addo NICODEMUM FRISCHLINUM Sueviæ ſuæ decus, qui in Julio redivivo Comœdia in Germaniæ laudem compoſita ſic *Eobanum Heſſum* loquentem introducit:

- - Primus inventor (Typographiæ) Moguntiæ
Vixit fatale nomen adeptus Fauſti.

Et poſt:

p.25 Fuit olim fuit illa barbaries Germaniæ
Cum fœminæ & viri pariter ſecreta literarum
Neſci-

c) 37. *Dav. Sig. Caſſorius.* d) 38. *Nic. Friſchlinus.*

Neſcirent, at hodie noſtri homines artem
iſtam librariam
Docuere Gallos & Italos & Hiſpanos & cæteras
Omnes terrarum gentes.

Anonymi cujusdam elegiam ſupra in *Philippi Bergomenſis* teſtimonio retuli. e) MARTINUS autem CRUSIUS licet proprie ad alteram recentiorem claſſem pertineat; ubi etiam reliquum ejus teſtimonium numerorum expers proferetur, lib. 4. Germano-Græciæ ſuæ Epigrammat. 3. de laudibus Germaniæ ſequens carmen habet: *Urbibus hæc magnis* &c. (vid. ſupra pag. 335 ſq.) f) Ante omnes item JOANNES ARNOLDUS BERGELLANUS ex profeſſo hanc tractavit materiam in ſua de Typographiæ encomio Elegia, ubi inter reliqua ita canit: *Artis namque nov.p.26* &c. (vid. ſupra pag. 14. v. 15-22.) Et poſtea: v. 33-54.) *Teutoniagentis* &c. Et paulo infra *p.27* non uni *Gutenbergio*, ſed duobus ſimul adjutoribus ejus inſimul ac junctim hujus inventi laudem tribuit: *Imparibus numeris* &c. (vid. v. -46.) His addere, qui volunt, poſſunt MELCHIOREM GUILANDINUM Medicum Boruſſum in Tract. de papyro, membr. 26. No. 7. h) CONRAD. GESNERUM in Pandectis lib. 13. tit. 5. CORNELIUM

e) 9. *Mart. Cruſius.* f) 40. *Jo. Arn. Bergellanus.* g) *Guilandinus.* h) *Geſnerus, Callidius, Hedio, Gaſſarus.*

LIUM CALLIDIUM in calce catalogi ſui de Illuſtr. ſcript. Germ. ACHILLEM GASSARUM in Epitome hiſtoriarum, GASP. HEDIONEM part. 4. Chronici ſelecti German. p.633. ubi an. 1550. inventam hanc artem tradit, & *Gutenbergio* præter *Fauſtum Joannem Gensfleiſch* operis ſocium aſſignat. * Atque hactenus de illis, qui pro Moguntinis & Germania è veteribus ſuffragia ferunt: Recentiores enim faſtidii vitandi ergo eousque differo, donec ab altera parte, qui pro Hollandis & Harlemenſibus teſtantur, retulero.

CAP. III.
Teſtes pro Harlemenſibus de Typographia in Hollandiâ inventâ.

Hi autem oppido perquam pauci reliquorum reſpectu & comparatione hactenus com-

* Antiquioribus, qui ante *Junium* Moguntiæ Typographiam aſſeruerunt, præter recenſitos etiam hi ſequentes aggregari debent, *Jo. Stumpſius* tom. I. Hiſt. Heuet. lib.2. fol.23. *Gaſp. Bruſchius* in Catal. Archiepiſcoporum Moguntinenſ. ſub *Theodorico de Erbach.* *Cyriacus Spangenberg* in Chronico Mansfeldenſi cap. 324. *Reinerus Reineccius* in orat. de hiſtoriæ dignitate p. 14. *Guil. Xylander* ad *Sleidanum* de 4. ſummis Imperiis pag. 232. *Jo. Tho. Freigius* orat. 4. inter impreſſas cum *Jo. Roſini* Antiquitatibus Romanis, *Bern. Hertzog* in Chron. Al-

comparent. Plerique enim, qui Harlemenſium meminerunt, nihil definientes rem in medio relinquunt, imo unus etiam atque alter contra illos pro Moguntia pronunciant, quos omnes propterea à *Junio* & reliquis ſeridioribus ſeparandos & in peculiarem claſſem ordinandos fore putare fortaſſis quis vеit, mihi autem illos hactenus conjungere iſum fuit, ut tamen examine deſuper inſtiuto illorum dicta invicem collaturus ſim. rimus iſtorum tum tempore tum convician-i etiam acerbitate a) HADR. JUNIUS eſt, ujus integrum locum ex Batavia ejus, opee pretium eſt adſcribere, cum enim reliqui, ui deinde ſecuti ſunt, ejus potiſſimum auoritati fiderint, ſigillatim hujus viri hac de tradita expendere oportebit. Ita igitur *unius*: *Redeo ad urbem noſtram* (Harlemum) *cui* Pag. 28-*imam inventa typographicæ artis gloriam deberi* &c. 30. id. pag. 232 - 238.) Hactenus ſatis proli-*Junius*, quo cæteri, qui ejus fere teſtimoo nituntur ſuccinctiores ſunt, addo longe iam (maximam quidem partem) modeſtio-s, quique, ſi paucos excipias, conviciis pro-l placide agunt, ac plerique ipſimet dubitavidentur. b) LUDOVICI enim GUICCI-

Alſatiæ lib. 2. c. 46. *Matthæus Beroald* in Indice Chronol. *Leonh. Crentzhemius* part. 2. Chronol. ir. b. fol. 325

1. *Hadr. Junius*. b) 2. *Ludov. Guicciardinus*.

ARDINI ex ultima recognitione & *Regneri Vitellii* verſione in Belgii deſcriptione, ubi de Harlemo agitur, hæc iſta de re verba ſunt pag. 182. *In hac urbe non publica tantum incolarum aliorumque Hollandorum voce*, &c. (vid. ſupra pag. 240. ſq.) Hactenus ille, qui *Polydori* deinde hac de re locum apponit, cui plus fere, quam iſti Hollandicæ traditioni videtur adhærere. c) Qui ad *Guicciardinum* ADDITAMENTA confecit, iſti loco, quæ ſequuntur, attexuit: *Ea quæ autor noſter hic obiter tantum attingit de inventione Typographiæ*, &c. (vid. ſupra pag. 244. not.) Hæc ille, cujus verba ut & reliquorum infra ſuo loco examinabuntur. Jam d) JAC. MIDDENDORPIUM videamus, qui lib. I. cap. 22. de Academiis e) ambigue ſatis & brevi-

c) 3. *Auctor additamentorum ad Guicciardin.* d) 4. *Jac. Middendorpius.*

e) Ex *Jac. Middendorpii* Academiarum celebrium univerſi terrarum orbis libris VIII. Lib. I. cap. 22. de Typographia pag. 185-187. Colon. Agr. 1602. 8.

Typographiam alii *Moguntinis*, alii *Harlemenſibus* Batavorum, alii aliis acceptam ferre volunt, Sicut in Academia Moguntina & Baſileenſi declarabitur.

Antequam Luſitani in Indiam penetrarent, typographicæ artis peritiſſimos viros ibi invenerunt, qui libros noſtro more exprimerent, quorum longiſſima folia introrſus quadrata ſerie complicarent.

Unde Jovius opinatur ejus artis exempla olim per Scythas & Moſcos in Europam noſtram perveniſſe.

Imprimendi libros & monetam excudendi ars in nova Hiſpania Americæ jam reſidet in urbe Mexicana. Tom.

iter hanc rem attingens: *Typographiam*, inquit, *lii Moguntinis, alii Harlemenſibus Batavorum acce- tam ferre volunt, ſicut in Academia Moguntina &*

 Ba-

Tombuti Africæ Rex magnam doctorum virorum copiam alit, infinitosque libros manuſcriptos ex Barbaria allatos in pretio habet.

De *Gregorio* XIII. P. M.

Romæ ſic legitur; imprimendi artem Hebraicis, Græcis, Chaldæis, Arabicis, Armenicis, Illyricis charaċteribus ab ſe præcipue inſtructam ita promovit, ut jam orientis & oppreſſæ à Turcis & Sciſmaticis Europæ populi miſſis catechiſmis propria ad pietatem lingua inſtituantur.

Petrus Mosellanus oratione de trium linguarum cognitione paranda; Hanc, ait, renaſcentem literariam lucem quaſi πρόδρομος aurora præceſſit. Illud admirabile & ſingulari cælitum munere conceſſum, Codicum excudendorum artificium; cujus beneficio veteris illius & piæ ſapientiæ reliquiæ ex tanto literarum naufragio ſuperſtites in mille transfunderentur exemplaria.

Magno quidem omnium applauſu recipiebatur, nec ab initio minori quæſtu quam admiratione vulgari cœpit hæc ars; ſed paulatim, velut auguror, ait Polydorus, futura eſt vilior.

Irenaeus Lugdunenſis, (teſte Niceph. lib. IV. cap. 30.) Notarios & Scriptores adjurabat, ne libros ſuos depravarent, hac forma: *Adjuro te, qui hunc librum deſcripſiſti, per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, & per adventum glorioſum ejus, qui venturus eſt judicare vivos & mortuos, ut conferas quod transſcripſiſti, & caſtiges ad exemplar, unde deſcripſiſti accurate; & juramentum hoc ut itidem deſcribas & exemplo tuo apponas.*

Mali enim ſcriptores etiam Pontificum & Cæſarum literas quandoque corrumpunt, quod non eſt authori imputandum. Hostien. procem. Summæ. Regulas Cancellariæ Apoſto-

licæ

Baſileenſi declarabitur, & lib. 5. ubi de Moguncia: *quidam Typographiæ inventionem Harlemenſibus Belgis attribuere malunt.* Hic tamen autor rem omnem videtur in medio relinquere, nam ibidem præmiſerat, quæ ordine inverſo ego hoc loco ſequi facio: *Niſi hoc*, inquit, *ad ejus*

licæ male & mendoſe deſcribi, & ex viciatis exemplis imprimi, antequam corrigantur, Q. Mandosius conqueritur ad reg. 33. q. 12. Ideoque Justinianus Imperator in antiquis libris male ſcripta corrigi & emendari juſſit.

Poſtquam typographia inventa fuit, certæ etiam leges & diverſorum Conciliorum canones introducti ſunt, ut nonniſi probatos & correctos emendatosque libros typis excuſos divulgarent.

In quo aliqui typographi cum magno Reipublicæ malo graviter delinquunt.

Expediret, inquit Ninizanus, (lib. 6. ſylv. Nupt. in fin.) Principes typographis, quando privilegia excudendi libros accipiunt, injungere, ut emendatos libros ederent. Sunt enim quidam nimis avari, & nolunt ſumptus facere, ut doctos correctores alant.

De imperitis, ſordidis, negligentibus, perfidis typographis extat Erasmi querela in Adagio: Festina lente.

Apud veteres nihil legere vel profiteri vel ſcribere licebat, quod non prius per certos quosdam ſapientiſſimos & prudentiſſimos viros approbatum eſſet, ut lib. I. Officiorum Scholaſticorum à me eſt declaratum.

Indignum ergo eſt, quod absque diſcrimine nunc quidvis typis iſtis excudere licet; & quod hac arte quidam male feriati homines ad diſſeminandos errores ſcurriles famoſosque libellos, blaſphemias in Deum & turpes in vivos atque defunctos homines calumnias abuti permittantur.

Unde fit, ut quidam dubitent, ſatiusne fuerit, hanc artem ſic, ut jam eſt, habere, an propter iſtos abuſus repertam non fuiſſe.

ejus (*Moguntinenſis univerſitatis*) *gloriam apud omnes totius orbis Academias & doctos gratosque homines abunde ſufficeret, quod typographicam artem non utilem ſolum, ſed vehementer quoque neceſſariam inveniſſe credatur. Cujus beneficio clariſſimi ſcriptores ex bonarum literarum naufragio ſuperſtites in mille transfunderentur exemplaria & in multorum manus ad incomparabile totius reip. Chriſtianæ præſidium ſalubriter pervenirent.* Idem lib. 5. de Acad. Baſil. *Quin etiam excuſoriam & typographicam artem, cujus inventio* Joanni Gutenberg *Argentinenſi circa an.* 1440 *adſcribitur, & Moguntinos primum docuiſſe fertur, præſertim chartaceam Baſileæ per Gallitiones ex Gallitia oriundos Hiſpanos mirifice auctam & propagatam ait.* (Loquitur autem de *Urſtiſio*, qui Baſileenſis hiſtoriæ Epitomen edidit) f) ADRIANUS ROMANUS in parvo theatro urbium p. 27. *Harlemium omnium, quæ in Hollandia ſunt, urbium ampliſſima* (*ita fuit ante Amſtelodami dilatationem*) *cui incolarum ſuorum teſtimonio Typographicæ artis inventio debetur.* Et hic autor nihil in hac controverſia definiendum ſibi putavit, ſubjungit enim ſtatim: *Quamvis hoc beneficii Moguntinenſi urbi acceptum referant alii.* Quod idem etiam repetit p. 147. ubi de Moguntia tractat. g) VALERIUS ANDREAS JCtus & ſanctæ linguæ Doctor Lovanienſ. in Belgicarum urbium Nomenclatura, quam Bibliothecæ ſuæ præmiſit, de eodem Harlemo: *p.* 33

f) 5. *Adr. Romanus.* g) 6. *Valerius Andreas.*

mo: *Urbs*, inquit, *amœna eſt & inter Hollandicas ampliſſima: cui artis typographicæ inventionem deberi, in Bataviæ deſcriptione multis contendit* Junius. Hucusque *Valerius*, cui hac in re concordat, quem alias gravem expertus eſt æmulum, h) FRANC. SWERTIUS in deſcr. provinciarum Belg. quibus Athenas ſuas exornatum ivit, cujus verba, quia ex *Guicciardino* & *Junio* conſuta ſunt, huc repetere ſuperſedeo. i) MATTHIÆ tamen QUADI Pictoris literati locum adſcribere placet, utpote deciſionem & conciliationem hujus litis tentare auſi. Is igitur lib. 4. Geographic. enarratt. cap. 34. & 38. ſequentia ſcribit: *Harlemo expertiſſimorum teſtimonio Typographicæ artis prima inventio jure debetur, primam tamen praxin Moguntiaco concedentes.. Ajunt enim ejus inventorem ante perfectam artem morte præventum fuiſſe, ejusque ſervum inde Moguntiam profectum, ubi continuo exercitio ad perfectionem ars perducta ſit, ut hac altrix ſive nutrix, illa artis mater exiſtat.* Cum prædictis conſentit k) AUBERTUS MIRÆUS, vir ſeculorum memoria dignus, deque omni hiſtoria præclariſſime meritus, qui in Chronico ſuo Belgico ad. an. 1440. ipſamet *Junii* verba recitat. l) LARENT. etiam BEYERLINGIUS tom. 7. Theatri ſeu Polyantheæ ſuæ ex *Junio* & *Bertio* hanc Harlemenſium aſſertionem

h) 7. *Franc. Swertius.* i) 8. *Matthi. Quadus.* k) 9. *Aub. Miraus.* l) 10. *Laur. Beyerlingius.*

nem refert, ita tamen, ut compluribus aliis aliorum opinionibus relatis, tandem *Serario* de *Gutenbergio* & *Fauſto* aſſentiatur. Idem in Chronico rerum Belgic. quod prodiit Anno 1636. ubi quæ de Chinenſibus, quæ de *Fauſto* & *Gutenbergio* tradantur, quæ etiam *Cognatus*, ut infra videbimus, de Auguſtano aliquo refert, poſuiſſet, ita finit: *Germanicum certe hoc eſſe inventum ſcriptores pæne omnes tradiderunt.* Harlemenſes tamen hanc ſibi laudem vindicare conantur, nec vane fortaſſe, ſi *Hadriano Junio* in Bataviæ deſcriptione credimus, qui *Laurentium Joannem* cognom. Æditwum ſive Cuſtodem civem & incolam Harlemenſem hujus rei inventorem laudat. m) PETRUS MONTANUS Gandavenſis in deſcriptionibus ſuis, quas *Hondius* cum Atlante Mercatoris excudit, hujus rei, ubi de Hollandia & Harlemo agit, ita breviter meminit: *Huic urbi* (Harlemo) inquit, *inventæ artis typographicæ gloria debetur.* Quos hactenus retuli Belgæ fere omnes ſunt. (*Guicciardinus* enim, licet Florentiæ natus ſit, domicilio tamen Antwerpienſis extitit) quibus nunc duos Germanos addo, quamvis uterque medius fere incedat, nec litem hanc ſuam facere voluerit. *Georgius* igitur *Brunus* Colonienſ. in Theatro Urbium ita de Moguntia ſcripſit: *Huic urbi typographicæ artis debetur inventio, quæ pluſne boni an mali attulerit,* pro-

m) 11. *Petr. Montanus,*

probabiliter diſputari poteſt. Nihilominus idem de Harlemo eod. in Opere ſequentia vulgavit: *Hæc eſt omnium in Batavis urbium maxima & dignitate ſane ſecunda, Typographicam artem in ea quondam fuiſſe primum excogitatam, conſtans ea ur-* p.33 *be totáque Provincia Batavorum fama eſt. Quam opinionem Scriptores nonnulli confirmant, & quidam privatarum ejus loci rerum Commentarii. Veruntamen antequam artem perficeret, ac eam ipſe in lucem produceret, è vivis exceſſiſſe, ejus famulum ob id Moguntiam conceſſiſſe, in qua urbe artem evulgaret, & eam ob cauſam acceptus benigne fuerit.* Alter è noſtratibus n) THO. LANSIUS eſt, editis de Europæ provinciis in uſum illuſtris apud Tubingam Collegii Adoleſcentium orationibus celebris: In illarum ſecunda inter alias urbes à munitionum firmitate commendatas, Harlemi etiam meminit, addens, id ſibi Typographiæ inventionem adſcribere, quam tamen non uno ejusdem operis loco ſuperiori Germaniæ vindicat. Ex Italis præter memoratum jam *Guicciardinum* Belgicæ Inquilinum ſolum mihi hactenus videre contigit o) SIMONEM MAJOLUM, Vulturarienſem Epiſcopum, qui *Junii* de Harlemo ſententiam retulerit. Is enim Colloqu. 23. Canicularium ſuorum cum retuliſſet *Polydori* de Moguntia & *Gutenbergio* narrationem ſic ſubjungit: *Sunt tamen autores conſtanſ-*

n) 13. *Tho. Lanſius.* o) 14. *Simon Majolus.*

ſtansque fama eſt, apud Batavos impreſſoriam artem in Harlemo urbe excogitatam, autore autem vita functo ejus neceſſarios Moguntiam profectos cœpiſſe exercere, ut tradit Georg. Brun *in Harlemo. Addit ibidem* Majolus: *Quoniam vero rei novitas, tum maximam mentibus hominum admirationem pepererat, 300. ſcil. chartas ſingulis diebus imprimi, id etiam hiſtorici memoriæ tradiderunt. Chronicon etenim ejus temporis de rebus Pontificum perbreve, id velut valde memorandum recolit memoratque, qui primi Impreſſores fuerint. In Germania quidem fuit* Jacobus Gudenbergius *Argentinenſis, ac* Fauſtus *alter, uterque ſub* Pio ſecundo. *At Romam advenere primi Impreſſores* Conr. Swenhaym *&* Arnold. Pannartz *atque* Uldericus Gallus *omnes certe inſigniter hujusmodi artem callentes.* p) ANDREAS SCHOTTUS in Epiſtola Dedicatoria tomi primi rerum Hiſpanicarum ad *Balthazarum Zunigam* ſic ſcripſit: *Hujus autem artis Typographicæ inventio Germanis potiſſimum, & in his Moguntinis primum accepta eſt referenda, tametſi & Batavi eam ſibi laudem vendicent.* Eadem ambiguitate hujus rei meminit q) MART. ZEILERUS Styrius, qui nuperrime A. 1632. Itinerarium Germanice edidit, cap. 14. p. 314. Omnium tamen acerrime, & tanquam pro aris ac focis hoc duellum depugnant, poſt *Junium* in hac arena anteſignanum ſuperius jam relatum, *Scriverius, Bertius* & *Boxhornius,* quos

p) *Andr. Schottus.* q) *Mart. Zeilerus.*

quos ea de cauſa tanquam triarios in ſubſidiariam manum ſepoſui & in hunc locum reſervavi. Illorum primus, utpote lare & ortu Harlemenſis, domeſticæ laudis ſtabiliendæ ergo, peculiari libello ex profeſſo, quod dicitur, ſategit de Typographia Harlemi inventa, quem quia necdum mihi, quamvis poſt diligentem & jam in ipſa Hollandia factam inquiſitionem, inſpicere contigit, non
† 34 poſſum verba ejus referre, deque argumentis, quibus pro cauſa ſua decertat, qualecunque judicium meum promere: contentus igitur hac vice ero retuliſſe tetraſtichon ejus, quod effigiei Laurentianæ à *C. Koning* Harlemi ſculptæ & excuſæ ſubſcriptum eſt: *Vana quid archetypos* &c. (vid. ſupra pag. 210.) Idem in Elegia in laudem Patriæ ſuæ contra *Naudæum* Pariſienſem ſcripta:

Iſta tuæ poſſunt etiam memorare ſorores
 Inventos poſſet nulla docere typos.
Sola hæc Harlemio debetur adorea Civi
 Laurenti meritas cingere docta comas.
Vindiciis aſſerta meis, procul ite maligni
 Ite Moguntinis dedita turba tuis.
Nonniſi qui pleno ſpirant inſomnia folle,
 Et *Gutenbergos Fauſtiadasque* crepant.
I *Naudæe* procul tua per mendacia creſcens,
 Non locus hic nugis, credule Galle, tuis.
Harlemenſe nemus doceat, doceantq; Napeæ
 Et Fagutali numina ſacra Jovi.

HIC

HIC ſago eXsCVLptas LaVrentI CVſpIDe
forMas
Et primum natos hic ſimul eſſe typos.
Petrus autem *Bertius* in tabulis Geograph. con- p.35
tractis, quas an. 1600 vulgavit, ipſis *Junianis*
ad verbum formalibus de hoc negotio agit,
niſi quod *Joannem Fauſtum* Trifurciferi & ſeſ-
qui-Lavernionis elogiis exornet. Idem ta-
men in opere rerum Germ. lib. 3. p. 613. de
Moguntiaco tractans, multo mitius agit, ac
quaſi prioris vehementiæ palinodiam cantat,
quando ſcribit: *Inter prima* (hujus) *urbis deco-
a refertur à multis artis Typograph. inventio, quam
eandem nos alibi noſtris Harlemenſibus aſſeruimus*
&c. (vid. ſupra pag. 193 ſq. in not.) Hacte-
nus *Bertius*. Omnium autem noviſſimus, qui
in hoc argumento à parte Batavica verſatus
fuerit, *Marcus* eſt *Swerius Boxhornius* Lugdun.
in Batavia profeſſor publicus, qui an. 1633.
theatrum ſive deſcriptionem Hollandiæ ty-
pis Hondianis Ambſterodami edidit, in quo p.36
satis diffuſe & cum cura hanc typographicæ
inventionis materiam pertractat. Ac ut di-
cam, quod ſentio, parum abeſt, quin ſuſpicer,
haud minimam huic autori fuiſſe cauſam
theatri illius exſtruendi hanc Harlemenſem
controverſiam, idque præcipue in *Petri Scri-
verii* à ſcriptore Gallo *Gabr. Naudeo* Pariſienſe
confutati ac male accepti gratiam, qui juſto &
peculiari huic rei dicato opere contra Bata-
vicum iſtum athletam, pro Moguntinis hanc
pu-

pugnam depugnaſſe narratur. Ac confirmat quidem augetque apud me conjecturam iſtam, quod typographicum hoc negotium tum diverſis capitalium literarum majeſtate decoratis inſcriptionibus inſigniverit *Boxhornius*, tum rubrica etiam conſpicuum & ſpectabile fecerit, qua tamen alias omni iſto opere etiam in ipſo titulo, licet is ab antiquo in tantum ſibi illam propriam fecerit, ut inde etiam nomen adeptus ſit, abſtinuit. Nec dubito, quin ad hoc prædicto Emblemate illic præcipue uti voluerit, ut theatrum illud vel obiter verſans & volvens Lector ſtatim in notabilem illum & ſignatum de typographia locum tanquam ſcenam illius verſatilis operis nobiliorem vel aliud agens ſtatim incidat. Cæterum autor iſte *Junii* præcipue, quod cæteri etiam ejusdem opinionis, ut vidimus, factitant, autoritate nititur, cujus è Batavia locum in præcedentibus à me relatum ad longum recenſet. Præter illum autem ANGELI ROCCHÆ Pontificii Sacriſtæ ex Eremitarum S. Auguſtini ordine, Theologiæ Doctoris, ac poſtmodum Epiſcopi Tagaſtenſis, qui *Sixti quinti* tempore Bibliothecam Vaticanam luculento opere deſcripſit, teſtimonium recitat, ſimulque allegari ab eodem *Mariangeli Accurſii* locum refert, tum *Colonienſis* denique Vernaculi *Chronici* teſtimonium addit, quod utrumque operæ pretium eſt, hic etiam adſcribere, ut candidus amansque æqui & veri

Le-

Lector ſuffragium ferat, num autores illi dicant, quod exillorum dictis aſſeritur. Sic igitur r) *Roccha: Ars Typographica in Europa an, ſal. noſtræ* 1442. *inventa fuit* &c. usque ad verba: *rudem illam inventionem præ ſe ferunt.* (vid. ſupra pag. 298. ſq.) Hæc è *Rocchâ, Boxhornius*, qui poſtea paucis præmiſſis ita in ſequentibus pergit: *Harlemum itaque Typographiæ matrem, Moguntiam autem nutricem ejus & elimatricem præcipuam recte appellabimus. Huic enim typi ſtannei vel ærei debentur, quod & Librorum frontiſpiciis inſcribi cœptum eſt. Operibus* Joannis Boccacii *in folio rudi ſatis litera primum excuſis hoc præfigitur: Genealogiæ* Joannis Boccatii *libri ſectatoribus oppido quam neceſſarii, nunquam alias citra Alpes notis ſtanneis divulgati.* Alterum deinde s) CHRONICI COLONIENSIS teſtimonium ſubjungit, quod è vernaculo Latinum fecimus: *Longe igitur faceſſant (ita* Boxhornius *pergit) inanes Moguntinorum fabulæ, quibus præter luculentum* Mariangeli Accurſii *teſtimonium alterum non minoris ponderis opponimus ex* Chronico Colonienſi *deſumtum, cujus autor, qui iſtis temporibus floruit, ſic ſcribit: Ars hæc (Typographica) ſummè æſtimanda, inventa omnium primum in Germaniæ urbe Moguntia eſt ad Rhenum circa Ann. Domini noſtri* 1440. *& ab eo anno donec ſcriberetur* 1450. *inventioni ejus, eorumque quæ ad illam pertinent, opera impenſa fuit. Eoque anno qui Jubilæus fuit,*

r) NB. 19, *Angel. Roccha.* s) NB. 21. *Chronicon Colonienſe.*

fuit, cœptum fuit libros imprimere, primusque qui excuderetur liber, Biblia fuere Latina, impreſſaque ea ſunt ſcriptura grandiori, quali hodie Miſſalia ſolent imprimi. Quamvis autem ut præmittitur Moguntiæ ars hæc inventa fuerit, eo modo, qui nunc temporis communiter uſurpatur, prima tamen ejus t) *præfiguratio* (*ſeu ſimulacrum*) *ex* Donatis *Hollandiæ reperta & deſumta fuit, qui ibi ante id tempus excuſi fuerunt, éque illis principium prædictæ artis depromtum eſt, ac poſterior hæc inventio priori quoad artificium & ſubtilitatem longe præſtantior fuit, indiesque ad majorem excellentiam perducitur.*

p.38 Hactenus è Chronico iſto *Boxbornius*, è quo libet & ſequentia in lectoris gratiam addere, ut tanto informatius de omni hoc negotio infra mecum judicare poſſit, ſunt enim ſingularia nec temere ubivis obvia: *Author quidam* Omnibonus *dictus ſcribit in præfatione* Quintiliano *præfixa ac præterea in aliis libris ſuis*: *Gallum aliquem nomine* Nicolaum Genſon *omnium primo inſigne hoc artificium reperiſſe, ſed is in illo manifeſti erroris convincitur. Adhuc enim in vivis ſuperſunt, qui teſtari poſſunt, jam tunc Venetiis Libros impreſſos fuiſſe, priusquam* Nic. Genſon *eo delatus eſſet, ibique typos effingere & præparare cœpiſſet. Sed primus Typographiæ inventor civis fuit Moguntinus Argentina oriundus, cui nomen erat* Joannes Gutenberg. *Moguntiâ autem dicta ars primo Coloniam delata eſt, poſtmodum Argentinam ac deinceps*

t) Vorbildung.

ceps Venetias. Initium & progreſſum ſæpius memorati Artificii ex honorabilis Magiſtri Ulrici Zel *Hanovienſis narrantis ore cognovi, qui etiam nunc hoc* * 1499. *anno Coloniæ Typographum agit, eoque autore ars hæc Coloniam propagata eſt. Reperiuntur ſcioli aliquot, qui dicunt, dudum ante hæc tempora typorum ope libros excuſos eſſe, qui tamen & ſe & alios decipiunt; nullibi enim terrarum libri eo tempore impreſſi reperiuntur. Præterea plurimi veteres Libri interciderunt, eo quod magno numero deſcribi non poſſent, exempli cauſa, maxima pars operum* Titi Livii, *Libri* Ciceronis *de Repub. & Libri Hiſtor.* Plinii *de bellis Romanorum cum Germanis.* Hæc ex Chronico præfato. Porro *Boxbornius* refert etiam inſcriptionem, quam in memoriam inventæ apud ſe artis hujus faſtigio Laurentianarum ædium Harlemenſes inſculpi curarint. Item aliam, quam Laurentio concivi ſuo Harlemenſis aliquis publicæ ejusdem ſtatuæ à ſe erectæ, inſcribi fecerit, quibus tertiam ipſemet ſatis magnificam & grandiloquam addit, præmiſſa etiam Parodia è *Claudiano* in ejusdem *Ædituì* ſive *Coſteri* laudem, quæ omnia referre longum eſſet, ac præterea niſi reliqua huic rei probandæ illinc prolata (illis autem evertendis hic labor impenditur) ſubſiſtant, ad rem parum faciunt & per ſe ipſamet collabuntur. Quas præterea

* In *Boxhornii* Diſſertatione vitioſe exſtat M CCCC LXIX, & in ejus Hiſtoria M CCCC XLIX,

veterum librorum impreſſorum Inſcriptiones, uti vocat, ſeu clauſulas contra opinionem ſuam refert, illas in ſequentibus ſuo loco una cum aliis ejusdem generis videbimus. Lauream tamen à *Boxhornio Coſtero* ſuo ſuſpenſam, ſive in honorem ejus breve conſcriptum Elegiacum, quo Moguntiam alloquitur, hic
p.39 non prætereo, quod ita habet: Vana quid Harlemiis &c. (vid. ſupra pag. 544.) Sed quid vetat præmiſſis adhuc unum atque alterum ſuperaddere, in quos his abſolutis primum forte fortuna & aliud agens incidi. u) HERM. HUGO, Soc. Jeſu Presbyter, ſimiliter cum plerisque ſuperius relatis dubie & incerte de impreſſoriæ artis origine ſcribit cap. 34. de prima ſcribendi origine (pag. 210. ſq. ed. Antw. 1617. 8.) ubi ait: *Quia de ſcriptura nata eſt Typographia, ex re eſſe duxi, de ea hoc loco agere. Eſt enim Typographia ſcriptura quædam inverſa, quæ literas ordine contrario exprimit, atque ipſæ literæ compoſitæ ſunt. Hanc non injuria* Cardanus *lib. XVII. de Artibus vocavit Artem nulli nec utilitate nec dignitate nec ſubtilitate ſecundam. Sed injuriarum agere poſſem cum* Henr. Salmutho, *interprete* Pancirolli, *qui quod Germanos gentem ſuam maximi ſubtiliſſimique inventi laude ornare vellet, nimis indigne tulit, a noſtro* Jo. Petro Maffejo *eam lauream Sinenſibus vindicari lib. VI. Hiſtor. Indicarum; quando tamen cum* Maffejo *ſentiunt,*

(*quos*

u) *Herm. Hugo.*

(*quos ipſemet* Salmuth *teſtes laudat*) Garzias ab Horto, Johannes Gonzalvus Mendoza, Jovius; *addam ego*, Pet. Gregor. Toloſas *lib. XV. de Repub. cap. III.* & Nicolaus *noſter* Trigaultius, *qui recens è Sina in Europam rediit, exque ipſis Sinenſium Annalibus, quos ipſe ſe excusſiſſe diligenter affirmat, ita de typis ſcripſit lib. I. cap. 4.* Typographia apud Sinas antiquior eſt aliquanto, quam apud Europæos, nam à quinque retro ſeculis certum eſt ab iis uſu receptam, neque deſunt, qui aſſerunt, prius ea Sinas fuiſſe uſos, quam in hanc mortalitatem ſeſe Deus immortalis abjeciſſet. *Quam vero diverſa ſit, quantoque facilior illorum, quam noſtra imprimendi ratio, ibi, qui volet, legat. Pro certo igitur & explorato hoc habendum eſt. An autem à Sinenſibus ad Germanos hæc ars delata ſit, an forte (quod fieri potuit) apud Germanos divina quadam ingeniorum ſimilitudine denuo inventa ſit, diſputent Germani & Sinenſes, ne mihi nimium ſuccenſeat* Salmuthius, *qui pro ſe affert* Polydorum, Guilandinum, Caſſanæum, Ramum, & Beroaldum. *Certe* unius *in Batavia ſua vindicat Harlemenſibus primam tyrorum inventionem. Ita omnes mirantur & exoſculantur eam artem, ut ſinguli velint eam ſuam fuiſſe filiam.*

Porro quomodo hoc artificium exercendum ſit, accuratisſime ſcripſit Chriſtoph. Milæus *lib. II. Hiſt. Univerſ. rerum, quo remitto lectorem.*

x) FRANCISCUS HARÆUS in Annal.

x) *Franc. Haræus.*

Brabanticis ſub *Philippo Bono* ad an. 1440. pag. 419. *Inventa eſt hoc anno apud Europæos ars imprimendi libros: ſed an apud Moguntiacos, an apud Harlemenſes, quod veriſimiliter aſtruere conatur in ſua Batavia* Junius, *non definio. Late de his* Miræus *noſter in ſuo alioqui ſtricto Chronico, quem qui volet, adeat.* Pari modeſtia quamvis & ipſe Hollandici ruris Alumnus agit JOANNES DE LAET in ſua confœderati Belgii republica pag. 58. *Hujus*, inquiens, (*Harlemi indigenæ* Laurentio Joannis *cognomine* Aedituo Hadrianus Junius *Typographiæ primum inventæ gloriam aſſerit.* y) GASPARIS BARLÆI feliciſſimæ venæ Poëtæ & Ambſterodamenſis Gymnaſii publici Profeſſoris leguntur Encomia urbium Batavicarum, inſerta *Ludovici Guicciardini* Hollandiæ deſcriptioni, quæ ex Belgico ejus viri integro opere depromta Batavicæ reip. diverſis Scriptoribus in minori, ut vocant, formato ſuperioribus annis emiſſis inſerta eſt. In illis, ubi de Harlemo agit, ſequens inter cætera diſtichon habetur, ſub illius Oppidi proſopopœia:

Invidet excuſas populoſa Moguntia muſas,
Quodque meum eſt laudis jactitat eſſe ſuæ.

z) JO. HENR. ALSTEDIUS in Encyclopædiæ inſigni opere ſuo lib. 30 ſect. 1. agens de Typographia, nec ipſe litem hanc ſuam facere voluit, ita ſcribens: *Rudimenta Typographica*

y) *Gaſp. Barlæus.* z) *Jo. Henr. Alſtedius.*

ca Sinenſibus ante aliquot ſecula fuere cognita. Cœ-
pit autem in Germania hæc ars inventore Joanne p.40
Gutenberg *Argentinenſi a Chr.* 1442. *Quidam*
inventionem hujus nobiliſſimæ artis tribuunt Joanni
Fauſto *Mogunt. an.* 1452. *Verum ille* Gutenber-
gii *fuit adjutor.* Petrus Bertius *hanc gloriam tri-*
buit Laurentio Joannis *Harlemenſi*, *cui* Fauſtus
artem & typos ſit ſuffuratus & Moguntiam detule-
rit. Nobis ita videtur. Non abs re Ariſtoteles
ait: Nihil prohibet, artes easdem à diverſis vel eo-
dem, vel etiam diverſo tempore citra ullam commu-
nicationem inveniri. Veriſimile itaque eſt, artem
typographicam eodem tempore in Germania ſuperiori
Gutenbergio *& in inferiori à* Joanne Harle-
menſi *eſſe inventam. Prius enim illud afferit* Jo-
annes (Jacobum intellectum voluit) Wim-
phelingus, *qui circa illud tempus vixit, poſterius af-*
firmant multi autores fide digni. Vide in hanc ſen-
tentiam Chriſtoph. Beſoldi *Pentada. Hi ergo*
ſunt natales artis nobiliſſimæ, cui primas inter Me-
chanicas locum damus, utpote ingenioſiſſimæ & arti-
bus liberalibus utiliſſimæ. Huc etiam a) JOAN.
ISACUM PONTANUM retulerim, qui
ſe ipſe hanc litem ſuam facere voluit, quan-
do in hiſtoria Danica ſua lib. 10. p. 622. hæc
habuit: *Memorabile eſt, hoc tempore artem Typogra-*
phiam excoli apud Germanos cœptam, ac editis præcla-
riſſim voluminibus inclaruiſſe primum Orbi. Et
per cæteros eos autores inventoresque, cum alii

Rr 3 Lau-

a) *Jo. Iſaac. Pontanus.*

Laurentium Coſterum *Harlemenſem*, *alii* Joan. Gutenbergium *Argentinenſem ac Moguntinenſem alii, ut eſt ſuæ quisque nationis ſtudioſus ac admirator, dilaudant ac celebrant, haud debet omitti, qui ipſo ſe nomine Danum prodit*, Nicolaus Jenſen, *quem Gallicum alii faciunt. Hic initio præſtantiſſimæ hujus artis celeberrimus fuiſſe apud Venetos Typographos memoratur, & extat ac commendatur præcipue ejus* Plinii *naturalis hiſtoria, elegantibus ut tum res erant typis excuſa ſub annum Chr.* 1472. *elapſis ab hoc qui ſupra eſt poſitus annis fere triginta.* * Hi fere ſunt

* Idem *Iſac. Pontanus* hac de re in eandem fere ſententiam tractat lib. 9. Hiſt. Gelr. p. 476. *Diſceptant certantque inter ſe nationes non unæ, cui illarum, quæ hoc præſertim tempore ſe dias in luminis oras protulit, ars artium conſervatrix, typographia, ejusque inventio debeatur. Sunt qui* Johanni Fauſto *civi Moguntino ad annum hunc* 1440 *tribuunt.* Polydorus Virgilius Johannem Guttenbergum, *equeſtri dignitate virum, Germanum item prædicat, civem, ut aliis traditur, Argentinenſem.* Jac. Wimpfelingius Uldricum Han *adducit, qui Germanus item fuit, cognomento* Han, *quod Latine* Gallum *ſive* Gallum Gallinaceum *ſonet. Idque familiæ cognomen latine redditum* Joh. Antonio Campano, *Epiſcopo Aprutino aliisque Gallis præſertim, ut eſt in laudem ſuæ nationis propenſus quisque, anſam præbuit,* *Gallum natione* Ulricum *hunc faciendi. Atque hæc fere illi, qui Galliæ & Germaniæ præſertim ſuperiori hocce,*

ſunt, quos repererim, vel Moguntinis ſtatus quæſtionem movere, vel ſaltem obiter & ambigue Harlemenſium meminiſſe, de quibus quid mihi, imo viris doctis & affectuum vacuis

hocce, quodcunque eſt, decus adſcriptum voluerunt. At in hunc quoque cenſum Belgicam noſtram, quæ inferior Germania libens audit, eſſe recipiendam, imo ei divini hujus inventi primas deberi facile concedet, quicunque Hadrianum Junium *in Bataviæ ſuæ deſcriptione hac de re haud vane differentem auſcultavit. Is enim* Laurentium Johannem *cognomento* Æditūum *ſive* Cuſtodem, *vulgo* Coſter *dicimus, civem & incolam Harlemenſem rei hujus auctorem deprædicat, in modum ut ſequitur*: Laurentius forte fortuna in nemore &c. *usque ad verba*: per aliquot menſes exegiſſet. (vid. ſupra pag. 234-237.) *Hactenus verba* Hadr. Junii *Hornani, quibus ille decus inventæ præclaræ hujus artis recidivum juſtis vindiciis repetit ab aliis, ut exiſtimat, nefarie poſſeſſum & occupatum; ſummo jure omnium triumphorum laurea majore donandum* Laurentium *Harlemenſem jam dictum cenſens; ut ita non omnia Græciæ aut exteris tribuenda, ſed noſtros quoque noſtratesque multa laudis atque artium egregia poſteris imitanda protuliſſe vel inde pateat.* iisque p. 502. quæ ſequuntur ſuperaddit. Illa enim, cum diverſorum aliorum exemplo, ad conciliationem hujus litigii ſpectent, referre hoc loco viſum eſt. *Eadem hac tempeſtate* (an. 1450.) *effloreſcere paſſim per*

cuis videatur, quantumque illis tribuendum ſit, poſtmodum diſpiciemus. Certe plurimi illorum, qui nuper, id eſt, à tempore editæ *Junianæ* Bataviæ reliquorum Batavicæ gloriæ propugnatorum ſcripſerunt, tanti illos non putarunt, ut à veteri & vulgata pro Moguntia ſentientium opinione recedere voluerint, quorum nonnullos recenſebo, ut ante omnia con-

Germaniam videre erat, artem, de qua ſuperius injecimus, typis libros excudendi. Eſtque hoc anno, qui ut habent Chronologi, vere erat aureus, excuſum primo Moguntiæ Bibliorum opus, idque characteribus, ut memorat Chronici Colonienſis vernaculus autor, majuſculis, & quibus excudi plerumque Miſſalia ſolent: adjiciens quod haudquaquam omittendum, eandem hanc artem, licet Moguntiæ primitus eſſet elaborata excultaque, ejus nihilominus primum typum atque imaginem deſumtam ex Donatis, *qui ante id tempus, infra longe Moguntiam Coloniamque apud Batavos, nunc Hollandos Gelriæ finitimos dicimus, rudi Minerva (ut ſunt plerumque rerum initia) typis expreſſi fuerant; Intelligens haud dubie Hollandiæ Harlemum, & ibi quam memoravimus ad annum* 1440. *hoc omnium agitaſſe primo* Laurentium *Harlemenſem*, Coſterum *populariter nominatum, ut ita Rhenus Germaniaque ſuperior inferiorque ſibi quod merito hic vendicet, utraque habeat; illa, quod ultima addita manu expoliverit; hæc quod artem artisque rudia quædam initia oſtenderit.*

conſtet, non minus nunc ac olim communem & vulgatam opinionem pro Moguntia concludere, jure vel injuria, poſtea examinabitur. *

CAPUT IV.

Teſtes Neoterici pro Moguntinis. p.41

Primus ex Neotericis prodeat b) PETR. OPMÆRUS Ambſterodamus, celebris chronographus, qui fere ſeptuagenarius an. 1595. deceſſit Delphis. Is igitur operis Chronographici poſthumi ſui pag. 703. editionis Colon. in 8vo, *Beroaldi* & *Campani* carminibus relatis ait: *Etenim hoc anno*, (illum non adponit, nec in præcedentibus illum reperire potui) *Moguntiæ à* Jo. Fauſto *ars imprimendi exerceri cœpta eſt. Fuerat is avus* Joannis Schœffleri, cal-

* Typographiæ inventionis meminit etiam *Pontus Heuterus* lib. 4, rerum Burgundic. p. 121. ſed ambigue magis quam quisquam alius, quare ſuis verbis illum audiamus loquentem: *Reperta eſt*, inquit, *hoc anno* (1440) *in Germania ars, qua plumbeis literis deſcripti libri, prelo deinde brevi tempore multa exemplaria excuduntur, Græca voce artem Typographicam vocantes. Sed quo autore, quo in loco primi ſint excuſi (Moguntiacis ſibi laudem vindicantibus) non ſatis inter ſcriptores liquet.* Ita ille. Memorabile autem puto, ſi Hollandos ſuos de Typographica hac controverſia loquens in mente habuit, quod aperte illorum meminiſſe abſtinuerit.

b) 1. *Petr. Opmerus.*

calcographi noſtra ætatis, vir dignus ut celebretur. Addit deinde de *Ulrico Han*, quæ ſupra pluries relata, Annum tamen in præcedenti loco prætermiſſum alibi in principio lib. 4. non præterit, ita ſcribens: *Quid? quod ſub mundi veſperam inſtante ſupremo jam die inter caliginoſas impiorum atque diſcordiarum feralium procellas raræ pietatis ſummæque doctrinæ non pauci inſtar micantium ſiderum emicaſſe cernuntur, ut crederes orbem à graviore morbo convaluiſſe, atque amiſſas eloquentiæ artiumque vires, ſenſim recollegiſſe opitulante diſciplinis arte illa, quam plumbeis literarum characteribus ingenioſe fuſis, atque ſcribendi ratione apte compoſitis atramentoque madefactis convenienter ac prælo compreſſis, diverſarum linguarum libri numeroſo quaſi partu in quam plurima exemplaria in lucem producuntur. Typographiæ arti nomen dedere, ac per* Joannem Fauſtum *an.* 1440. *excogitatam in lucem produxiſſe certiſſime conſtat. Mirum tanti artificii repertorem & divinarum humanarumque diſciplinarum generoſum adminiſtrum à Germanicarum rerum Scriptore indigno plane ornari elogio. Fuit certe vir ille immortalis memoriæ digniſſimus & acutiſſimis ingeniis annumerandus.* Ita ille. Divinare autem nequeo, quem indigitare voluerit è Germanis Hiſtoricis. Nulla apud hunc, quod mirari poſſis, *Juniani* Æditui mentio, ejus autem in hac re autoritati plurimum tribuo, quod & juxta Harlemum natus, haud procul inde vixerit & deceſſerit, quod patriarum rerum peritiſſimus, ac inprimis nobiliorum artium, utpote pi-

picturæ, ſculpturæ, calcographiæ &c. curioſiſſimus indagator fuerit, ac ſcriptor ſane, quod ſuper omnia æſtimo, gravis, cordatus, conſtans, ac non patriæ minus quam veritatis amans. Huic accedat c) ABRAH. BUCHOLCERUS & ipſe antiquitatis peritiſſimus, quod vel ex unico ejus Chronologici Indicis erudito contextu judicioſus lector animadvertere poteſt. In illo autem ad ann. 1440. ſcribit ſequentia: *Ars typographica novum per typos ſcribendi genus inventa & excogitata eſt à* p. 42 Jo. Gutenbergio, *de quo ſic* Wimphelingius *c. 65. &c.* Ejus ſupra verba retulimus, nec hic repetimus. Rectius tamen hunc ad priorem claſſem illorum, qui ante *Junii* Bataviam viſam ediderunt huc retuliſſem. Obiit enim an. 1584. Verum id parum refert, nec cardo rei in illo vertitur. d) HENRIC. SPONDANUS Apamearum Epiſcopus, feliciſſimus Annalium Eccleſiaſticorum Epitomator, in auctuario chronologico ad illud ipſum Baronii immortale opus adjuncto, ſic hac de re ſcribit ad an. 1440. e) *Ars typographica excogitatur in urbe*

c) 2. Abr Bucholzerus. d) 3. Henr. Spondanus.

e) Idem Spondanus in Continuatione Annalium Baronii Tom. I. pag. 892. ſq. ad An. 1440. Hoc tempore plures artis typographicæ inventum ponunt, nonnulli paulo tardius. Verum ſi jam an. 1442 (ut Junius in ſua Batavia memorat) Alexandri Galli doctrinale, quæ Grammatica celeberrime tunc in uſu erat, cum Petri Hispani tractatibus, prima fœtura in lucem prodiit, ſaltem hoc anno characteres in-

urbe Argentinenſi à Jo. Gutenbergio *aurifice, qui inde Moguntiam veniens eam feliciter complevit. Eandem poſtea auxit* Joannes Mentel *ibidem Argentinæ.* Sixtus Ruſinger *item Argentinas traduxit Nea-*

inventos eſſe non negabimus. De primo quoque inventore controvertitur. Et is quidem JUNIUS Harlemo Belgii oppido ac LAURENTIO JOANNI cognomento ÆDITUO ſive CUSTODI tribuit, cujus infidus famulus typicam ſupellectilem furto ſurripiens, Moguntiam ſe receperit Quod deridet SERARIUS in rebus Mogunt. lib. I. cap. 37. Id tamen etiam ſcribit PETITAEUS in magno Chronico Bataviæ Tom. IV. lib. 4. ſub fin. dum hujus inventionis occaſionem, originem & progreſſum exponit, ac LAURENTIUM JANSONIUM, unum ex primariis civibus Harlemenſibus primum inventorem fuiſſe, ſed JOANNEM FAUSTUM unum ex quatuor operariis illius, inſtrumenta & ſcientiam imprimendi ſurripuiſſe ac Moguntiam conceſſiſſe, ibique artem illam quaſi à ſe inventam exercuiſſe. POLYD. VIRGILIUS de rer. invent. lib 2. cap. 7. JOH. GUTTENBERGIO tribuit viro apud Moguntiam equeſtri dignitate. Aut ſi WIMPHELINGUM Epit. rer. Germ. cap. 65. audimus, GUTTEMBERGIUS eam invenit Argentinæ in patria; & inde diſcedens illam feliciter Moguntiæ conſummavit. AVENTINUS item rer. Boicarum lib. 7. prædicto JOANNI FAUSTO civi Moguntino aſſignat, nonnulli etiam aliis, forte reſpectu eorum, qui primitus variis locis eam artem exercere cœperunt. Vidimus Officia CICERONIS impreſſa Moguntiæ anno 1466 quarta die menſis Februarii, ut dicitur in fine, ubi hæc verba ponuntur: *Preſens Marci Tullii* &c. (vid. ſupra pag 176) Quæ amicus noſter PETRUS FRIZON Theologus Pariſienſis & Vicarius generalis in magna Franciæ Eleemoſynaria nobis è ſua Bibliotheca communicavit. Eam in Italiam primi tuliſſe dicuntur ULRICUS HAEN & SIXTUS RESIUS ſive RUSINGER. Quod autem vox illa HAEN ſignificet gallum gallinaceum, & is nomen ſuum in latinum ver-

Neapolim in Italiam & Udalricus Han Romam. Wimphelingus & Fulgoſius. *At* Platina & *plerique alii tale inventum referunt ad* Joannem Fauſtium *Moguntinum ſub an.* 1452. Paulus *vero*

vertens nominaſſet ſe Gallum, inde etiam nonnulli exiſtimarunt eum fuiſſe natione Gallum, quod tamen non conſtat. In quem hujus artis de cauſa ingenioſe luſiſſe reperitur Antonius Campanus hoc epigrammate: *Anſer Tarpeji* &c. (vid. ſupra pag. 175.) Raphael Volaterranus lib 33. duos è Germania fratres cœpiſſe Romæ an. 1465 tradit, primosque omnium prodiiſſe Augustinum de Civitate Dei & Lactantium. Cum tamen Polydorus ſcribat, jam anno 1458 quendam hominem Germanum nomine Conradum artem primo Romam detuliſſe, quam deinde Nicolaus Jenson Gallicus primus mirum in modum illuſtraverit. Habemus nos Biblia duobus ingentibus voluminibus Romæ excuſa an. 1471. in ædibus Maximorum à duobus Teutonibus, quibus nomen Conrado Sweinheim & Arnoldo Pannartz, qui teſtantur, plurimos ſe libros jam antea excudiſſe. Sunt tamen multi, Jo. Barros. Aſiæ dec. I. lib. 9. cap. 1. Jovius Hiſt. lib. 19. Osor. de reb. geſt. Emman. lib. II. & alii, qui hanc artem antiquiſſimam eſſe apud Sinenſes ſive Chinenſes velint. Viſunturque in Bibliotheca Vaticana & aliis nonnullis libri ibi excuſi, ſed per ſolos characteres ad invicem diſtinctos, neque à læva ad dexteram, ut Græci & Latini conſueverunt, aut à dextra ad lævam, ut Hebræi, ſed à ſummo ad imum deductos, ſimiles magis notis hieroglyphicis, quam ſcripturæ continuæ. Aitque Guido Pancirollus JCtus in tractatu de rebus noviter inventis tit. 12, invaluiſſe opinionem, quendam per mare Germanicum & Balthicum navigantem in regionem Chinenſium fuiſſe delatum, ibique animadverſam imprimendi artem in Germaniam detuliſſe; quod tamen nos vanum omnino putamus. An enim ſi Characteres illi hieroglyphic

vero Jovius *à Catainis Indiæ populis per Scythas & Moſchos ad nos perveniſſe ſcribit.* Genebrardus *addit & Themiſtitaneos, quorum urbem patrum memoria Caſtellani in novo orbe occuparunt. Qui vero de rebus Sinenſibus ſcribunt, aſſerunt usque adeo veterem eſſe apud Sinenſes hanc artem, nullum ut inter eos extet originis ejus monumentum.* Primos autem libros in noſtra Europa Typis mandatos volunt fuiſſe eos, quos de Civitate Dei *Auguſtinus* ſcripſit, & de Divinis Inſtitutionibus *Lactantius. Volaterranus, Genebrardus.* Notet Lector in tot diverſis à *Spondano* relatis opinionibus Harlemenſium non eſſe rationem habitam, non ſcriptoris ignorantia, cui ſine dubio Batavia *Junii* ſatis nota erat, ſed quod nihil in hujus ſcripto &

phici apud Chinenſes in uſu impreſſorio ab antiquo fuere, non potuit alicui in Europa id ipſum in mentem venire? Quid enim prohibet eaſdem artes à diverſis vel eodem vel diverſo tempore citra ullam communicationem inveniri. Undecumque porro hæc venerit, aut ubicumque inventa fuerit, certum eſt divinitus eſſe miſſam, cujus utilitati vix ullum aliud inventum comparari poſſit. Ut non jam immorer recudendis plurium auctorum de hac nobiliſſima arte præconiis, quæ cuncta longe infra dignitatem ejus eſſe cenſemus; quamvis nec deſint, qui maligne nimis ei detrahere non ſint veriti. Alii mitius ambiguo beneficio inventam volunt, quod non minus ad perniciem quam utilitatem hominibus ancilletur. Cui nihilominus non abſone Wernerus Rolevinck de Laer ſententiam illam Proverb. I. aptaſſe videtur: *Sapientia foris prædicat* &c. quippe cum antea paucis nec niſi magnis ſumtibus manifeſtarentur libri, jam hujus artis beneficio cuncti & ubique parvo pretio communes fiant.

& illorum jactantia probabilitatis reperiret, adeoque nec dignam judicaret, ut illa inter cæteras recenſita lectoris judicio ſubmitteretur. f) HORATIUS TURSELINUS breviter ut ſolet, ac ſine loci ſpecificatione hanc rem transmittit lib. 10. Epitomes hiſtoriarum: *Per idem tempus* (*an.* 1440.) *ratio imprimendorum librorum apud Germanos inventa magno ingeniorum compendio bonoque.* Non dubito autem quin Moguntinos hic intellectos per Germanos velit. g) CHRISTOPHORUS HELVICUS in Theatro Hiſtor. p. 141. An. 1440. Ars Typographica excogitata à *Jo. Gutenbergio* Argentinenſi publicatur Moguntiæ primum, tum Argentinæ, inde deducitur Neapolim & Romam. *Wimphelingus, Polyd. Phil. Beroald.* In China tamen ajunt diu ante eam cognitam fuiſſe. *Joh. Conſalvus* l. 3. c. 17. h) HENR. SALMUTH Polyhiſtor eruditiſſimus in aureolis ſuis ad *Panciroli* Memorabilia Commentariis ad tit. 12. rerum noviter inventarum, qui eſt de *Typographia*, non tantum veterem & receptam opinionem de hac arte in Germania Moguntiæ reperta retinet, ſed *Junii* etiam commentum nominatim rejicit: *Illud mirere magis*, inquit, *ipſum etiam* Hadr. Junium *Germanis Typographiæ inventionem non tantum voluiſſe ereptum ire, ſed & Moguntiacum inſuper* Fauſtum *il-* p. 43 *lum*,

f) 4. *Horat. Turſelinus.* g) 5. *Chriſtoph. Helvicus*, h) 6. *Henr. Salmuth.*

lum, qui primus ejus autor paſſim audit, plagii manifeſto inſimulaſſe, & recidivam hanc divinæ illius artis laudem Batavis ſuis, & ex his civi cuidam Harlemenſi ſumma confidentia adſerere non dubitaſſe, in Batavia ſua cap. 17.

Hæc *Salmuthus*, qui recitatis deinde ipſis *Junii* iſta de re verbis, ſic tandem concludit: *Iſta ſunt ferme, quæ à ſenibus annoſis, fide dignis, & qui tradita de manu in manum quaſi ardentem tædam in decurſu acceperant, olim ſe intellexiſſe affirmat. Quicquid ſit, Germania certe nunquam ſibi hanc laudem patietur extorqueri, à grata Poſteritate meritiſſimo his* Beroaldi *celebranda verſibus* &c. Optarem equidem Junianas iſtas venditationes aliquanto ſolidius fuiſſe ab hoc commentatore refutatas, quod quia ab illo prætermiſſum eſt, experiar in ſequentibus, quid contra novum hunc Carneadem effici & obtineri poſſit. Idem autor in operis illius ad tit. de Typographia auctuario, quod editioni an. 1629 acceſſit, prolixe hiſtoriam typographicæ inventionis enarrat. Quia vero totus ille locus non tam Harlemenſem litem concernit, quam ad alteram illam de *Fauſto* & *Gutenbergio* quæſtionem, utri nimirum illorum hoc inventum originaliter tribui debeat, ſpectare dignoſcitur, hic illum adſcribere abſtineo, relaturus infra ſuo loco, ubi dubium illud prædictum reſolvetur. Occaſione *Salmuthi* jam citati placet, ipſius etiam i) PANCIROLI, cu-

i) *Guid. Pancirollus.*

cui is illuſtrando iſta commentatus fuit, verba obiter apponere, quamvis magnam partem huc propriè non pertineant: *Notatu quoque digna eſt Typographiæ inventio* &c. (vid. ſupra pag. 463. ſq.) Hæc ille de Typographicis in Germania primordiis nugatur non ſine manifeſto *Joviani* livoris contagio, cui quantum tribui conveniat, ſupervacuum eſt pluribus oſtendere, quando aliquoties iteratæ Batavorum an. 1592. & ſequentibus ad Chinenſium regionem per mare ſeptentrionale navigationum tentationes ſemper ob immenſum frigus & glaciei vaſtiſſimos montes in irritum reciderunt. Ac hucusque incertum manet, an Aniani, quod vocant, fretum eo loci Aſiam ab America diſterminet, vel potius novus orbis illic veteri jungatur, ac iſthmi alicujus interventus utrumque peninſulam efficiat invicemque connectat. Atque adeo navigationem iſtam Aquilonarem in Chinas & Indiam impoſſibilem reddat. Nam quod idem *Pancirolus* per Balthicum mare in Orientem navigatum eſſe ſcribit; ineptum nimis eſt, nec tam refutationem, quam exploſionem meretur. Per Moſcoviam enim etſi Cynoſura & Helice itinerantes etiam regant, curribus tamen, equis & trahis potius, quam onerariis aut roſtratis illi terreſtres ſiderum obſervatores vehuntur. Holſatica in Orientem legatio, quam re feliciter & ex animi ſententia geſta nuperrime domum rediiſſe p. 44

diiſſe hebdomadariæ novitates, ut cum *Ænea Sylvio* loquar, hiſce diebus nuntiarunt, an adverſariis & Germanicæ gloriæ detrectatoribus nova argumenta ſuppeditatura ſit, alias ſciemus. k) MELCH. ADAMUS Sileſius in Vitis Philoſophorum Germaniæ, de *Jo. Fauſto* & *Jo. Gutenbergio* ita ſcribit: *Hac ratione &* Joanni *illi* Fauſti *nomen* &c. (vid. ſupra pag. 320–
p.45 323.) Hactenus *Adamus*, cui l) JUL. CÆS. BULENGERUM, Theologum & Hiſtoricum Gallum comitem do, ut illius prolixitatem brevitate hujus compenſem. Is lib. 5. hiſt. ſui temp. ad an. 1577. (pag. 199. D.) *Id temporis per ſodales S. Auguſtini China cognita & luſtrata eſt, ubi tormenta muralia ante octingentos annos in uſu fuiſſe produnt, quæ in Europa an.* 1330. *reperta per* Bertholdum Swartzium, *Monachum Alchymiſtam, mox ad bella, pugna Creſſiaca adverſus Gallos ſub anno* 1346 *ab Anglis translata, tum à Danis & Venetis an.* 1354 *uſurpata ſunt, ſic nobiles illæ formæ, quibus libri typis excuduntur an.* 1440. *in Europa per* Joannem Gutenbergem *repertæ & Moguntii primum exercitæ, in China ante mille annos viguere.* m) FERREOLUS LOCRIUS, Belgici Chronici nuperus Scriptor, prodiit enim an. 1616. præteriri hic non debet, qui cum plerasque de ortu calcographiæ ſententias recenſeat, nec aperte ex omnibus aliquam

quam

k) 7. *Melch. Adamus.* l) 8. *Jul. Caſ. Bulengerus,* m) 9. *Ferreol. Locrius.*

quam amplectatur, in Moguntinorum tamen partes potiſſimum videtur propendere: Joannes Gutenbergius, *inquit, ſecundum* Polydorum Virgilium *&* Gilbertum Genebrardum, (*aliis* Joannes Fauſtus) *equeſtri vir dignitate, patria Argentinenſis, artem Typographicam divina plane inventione Europæis aperit. Qua de re vide* Garziam *lib.* 1. *Aromatum apud Indos naſcentium cap.* 38. Joannem Barrum *ſua in Aſia decad.* I. *lib.* 9. *cap.* 1. Paulum Jovium *libro hiſtoriarum* 19. *aliosque apud quos intelliges, Chinenſes Indiæ populos primos hujus artis fuiſſe inventores. De noſtris vero ſcripſere* Polydorus Virgilius *lib.* 2. *de inventor. rer. c.* 7. Jac. Wimpheling. *hiſt. ſuæ cap.* 65. Philipp. Bergom. *lib.* 15. *Supplem.* Gilbert. Cognat. *lib.* 3 *Sylvæ narrat.* Hadr. Junius *in Batavie deſcriptione, qui* Laurentium Joannem *cogn.* Æditũum *ſive* Cuſtodem *civem & incolam Harlemenſem prædicat hujus artis inventorem.* Ex profeſſo autem tres Neotericorum hanc tractarunt typographicæ inventionis materiam, n) NIC. SERARIUS Jeſuita in rebus Moguntinis, GEORG. DRAUDIUS in Diſcurſu ſuo Typographico, qui an. 1625. Francofurti excuſus eſt, & GABR. NAUDÆUS Pariſienſis, qui nuperrime ſcripſit, è quibus *Serarius Petrum Bertium* ſibi præcipue refutandum ſumpſit, aliquotque capitibus 36. 37. 38. & 39. lib. 1. rerum Mogunt. ſatis ſolide hanc rem exe- p. 46

 qui-

n) 9. *Nic. Serarius.*

quitur, referens ſeptem diverſas de loco & autore hujus diviniſſimi inventi opiniones, ac pro Moguntinis tandem concludens, reliquas vel ad rem non pertinere, & extra quæſtionem eſſe oſtendit, vel ſatis ſolide & fortiter refutat, nec tamen citra modeſtiam, uti religioſi inſtituti hominem vel maxime decebat. Is igitur cap. 37. inter alia hæc quæ ſequuntur de hac Harlemenſium cum Moguntinis controverſia ponit: *Sexto an etiam in aliqua Hollandiæ Sylva* &c. (vid. ſupra pag. 261.
p.47 ſqq.) Capite ſeq. *Serarius* refert locum e Chronico Moguntino, quem huc tranſcribere operæ pretium eſt: *Hoc autem urbis noſtræ Moguntiaci* &c. (vid. ſupra pag. 274.) Superſunt duo alii è recentioribus, quos dixi, qui ex profeſſo hanc pugnam depugnarunt, licet hactenus mihi illos inſpiciendi facultas non fuerit, ac omnis diligentia mea in illorum acquiſitione me fruſtrata ſit. Illi ſunt o) GABRIEL NAUDÆUS Pariſienſis, qui *Petrum Scriverium* ejusque Laurum Laurentianam (ita liber inſcribitur pro Harlemo an. 1628. editus) ſibi refutandum ſumſit, & p) GE. DRAUDIUS, Claſſicæ Bibliothecæ inter alia auctor, qui ante annos non ita multos Francofurti librum evulgavit inſcriptum: Diſcurſus Typographicus, in quo cum pleraque alia, tum hanc etiam litem, ut audio, attigit, neutrius ver-

o) 12. *Gabr. Naudæus.* p) 13. *Ge. Draudius.*

verba & ſententiam, cum necdum videre illos contigerit, referre hac vice queo. His omnibus autem, qui volent, præterea addere poterunt SETHUM CALVISIUM Hiſtoricum Lipſienſem in Chronologia, MART. CRUSIUM in Annal. Suevicis part. 3. lib. 7. pag. 373. & 412. JO. HEIDFELDIUM Sphyngis philoſ. autorem cap. 27. quod eſt de Scriptura ænigmatica, (pag. 547.) q) WILH. DILI-

q) *Quæ illa ſcribendi forma & ratio eſt, qua uno ductu tractuque, uno item momento, non ſine maxima delectatione ſpectatorum aliquot pagellæ complentur?*

Ad hanc ζήτησιν ſeu ἀπορίαν nemo prorſus ex remotiſſima etiam & ſapientiſſima antiquitate poſſet reſpondere, quod nobis non adeo difficile eſt, & dicimus eſſe typographiam ſeu Chalcographiam, quod ingens donum extremis hiſce effœtis & fatiſcentibus temporibus clementiſſimus & ſolus ſapiens Deus reſervavit, inque hiſce Germaniæ finibus, Moguntiæ nimirum, exiſtere primum voluit; quo divino beneficio fit, ut tantum uno die ab uno homine literarum imprimatur, quantum vix toto anno à pluribus calamo ſcribi poſſit. Hinc factum eſt, ut diſciplinarum omnium magna librorum copia ad nos manarit, tum græcorum, tum latinorum. Inprimis autem ad promovendam religionem adjumentum fuit exoptatiſſimum. Equidem ſi mihi priſca usque ad noſtri temporis fæcem, beneficia Dei retexenda & enumeranda eſſent REGALIA, quæ vocant, ſeu privilegia, quibus præ ceteris nationibus noſtra parens & nutricula Germania gloriari poteſt, atque alte caput effert, hoc ipſum ſcripturæ commodum & compendium inter extrema non collocarem. Utinam tanto Dei mu-

CHIUM in Chronico Haſſiaco, PETR. MATTHÆUM Juriſconſultum Lugdunenſem in notis ad 7. Decretal. l. 5. tit. 4. c. 3. AUTOREM Antiqq. Britann. in Thoma Burcherio 64. Archiepiſcopo Cantuarienſi, p. 293. r) JO. SERRÆUM in Inventorio hiſtoriæ Franciçæ in Carolo 7. DION. PETAVIUM in Rationario temp. part. I. lib. 9. cap. 9. s) JO. DE COLLE in Theatro imitatricium & imitabilium lib. 6. c. 3. JO. BUSÆUM in dedicatoria Abbatis Trithemii, JO. JAC. FRISIUM in Biblioth. Philoſ. ARN. RAYSSIUM in Belgica Chriſtiana p. 167. * Atque ha-

nere grati uteremur, non ad obſcurandam ſed illuſtrandam Dei gloriam & veritatem cœleſtem, non ad disjungendas, quod unice quærit Satan, ſed ad copulandas Eccleſias, (ſecundum G. FABR. lib. Amor. Fil. Dei)

Sint unum, doceant unum, fateantur & unum,
Unum qui Chriſti nomine nomen habent.

Sed vereor, ne hujusmodi digreſſiones moroſorum forſitan & moroſophorum cavillis objiciantur.

r) His temporibus illa utiliſſima cudendi atque imprimendi ſcientia Argentorati Germaniæ civitate inventa eſt, etſi de authoris, loci, annique certa veritate inter ſcriptores magna diſſenſio eſt, quam perpendant lectores. Hæc autem hoc anno in ejus laudem edita carmina ſunt: *O felix noſtra* &c. (vid. ſupra pag. 309.)

s) Commodum accidit, ut cum, deterſa barbarie, literæ caput efferrent, tot magnorum ingeniorum commendandæ æternitati fœtibus ars typographica prodiret anno 1440 repertore Joanne Guttembergio equite Moguntino.

* Illis, qui poſt editam *Junii* Bataviam Moguntinis In-

hactenus pro utraque parte teſtimonia referre viſum eſt. Non indignabitur autem lector nec ægre feret me paulo prolixius in ejusmodi transſcriptionibus verſatum eſſe, nam & ſuum me negotium egiſſe puto fatebitur, ubi è ſequentibus animadvertet, cujus bono tot

Inventionem Typographicam aſſerunt, addi & accenſeri poſſint hi ſequentes: *Jac. Bornitius* de ſufficientia rerum fol. 174. & ſq. *Auctor Chronici* Eccleſiaſtico-Politici, quod excuſum eſt Francofurti an. 1614. tom. 2. Chronici Chronicorum Politici ſub an. 1440. *Chriſto. Lebeman* lib. 7. Chron. Spirenſis cap. 105. *Jo. Cluverus* in Epitome Hiſtoriar. p. 658. *Chriſtoph. Beſoldus* Pentade I. Diſſertt. Philologicar. c. 3. *Claud. Clemens* Soc. Jeſu presbyter, Profeſſor humaniorum literarum in Acad. Madrit. lib. I. Muſei Sect. 8. cap. 6. *Seb. Verronius* lib. 8. Chronici Eccleſiæ & Monarchiar. *Adelarius Erichius* lib. 6. Chronici Juliacenſ. cap. 11. *Wenceslaus Sturmius* in Chron. univerſali lib. 5. p. 446. *Dan. Pareus* in Hiſt. Palatina p. 103. & in Medulla hiſt. Eccleſ. p. 311. *Elias Reuſnerus* in Iſagoge hiſtorica p. 467. *Petr. Heigius* part. 1. qv. 7. num. 55. *Daniel Otto* de Jure publ. cap. 24. *Jo. Wolffius* Tom. 2. lection. Memorab. p. 753. *Jac. Gualtherus* in Tabb. Chronologicis p. 719. *Nic. Dolionus* in Compendio hiſtoriæ part. 4. p. 447. *Jo. Chapeauvillius* tom. 3. rerum Leodienſ. p. 122. in Chronologia ejusd. tomi, *Jo. Barclajus* in Icone Animorum ſive quarta parte Satyrici cap. 5.

p.48 diverſorum teſtationes cumulaverim, & apparebit, me in illis, quæ deinceps ex ejusmodi autorum dictis illaturus ſum & probaturus fucum nemini facere intendiſſe, ſed copiam potius unicuique à me datam eſſe, ſtatim in rem, quod dicitur, præſentem eundi, noſtrasque aſſertiones cum ipſis fontibus, unde hauſtæ ſunt, conferendi. Omnes autem optima fide citatos eſſe, quoscunque in medium adduxi autores, neminem dubitare velim, nec enim præterquam mihi ipſi hac in re credidi, nec ullius quicquam excerpſi, niſi propriis inſpectum oculis, ne & ipſum me & alios imprudens deciperem.

CAPUT V.

Quo utriusque partis dicta examinantur, & Argumenta pro Moguntinis referuntur.

Ut igitur ſecundum propoſitum ab initio ordinem procedam, agedum relata jam pro utraque parte teſtimonia inſpiciamus. Ante *Junium*, ut dixi, nemo de quo conſtet, publice pro Harlemenſibus tale quid vel oblique aſſeverare dignoſcitur: *Chronici* enim *Colonienſis* Autor, quam non faciat pro Hollandis, infra ſuo loco patebit. Ad annum igitur usque 1588. quo *Hadriani Junii* Batavia in hominum manus venit, vel ſaltem ad an. 1575. quo ille terræ valedixit, ac huic operum ſuorum

rum, ut traditur, ultimo immortuus eſt: Doctorum nullus pro Belgis Germaniæ moleſtus fuit, per annos ad minimum centum viginti quinque, ſoli itaque Harlemenſium & vicinorum traditioni, de qua *Guicciardinus* aliique, eo usque tantæ rei notitia ac probatio innitebatur, quod quam ſit fragile veritatis fundamentum mille experimentis orbi notum eſt. Quid enim crebrius fœdiusque omnium fere gentium antiquitates & hiſtorias inquinavit, quam iſtiusmodi ab improbis callide, aut rudibus ſtolide confictæ à reliquis temere creditæ de Urbium gentiumque originibus, de ſuperiorum temporum geſtis, inſtitutis, inventis impudentes & inſipidæ fabulæ, quæ tamen multis in locis tam alte hominum perſuaſiones inſederunt, ut ſine diſcrimine alicujus inquiſitionis ac capitis periculo vix in dubium vocare liceat. Per me quidem Harlemenſibus integrum eſt, ut *p.49*
Laurentium hunc cum *Lemo* itidem ſuo ad *Brabonem* cæterosque ejusdem generis Heroas adſcribant, dummodo mihi quoque bona cum venia permittant, de plebeculæ ſuæ gerris amplius quid non credere, quam quod vel idoneos autores habeat, vel probabili ſaltem veriſimilitudine coloretur. Hoc in poſtulato meô cum à modeſtia non abeat, confido me bonos omnes & cordatos habiturum adſtipulatores, quorum etiam judicio & examini qualemcunque hunc diſcurſum meum

ſubjicio. a) Ac primo quidem intutum & plusquam temerarium mihi videtur, tot ac tantis graviſſimis ac fide digniſſimis, relatis à me ad longum, ſcriptoribus, qui magnam partem vel ipſius Typographicæ inventionis tempore, vel brevi poſt vixerunt, quibusque ipſimet inventores eorumve diſcipuli oculis viſi & familiariter cogniti fuerunt, aſſenſum denegare, & Hollandicis iſtis congerronibus, quibus & hæc & ſimilia alia in Harlemenſis ſylvæ ambulatorio otio confingere proclive fuit, de re teſtatiſſima credere. b) Secundo tanto hoc in conſideratius foret, quod ex quam plurimis excellenti doctrina & probitate Batavici tractus eruditis viris, quotquot illorum poſt Typographiam inventam ante *Junium* vixerunt, ne unus quidem hactenus repertus ſit, qui Patriæ ſuæ hanc aliis debitam laudem arrogare auſus fuerit, qui tamen tacituri nôn fuerant, ſi quid ſalva veritate ea de re prodere potuiſſent: maxime quod & domeſticarum rerum non minorem *Junio* notitiam habuerint, nec occaſio etiam illorum plerisque defuerit, Bataviæ gentis decantiſſimam hiſtoriarum monumentis gloriam adeo luculenta mantiſſa augmentandi. Certe aliqui illorum patriam Hiſtoriam ex profeſſo dataque, quod dicitur,

a) *Argumenta pro Moguntinis contra Harlemenſ. Arg.* 1. b) *Arg.* 2.

tur, opera poſteris tradebant, ac eadem illa in quæ typographica incunabula incurrunt tempora ſub manibus habebant, ut ſine flagitio impietatis in patriam tacere, ſi quid iſta de re compertum habuiſſent, non potuerint. Ex illorum numero *Reinerus Snoius* & *Guilielmus Heda* fuerunt, celebres Batavicorum Annalium conditores, apud quos ne γρὺ quidem hac de re reperias, ſed reliqui etiam, *Cornelius* nimirum *Aurelius*, *Alardus Ambſterodamus*, *Jacobus Ceratinus*, *Cornelius Crocus*, *Martinus Dorpius*, *Theodoricus Langius*, *Petr. Nannius*, *Pontus Heuterus*, tum etiam nobile illud par Poëtarum *Cornelius Muſius* & *Joannes Secundus* Hagienſis, ac poſterioris hujus gemini fratres *Nicolaus Grudius* & *Hadr. Marius*, ſi non omnes, certe unus ſaltem alterque de multis nec Patriæ hanc laudem nec Philologis notitiam invidiſſent, ſi qua fuiſſet penes illos ejus rei, utpote quæ nec obſcura eſſe, nec latere diu poterat, conſcientia. Si autem non movet illos, qui contrarium ſentiunt illorum omnium, quos recenſui, ſilentium, moveat illos & obmuteſcere faciat, quod c) tertium contra illos argumentum eſſe cupio, *Eraſmi* & *Opmeeri*, uti domeſticorum, ita graviſſimorum teſtium, autoritas, quorum alterum ſupra vidimus, alterum hoc loco per imprudentiam ſupra omiſſum referemus. Is igitur (*Eraſmum* intelligo) in Com- *p. 50*

c) *Arg. 3.*

Commentariis ſuis ſupra Tom. I. Opp. *Hieronymi* ad Epiſtolam 9. quæ *Gerontiæ* ſeu *Ageruchiæ* ſcribitur, hæc habet: *Huic urbi* (*Moguntiæ*) *omnes bonarum literarum ſtudioſi non parum debent ob egregium illud ac pane divinum inventum ſtanneis typis excudendi libros, quod illic natum affirmant.* Addamus *Eraſmo Cornelium* etiam *Callidium* itidem Batavum ex Gauda urbe, qui in Calce Catalogi ſui de Viris illuſtribus diſerte agnoſcit Moguntiam electoralem Vrbem hujus artis Inventricem, idemque in ipſo etiam Libri Frontiſpicio teſtatum & adſcriptum eſſe voluit. Fuit autem *Junii* Synchronus & An. 1581. Catalogum ſuum in lucem protulit. Illi igitur omnes diſertis & expreſſis verbis pro Moguntinis faciunt, Patriam vero, licet illius amantiſſimi fuerint, alienis plumis comptiorem facere, nullus de tribus ſuſtinuit. d) Quarto iidem attendant velim, an ex ipſis ſaltem Harlemenſibus ſuis, quos illis proximeque ſequentibus annis doctrina & literis floruiſſe *Boxhornius* tradit, vel unum nominare poſſint, qui Patriæ & veritati hanc operam impenderit, & *Laurentio* iſti *Coſtero* hanc literarum illuſtratarum gloriam aſſeruerit: *Simonem* dico, *Hermannum* & *Albertum Joannis* Carmelitas, *Andream Noorthium* & *Nicolaum Hollandinum* Prædicatores, *Theodorum* & *Florentium* Harlemios Carthuſianos, *Petrum a Monfort* & *Vin-*

d) *Arg.* 4.

Vincentium de Harlem cæteroſque. Nam quis credat, omnes illos fuiſſe taciturος, aut *Boxhornium* ſi quid, quod ad rem faceret, illi ſcripſiſſent, non prolaturum fuiſſe? Quod enim idem deinceps addit *Joannem Surenum* Harlemenſem inter alia Dialogum elegantiſſimum ſcripſiſſe, quo artem Typographicam Harlemi primitus & non alibi inventam fuiſſe pluribus oſtendat, is in album hoc venire nequit, cum poſt *Junium* vixerit, ac anno demum 1591. decimo ſexto ab illius obitu deceſſerit: De antiquioribus enim & qui *Junium* præceſſerint loquimur, quosque ille audaci confidentia ſua non ſeduxerit. Unus igitur *Junius* tandem repertus eſt, qui ſpretis tot exteris domeſticisque contra ſe Teſtibus, vilipenſo tantorum quibus Batavia æternum gloriabitur autorum perpetuo ſilentio, neglectis tot publicorum monumentorum ponderibus, unius famæ rumuſculos venari, populares nænias attendere voluerit. Id certe vel ipſius rei geſtæ tempore plenum periculoſæ audaciæ fuiſſet, nedum ut integro demum ſeculo poſtea cum rerum fide & veritatis fiducia tentari quiverit. Talium enim rerum, p. 51. vaga & mobilis fama vires, ut Poëta ait, eundo acquirit, perque manus traditam ejusmodi narratiunculam aliquam novus Propagator novitio plerumque mendaciolo locupletare & comere avet. Factum id hac in re judicioſus Lector, ut confido, mecum fatebitur,

tur, dummodo textum *Junianum*, quo collapſo reliquorum ſimul tradita ruere neceſſe eſt, una inſpicere & ad trutinam revocare dignabitur. Nec enim id ſolum, ſed & alia à vero abſona, abſurda, repugnantia ſibique contraria in illo animadvertet. Et quis ſpondere velit, non fuiſſe hac in re, aut ab illo, aut à quoquam alio factitatum, quod *Bodinus* ſcriptum reliquit: *licitum nempe eſſe, in Patriæ gratiam mentiri*; quod dubii iſtius, nec ſatis probatæ fidei ſcriptoris temerarium effatum uti ſemper improbavi, ita in quoquam ferendum eſſe perſuaderi nequeo.

CAP. VI.

In quo Juniani teſtimonii ſeu aſſeverationis textus excutitur & refellitur.

Ut igitur ad Architectum hujus commenti *Hadr. Junium* Medicum veniamus, ejusque de Harlemenſi Typographo ſatis patheticam narrationem aggrediamur, ſub initium, ne quod ſentio, ſubticeam, omnia potius quam judicium *Junii* in tota iſta narratione requiro, tum quod Carneadicam eloquentiam, quam veritas, utpote ſimplici orationis filo contenta non requirit, ad perſuadenda iſta Hollandica paradoxa ſua exoptat, tum quod ſub finem ſibi certo perſuadet, ſuæ iſti ſatis prolixæ, nec indiſertæ narrationi fidem non iri habitum, qua in re uti cordatioribus libenter aſſen-

aſſentior & *Juniano* præſagio minime vano totus acquieſco, ita optandum eſſet, idem ab illis etiam fieri, qui tam deſperatæ cauſæ patrocinio ſe aliosque fatigant. Nihil autem jam dicam de Æditui in primaria & Patritia *Laurentii* iſtius familia hæreditario munere, quamvis inſtar monſtri haberi poſſit conſularis hic *Junii* æditĭuus: Illud quæro, cur faginos ſibi potius cortices, quam quodvis aliud literis efformandis lignum delegerit, eo quod tum ob fragilitatem, tum etiam curvaturam convenientis denique craſſitiei defectum iſtiusmodi cortices huic rei minime apti ſint. Quisquis enim pinaces tabulasque planas, vel etiam ſigillarias literas ſive literarum, ut nunc vocamus, typos, quo video *Junium* inclinare, ex fagorum libris conficere tentabit, continuo illos rumpi animadvertet, ac ipſa etiam p. 52. ſcabrities prædictorum corticum ejusmodi pinguioris Minervæ inventioni impedimento eſt. Et quare tandem ſi faginæ materiæ copiam habuit, cortices potius, quam ipſum lignum huic novo Commento ſuo delegit? Quod deinde addit, ideo *Laurentium* animi gratia unum atque alterum verſiculum faginis iſtis typis chartæ impreſſiſſe, ut Nepotibus è filia ſuis literarum formandarum exemplum eſſet, quis non videt *Junium* meras nugas agere? Nec enim res tantilla novum iſtum apparatum & inventionem deſiderabat, nec unquam vel *Junio* vel cuiquam cre-

dam,

dam, tam politos & nitidos fuiſſe iſtos primordiales ludicri ambulatoris typos, ut ſcribendi artem inde melius quam ex Artificis alicujus accurate manuſcripto exemplo Laurentiani Nepotes capere & haurire potuerint, præſertim impreſſorio atramento, ut ipſemet *Junius* fatetur, necdum reperto. Porro faginos deinde typos in plumbeos, hosque mox in ſtanneos Harlemi mutatos eſſe, non tam facile aliis perſuadet *Junius*, quam ipſe & hoc & abſurdiora alia comminiſci potuit. Hæc enim dicere non ſufficit, ſed probare convenit, maxime contra communem opinionem ipſamque probatiſſimam veritatem agenti. Ac proferre & exhibere debebat, vel nominare ſaltem libros librumve illis aſſertis typis excuſos, quod hactenus non memini vel ab hoc *Junio*, vel ejus ſequacibus tentatum fuiſſe. Nam illud primævum hujus artis rudimentum, quod *Junius* ſe vidiſſe ſcribit, hodieque, ut *Petrus Bertius* in rebus Germanicis autor eſt, apud *Petrum Scriverium* exſtare dicitur, non per typos ejusmodi ſigillatim jungi & impreſſioni adhiberi conſuetos, qualibus etiamnum utimur, ſed ut illi aſſeverant, totis ac ſolidis ligneis tabulis, quibus literæ inciſæ eſſent, excuſum fuit, tam ipſo *Junio*, quam *Bertio* id ingenue teſtantibus. In illo tamen utriusque teſtimonia differunt, quod *Junius* vernacula, *Bertius* vero latina lingua ſpeculum illud conſcriptum eſſe dicunt, adeo ne in hoc qui-

quidem inter illos convenit, quod unicum commenti ſui fulcrum habent, ſi tamen habent. Illud autem perquam lepidum, quod ex typorum iſtorum reliquiis œnophora conflata dicat *Junius*, eaque etiam tunc ſuo tempore in Laurentianis ædibus adhuc viſa fuiſſe. Bene certe dixit, quisquis is fuit ex antiquis, memorem eſſe oportere, qui talia comminiſcatur. Ac vix intelligo, quas tandem reliquias dicere velit, an forte relictas à *Fauſto*, cum is artis, ut vocat, Choragium convaſaret & aufugeret? Liberaliter ſane ille cum Hero ſuo egit, ſi tantum ipſi typorum reliquit, ut integra inde œnophora fundi potuerint. Et cur illa potius conflata quam in artis continuationem ſervata fuerunt? ſed de illo mox videbimus. Mihi quidem veriſimile neutiquam videtur, ſi *Laurentium* ejusve hæredes & poſteros vel illo vel quocunque alio tempore inventionis ſuæ & artificii piguit, quod potius illius reliquias conflare, quam memoriæ, teſtimonii ac antiquitatis ergo conſervare voluerint. Ac merebantur ſane vinariæ iſtæ amphoræ ſeu canthari, modo de materia bene conſtaret, non minus ac ipſæmet *Laurentianæ* ædes, ad rei memoriam ſempiternam inſcriptione aliqua magnifica inſigniri, illisque ipſis adventitiam cereviſiam, ut in ſuperiori Germania Vinum ſolet, ad Harlemenſem iſtam gloriam per omnem eo pacto Europam immo Indiam ipſam & p. 53

Tt or-

orbem novum magis magisque propagandam novis hoſpitibus propinari. Quodſi religioſo quodam horrore facere id vetarentur, ſaltem illos ſacris vatibus ſuis conſecrarent, qui furorem inde poëticum, quoties vel contra Moguntiam & Rhenanos plagiarios aliquid pangendum, vel Laurentianis manibus anniverſaria laudatione parentandum eſſet, affatim haurirent, aut etiam inſtar Losdunenſium pelvium ad magnificentiſſimi templi ſui parietinas illos ſuſpenderent, & dedicarent. Sed videamus reliqua. Ait typos *Laurentio* fuiſſe furto ablatos, furem illis ipſis Moguntiæ Doctrinale *Alexandri*, & Tractatus *Petri Hiſpani* anno 1442 excudiſſe, idque certum eſſe dicit. Quomodo vero certum, *Juni*, cum præter te nemo id dixerit, nemo ſcripſerit, immo nec fando quiſpiam audiverit? Recte hic *Serarius* illud *Juliani* Imperatoris uſurpat: *Ecquis innocens erit ſi accuſaſſe ſufficiat?* Igitur Harlemenſes iſti ſpatiatores certo ſciunt, quid de typis eorum in media Germania actum ſit, de quibus in ipſo rei actæ loco nemo quicquam vel auditione ſola intellexerit? Colonienſia certe ab ipſomet *Boxhornio* citata Chronica, non *Petrum* illum & *Alexandrum*, ſed Latina Biblia omnium prima fuiſſe Moguntiæ impreſſa memorant. Immo vero cum certiſſimum ſit, plumbeos, ſtanneosve vel cujuscunque materiæ alterius typos illo ævo nec inventos in Hollandia

fuiſſe,

fuiſſe, nec aliunde advectos aut apportatos ibidem extitiſſe, conſequens puto erit, illos à *Fauſto* aut quovis alio inde ſurripi & aſportari non potuiſſe, niſi invitis & reclamantibus Philoſophorum ſcholis, privationem ſine habitus præſuppoſitione introducere, ac non enti qualitates ſuas aſſignare contendamus. At fugit infauſtus ille famulus (ſic enim orſam ſuam ineptiendi telam proſequitur *Junius*) media nocte Natalitia, reliquis operis & omni familia cum Hero ſacris operantibus. Auget ſane infamis hujus plagii fœditatem ipſius temporis ſanctitas, quo tamen ego, ſi modo Hollandos rerum ſuarum attentiſſimos, & œconomices, ſi quis populus alius, bene gnaros recte novi, officinam potius clauſam, quam furum ingreſſibus & contactibus expoſitam & proſtitutam fuiſſe cre- p. 54
diderim, præſertim quæ tantæ artis nulli mortalium, uti illi volunt, præterea cognitæ arcana ſervaret. Ac potuerit ſane numeroſæ familiæ populum unus *Fauſtus* fallere; potuerit è domo ſe cum præda iſta opima indeprehenſus proripere, num urbis etiam muros eadem opera transvolare potuit? Cui enim perſuadebunt, nocte intempeſta portas recluſas liberum præſtitiſſe plagiario iſti Harlemenſi abitum; nullam ipſi factam à vigilum cohorte moleſtiam, cum etiam interdiu ſub divinorum tempus portas claudere, vigilias agere, ſtationes diſponere tralatitium ſit. Et

an non jure flagitamus ab illis, qui qua via fugiens iſte compilator iter fecerit, quas urbes adierit, ubi primum conſtiterit,quid longiſſime abſens longo tempore rerum egerit ſcire profitentur, ut ſimul indicent, quo artificio, quo ſtratagemate? num ſcalarum an ferramentorum ope vel muros ſuperarit, vel portas effregerit & evaſerit? Si ſe hoc neſcire reſpondere volent, annon meritiſſime illis de longinquis & diſſitis fidem denegamus, qui de domeſticis ac ante pedes ac oculos poſitis, quod affirment, nil proferre poſſint? Hactenus certe ejus generis nec tantillum protulerunt. Ac dubito ſane, ſtultioremne an feliciorem dicere debeam ſcripturarium iſtum furem, qui non aliam potius noctem ad hoc ſibi facinus delegerit, quam qua omnis civitas inſomnis erat, ſacrasque vigilias agebat, ac nihilo tamen minus forte ominoſi ſui nominis auſpicio confiſus *fauſte* & ſine impedimento elapſus ſit. Jam quod eum primum *Ambſterodamum*, dein *Coloniam*, tandem *Moguntiam* delatum eſſe ajunt, ad id præter illa, quæ non ſine maxima cauſa à *Serario* dudum quæſita ſunt, nil aliud reſpondeo, quam facillimum eſſe, talibus circumſtantiarum Emblematis quod confinxeris exornare, quibus utique præſtigiarum artibus licet incautioribus fucus non raro fieri conſueverit, ſagaciores tamen haud difficulter iſtum ſubodorantur, nec imponi de facili tali

im-

impoſtura ſibi ſinunt. Et annon credibilius eſt, iſtum properantem cum Batavicæ gloriæ onere furem quævis potius diverticula, quaslibet latebras quæſiviſſe, quam ut via regia progrederetur, celeberrimas quasque urbes ex itinere ſalutaret, in ipſa denique Germaniæ metropoli *Moguntia*, quæ illo tempore adhuc Imperialis erat, ac flore & ſplendore vix ulli in omni, quam late patet, Imperio concedebat, ſedem figeret, artis novæ furtiva inſtrumenta expediret, per multos annos exerceret, idque aperta ut ait *Junius* officina? Certe is eo loci ob celebritatem & urbis & artis propalam ita artificium ſuum, ut *Junius* nugatur, faciens, latere diu non potuiſſet, & monſtri ſimile fuerit, ſi Hollandicus iſte *Laurentius* paucorum dierum itinere *Moguntiam* inſecutus non fuerit hominem nequiſſimum, qui uberrimi quæſtus artem ſibi intervertiſſet, præſertim cum qua abiiſſet, ubi p. 55 conſiſteret, quid rerum ageret publica, ut aſſerunt, fama loqueretur ac ſatis ipſi conſtaret? quem hoc tempore idem vel ſimile quid tentantem in Indias & Japoniam usque vel publicis urbis aut provinciæ impenſis perſequerentur. Sed demus ſane, *Fauſtum* ſeu quemvis alium Harlemenſes typos intervertiſſe, num eo ipſo ars quoque ipſa ſimiles de novo fundendi aut efformandi *Laurentio* ſimul erepta fuerat? an propterea præla Hollandica perpetuum deinceps ceſſare debuerunt?

runt? Omnem medius fidius fidem ſuperat, quod hujusmodi abſurditates vel Germanis nobis vel quibusvis aliis perſuaderi poſſe ſperant & in vanum contendunt. Ecce enim an. 1441. ex ſententia *Junii*, plagium illud contigit: ait enim an. 1442. intra vertentem annum prodiiſſe *Moguntiæ*, quos dixi, libros: ab illo tempore usque ad an. 1462, quo ars impreſſoria eo usque inocculto exercita per diverſas mundi plagas divulgari cœpit anni ſunt viginti, quod ego ſpatium ſatis amplum arbitror ad vaſtatæ officinæ reſtaurationem, ad novorum typorum efformationem, ad præveniendum denique *Moguntinum* tenebrionem. Nam licet ego *Fauſtum* non dubitem principem eſſe omnium Typographorum, hactenus tamen, quamvis ſatis curioſe inquiſiverim, nullum mihi codicem invenire & conſpicere datum eſt, qui anno 1459 certo & publice confeſſo teſtimonio antiquior eſſet, ut infra latius eventilabitur. At ajunt quidam, *Laurentium* medio operi, prius quam rei inveniendæ colophon imponeretur, immortuum fuiſſe, illamque cauſam eſſe, quare *Fauſtus* Moguntiæ Harlemenſes prævenerit. Dicunt ſane id *Majolus*, *Quadus* aliique: quo teſte, quo fundamento, ipſi viderint; ſed *Junius* id non dicit, qui non totis tantum pinacibus, ſed typis etiam ſingularibus, plumbeis, ſtanneis maximo quæſtu, faventibus hominum ſtudiis, emtoribus undique confluen-

fluentibus, coadunatis pluribus operis,typographicum hoc artificium exercuiſſe Æditu-um ſuum aſſerit. Quid? an non uterque & *Junius* & *Bertius* affirmant, *Laurentium* ſuum an. 1447. atque ita ſexto à fuga & furto prætenſo *Fauſti* anno adhuc in vivis extitiſſe. Ille enim ſcribit, anno 1575 eum ante annos 128. hic vero anno 1600, quo contractas tabulas edidit, ante 153 annos Harlemi vixiſſe, cujus utriusque computatio in illud,quod dixi, tempus incidit. Igitur ſatis ipſi ſpatii fuit novas pinacas incidendi, novos typos fundendi, quod tamen quia toto ſexennio nuſpiam reperitur factum eſſe, num deinceps tergiverſamur *Junium* & conſortes ejus ad *Plauti* Pſeudolum & *Luciani* Pſeudomantin ablegare? Ac ut maxime concedatur, ipſum *Laurentium* ſeu rei indignitate, ſeu animi mœrore, ſeu quovis alio caſu haud ita diu ſupervixiſſe, num propterea eodem ſtatim mo- p.56 mento, ipſe etiam *Thomas Petrus*, quem hominis generum, & artis cooperatorem fuiſſe volunt, commortuus eſt? num univerſa tanti arcani conſcia familia ſimul ad unum omnis interiit? Nepotes certe non ſuperviviſſe tantum, ſed juſtam etiam ætatem attigiſſe, honores in patria geſſiſſe, ipſemet *Junius* fatetur. Igitur nullus illorum ſcivit vel exercere dignatus fuit, quod ad honorem familiæ ſuæ peculiariter pertineret? quod maxime quæſtuoſum eſſet? quod ipſe etiam fa-

mulus, licet exterus, & ut exitus, ſi Diis placet, docuit, dubiæ fidei didiciſſet? Miſeret me profecto harum ineptiarum toties ſibi non conſtantium, nec cauſam video, cur *Fauſtus* ille, quem præter artem jungendorum characterum aliaque ad rem ſpectantia etiam fuſilium typorum peritiam in Batavia ab hero ſuo edoctum percalluiſſe ipſemet *Junius* enarrat, ſe cum capitis diſcrimine exponere voluerit periculo manifeſti furti evidenti, ſed minime neceſſario, cum ſolius artis cognitæ beneficio citra ſarcinas ſuperfluas & vitæ bajuli ſui inſidiatrices Germaniam expeditus & ſecurus viator repetere potuerit. Æſtimet igitur Lector judicioſus, an non agendi modus, & ipſa acerbitas convitiandi, qua & *Junius* & aliquot alii, dum hanc litem exercent, abripiuntur, malæ cauſæ haud obſcurum argumentum cenſeri poſſit, maxime cum ſine omni cauſa contra *Moguntinos* innocentes omnia potius alia promeritos invehantur, eosque hanc debitæ *Belgis* laudis poſſeſſionem nefarie tenere & occupare criminentur, usque adeo, ut etiam conſcientiæ contagionem inde contraxiſſe non dubitent improperare. Nihil tamen probabilis cauſæ habent tam odioſæ & probroſæ impetitiones. Quæ enim horum culpa, quod delictum eſt, ſi quod omnes ante hąc docti affirmarunt, quod omnis Europa credidit, quod & ipſimet *Batavi* confitentur, ipſi non contradicunt?

cunt? Si acceptam à majoribus traditionem, eamque non ex vagis vaniſque rumoribus enatam, ſed publicis graviſſimorum autorum monumentis conſignatam ſervent & cuſtodiant? Equidem ex omnibus illis, quos ſuperius ſat magno numero produxi, Teſtibus nullus omnium eſt, quem Moguntinum hominem fuiſſe hactenus mihi conſtet. *Munſterus* enim prope *Moguntiam* quidem natus eſt, nec tamen, cum Baſileæ ætatem egerit, ex eo ſuſpectæ fidei teſtis cenſeri poteſt, & *Serarius*, licet aliquandiu *Moguntiæ* vixerit, ortu tamen *Lotharingus* fuit; de Manuſcripti Chronici autore ejusque patria necdum mihi liquet, reliqui ſane omnes nihil fere cum *Moguntia* commune habent, præterque *Germanos* ipſi *Belgæ* quoque (id repetendum eſt) cum *Gallis*, *Italis* aliisque exteris in idem teſtimonium conſentiunt. Ac obſervet rogo Lector benignus, quantum ſit diſcriminis inter Moguntinorum hac de re affirmationem & Harlemenſium venditationem: apud illos enim communis omnium vox & fama p. 57.
præter ipſa rerum teſtimonia, de quibus infra ex fide digniſſimorum ſcriptorum lucubrationibus originem & principium ſuum habet, atque adeo tuto, ſtabili & durabili fundamini innititur: cum vice verſa nonniſi ex ſolius Urbanæ plebis rumuſculis & ſuſurris *Junius* & alii ipſi adſtipulantes tradita ſua mutuati fuerint, magna & periculoſiſſima,

ut ſupra obiter quoque tactum eſt, hiſtoricæ veritatis adulteratione. Ac perperam is avitam ſuæ gentis hominum ſocordiam, eo quod ante ſe nemo Batavorum hanc ad illos non pertinentis gloriæ hæreditatem invaſerit, inceſſere præſumpſit, cum potius laudem illi mereantur, quod ab aliena meſſe falces ſuas continuerint, nec contra geſtæ rei fidem ex vicino & amico & amico Germanorum populo violentas rapinas agere voluerint. Perperam ſimiliter idem poſtliminio repetit, quod Hollandici Juris aliquando fuiſſe, nec ante ipſum quiſpiam ſcripſit, nec ipſe ſufficienter, ut debuerat, probavit. Quos enim is per Satyram, ut vocant, teſtes advocat, & generatim produxiſſe ſatis putat, ſenes annoſos, fide dignos, autoritate graves, reip. adminiſtratione claros, illi qui & quales fuerint ego aliique Lectores divinare non poſſumus, niſi quod rei ipſius abſurditas ſatis illos prodit. Unum tamen ſpeciatim exhibet *Cornelium* Bibliopegam, de quo & ex Præceptore ſuo *Nicolao Galio*, & ex Conſule *Quirino Thaleſio* ſe audiviſſe refert, ſed quis ſit vel illius Bibliopegæ, vel ipſius *Junii* ſtupor & alogia, quæſo, Lector, ne grave ſit mecum inſpicere, ut enim ex ungue leonem, ſic ex iſto ſilicernio cæteros illos *Junii* depontanos facile eſt æſtimare. Nec dubito, ſi plures ex indiſcreto & confuſo teſtium ſuorum numero interrogandi nobis facultatem

fe-

feciſſent, quin paria ac graviora etiam in illorum, quos ut ſine nomine vulgus transmittit, teſtimoniis deprehenſuri fuerimus. *Cornelius* igitur ille, qui uti iratus in Comœdiis *Chremes* aliquis, omnes irritati Senecionis partes in iſta Scena *Juniana* egregie peragit, tandem *Fauſto* plagiario tantopere minitari introducitur, ut ob ereptam furto gloriam etiam lictoris exemplum in illum editurus fuerit, ſi vita illi ſuperfuiſſet. Hæc poſtrema verba, *Si vita ſuperfuiſſet*, non ad ipſum *Cornelium* referri poſſunt, utpote qui, ut *Junius* dicit, non minor octogenario fuerit, cum ita excandeſceret, ſed de ipſo *Fauſto* intelligi debebunt, cui tamen ſimiliter applicari minime poſſunt. Contigit enim Harlemenſe commentitium illud plagium, ut ſupra ex *Junio* vidimus an. 1441. *Fauſtus* autem ad minimum an. 1466. adhuc in vivis fuit, quo tempore Officia *Ciceronis*, uti poſt *Petrum Ramum* in ſcholis Mathematicis & *Irenicum Salmuthus* & *Zwingerus* tradunt, publico dedit, teſtante id ipſum inſcriptione, quam omnes illi referunt, & ego infra ſuo loco exhibiturus ſum. Supervixit igitur non minus 25 annis *Fauſtus* noſter poſt aſſertam illam fugam, ut nec hujus nec minitabundi ultoris brevior ætas impedimento fuerit, quo minus vindicta inſtitui potuerit. Ac debuit quidem vel *Cornelius* iſte, vel qui illius perſonam inducit, aliud quidvis, quam id quod p. 58

cau-

cauſatur obtendere. Ut interim taceam furtivæ rei repetitionem morte furis non adimi, nec etiam conditionem ejus interire, illique cui de ejus deceſſu conſtiterit, vix locus obitus ignotus eſſe potuerit. Nil certe ego in iſto *Juniano* mimo animadverto, ob quod Batavus ille præclarus actor usque adeo tumido debuerit ore delitigare. Ex prædictis candido Lectori arbitrandum committitur, quantum fidei *Junii* teſtimonio impertiendum ſit, qui adeo ſollicite & accurate in ingreſſu commentitiæ narrationis ſuæ & anilium fabularum ſimillimæ fidem ſibi perſtruxerat, quamque citatum è *Plutarcho* dictum appoſite is applicarit. Si quid hac in re iudico, non tam defunctorum manibus, quam patrii ſoli gloriæ, cui cum hic,tum alibi obnoxius fuiſſe deprehenditur, iſtam operam ſuam inſumpſit. Et eſt tamen, quod facile conceſſerim, affectus ille cumprimis laude vehendus, multisque immortalitatem conciliavit, ſi tamen conceſſos ille non egrediatur terminos: plurimos interim veritati vim facere adegit, & glorioſi alicujus mendacioli illecebra ineſcavit, qui etſi veniam forte aliquorum (certe non meo) judicio impetrare queant, non tamen laudem ſimul & adſtipulationem merentur.

CAP.

CAPUT VII.

Reliquorum, qui pro Harlemenſibus pugnant, refutatio.

Sed dimiſſo aliquando *Junio*, venio ad reliquos, è quibus *Bertius Juniani* textus tranſcriptor per ſuperiora refutatus eſt. Nam quæ is de Trifurcifero & ſeſqui lavernione addit, reſponſo non egent, ſed ut ſcommata ſine cauſa, ſine fundamento effutita per ſe concidunt. Idemque *Scriverii* Epigrammati & Elegiæ regeſtum volo, ſupereſt Hollandici theatri conſtructor, cui tamen ſi *Junianum* è Batavia textum, tum magnificas illas ex parte rubricatas inſcriptiones ac Rabbinica denique ſomnia demas, reliqua quæ ſuperſunt magis evertendis Harlemenſibus ſerviant, quam ad Moguntinenſes oppugnandos valere poſſint, adeo quidem quod non ſine cauſa mireris, ut ea ipſa, quæ ſuam ad ſententiam confirmandam produxit teſtimonia, contra ipſummet ejusque complices faciant. Perſuadet enim ſibi doctus ille vir, ſe *Mariangeli Accurſii* & *Colonienſis Chronici* teſtimoniis cornicum oculos, ut in proverbio eſt, omnimodo confixiſſe, ac *Moguntinos* omni quod dicitur ſtatu dejeciſſe, quod utrumque tamen Moguntinis, æque ac impetus & inſultus reliquorum, qui hoc negotium nec quicquam contra illos tractarunt, typographicæ p. 59

ar-

artis inventionem intactam & illibatam relinquit. *Mariangelus* enim nil dicit amplius, quam ex *Donatis* Hollandiæ *Joannem Fauſtum*, qui typos æreos plumbeosque Moguntiæ invenerit, ADMONITUM FUISSE, ipſum autem imprimendi artem primum excogitaſſe, multaque ad artem poliendam deinceps addidiſſe, filium ejus *Petrum Scœffer. Colonienſe* etiam *Chronicon* etſi dicat, primum hujus artis *ſimulacrum* aut *præludium* ſeu *præfigurationem* (Vorbildung) fuiſſe iſtos Hollandiæ *Donatos*, tamen verbis claris & apertis fatetur & teſtatur, omnium primo *Moguntiæ ad Rhenum* Typographiam inventam eſſe, ibidemque primos prodiiſſe, quos orbis occiduus vidit, impreſſos libros. Item *Donatos* illos Hollandicos non dicit Typographiæ initium fuiſſe, ſed ex illis initium ejus deſumtum eſſe. Quid clarius? quid magis dilucidum? Annon hi ſoli teſtes *Boxhornio* & *Scriverio* refutandis ſufficiunt, quorum tela in alios contorta in ipſos productores retorquentur, eorumque prætenſionem jugulant. His addo *Petrum* etiam *Bertium* ſupra citato loco ex lib. 3. rer. Germanic. ejus, ubi diſertis verbis fatetur, tabulas illas ligneas Hollandicas ad inſtar librorum Chinenſium nonniſi AFFINITATEM aliquam habere cum hodierna Typographia noſtra. Jam *Rabbi Joſephi* teſtimonium inſulſum prorſus & ridiculum quod attinet, diſferimus illud, usque dum de tempore hujus in-

inventionis agamus. Debentur autem ingenuitati hujus viri gratiæ, quod victas veritati manus dederit, fateaturque typos æreos, plumbeos ſtanneosque Moguntiæ acceptum ferri oportere. Verba ejus hæc ſunt: a) *Sed non difficile eſt, hanc tam gravem & tam nobilem controverſiam, & quæ clariſſima noſtri ævi ingenia exercuit, componere: nempe ſi vel id, quod res eſt, concedamus, typos quidem ligneos à* Laurentio Harlemenſi *primum fuiſſe inventos, typos vero ſtanneos, æreos & plumbeos ad horum exemplar efformatos eſſe à* Joanne Fauſto, *cive Moguntino* &c. Conſentit cum hoc autore, qui ipſi facem uti antiquior hoc in negotio accendiſſe ac præluxiſſe videri poteſt, *Petrus Bertius*, qui eadem plane ratione, ut ex relato in ſuperioribus è lib. 3. rer. German. ejus loco apparet, litem hanc componi debere autumat, cum quibus non dubito, quin doctiſſimus etiam *Scriverius*, cujus auctoritatem hac in parte illos ambos ſequi ſuſpicor, idem ſentiat. Utcunque autem hoc ſe habeat, certe illud hinc indubitanter comprehenditur, quæ debeatur fides aſſeverantiſſimis aſſertionibus novi iſtius *Carneadis Hornani* & illis relationibus ſenum & ſenatorum, quæ recenſet, cum quæcunque illi de ſtanneis, plumbeis in Hollandia omnium primo repertis typis audacter affirmant, hi poſteriores e diametro erronea & falſa eſſe pronun-

a) *Locus è theatro Boxhornii Hollandico.*

nuncient, nec dubito ipſum *Junium*, ſi vive-
ret, Steſichorea ſatisfactione non minus ac
.60 reliquos, quos recenſui, cum *Moguntinis* in
gratiam rediturum eſſe. Vide igitur quicun-
que hæc legis Cadmeam hanc concordiam
Hollandicorum iſtorum commilitonum,
quamque diſſonum inter ſe illorum enuncia-
ta concentum efficiant, ac annon omne illud
commentitium plagium inde funditus conci-
dat. Si enim, ut *Bertius* & *Zuerius* concedunt,
typi ſtannei aut ſimiles in *Hollandia*, priusquam
Moguntiæ invenirentur, non fuerunt, im-
poſſibile etiam per rei naturam fuit, illos inde
vel invito vel volente Domino aſportari, vel-
le autem ad tabulas inciſas ligneas plagium il-
lud referre inſulſum nimis ſit, nec reperi ad-
huc aliquem, qui id diceret. Et non po-
tuiſſet illis ad aliorum librorum impreſſio-
nem uti, præterquam qui in eis efformati
fuiſſent. Ad excudendos autem *Petri Hiſpani*
Tractatus, & *Alexandri Galli* Doctrinale (hos
libros, ut ſupra dicebam, omnium primos
Moguntiæ excuſos eſſe Batavi perperam affir-
mant) tantum opinor tabularum requireba-
tur, ut non unius bajuli ad illas aſportandas
opera neceſſaria, ſed integri ad minimum
plauſtri vectura fuiſſet. Jam quod attinet
tentatam illam à *Bertio* & *Boxhornio* conciliatio-
nem, etſi non diffitear, *Junium* ab ipſis
complicibus & confectaneis ſuis mendacii
falſique de typis ſtanneis & plumbeis convi-
ctum,

ctum, in cæteris quoque ſe ejusdem criminis ſuſpectum feciſſe, ac fidei aliquid minime mereri, quia tamen *Colonienſem Chronographum* & *Mariangelum* non infimi nominis Philologum temere rejicere nolim, videamque ipſummet quoque *Serarium* non diffiteri, quin in *Hollandia* etiam circa eadem illa tempora ale quid, quale *Moguntiæ* perfectum eſt, in nentem alicui venire potuerit; non abs re uerit brevibus indagare & eruere, quatenus ſta ab *Hollandorum* parte propoſita compoſiio locum habere poſſit, & an illa *Moguntinis* bſtet. Ut autem evidenter & diſtincte Leoris judicio res omnis hæc ſubjiciatur, b) ad ertas quæſtiones, quæ de illa dicenda ſunt, reigam. Harum prima erit, quantum prædiis autoribus de *Donatis* Hollandiæ credi oorteat. Secunda quousque illi pro Harleenſibus faciant. Tertia, an quid prætervel à *Junio* vel reliquis allatum ſit, cui tuto li poſſit. Quarta, quid ſentiendum ſit de *eculo Salutis* tabulis inciſis à *Laurentio*, ut vont, impreſſo. Quinta, dato, non conceſ- , Hollandos de *Donatis* ſuis & *Salutis Speculo* initionem ſuam ſufficienter probaſſe, an eo o evicerint, ſibi Typographicæ inventio- laudem deberi. Ad ſingulas quid mihi leatur breviter proferam, liberum ta-

U u men

) *Aliquot quæſtiones concernentes Harlemenſium prætenſionem.*

men Lectoribus de omnibus relinquens judicium.

Primam quod attinet, non conſtitui vel *Colonienſis Chronici* vel *Mariangeli* fidem elevare, quam per me licet ab omnibus plene illis haberi, qua tamen ſtante & præſuppoſita, non etiam ſequitur, quod ſecundo loco quærebam, illorum teſtimonium magnopere pro *Laurentio* illo Harlemenſi facere. Nam primo neuter illorum *Laurentii* illius Harlemenſis mentionem facit, ſed generatim de *Hollandicis Donatis* loquuntur. Secundo neuter
p. 61 etiam, ut jam tetigi in præcedentibus, iſtas *Hollandicas* tabulas appellatione Typographicæ inventionis dignari voluit, ſed *Moguntinis* illam verbis diſertis adjudicat & intactam permittit, quod in omni hac controverſia probe & ſingulariter attendi meretur. Tertio ut maxime vera ſint, quæ illi de *Donatis* iſtis narrant, indigni tamen ſunt, quicunque hactenus ex Batavis (quos à cordatioribus civibus ſuis, quibus regio illa exploſo dudum Batavæ auris dicterio ad miraculum usque abundat, rideri & ſubſannari certus ſum) hanc fabulam agunt, qui illorum teſtimonia commentis ſuis admiſceant. Nihil enim, hanc tertiam quæſtionem ſtatui, ſi *Accurſium* & *Colonienſium Chronici* Auctorem ſemoveas, ab illis affertur, quod veriſimilitudinem aliquam attento ac probe conſiderato tot gravium auctorum, quos retulimus, in contrarium tendentium te-

teſtimonio, omniumquè majorum ſuorum conſtanti,unanimi & diuturno ſilentio, apud Lectores & Judices affectuum vacuos impetrare dignum ſit, prout de commentitiis fuſilibus typis, de putidiſſimis Harlemenſium ſenum nugis, de conſulari æditui, de libris Harlemi fuſilibus typis impreſſis (è quibus hactenus ne Jota quidem, cum tamen *Junius* copioſam iſtius generis mercem Lectoribus ſuis propinet, produci & exhiberi potuit) de commiſſo in illis ipſis typis plagio & quæ ejus generis plura ſunt, in ſuperioribus abunde oſtenſum eſſe confido. Nam *Speculum* illud *Salutis*, de hoc quarto loco quærebam, quod unicum ſupereſſe venditant, quale ſit divinare, qui non vidimus, nequaquam poſſumus, ideoque ejus rei fidem penes auctores manere patimur. Conceſſo tamen illud apud *Scriverium*, non quale *Junius* deſcripſit, qui de hoc pro reliqua ſua, id eſt, mala fide retulit, etiam nunc ſupereſſe, unde tamen ſcire poſſunt, *Laurentii* ſui & non alterius illud opus eſſe, quibus argumentis, indiciis, conjecturis, quæ aliquid fidei mereantur, nobis probabunt & perſuadebunt, illud ipſum Speculum hodierna Typographia prius & antiquius eſſe, certe quæ hactenus de illo prodita ſunt, tale quid, cui tuto & ſine deceptionis periculo acquieſci poſſit, nil cantant. Ut modo de reliquis taceam, quæ Judicioſorum aſſenſum de iſto Speculo meritiſſime morari

poſſe videantur, utpote intuitum publicum lucemque hactenus ſubterfugienti, nec niſi ab hominibus variantibus, vacillantibus, invicem ſibi contradicentibus, & modo album, modo nigrum de una eademque re aſſeverantiſſime nec citra convitia, ſcommata & contumelias affirmantibus memorato & ingeſto. Si autem detur ac præſupponatur, citra veri tamen præjudicium, omnia, quæ de prædictis *Hollandicis Donatis* & *Salutis Speculo* à prædictis affirmantur, vera eſſe, minime tamen, quod
p.62 quinto loco quærere inſtitueram, inde ſequeretur, Harlemenſes exinde Typographicos inventores audire oportere. Quamvis enim non conſtituerim cum quoquam pervicaciter digladiari, *Serarium* hac in re, de quo retuli, ſecutus, an civis aliquis Harlemenſis dum in patrio nemore ſpaciatur temporis fallendi cauſa ſeu cortices ſeu ligneos aſſeres tabulasve in ſpeciem literarum deformarit: Attamen dato id factum eſſe, non inde recte concludi arbitror, typographiam illic eo ipſo cœpiſſe & inventam eſſe, ipſimet enim ex adverſo producti teſtes hoc negant, id quod iterum iterumque inculcandum reor ac inſuper res ipſa contrarium clamat. Nemo enim negabit, quando Typographica hæc quæſtio ventilatur, nos de ea Typographia loqui, qua etiam nunc utimur, quæque omnem jam Europam libris replevit. In hunc autem cenſum *Harlemenſes* non veniunt, niſi poſtquam

à Mo-

à Moguntinis eruditi ſunt, qua in re aut conſenſum illorum requirimus, aut impreſſa ab illis volumina exhiberi poſtulamus Illa autem ſi oſtendi poſſent, dudum ea in medium devexiſſent, ac ipſomet ſine dubio Batavorum tacito aſſenſu pro Moguntinis hac in re pronunciatum eſt. Si enim per tabularum iſtarum, quas jactitant, inciſionem fiducia ipſis fuiſſet inventionis hujus gloriam apud intelligentes & cordatos promereri, ecquid opus erat ad ſingularium Typorum Hollandicorum frivolam confictionem, & plagii in iisdem commiſſi commentum confugere? Ac ſane non ſine cauſa, quando liti huic renunciare illis grave fuit, ac cauſa cadere noluerunt, eo confugiſſe videntur. In typis enim ingulariis, matricum efformatione, atramentiglutinoſitate, ac materiæ typicæ convenienti temperatura omne hujus artis myſterium onſiſtit, de quorum nullo Hollandus aliquis nte *Fauſtum* & *Scæfferum* generum ejus vel per omnium cogitavit. Hæc igitur veritas eſt manebit, Harlemenſes antiqua apud ſe impreſſa vel à *Laurentio* vel ab aliis Opera ac Voumina proferre hactenus nequiverunt & deinceps nequeunt, quia nunquam habuerunt; uia nullus ea unquam ſive olim ſive recens idit, quia nullus eruditorum ſive veterum ſi- neotericorum illorum uſpiam meminit. arum certe vel nihil potius rem literariam viſſent Donatianæ iſtæ apud Hollandos,

quas venditant & prætendunt tabulæ, niſi Germani homines cœlico aliquo benigniori influxu ac ſuperno prorſus lumine illuſtrati divinum hoc typorum inventum eruiſſent. Non igitur, ut voluit *Quadus* in Geograph. enarrationibus ſuis, eundemque ſecutus *Boxhornius*, Harlemum mater Typographiæ, Moguntia nutrix eſt, ſed potius ars illa (præſuppoſito vera eſſe, quæ de ligneis tabulis prænominati ſcribunt, quod etiam nunc in medio relinquitur & Lectoris judicio definiendum ſubjicitur) cum in Hollandia abortum infeliciter feciſſet, ad Rheni demum flumen & ſub Germanico cœlo Lucina magis propitia legitimo & vitali partu prodiit. Nullo enim idoneo teſte, nulla probabili rei apparentia unquam iſti homines docebunt, conatus ſuos ultra puerorum *Donatos* & pauculas easque rudes *Speculi* memorati tabulas proceſſiſſe, ſeque vel cogitatu ſolo aliquid majus & ſublimius in hoc genere ullo unquam ante *Fauſtum* & *Gutenbergium* tempore meditatos eſſe, cum tamen ſatis ſpatii ad illud habuiſſe iſtos ne illi quidem negant, qui cum Germanorum criminoſa inſectatione glorioſis fabulis eosdem extollunt. Et ſpero equidem, Harlemenſium ac Hollandorum hac omni de re venditationes, de typis nimirum fuſilibus, de Oenophoris Laurentianis, de Libris Harlemi omnium applauſu numeroſiſſime impreſſis, de plagio, ac ſimilibus cum aliqua æqui

p. 63

Le-

Lectoris ſatisfactione retuſas eſſe. Ex equis certe in circo currentibus non illi præmium promerentur, qui primi carceribus proſiliunt, ſed qui ad metam primi perveniunt, nec qui rate vel tabula primus vectus eſt, navis inventor dici meretur, uti nec domum reperiſſe credendus eſt, qui cœli injurias ſpeluncarum latebris & arborum tegminibus vitari poſſe primus monſtravit. Alias enim qui Canarias ſeu Fortunatas Inſulas ſeu Flandricas ſive Azores vulgariter dictas prima vice appulerunt, novi orbis repertores dici poſſent, eo quod quadantenus maris eo ducentis ſemitas emenſi eſſent. Cum igitur hactenus præmemoratis reſponſum ſit, reliquorum pro Harlemenſibus teſtimonia ulterioris diluitionis nequaquam indigere arbitror. Illi enim non tantum modeſtiores ſunt, & ſine convitiis agunt, ſed etiam vel ſimpliciter *Junii* fidem ſequuntur, uti *Miræus*, *Valerius*, *Andr. Swertius* & *Autor* additamentorum ad Belgium *Guicciardini*; vel de fama & vulgi Harlemenſis opinione memorant, uti *Guicciardinus* & *Quadus*; vel diverſas ſolummodo opiniones ſine præjudicii ſui interpoſitione, reſervataque libera Lectoribus arbitratione referunt, uti *Lanzius*, *Middendorpius*, *Georg. Brunus* & *Beyerlingius* *

Uu 4 (quam-

* His adde, *Herman. Hugonem*, *Joan. de Laet*, *Jo. Henr. Alſtedium* & *Jo. Iſac. Pontanum* pag. 39. & 40.

(quamvis hic ultimus potius in *Serarii* & Moguntinorum ſententiam totus pedibus eat) vel denique nude & jejune pro Harlemenſibus ſine rationibus, ſine autoritatibus pronuntiant, ut faciunt *Adr. Romanus* * & *Petr. Montanus*, atque adeo collabente *Juniani* commenti vanitate, ultro etiam & ejus & ſponte reliquorum omnium, qui illi crediderunt, qui adhæſerunt, conatus in irritum concidunt; Fundamento enim ſublato, qui poſſunt ſuperſtructiones conſiſtere? Atque hinc velim æſtimare, qui hæc legunt, quid ſentire oporteat de Auctoris Additamentorum ad *Guicciar-*
p.64 *dinum* jactatione, quando ait, *validis & prorſus invictis argumentis* Junium *ſua eviciſſe*, *Moguntinosque fruſtra Laureolam ex hoc muſtaceo quærere.* Ecquis igitur dubitet, alteram illam de Moguntia & Germania ſententiam, utpote & antiquiorem & communiorem & probabiliorem veriorem que amplecti, cum quos hucusque audivimus & examinavimus pro Hollandia teſtes vel dubii & ambigui ſint opinionisque ſuæ incerti, vel tam acriter ac contumelioſe contra plures eosque & tempore & experientia reique notitia longe ſuperiores con-

40. poſitos, qui & ipſi non niſi diverſorum opiniones referunt.

* Adriano Romano accenſendus eſt *Gaſp. Barlæus* relatus ead. pag. 40. qui æque ac prædicti nude & ſimpliciter ſine aliqua probatione affirmat.

contendant & invehantur, ut ipſimet Lectoris aſſenſum iſto ſuo agendi impetu evertant & deſtruant. Eſt enim tralatitium, ut Rhetores, quique præceptis eorum utuntur, quoties in mala cauſa bonis rationibus & argumentis fidem veriſimiliter facientibus deſtituuntur, ad ſcommata fere, dicteria, convitia & invecturas tanquam ad ſubſidiariam aliquam in inſidiis latentem manum ſacramve in decumanis fluctibus anchoram confugiant. Ac cognoſcat, obſecro, æquus ac intelligens Juris Lector, annon vel ſola præſcriptionis exceptione repelli & ab agendo excludi debeant iſti Serotini è Batavia litigatores, qui almam ſtudiorum matrem & excultricem *Moguntiam* patrimonio dignitatis ſuæ, quantum quidem in ipſis eſt, privare non fuerint veriti, cujus jam inde à centum & amplius annis quietam & tranquillam poſſeſſionem nullo contradicente obtinuerat, cum tamen poſt integri ſeculi lapſum nec Roma nec Imperator audiantur. Et hæc illi privata autoritate agunt, in cauſa propria cognitionem exercent, faſces & tribunal affectant, accuſatores, teſtes & Judices contra omnem judiciorum ordinem, æquitatem, naturam, rei poſſibilitatem ſe ipſos ſimul & junctim conſtituunt. Sed & illud hic mecum, ſodes, conſidera, quanta ſit inſtabilitas ac incertitudo rerum humanarum, hominumque proterviam, ingratitudinem & iniquitatem mecum

Uu 5 ex-

exſecrare & condemna. Parum enim eſt rapacibus iſtis invaſoribus legitimos æternæ hujus gloriæ dominos poſſeſſione ſua antiquiſſima & immemorialis, ut JCti loquuntur, temporis, quantum in ipſis eſt, deturbare, rerum ad ſe non pertinentium ſpolio ſuperbire, alienis ſe plumis exornare, niſi etiam ſumma confidentia, exemplo peſſimo, furti & plagii infamiam Moguntino Dædalo injuſtiſſime inurant, paſſimque ſcriptis ſuis proſcindant & criminentur hujus cœleſtis inventi deprædicatiſſimum repertorem. Hæccine eſt remuneratio, quam rependitis illi, cujus beneficio facilior & commodior vobis aditus dudum eſt præbitus & patefactus ad doctrinarum adyta? quo præſtante & conciliante nomen veſtrum ad poſteritatem transmittitis & perennatis? Indignum ſane facinus & nun-
p.65 quam ſatis adæquato dolore deplorandum, propria arte domeſtico invento *Fauſtum* noſtrum oppugnari & perire, ſuo ipſius gladio jugulari, typis ſuis potiſſimum infamari, per univerſum paſſim orbem contra omnia alia promeritum excogitatas nænias impreſſionis miniſterio divulgari, quæque laudum ipſius præconia vehere & propagare debebant officinæ, illarum opera tanquam ſutorio, quod vocant, atramento niveam famam memorabilis hujus viri, deque omni doctrina toto eruditorum & ſtudia æſtimantium ordine, ac univerſo denique humano genere unice meriti

riti fœdiſſimi criminis commentitia macula turpiter defœdari. Objectum olim *Miloni* fuit & Clodianæ cædis invidiam immenſum auxit, quod civem Romanum in monumentis majorum ejus occidiſſet. At quanto criminoſius delinquunt, qui hunc prope alterum Reip. literariæ conditorem propriis monumentis & inventis plusquam enecant? Nec enim famæ ſolum ejus celebritatem ipſa vita multo pretioſiorem opprimunt, ſed ejus inſuper loco perpetuæ infamiæ ſtigmata ad ſequentium ſeculorum inceſſabilem memoriam, quantum in ipſis eſt, æternum inurere ſatagunt. Sed nihil agitis & omnes hi conatus veſtri & machinationes in caput veſtrum recident, vos impugnatæ per contumelioſiſſimam injuriam innocentiæ perpetuum argument & convincent; *Fauſti* autem & ſociorum ejus perpetuas laudes & gloriam ſempiternam omnis Eruditorum ordo & gratæ poſteritatis infinita ſeries jugiter magnificabunt.

CAPUT VIII.

Rerum pro Moguntinis Teſtimonia.

Sed aliquando miſſos faciamus novitios iſtos vitilitigatores ſuperiorum temporum ſcriptores ipſosque Majores ſuos nimis contemtim & confidenter provocantes, firmiterque egregiis illis & fide digniſſimis viris, quos prolixa ſatis ſerie ſupra retuli, adhæreamus, aſſentiamur, ſubſcribamus. Ex illis enim

pau-

pauci admodum ſunt, qui Germaniæ generatim meminerint, plerique de Moguntia nominatim aſſeverant. Et accedunt ad graviſſimorum illorum teſtium autoritates potentiſſima inſuper rerum ipſarum teſtimonia, de quibus juxta ordinem, quem tenere propoſui, deinceps agere oportet. a) Extant enim *Moguntiæ* (certe ante calamitoſum, qui ſuperioribus annis ſecutus eſt, ejus urbis ſtatum extiterunt) illi ipſi primordiales & antiquiſſimi typi, quibus Inventores hujus artis illic
p.66 uſi ſunt. Auctor ejus rei eſt *Jo. Arnold. Bergellanus* in præf. calcographici Encomii ſui, quando ait: *Hodie vetuſtiſſima quædam in eum (imprimendi) uſum ab Autoribus comparata, quæ vidi Inſtrumenta extant* Moguntiæ. *Vidit eadem* Nic. Serarius, *qui de illis ita ſcribit, lib.* 1. *rer. Mogunt. c.* 37. *Adjiciantur primi denique artis hujus modioli, quos antiqua hic* (Moguntiæ *ille ſcripſit*) *domus in Cerafini horti platea cuſtodit, quosque mihi nuper* Albinus *Typograph. monſtrabat.* His ego typographicis Antiquitatibus magis fidem, quam Harlemenſium Cantharis ac *Junii Scriveriique Speculo* tribuo. Ac mirum ſane habuiſſe Moguntinos hac in parte abſtinentiores, quam habuerint iſti, manus, maxime quod & œnophora plura in Civitate iſta cumprimis vinaria requirerentur, ac frequentioris uſus eſſent, quam in illa altera Cereali, tum Harlemen-

a) *Rerum teſtimonia.*

menſibus etiam in iſta Britanniæ vicinia longe major competere potuerit ſtanni copia, quam his multo inde remotioribus, qui vel vola manus cum philoſopho illo bibiſſent, quam ut ventris cauſa ſacrum illum divinæ artis Theſaurum & religioſe venerandas primitias ſacrilega conflatione violaſſent. Sed & præter typos hos ſupereſt ſimiliter in eadem Moguntia in Juriſperitorum domo interiori ſtillicidio ſubjectus lapis, cui doctus Juris in Moguntina Univerſitate Profeſſor ſequentem inſcriptionem dudum inſculpi fecit: Joanni Gutenbergenſi *Moguntino, qui primus omnium literas ære imprimendas invenit, hac arte de toto orbe bene merenti* Juo Witigiſis *hoc ſaxum pro monumento poſuit an.* 1508. Huic certe inſcriptioni plus tribui debet, quam tribus illis à Theatri Hollandici ſtructore relatis, quarum ultimam ipſemet vel compoſuit, vel certe ab alio recens cuſam hac ipſa editione primitus publicavit. Secundam civis aliquis Harlemenſis ante pauculos annos ſtatuæ à ſe erectæ noviter inſcripſit. Reliqua etiam, quæ in Harlemenſibus *Laurentii* ædibus frontiſpicii faſtigium exornat, nec ipſa antiqua eſt, ſed poſt editam demum à *Junio* Bataviam erecta fuit, adeoque ex nullo de omnibus argumentum deſumere poſſunt Moguntinorum oppugnatores. Tertio demum loco per ipſius rei evidentiam Moguntinis Typographici inventi prærogativa aſtruitur, per com-

complures ſcil. quæ etiamnum ſuperant, antiquiſſimas diverſorum operum & autorum editiones, quæ non tantum in urbe illa primitus in publicum datæ ſunt, ſed etiam Elogium hoc in fine adſcriptum habent, Moguntiam hujus artis inventricem & primam Cooperatricem extitiſſe. Huic veriſſimæ aſſertioni, quamque Poſteris in tam excellentis artis honorem notam eſſe publice intererat, ante *Junium*, imo *Boxbornium* nemo, quod compererim, contradixerat, cum tamen minime veri ſit ſimile, ex tam multis & diverſis diverſarum Editionum iſtarum Exemplaribus, nullum unquam Bataviam ad Harlemenſium manus delatum fuiſſe, multoque adhuc minus credibile videatur, Harlemenſes cæteroſque Hollandos ad tam inſignitæ laudis incenſionem, ſi ſibi illam putaſſent deberi, tacere voluiſſe. Sed videamus jam
p.67 ipſas, quas dixi, Inſcriptiones: Initium fiet ab omnium antiquiſſima, quam hucusque viderim, annum habentem adſcriptum editione, cujus in præcedentibus obiter jam facta mentio eſt, quæ Moguntiæ an. 1459. lucem vidit, eo nimirum tempore, quo *Fauſtus* & *Schœfferus* artis hujus arcana necdum in propatulum producta aliis communicaverant, ſed etiam tunc in penetralibus & ſecreto remotis arbitris exercebant. b) Illius autem In-

b) *Inſcriptio* I.

Inſcriptio ſeu Colophon ita habet: *Præſens rationalis divinorum Codex officiorum* etc. (vid. ſupra pag. 482. ſq.) Hanc inſcriptionem habet *Salmuthus* in appendice Comment. ſuorum ſuper tit. 12. de Typographia ad *Panciroli* memorabilia, ſed in illo fallitur Autor iſte, quod putat ſacra Biblia fuiſſe codicem illum, cui iſta in fine appoſita fuerant, quæ etiam dicit in Bibliotheca Palatina Heidelbergenſi extitiſſe. Nec enim ſacræ Script. textus iſto opere continetur, ſed Rationale eſt Divinorum *Guilielmi Durantı* Mimatenſis Epiſcopi, quem JCti Speculatorem vocant: Eſtque penes me eiusdem editionis elegans & immutilatum exemplar in pergameno regalis fere folii magnitudine 20 quaternionibus, ut vocant (nec tamen vel ſic vel aliter numerorum literarumve indicio, quod tunc moris necdum fuit, diſtinctum) ab illis ipſis typographici artificii repertoribus excuſum, idque quondam fuit Monaſterii Ord. Franciſcanorum ad Berckelam flumen haud procul à Zutphanienſi oppido bellorum iniquitate pridem diruti, quod Galilææ, dum fata Deusque ſinebant, nomen habuit, ut conſtat ex ſequenti ſcriptura, quæ in principio illius Codicis conſpicitur: libet enim majoris fidei & liquidioris evidentiæ ergo ipſamet verba huc adponere: *Iſtum librum dederunt ad librariam Conventus Frat. Minor. in Galilæa prope Zutphaniam venerabiles germani fratres.* Mag. Hermann, *& M.* Jo. Herwin *de Zutphania, ut pro ipſis*

&

& eorum parentibus oretur: Qui in teſtamenti ſui pagina deſideraverunt, quod in prædicta libraria catenatus permaneat. Et permanſit illic, ut appareat, ad civilem usque in Belgio diſſenſionem, qua non tantum literaria ejus loci Gaza prædæ & rapinæ militari, ut ſuſpicari poſſumus, ceſſit, ſed ipſum etiam cœnobium funditus tandem everſum eſt. Sed jam ad reliqua pergamus. c) Sequitur ſecunda Inſcriptio, quæ eſt lib. *Cicer.* de Offic. *Præſens* Marci Tullii *clariſſ. opus* Joan. Fuſt *Moguntinus civis non atramento plumali, neque ærea, ſed arte quadam pulchra* Petri *manu pueri mei feliciter effeci. Finitum an.* 1465. Hic Officiorum Codex extitit in Bibliotheca *Petri Rami*, qui Inſcriptionem hanc in Scholarum Mathemat. ſuarum lib. 2. prooemio refert, eandemque habet in Germanica Exegeſi ſua **Franciſcus Irenicus.* d) Tertia inſcriptio eſt Deciſionum Rotæ Romanæ, quæ
p. 68 extare dicuntur in Bibliotheca reip. Francofurtenſis: Anno M CCCC LXXVII. Pridie Non. Januarii &c. (vid. ſupra pag. 484.) e) Quarta inſcriptio in eadem Francofortana Bibliotheca ſupereſt, eſtque Inſtitutionibus Juſtinianis cum *Accurſii* notis adſcripta, ita ſonans: An. D. M CCCC LXXVI. 10. Kal. Jun. &c. (vid. ſupra pag. 484.) f) Idem autem Inſti-

c) *Inſcr.* 2. *Eandem inſcriptionem affert *Jo. Tho. Freigius* quarta Oratt. cum *Jo. Roſini* Romanis Antiquitt. impreſſarum. d) *Inſcr.* 3. e) *Inſcr.* 4. f) *Inſcr.* 5.

ſtitutionum opus, jam antea ibidem eodem autore prodierat, ſub ſequenti finitione: *Præſens inſtitutionum præclarum opus* &c. (vid. ſupra pag. 286.) g) Sexta inſcriptio eſt Speculi Harphiani ſequenti tenore: Fr. *Henrici Harp.* Speculum aureum &c. (vid. ſupra pag. 287.) Has poſteriores duas *Boxhornii* theatrum ſuppeditavit. h) Septimam autem & ultimam è *Serarii* Moguntina hiſtoria depromo, unde dictus mihi Batavus eandem mutuatus videtur, nam & ipſe eandem recenſet; reliquas è *Salmutho* huc transſcripſimus. Hæc autem poſtrema, quamvis annis præ illis, quæ præmiſſæ ſunt, longe junior ſit, fuſius tamen & luculentius inventionis hiſtoriam pandit. Reperitur autem in fine Breviarii Trithemianarum hiſtoriarum his verbis: * *Impreſſum & completum* p. 69 *eſt præſens Chronicarum opus* &c. (vid. ſupra pag. 273.) Eadem hæc inſcriptio extat ad finem Breviarii, ut vocamur, Mindenſis eccleſiæ, anno 1516. Moguntiæ ab hoc eodem *Schœffero* excuſi. Ex his facile animadvertent judicioſi Lectores, quid hac de re ſentire & ſtatuere oporteat, ipſimet etiam adverſarii, qua ſunt verecundia & candore, argumentorum & teſtimoniorum vi compulſi victas tandem veri-

g) *Inſcr.* 6. h) *Inſcr.* 7. * Eandem referunt præter *Serarium Beſoldus* in Theſauro Practico pag. 787. & Auctor Chronici Eccleſiaſtico-Politici, part. 2. Chronici Chronicorum Politici p. 937.

tati manus dabunt. Nec enim eſt, quod ſibi blandiantur, ſi forte ſuorum aliquis de hac invenienda arte cogitavit, niſi etiam extra jejunos terminos ſpeculationis eundem progreſſum eſſe, & impreſſos libros orbi communicaſſe ſimul doceant. Stantibus certe documentis prædictis teſtimoniisque ſupra relatis vel unum hoc Batavorum tradita deſtruit & evertit, quod plus quam abſurdum ſit, quod non tantum totis viginti ſecundum *Junii* computatiouem (tot enim ſunt à commentitia *Fauſti* fuga & plagio usque ad Typographiæ vulgationem, ſed etiam juxta *Scriverium* & *Boxhornium* triginta aut etiam quadraginta annis (hoc enim illi ſpatium definiunt à prima inventione usque ad Moguntinam illam artis dilatationem, ut mox videbitur) nullum ediderint illi venditati artificii ſui ſpecimen, quod lucem ferre poſſit, & à ſuſpicione impoſturæ liberum ſit. Atque hæc de inſcripti-
p. 70 onibus ſufficere arbitror, quarum pondus etſi Theatri auctor eludere ſatagat, extricare ſe tamen & expedire nequit. Non hercle Harlemicæ ſylvæ ſpatiis, non Batavicis deambulationibus, non Hollandico otio tam laborioſæ artis anxium & difficilem partum debemus, ſed Moguntinis potius ſudoribus, Rhenanæ induſtriæ & difficilibus nixibus, Germanicæ aſſiduitati, indefeſſæ operationi, continuæ multorum annorum inſtantiæ illam acceptam ferre tenemur.

CAP.

CAP. IX.
De loco Inventionis.

Supereſt ut ad reliqua pergamus. Evicto enim, quod non in paluſtribus & ſtagnoſis Hollandiæ, ſed Germaniæ campeſtribus hæc novæ artis ſoboles enata ſit, nunc breviter ſuperioris Alemaniæ loca videamus, quæ Moguntiæ ſtatus quæſtionem movere aliquando auſa ſunt. Hæc autem longe minoris ſollicitudinis res eſt: Tres enim omnino urbes reperio præter Moguntinam, de quibus tale quid affirmetur. i) Illarum Argentina *prima* eſt, ubi *Wimphelingius* ſcribit, impreſſoriam à *Gutenbergio* tentatam eſſe, quam poſtea *Moguntiæ* perfecerit. Quid autem de iſta opinione mentis habeam, infra tractaturus ſum, ubi de ipſis inventoribus penitius indagabitur. Si enim potior ſententia ſit, ad quam animus meus inclinat, non *Gutenbergium*, ſed *Fauſtum* primitus Typographiæ inveniendæ intendiſſe, Wimphelingiana iſta de Argentorato ſuo tradita ſtare nequeunt, ac poſito interim *Wimphelingio* de cive ſuo potius aſſentiendum eſſe, manet nihilominus inconvulſa de *Moguntia* opinio, illic enim artem hanc perfectam & primitus exercitam eſſe tam *Wimphelingius*, quam qui ipſi adſtipulantur reliquis conſentiunt. *Alter* locus eſt *Ruſſenburgh*

i) *De loco inventionis.*

burgh Alſatiæ oppidum, ubi non tantum ex quorundam opinatione omnium primo impreſſoriam exercitam fuiſſe, ſed etiam illud oppidum ex Officinarum ſtrepitu id nominis traxiſſe *Irenicus* tradit. Ego autem quod de nomine is refert frigidiuſculum cenſeo, nec in reliquo etiam ad aſſentiendum perſuadeor, cum ipſemet ex aliorum potius ſententia, quam ut iſti rei tanquam obſcuriori fidem haberet, talia prodiderit, ac præterea ſolitarium & ſingulare ſit teſtimonium ejus, unde longius ei non immorabor. Ut interim taceam nomen iſtius loci longe antiquius videri, quam ut hæc *Irenici* Etymologia conſiſtere poſſit. Idem etiam de *tertio*, quem *Gilberto Cognato* tribuit Collector *acceſſoriorum ad editionem Polydori Virgilii de rerum Inventoribus*, quæ Stœrianis typis an. 1604. in decimo ſexto, ut vocant, prodiit, mihi videtur; Auctor enim hic eſt, *Cognatum* lib. 3. Narrat. Sylv. Auguſtæ Vindelicorum hanc inventionis Typographicæ laudem tribuere. Sed *Gilbertus* id non dicit, quod ex ipſiusmet verbis, quæ iſtum in finem adſcribo, lectori conſtare volo: *Typographia*, inquit is, *ſive ars excuſoria, id eſt, libros excudendi, quæ libraria quoque dicitur, à Chriſto (nato) in Germania comperta fuit. Nam ante Chriſtum Saturnus, ut ante diximus, literas Italos imprimere docuit, ut refert* Cyprianus *in lib. de Idolis. Calcographicam quidem artem, fertur* Petrus Schœffer *Auguſtanus ſua induſtria reperiſſe, aut a ſuis re-*

p.71

per-

pertam cognatis ſaltem excoluiſſe. Ecce dicit is, repertorem Auguſtanum fuiſſe, non Auguſtæ reperiſſe: an autem in illo ipſo, quod dicit, fallatur, ſtatim videbitur. Verum omnia hæc de *Argentina*, *Ruſſenburgo*, *Auguſta* leviora ſunt, quam ut opinatiſſimam illam de *Moguntia* ſententiam labefactent, mentibusque antiquitatis curioſorum eximant: utpote quæ tum unanimi graviſſimorum autorum calculo firmiter fulciatur, tum etiam tot inſcriptionibus ipſisque impreſſorum operum exemplaribus, vivis ſcil. & realibus teſtimoniis, ut in præcedentibus oſtenſum eſt, ita ſtabiliatur, ut nec dubitandi locus reliquus ſit.

CAPUT X.

De tempore factæ inventionis.

Progrediamur igitur ad temporis indagationem, de quo decumanos fere video contradictionum diſſenſionumque fluctus, quæ tamen ad ultimum bonam partem conciliatione commoda, jam pridem à *Serario* aliisque adhibita, videntur in qualemcunque conſonantiam & concordiam coire poſſe. Primo igitur crebrior & vulgatior illorum opinio eſt, qui anno 1440. inventam hanc artem volunt, hanc enim à *Wimphelingio* omnium primo traditam reliqui communiter amplectuntur, *Palmerius*, *Nauclerus*, *Althamerus*, *Bucholcerus*, *Kleinſorgius* in Chron. Eccleſ. Weſtphaliæ MS *Calviſius*, *Petavius*, *Iſacius Pon-*

tanus, *Haraus*, *Helvicus* aliique plures. Ab horum ſententia decennio abſunt *Trithemius*, *Aventinus* & *Joannes Cluverus*, qui annum 1450. typographicis incunabulis aſſerunt inſignem fuiſſe. Hanc diverſitatem *Chronicon Colonienſe* & *Nic. Serarius* ita conciliant, ut anno 1440 cœptum ſit laborari, anno vero 1450 inceperint libri excudi, quibus *Seb.* etiam *Munſterus* accedit, qui ab anno 1440 usque ad annum 1450 artem hanc inventam eſſe ait. Eadem
p.72 ſententia ex *Mariangelo Accurſio* confirmari videtur, qui Confeſſionalia *S. Auguſtini* & *Donati* Grammaticam, tanquam primogenitum hujus artis fœtum anno 1450 ſcribit impreſſa. Aliquot annis ab utrisque diſcrepant *Theuetus*, qui an. 1442, quem annum etiam *Angelus Roccha* deſignat & *Joannes de Colle*; *Hedio* in Paralipomenis ad Urſpergenſem, & *Stumpfius*, qui ann. 1446, *Apianus*, qui 1453, *Paulus Langius*, qui an. 1454. præferunt & deſignant, cum quorum ultimo *Cornelius Callidius* in Catalogi Scriptorum fine conſentit. *Jac. Phil. Bergomenſis* an. 1458. repertam hanc eſſe artem ſcribit *Ramus* ejusque ſecutus auctoritatem *Zwingerus*, an. 1466. primum librum impreſſum eſſe volunt, qui fuerit *Cicero* de Officiis, in quo tamen illi, ut partim ſupra dictum eſt, partim aliunde claret, nimium hallucinantur. Apud *Boxhornium* civis aliquis Harlemenſis in Inſcriptione Laurentianæ à ſe honoris ergo erectæ ſtatuæ inſcripta annum 1430 ponit. *Scriverius* au-

autem in ſupra citata Elegia, quam contra *Naudæum* pro patria ſcripſit, ad annum 1428, hoc chronographico refert:

HIC fago eXsCVLptas LaVrentI CVſpI-
De formas,

ſed ab utroque id ſine auctore factum, ſine veritatis fundamento, à quibus omnibus longiſſime omnium ipſemet *Boxhornius* recedit, qui ad ann. 1420 refert, ſed nec teſtibus ad ejus rei probationem, nec teſtimoniis utitur aliis, quam Rabbinicis, quæ adſcribo: *Circa ann.* 1420. *prima nobiliſſimæ artis typographicæ fundamenta* &c. (vid. ſupra pag. 537.) Hæc ex neſcio quo *Joſepho* narrata nonniſi mera mapalia, & plusquam affanias Apinas eſſe, ex illis quæ in præcedentibus contra *Junium* diſputavimus aliisque conſtare poteſt, nec dubito, me omnibusque tacentibus, id cuilibet emunctæ naris, etiam alias per ſe patere. Quo enim colore invitabimur uni Rabbino de re typographica, id eſt, ſibi alieniori minusque cognita, magis credere, quam cæteris autoribus & ſcriptoribus omnibus, doctis, gravibus, fide dignis, de re cognitiſſima affirmantibus, teſtibus oculatis. Si quid enim p. 73 tale *Joſephus* iſte ſcribit, certe falſiſſime (ut ſolet pleraque deploratum illud hominum genus, & reclamante veritate id ſcripſit. Ego autem ſi nec ſcripſiſſe illum iſta, quæ retuli, dixero, quid reſpondebit, qui nec vidiſſe ſe Chronicon iſtud, tantum abeſt ut legerit,

aperte fatetur? Certe nominare tali caſu autorem ſuum debebat, cujus fidem in citando iſto Joſepho ſuo ſequutus eſſet, quem ſi nullum habet, cur quæ neſcit affirmat? ſi habet, cur diſſimulat? Quid alii judicare velint, quisque viderit: Mihi non diffiteor ita videri, voluiſſe illos, qui hanc temporis anticipationem amplectuntur, Batavicæ cauſæ colorem aliquem, ſine quo omne Rhetorum artificium friget, hoc circumſtantiarum penicillo illinire.

CAP. XI.

De Inventoribus hujus artis.

Sed mittamus hæc, & ad veros divinæ hujus artis auctores & inventores indagandos progrediamur. Non minor autem de his quam de tempore inter ſcriptores diſcrepantia exiſtit, licèt plerique in *Joannem Gutenbergium* conſentiant, quorum anteſignanus & ductor *Wimphelingius* eſt, qui reliquos autoritate ſua traxit. Habet enim is aſtipulantes ſibi *Trithemium*, *Fulgoſium*, *Palmerium*, *Bibliandrum*, *Munſterum*, *Chaſſanæum*, *Thevetum*, *Joannem Arnoldum Bergellanum*, *Bulingerum*, *Bucholtzerum*, *Helvicum*, *Bibliandrum*, *Sethum Calviſium*, *Dion. Petavium*, *Joan. Colle* & *Paulum Langium*, niſi quod ultimus hic *Petrum Gutenbergium* vocat, quem alii omnes *Joannem*, *Opilionem*, ut puto, *Fauſti* generum cum illo confundens.

Alii

Alii contra non *Gutenbergium*, ſed * *Joannem Fauſtum* calcographices repertorem conſtituunt, è quorum numero ſunt *Apianus*, *Aventinus*, *Stumpfius*, *Opmeerus*, *Salmuthus*, *Friſchlinus*, *Pantaleon*. Alii utrumque conjungunt, quod faciunt *Simon Majolus* & *Laur. Beierlingius*, quorum tamen prior *Gutenbergium* corrupte pro *Joanne Jacobum* vocat. Alii diverſas illas de utroque opiniones referunt, prout fit à *Spondano*, *Funccio*, *Melchiore Adamo* & *Paralipomenis ad Urſpergenſem*. Præterea *Fauſti* miniſtrum facit *Gutenbergium Aventinus*, contra *Gutenbergii* ad- p.74
jutorem conſtituit *Fauſtum Trithemius*, idemque fit à *Munſtero* & *Hedione* in Chronico, niſi quod alterum ei addat prior cooperatorem *Medinbachium*: poſterior vero *Medinbachii* loco *Joannem Gensfleiſch* (niſi forte unus idemque homo ille ſit, & alter familiæ, alter patriæ illi cognomen dederit) ipſi ſociet, quod & à *Wimphelingio* in argent. Epiſcoporum Catalogo (ſupra p. 9.) fieri vidimus. De *Petro* etiam *Schœffero* Gernshemenſi, quem *Ramus* corrupte *Gerneſum*, *Joannes Collius Gesnerium* vocant, diverſa apud diverſos reperio. Hunc enim inventorem faciunt *Gilb. Cognatus*, *Polydo-*

* Jo. Faustum honeſto ſatis loco & è primariis Moguntinæ urbis familiis natum fuiſſe, ſatis inde conſtat, quod Agnatus ejus Jacobus Faustus Aurifaber Conſulem illic egerit an. 1462. eo ipſo quo Moguntia capta & ſub Jugum miſſa fuit: qua de re teſtem habemus Georgium Helwich in Moguntia devicta p. 154.

rus Virgilius & *Franc. Irenicus*, niſi quod hi duo poſtremi ſine cognominis appoſitione *Petrum* ſimpliciter vocitent, primus autem pro *Gernshemio*, quod infra Wormatiam ad Rhenum Haſſiacæ ditionis oppidum eſt, Auguſtam ei patriam tribuit manifeſto ſine dubio errore, nec enim hac in parte plus extraneo teſti eique ſingulari credi poteſt, quam ipſimet *Schœffero*. *Aventinus* illum *Fauſto* adjungit inventionis conſortem & ſocium, quod etiam *Mariangelus Accurſius* & *Salmuthus* faciunt, fitque idem à *Joanne Arnoldo Bergellano*, niſi quod is utrique *Gutenbergium* tertium ſociat. Typos fuſiles inventa matricum confectione huic *Petro* tribuit *Salmuthus*, quod ad typos ſtanneos à *Fauſto* æreis jam repertis reſtringit *Mariangelus Accurſius*, quamvis non putem, hunc poſtremum inter fuſiles aliosque fabrefactos typos (poſteriores enim hos à *Fauſto* tantum repertos veriſimile eſt) ſatis accurate diſtinctionem inſtituiſſe. *Trithemius* eundem *Petrum* hujus artis dilatatorem vocat. Horum omnium placita meo quidem judicio facili negotio ad aliqualem concordiam & conſonantiam reduci poſſunt, quod facere conabor, ubi prius reliquorum opiones, qui in alia omnia eunt retulero. Tres autem illarum præter jam recenſitas hactenus ſe mihi diligenter inquirenti obtulerunt. k) Ac primo

k) *Tres erroneæ opiniones de primo inventore.*

mo loco refert Autor Chronici Vernaculi Colonienſis an. 1499. impreſſi quendam *Omnibonum* dictum (intelligit *Omnibonum Leonicenum Vicentium* Criticum & Philologum non incelebrem) in præf. *Quintiliano* præfixa, *Nicolaum Genſon* natione Gallum, (quem tamen *Sabellicus* licet erronee hominem Teutonicum credit, vereorque ne *Jo. Iſacius Pontanus*, de quo infra, pag. 83. circa patriam hujus hominis ſimilem errorem erret) impreſſoriæ artis inventorem facere, qui ibidem merito refellitur. *Philippus* etiam *Bergomenſis* triplicem refert de inventa impreſſoria opinionem, utpote quæ ab aliis ad *Gutenbergium*, ab aliis ad *Fauſtum*, denique à quibusdam ad hunc *Nicolaum* deferatur. Illud tamen negari non debet, *Nicolaum* iſtum hanc inventam ab aliis artem præclare excoluiſſe, ac vel Venetias, ut *p.75* *Chronicon Colonienſe*, vel in Gallias, ut *Angelus Roccha* & *Melch. Adamus*, vel etiam utrumque in locum, quæ mea iſtas opiniones diſſidentes concilians ſuſpicio eſt, primum intuliſſe, de quo pluribus infra deſtinato loco. Secundo *Petrus Ramus* lib. 2. Schol. Mathemat. & ex illo *Theodor. Zwingerus* in theatro *Joannem Regiomontanum* celeberrimum illum mathematicum & Aſtronomum hac laude mactant, cupientes forte invento per ſe nobiliſſimo illuſtriorem gloriam conciliare ex tanti nominis majeſtate. Sed decepit illos locus male intellectus è tabulis *Purbacchii*, quæ non dicunt ab

ab ipſo *Regiomontano*, ſed tempore ejus novam hanc imprimendi artem fuiſſe tentatam. Tertius circa Typographices inventorem error eſt *Mariani Victorii Reatini* Epiſcopi Amerini, famoſi illius Hieronymianorum operum commentatoris, qui ad Epiſtolam *S. Hieronymi* ad Ageruchiam ſeu (ut apud *Eraſmum* legitur) *Gerontiam* ſcribit, *Theodoricum Greſemundum* Calcographiam reperiſſe, ejus verba ſunt, quæ ſequuntur ad vocem, MOGUNTIACUM in iſta Epiſtola Sancto iſti viro poſitam: *Urbs nunc Germaniæ inſignis & Imperialis ad Rheni ripam poſita, ex qua ingenio* Theodorici Gresmundi *ars imprimendi libros primum prodiit.* Quid huic homini in mentem venerit, vix divinare poſſum, nec enim apud quempiam alium ejus rei vel veſtigium reperias, & certe tempora minime congruunt, *Greſemundus* enim ille, de quo illic agitur, *Eraſmi* ævo vixit, cui & familiaris fuit, & multis annis poſt natam Typographiam in lucem editus, cujus nec parens, opinor, qui è noſtratibus fuit vir doctus duplicique Themidos & Apollinis laurea redimitus, quo tempore illa lucem primum vidit, vitali aura frui cœperat. Tandem tamen ſubodoratus mihi videor, quid homini iſti Italo licet ſagaciſſimæ alias naris impoſuerit: locus nempe *Eraſmi* ad eandem *S. Hieronymi* epiſtolam perperam lectus ac male intellectus, vel ſaltem à memoria non ſatis bona fide ſcribenti repræſentatus.

tatus. Verba *Eraſmi* hæc ſunt de Moguntina urbe verba facientis: *Quippe quæ cum alios permultos omni doctrinæ genere præſtantes viros edidit, tum vero præcipue* Theodoricum Greſmundum, *hominem ab ipſa natura ad humanitatem, ad bonas literas, ad eloquentiam illam vere Atticam ſculptum & factum. Huic urbi boni omnes bonarum literarum ſtudioſi non parum debent ob egregium illud ac pene divinum inventum ſtanneis typis excudendi libros &c.* Videtur enim mihi *Victorius* vel voculam *Urbi* inanimadverſam transvidiſſe, vel certe pro *Urbi viro* legiſſe: quem tamen nolim alibi eadem attentione *Eraſmi*, in cujus reprehenſione multus ſane eſt, ſcripta evolviſſe. Horum igitur trium diverſa ſentientium halluci- p.76 nationibus exploſis (Harlemenſes quadrigam hanc integrantes in præcedentibus abſolutos hic iterato non vellicamus) inter ſuperiores concordia tentanda eſt. Licet igitur *Gutenbergius*, cui ſuffragiorum prærogativa palmam tribuit, à conſortio tam præclaræ adoreæ, meo quidem judicio, excludi non debeat; *Wimphelingio* tamen, quique eum ſectantur, in eo conſentire vix poſſum, laudis hujus principatum, & quidem cum aliorum excluſione illi deferri oportere. Movet me ad ita ſentiendum, quod alias temere facturus non eram, auctoritas publicorum actorum, quæ ab *Henr. Salmuth.* in Append. commentar. in *Pancirolum* ad tit. 12. qui eſt de Typographia, referuntur, ubi

ita

ita ſcribit: l) *Eodem tempore Moguntiæ commorabatur* Joannes Gutenbergius *honeſtis parentibus natus, qui proxime* Fauſti *ædes habitabat. Hic cum animadvertiſſet inſignem hanc artem Typographi-*

l) De Typographiæ ſive artis impreſſoriæ inventione veriſſima hiſtoria. Anno Dn. 1440 & poſt fuit Moguntiæ ad Rhenum, quæ tunc adhuc civitas imperialis erat, civis quidam ex honeſta familia prognatus, Joh. Faustus nomine: cujus familiæ etiamnum hodie quidam ex Patriciis Francofurti ad Moenum ſunt ſuperſtites. Hic Johannes Faustus, pro eo, quo artes liberales & viros doctos proſequebatur, ſtudio, cum conſideraſſet, penuria librorum, & magnis, qui ad eos deſcribendos requirebantur, ſumtibus, multa ingenia à ſtudiis abſtrahi atque avocari, de modo ac ratione cogitare cœpit, qua minori labore ac ſumtu libri & boni auctores divulgari ac comparari poſſent. Poſtquam in eam rem ſedulo intentus fuiſſet, initio hanc viam ope divina reperit, ut tabulam Abecedariam characteribus eminentibus ligno incideret, & ad impreſſionem formaret, quos etiam atramento impreſſit. Sed quia atramentum fluebat, & characteres confundebat, re diu animo volutata, craſſam & nigram materiam adinvenit, & tabulas illas minoribus prelis ſubjicere, libroſque hoc pacto excudere cœpit. Quod opus, quia antehac incognitum erat, & tabulæ illæ vili pretio comparari poterant, ab omnibus prædicabatur. Unde Faustus occaſionem arripuit, non ſolum Donatum eadem ratione integro ligno incidendi & excudendi, ſed etiam in eam curam & cogitationem gnaviter incumbendi, quomodo artem, quam invenerat, magis ac magis excolere & eli mare poſſet: præſertim quia integras columnas ſeu formas, ut hodie loquuntur, ligno incidere nimis moleſtum ac laborioſum erat. Quapropter hoc compendium excogitavit, ut priores aſſeres diſſecaret, probos characteres retineret, & detritorum loco alios peculiares formaret; atque ita com-

phicam, non ſolum omnium ore paſſim celebrari, ſed etiam admodum lucroſam eſſe, familiaritatem cum Fauſto *contraxit, & quia opulentus erat, pecuniam ei ad ſumtus neceſſarios obtulit. Quod* Fauſto *minime ingratum fuit, quandoquidem comperiebat, ſumtus, quos in eam artem faciebat, quotidie creſcere, & tunc opus chartæ pergamenæ imprimendum ſub manibus habebat. Quapropter cum* Gutenbergio *convenit & pactus eſt, ut quicquid in illud opus impenderetur, communi utriusque lucro vel damno cederet. Quoniam vero* Fauſtus *plus inſumpſerat, quam* Guten-

compoſitionem ſeu coagmentationem characterum exorſus eſt, tametſi multum temporis & laboris in ſingulis characteribus ſeorſum formandis impendendum videret. Cæterum in exercenda hac nova arte operis quibusdam uſus eſt Faustus, in quibus fuit Petrus Schaeffer Gernsheimenſis, qui cum heri ſui inſtitutum percepiſſet, magno illius artis ſtudio incenſus eſt: & quia ingenio valebat, animum ad illam amplificandam adjecit, ac ſingulari Dei inſtinctu rationem invenit, qua characteres matrici, ut vocant, inciderentur, & ex ea funderentur. Alphabeto hoc modo inciſo characteres inde fuſos Fausto, hero ſuo, oſtendit: quibus ille uſuque adeo exhilaratus eſt, ut ei protinus filiam unicam deſponderet ac paulo poſt in uxorem daret. Quamvis autem etiam in hoc genere characterum aliqua difficultas ſuborta eſſet, propterea quod materia mollior eſſet, quam ut preſſuræ reſiſtere poſſet; tamen mox ejusmodi mixtura inventa fuit, quæ vim preli aliquandiu ſuſtinere potuit. Rebus eo provectis, ſocer & gener domeſticos ſuos jure jurando adegerunt, ut novum iſtud inventum ſummo ſilentio celarent, & aſſeres ac primordia artis, ipſosque characteres ligneos funiculo involverunt atque aſſervarunt, quæ amicis, quando libuit, oſtenderunt.

Eodem tempore Moguntiæ &c,

tenbergius *neceſſitatem poſtulaſſe arbitrabatur, his dimidiam ſuam partem exſolvere detrectavit, qua ex re cum lis orta eſſet, alter alterum Moguntiæ in jus vocavit, ubi partibus auditis pronunciatum fuit: Si* Joannes Fauſtus *interpoſito juramento affirmare poſſet, omnem pecuniam, quam mutuam ſumſiſſet, in commune opus erogatam, non autem in proprios ipſius uſus converſam fuiſſe,* Gutenbergium *ad ſolvendum obligatum eſſe. Cui ſententiæ* Fauſtus *paruit, ſicut ex archetypo inſtrumenti quod etiamnum ſupereſt an. 1455. ſexto Novembris à* Joanne Ulrico Helmoſpergero *notario ea de re confectum fuit, liquido demonſtrari poteſt. Unde evidenter apparet,* Gutenbergium *nequaquam artis Typographicæ inventorem & primum autorem eſſe, ſed aliquot annis poſtquam ea inventa fuiſſet, a* Joanne Fauſto *in conſortium adſcitum, pecuniam ei ſuppeditaſſe.* Hæc *Salmuthus.* Porro hujus inter *Fauſtum* & *Gutenbergium* obortæ litis *Joannes* etiam *Arn. Bergellanus* in ſuis de calcographiæ encomio conſcriptis Elegis meminit, licet in eo à *Salmuthi* narratione, cui tamen inſtrumenti publici robur potiorem fidem adſtruit, diſſentiens recedat, quod iſtam controverſiam etiam tunc ſuo tempore adhuc indeciſam pependiſſe refert, niſi forte, quod fieri potuit, *Gutenbergius* à ſententia contra ſe lata provocavit, ac in ſequenti, quam vocant, inſtantia, ob deſertionem aut ſimile quid cauſa finem non invenit. Memorati de hoc diſſidio *Arnoldi Bergellani* verſus, poſtquam de *Fauſti* & *Gutenbergii* ſocietate re-

reuliſſet, hi ſequentes ſunt: *Fœdera ſed lucri* &c. (vid. ſupra pag. 28. v. 249-262.) Ita ille aliquanto, ut videtur, *Gutenbergicæ* parti addictior. *Wimphelingio* igitur, ut ſæpe contigit, blande illudens & officiens veritatis penitiori inquiſitioni patriæ amor impoſuiſſe videtur, qui *Gutenbergium* quod typographiam Argentinam primitus detuliſſet, primum ejus inventorem credidit, eique cæteri eadem facilitate ſubſcripſerunt. De hujus Moguntia Argentinam verſus abitu ita *Salmuthus* dicto loco pergit: *Cum igitur* Gutenbergius *ad ſumtus refundendos damnatus fuiſſet, & ex eo ſimultates inter illum & Fauſtum magis exarſiſſent, ille autem interea artem vidiſſet & didiciſſet, ſiquidem inter tot operas, quæ ad illam excudendam requiruntur, fieri non potuit ut ea diutius occultaretur, quod etiam Deus procul dubio noluit, Moguntia Argentinam ſe contulit, quo aliquot ex operis ſecum attraxit. Poſt illud diſſidium alii quoque, qui apud* Fauſtum *artem illam didicerant,* p. 78 *eum deſeruerunt, & Francofurtum atque in alia loca ſe receperunt, cum præſertim an.* 1462. *Moguntia capta & priſtina ſua libertate privata fuiſſet: quo factum eſt, ut hæc præclara ars omnibus innoteſceret & publici uſus fieret.* m) Hæc inſigniter & ſin-

m) Hæc eſt vera hiſtoria de primis initiis & natalibus typographiæ, ex vetuſtis documentis, quæ adhuc extant, petita: quæ ex multis præterea antiquis libris, illo tempore excuſis, quorum non pauci paſſim reperiuntur, confirma-

ſingulariter præclarus ille auctor, qui inter Germanos, quantum quidem hactenus comperi, noviſſimus, nec ſine accuratione de hac materia ſcripſit, cui quod potius quam aliis accedo, non tantum acta illa, quæ dixi, publica, ſed & alia me movent. 1. Complures illæ ſuperius relatæ diverſarum primogeniarum editionum inſcriptiones, in quibus crebra *Fauſti* & *Schœfferi*, nulla autem hujus *Gutenbergii* mentio. Ac ſocer & gener prædicti non ſolum ipſimet, vivente & præſente *Gutenbergio*, id publice profeſſi ſunt, ſed etiam utroque jam mortuo, illorum reſpective nepos filiusque *Joannes Schœffer* anno 1515. ad calcem Chronici Trithemiani à ſe editi, ut ſupra vidimus, clariſſime id repetit, ne quis forte putet, ipſum *tempus*, quod *mater veritatis* audire conſuevit, *Fauſti* ejusque generi vel errorem vel fallaciam poſtmodum detexiſſe. 2. Quod nec viderim, nec ab aliquo probato citari & memorari repe-

ri poteſt. Nam ipſe JOHANNES FAUSTUS & miniſter ejus PETRUS SCHAEFFER Gernsheimenſis ad calcem librorum à ſe tunc excuſorum palam & nemine contradicente profeſſi ſunt, ſe JOHANNEM FAUSTUM artis typographicæ inventorem, & ſe PETRUM SCHAEFFERUM ejus adjutorem fuiſſe: ſicut liquet ex pauculis, quae ſequuntur, qualia permulta adhuc proferri poſſunt.

In bibliotheca Electorali Palatina exſtiterunt Biblia, in quibus ſequentia in fine appoſita deſcripta ſunt: Præſens rationalis &c. (vid. ſupra pag. 482 - 484.)

pererim librum aliquem à *Gutenbergio* ante *Fauſtum*, cujus complures libri ſuperſunt, impreſſum. In tanta enim doctorum diverſitate & narrationum diſcrepantia tutiſſimum, me judice, fuerit ipſis rerum teſtimoniis fidere, præſertim ſi gravium & magni nominis autorum ipſis adminiculentur ſuffragia, quales eſſe relatos ſuperius, *Apianum*, *Aventinum*, *Opmeerum*, *Salmuthum*, alios, nemo negaverit. Nec obſtare puto, ſi quis regerere volet, ideo *Gutenbergium* ſub nomine ſuo nec libros edidiſſe, nec artem excuſoriam exercuiſſe, quod eſſet genere nobilis & equeſtri vir dignitate (talis enim à diverſis prædicatur) ac propterea id vitæ genus contra ſtatus ſui dignitatem arbitraretur, cum ſatis conſtet ex præcitato *Wimphelingio* aliisque, quod artem hanc Argentinæ exercuerit. Præterea quod de equeſtri ejus gradu aliqui tradunt, e quorum numero ſunt *Sabellicus*, *Palmerius*, *Paul. Langius*, *Polydorus Virgilius*, *Andr. Theuetus*, *Melch. Adamus*, *Ferreolus Locrius*, *Dionyſius Patavius* & *Autor Chronici Colonienſis*, ab aliis negari, vel oblique ſaltem in dubium vocari video. *Salmuthus* enim in Commentariis ſuis ad *Pancirolum* honeſtis tantum parentibus natum ait, *Trithemius* & *Arn. Bergellanus* civem Moguntinum dicunt; *Spondanus* & *Sethus Calviſius* aurifabrum fuiſſe referunt, cujus artificii Theatrum Beierlingianum fuiſſe etiam *Joannem Fauſtum* aſſerit, qua in re ſi non *Gu-* p. 79

tenbergii & *Fauſti* (ut in omni hac Typographica hiſtoria ſæpe contigit) confuſio committitur, minime mirum eſt inter conſortes ejusdem artis ſocietatem Typographicam, cujus *Salmuthus* & *Bergellanus* meminere, potiſſimum initam eſſe. Ego hanc diverſitatem, ſi in re tantilla conjectare permittor, ita componi poſſe reor, ut civica proſapia ortum, poſtmodum virtutis & meritorum ergo in ordinem nobilium, vel Cæſarea gratia, vel ſaltem alterius, cui iſta facultas eſſet, beneficentia lectum fuiſſe veriſimile putem. Ob artis enim quam quis profitetur excellentiam & præclara inventa multos nobilitatis & equeſtris ordinis honores conſequi, tam de illis qui fuerunt legimus & referri audimus, quam in illis, qui ſunt etiamnum videmus & experimur, ac Italia præſertim in Architectis, pictoribus, citharœdis &c. ejus rei recentia nobis exempla ſuppeditare queat. Huic opinioni *Beierlingius* etiam in Theatro ſuo quodammodo accedit ſcribens: *Sed ita ut merito primas* Joannes Gutenbergius *teneat, quem tamen ex equeſtri ordine cur aliqui ſtatuant, non video, niſi quia ob rei tantæ peritiam induſtriamque ipſius & labores, eum honore illo non indignum cenſuerunt. Omnium tamen honorificentiſſime ſcribit de* Gutenbergio Joannes Colle, *qui Baronem Alemannum vocat loco ſuperius citato.* Hæc de *Gutenbergio* mea opinio eſt, cui tamen non ita velim pertinaciter inhærere, ut cum quopiam

piam deſuper controvertere opus habeam, licitumque per me cuicunque erit, *Wimphelingii* reliquorumque ipſi conſentientium ſententiam amplecti, dum tamen *Fauſtum* & *Schœfferum*, quorum utrumque ſicco quod dicitur pede illi prætereunt, eoque ipſo ſe minus ſinceræ narrationis ſuſpectos faciunt, ab honore collegii non arceant. Iſta tamen inter *Wimphelingium* aliosque de autore Inventoris diſcrepantia Harlemenſibus caviliandi occaſionem aliquam ſubminiſtrare nequit, quaſi tanto minus illis fidendum ſit, quod inter ſe minime conveniant. Quod locum enim communiter in Moguntiam conſentiunt, qua ſententia contra Batavos evicta, *Fauſtus*, an *Gutenbergius*, an quis tertius, unus an plures hujus artis inventores fuerint, ad *p. 80*
iſtos non pertinet, nec cujusquam intereſt, cum de loco agitur, cui tandem hanc laudem tribuere velimus, maxime ſi collegialiter potius omnes tres admittamus, quam illorum quenquam excludamus. Nec enim dubitari deinceps oportet, quin tam nobile inventum attentis illis, quæ ſuperius tradita ſunt, non ad hominem unum, ſed ad nominatos illos illuſtratæ rei literariæ triumviros & glorioſi laboris conſortes conjunctim referri debeat, id quod etiam monumento illis ad finem operis erecto omnibus indicatum & teſtatum eſſe cupio, ne minoris homines noſtros tam præclare de republ. &

omni doctrinarum genere promeritos æſtimare videamur, quam Batavi *Laurentium* ſuum tot elogiis inſcriptionibusque domi ac foris prædicatum faciunt. Utra pars juſtiores ejus rei cauſas habuerit, ex illis, quæ à *Junio*, *Boxhornio*, aliis ſcripta, relata, aſſerta, quæque à nobis hac commentatiuncula deducta, probata, evicta ſunt, æquis & benignis lectoribus dijudicandum relinquitur. *Gutenbergium* in conſortium admitto, vel quia *Wimphelingio* de primæva adinventione credere oportet, vel quia ſumtibus ſaltem & impenſis hærentem in luto *Fauſtum* & impendiorum gravitate fere ſubmerſum liberalitate ſua & opera ſociata ſublevarit, eoque ipſo de operis perfectione ſingulariter promeruerit, quod *Salmuthus* ipſemet largitur & concedit. Atramenti quidem impreſſorii inventionem eidem *Gutenbergio Theuetus* adſcribit, verum id *Polydorus Petro Schœffero* tribuit, niſi forte, quod non incredibile, uterque notabilem in illo operam præſtitit. *Fauſtus* certe primariam de hoc certamine palmam auferre dignus eſt, utpote qui non tantum typos ſingularios præcipuum tam artificii inſtrumentum ex ære primus efformavit, ſed etiam princeps omnium typis deſcriptos libros orbi obtulerit & communicarit. Hi primitus è ligno facti fuerunt, deinde & orichalco, ut ait *Melch. Adamus*, ſeu etiam ex ære, ut *Mariangelo Accurſio* placet, qui di-

diſerte æreorum, ut modo retuli, inventionem *Fauſto* adſcribit. Idem *Accurſius* ſtanneos ad *Petrum Schœfferum* defert, dummodo quæ ab illo hac de re ſcripta alii referunt, probe diſtincta ſint, & non utriusque inventio ad unum *Fauſtum* pertineat. Certe matrices, quæ fundendis typis ſerviunt, *Schœfferus* excogitavit, quod commentum uti præcipuum totius artis myſterium continet, & in tuto demum poſt multos & varios exantlatos labores & expenſas factas illam collocavit, ita ab exultante *Fauſto* (è *Salmutho* id retuli in Antecedentibus) herilis filiæ matrimonio remuneratum eſt. Addidit idem plures alias ad artis exercitium neceſſarias inventiones, quænam tamen iſtæ fuerint, præter illa, quæ de atramento glutinoſiori præmiſimus, ſpeciatim non additur. Videri igitur poteſt unus hic multorum annorum anxiis & ærumnoſis ſudoribus ingenii ſui felicitate, & indefeſſæ induſtriæ conſtantia colophonem tandem impoſuiſſe. Ac tunc demum myſteriosum illud ſecretum lucem adſpicere auſum eſt, quodque eo usque unius urbis, uno conclavis anguſtiis coarctabatur, poſtmodum è latebris proſiliens per univerſam Europam, totumque fere orbem dilatatum eſt. Qua de re poſtquam de inventione ſatis ſuperque dictum eſt, deinceps paucis & ſelectioribus (quis enim omnia velit aut poſſit?) dicere reſtat. p. 81

CAP. XII.

De propagatione artis Typographicæ.

Inventa igitur *Fauſti*, *Gutenbergii*, *Schœfferi* conjunctis viribus & mutuæ operæ adunata induſtria, opumque conſociatione imprimendi ars, haud parvo tempore ſecretis & excluſis externis arbitris arcanum religioſe coluit, donec ex cauſis in præcedentium ſerie indigitatis, vicinas primum ad urbes, deinde remotas etiam in provincias proferretur, tandemque paſſim & ubique divulgaretur. De anno videtur inter *Salmuthum* & *Joannem Schœfferum* in citata aliquoties Trithemiani Chronici clauſula ſeu inſcriptione diſſenſio eſſe, quam tamen dextra explicatio facile removeat. Ait enim *Salmuthus* occaſione diſſidii cum *Fauſto* exorti (finitum illud fuit judiciali ſententia an. 1455) *Gutenbergium* Moguntia Argentinam conceſſiſſe, quo etiam operas aliquot ex *Fauſti* officina ſecum attraxit, nec ipſemet artis ignarus. Prædictus autem *Schœfferus* tradit, anno demum 1462 per *Fauſti* familiares in diverſas provincias divulgatas eſſe. Utrumque à vero haud abſonum arbitror, nam ante iſtum 1462 annum ſola Argentina, quo *Gutenbergius* abierat, ſecreti illius particeps facta eſt, quæ poſtmodum iſto à *Joanne Schœffero* expreſſo anno reliquis etiam civitatibus & regionibus communis facta eſt. Atque ita cum *Schœffero* ipſe etiam

etiam *Salmuthus* conſentit, qui divulgationem
typographiæ in eundem annum 1462, quo
Moguntia capta, direpta & incenſa fuit, col-
locat. Mirabili ergo divinæ bonitatis pro-
videntia peſſimæ omnium erynnes, privata
diſſenſio & publicum bellum in bonum ceſ-
ſerunt, & ars utiliſſima, multis alias annis
adhuc lucem ſubterfugitura, iſta occaſione
maturius orbi innotuit, latiusque prodeſſe
cœpit. Aliquot igitur ad minimum annis p. 82
Gutenbergius Argentinæ hanc artem exercuit,
priusquam extra Moguntiam alibi nota eſſet,
quam ego præcipuam & ſolam fere cauſam
extitiſſe mihi perſuadeo, ob quam *Wimphelin-*
gius aliique hunc repertorem typographici ar-
ificii crediderint aliisque perſuaſerint. Ut-
ote qui *Gutenbergio* apud illos artem hanc
xercente, de *Fauſto* aliisve longo tempore
ihil cognoſcere potuerint. Atque ex eo-
lem fonte promanavit, quod tot tamque
ariæ, ut ſupra relatum eſt, de autore, tem-
ore & loco inventionis apud diverſos hinc
nde reperiantur traditiones, unusquisque
nim dum alicubi ab aliquo hanc novi gene-
is artem exerceri cognovit, ſtatim illum,
o quod de aliis nec dum conſtaret, pri-
mum inventorem ejus credidit, ac præter lo-
i aſſignationem ex tempore ſcientiæ ſuæ,
tiam tempus primævæ inventionis determi-
avit. Illud ſane optarem, ut *Wimphelingius*
e *Gutenbergii* ſui actionibus, deque libris ab

illo excuſis aliquanto plenius tractare voluiſſet, quanquam hoc non ipſius negligentiæ, ſed materiæ deficienti adſcribam, eo quod *Gutenbergius* libris à ſe impreſſis nomen ſuum, uti etiam à plerisque aliis illud ſub initium exercitæ Typographiæ omittebatur, non appoſuerit, unde neceſſario ſequi debuit, ut quamvis illi hinc inde extarent, tamen cujus auctoris eſſent, ſciri liquido non potuerit. Igitur primus locus, quem Typographia extra Moguntiam peregrinari auſa, domicilio ſuo dignata eſt, *Argentina* fuit: Secundus fuerit n) *Colonia*, quæ licet à Chronico Vernaculo ejus urbis ante Argentinam ponatur, in illo tamen ejus autorem falli neceſſe eſt, ob iſta, quæ jam diximus.* *Ulricus* autem *Zellius* Hanovienſis is fuit, qui literaria hæc miræ fœcunditatis præla Agrippinenſibus ante alios omnes, qui illum poſtea ſecuti fuerunt, conſpicienda dedit, cujus rei eadem illa Chronica teſtes ſunt. Tertio loco idem Chronicon ponit o) *Venetias*, ad quam urbem quis-

n) *Colonia.* * Conſentit tamen Colonienſi Chronico *Munſterus* ſupra p. 14. qui itidem Coloniam ante Argentinam ponit. Putarem, ita hos cum aliis conciliari poſſe, ut intelligi debeant de aperta & profeſſa poſt publicationem ejus artis ad Argentoratenſes propagatione. *Gutenbergius* enim ſecreto eo novum illud artificium attulit, pariterque remotis illic arbitris longo tempore exercuit. o) *Venetiæ.*

quiſnam primus eam detulerit operæ pretium eſt cognoſcere. *Nicolaus* enim *Genſon*, ſive ut *Sabellicus* vocat, *Jenſon* Venetiis quidem,teſte eodem Colonienſi Chronico,typos exercuit, ſed ab aliis jam præventus. Illi fuerunt *Hanſon Hamman*, condictus *Hertzog*, & *Octavianus Scotus*, quos *Melchior Adamus* omnium primos iſtam artem illic occepiſſe affirmat,quod etiamnunc libri ab illis impreſſi teſtentur: niſi quis forte malit, hunc *Adami Hanſonem* cum aliorum *Jenſone* ſive *Genſone* eundem credere, qua de re antiquorum formula: *Non liquet*, pronuncio. Huic urbi poſt Moguntiam præ omnibus aliis ars excuſoria & bonæ literæ plurimum debent ob typos elegantiores, quibus hodie fere utimur, illic primitus repertos. Horum ego repertorem prædictum il- *p.83*
lum *Nic. Jenſonium* hominem Gallum (ita omnes, qui ejus meminerunt, præter *Sabellicum*, qui Teutonicum facit,& *Iſacium Pontanum*, qui Daniæ ſuæ illum aſſerit) eſſe crediderim, qui non tantum Venetiis hanc artem exercitavit, ſed etiam *eleganti typorum forma* (verba ſunt *Sabellici*) *multum cateros antecelluit.* Id elogium is autor huic & *Joanni Colonienſi** communiter tri-

* Hos duos Venetorum typorum inventores *Nicolaum Jenſon* & *Joannem de Colonia* præ omnibus aliis ab eleganti typorum forma etiam *Sabellicus* commendat ſupra p. 12. Porro idem hic *Joannes de*

tribuit, quos non alibi, quam Venetiis novellum id & mundius typorum genus reperiſſe inducor exinde credere, quod antiquitus ad differentiam antiquiorum & rudiorum è Germania advectorum, novitii iſti Characteres *Veneti* dicerentur. Ita enim vocari illos lego in operibus *Joannis Antonii Campani* Epiſcopi Interamnatis ſive Aprutini, an. 1495. Romæ, curante editionem *Michaele Ferno*, ſive, ut aliquibus vocatur, *Ferino*, Mediolanenſi impreſſis, quæ hoc typorum genere prodierunt. In illorum autem fine ita legitur: *Characteribus Venetis impreſſum Romæ per* Eucharium Silber, *alias* Franck, *unius ipſius* Michaelis Ferni *Mediolanenſis cura, correctione & impenſa, anno Chriſtiana ſalutis M. CCCC. XCV. prid. Kal. Novembr.* Iſtum *Eucharium* reperio *Julii II.* Papæ typographum fuiſſe, talem enim ſe ſcribit in calce diſputationum *Pauli Corteſii* in libros Sententiarum An. 1504. Romæ excuſarum. Hoc autem mundius & elegantius typorum genus ſatis mature videtur excogitatum eſſe, anno enim 1477 duplex Venetiis editio prodiit *Aluarotti* lecturarum in conſuetudines Feu-

de Colonia an. 1476. *Priſciani* opera Venetiis excudit, hoc ipſo novorum tunc temporis typorum genere. Socium illius impreſſionis habuit *Joannem Manthen* de Gerreshem, quod eſt oppidulum Montenſis Ducatus prope Duſſeldorpium illuſtrium Dominarum Collegio nobile.

Feudorum, quæ utraque iſtis Venetis, ut vocantur, Characteribus excuſa reperitur, licet iſto cognomine in ipſa impreſſione non appellentur: E quibus tamen videor animadvertere recens adhuc eo tempore id inventum fuiſſe, ita in contrarium fere nimia laxitate peccant iſtæ literarum formulæ, dum antiquam illam intricatiorem denſationem effugere laborant. Fateor tamen, reperiſſe me poſtquam hæc ſcripſiſſem, *deciſiones Capellæ* Tholoſanæ Lugduni an. 1503 per *Jacobum Sacon* impreſſas, quæ in fine typis Venetis excuſæ ſcribuntur, cum tamen illi ex antiquis illis & impolitioribus fuerint. Potuerunt autem duplices eſſe Veneti dicti typi, alteri alteris politiores, cum fere nonniſi per gradus in quaque re ad perfectionem perveniri ſoleat. Si tamen hæc mea conciliatio doctis non ſatisfaciat; per me cuique liberum eſt manetque, quid de hac re ſentire velit, aveoque rectius ſentientium opinionem cognoſcere. Sed & in ipſam urbem urbium p) Romam feſtinato paſſu hæc ars noſtra pervenit, quo præter *Ulricum Han* ſive *Gallum*, *Campani p.* 84 verſibus celebratum, *Conr. Swenheim* & *Arnoldus Pannartz* illam intulerunt, prout ejus rei teſtis eſt *Simon Majolus* in Diebus Canic. qui omnes illos tres hujus artis egregie callentes vocat. Doleo autem, immo indignor fere, neque in *Pii*

p) *Roma*.

Pii II. neque in Cardinalis Papienſis commentariis ullam hujus artis ejusque in Italiam ac præcipue Quiritium urbem factæ introductionis memoriam reperiri, cum tamen uterque literarum & ad illas ſpectantium rerum amantiſſimus fuerit, & cum ſui temporis, in quæ initia calcographiæ incidunt, res geſtas poſteris enarrarent, occaſionem honorificæ memorationis ſat commodam & luculentam habuerint. Maxime tamen illa ad Papienſem pertinent, nam forte *Pius* jam obierat, vel ſaltem ſcribendi finem fecerat, (incidit mors ejus in annum 1464) priusquam Romæ hoc artificium vulgaretur. Fuit in eadem Romuli urbe circa an. 1480. *Joannes Phil. de Lignamine* eques Siculus Typographus, cujus meminit *Simlerus* in Bibliotheca. q) Neapolim typorum artificium primus detulit *Sixtus Ruſinger* Argentinas An. 1471. tanta illic à Ferdinando rege & nobilitate exceptus gratulatione, ut non tantum utrisque acceptiſſimus fuerit, ſed etiam ab ipſo rege ampliſſimæ dignitates atque adeo epiſcopatus ei ſæpius oblati fuerint, niſi omnibus illis patriæ amorem prætuliſſet Hic adhuc *Wimphelingii* ævo ſupererat, dignitate Sacerdos, ætate grandævus. Ante omnes tamen reliquas Italicas urbes r) *Taurinum* Pedemontii, ut hodie vocamus, Metropolis & Regia, Studio Academico

q) *Neapolis.* r) *Taurinum.*

co inclytum Typographicam officinam exercuit, ut ſcribit in Atlante ſuo *Jodocus Hondius*. Id ſi verum eſt, Galliæ potius quam Germaniæ Italiam debere primitivam typorum propaginem vix ambigere poterimus. De cæteris Italiæ urbibus nec dum quid reperi, niſi quod an. 1485. s) *Florentiæ* excudit *Leonis Baptiſtæ Alberti* opus Architectonicum decem libris abſolutum *Nic. Laurent. Alemanus*. Illud autem conſideratione non indignum eſt, incidiſſe hujus artis primordia in illud ipſum tempus, quo *Nicolaus* 5. Pontifex & *Alphonſus* rex Neapolis &c. rerum potiebantur, ambo Muſarum & literatorum hominum doctiſſimi & liberaliſſimi patroni ac Muſagetæ, quorum tamen neutri eousque ſupervivere datum fuit, ut aliquod ejus artis experimentum conſpiceret, atque adeo errat *Thomas Garzonius*, cum *Nicolaum* inter præcipuos typographorum Mæcenates recenſet. t) In Galliam impreſſoria ars à ſæpe memorato *Nicolao Genſon*, ut dixi, felici propagine primitus transplantata fuit, teſtantibus id *Angelo Roccha*, Sacriſta Papali, & *Melchiore Adamo*. u) De Belgicæ prototypographo necdum quid mihi conſtat, certus tamen ſum, quicunque illi ſunt, qui Gandavi, Brugis, Antwerpiæ reliquisque celebrioribus illius tractus urbibus (Lovanienſem mox referam) hac arte pri- p. 85
mi

s) *Florentia.* t) *Gallia.* u) *Belgium.*

mitus inclaruerunt, eos ex Harlemo non prodiiſſe, ſed Moguntia, Pariſiis, aut Colonia illuc miſſos eſſe. Per Germaniam autem ſtatim ab initio ars hæc mire propagata paſſim fuit. x) Nam *Johannes Mentel* poſt *Gutenbergium* celebrem Argentinæ officinam habuit, remque familiarem brevi multum auxit, uti teſtantur *Wimphelingius, Thevetus, Melch. Adamus* & *Spondanus.* Huic *Adolph. Ruſchius,* ſive ut in poematis *Rodolphi Langii* vocatur, *Ruſchius* in ead. civitate Argentin. ſucceſſit, qui inter cætera, quæ ex ejus officina prodierunt, Biblia cum gloſſa ordinaria triplici charactere, quod elegantiæ ſpecimen illo tempore adhuc novum & memorabile quid videbatur, in publicum dedit. Extat enim inter poëmata memorati *Langii* noſtri an. 1486. Monaſterii in Weſtphalia impreſſa carmen Alcaicum, quo *Adolpho* iſti de ejusmodi publicatione gratulatur. Poſt hunc *Wimphelingius Martinum Flaccum & Matthi. Schurerium* affines recenſet, qui & ipſi Argentinam artis ſuæ palæſtram nacti ſunt, fuitque poſterior hic Jurium Doctor, & ab emendatis editionibus magnopere commendabatur. Extat ad illum *Eraſmi* Epiſtola, quæ libri ultimi poſtrema eſt, duplici laude hominem ornans, quod & *pro non vulgari eruditione ſua eo ad imprimendum deligat, quæ ad veram eruditionem con-*

x) *Typographi aliquot Argentinenſes.*

conferant, & quod ingenuo quodam erga bonas literas amore, eruditorum potius ſtudiis, quam ſuis [p]riniis conſulere gaudeat, unum hoc agens, ut libros quam optimos, quam emendatiſſime excuſos in lucem emittat. Fuit denique *Wimphelingii* Synchronus *Joannes Prus*, quem ait infinita volumina legenda dediſſe. Is inter reliqua An. 1488. Faſciculum temporum *Werneri Rolevincii* noſtri excudit. Fuit deinde *Tho. Wolfius Wimphelingio, Pantaleoni* & *Theueto*, ut vidimus, memoratus, cujus filio Homonymo JCto & Præpoſito Argentinenſi ad S. Thomam, idem *Wimphelingius* Germaniam ſuam [d]edicavit, extatque ad eundem *Joannis Franc. [P]ici*, cui familiaris fuit, epiſtola. Vere igi[tu]r dici poteſt, artem hanc ad Rhenum or[tu]m, ad eundem fluvium inſigniter dein[c]eps usque in præſens floruiſſe. Nam & in [v]icina Argentinæ y) Baſilea, quæ anno 1490 *[N]icolaum Kesler* typographum habuit,* *Joannes [A]merbachius*, qui *S. Auguſtini* opera primus ex[c]udit, & poſt eum *Jo Frobenius* ſucceſſor ejus [c]elebres officinas inſtituerunt, quorum po[ſ]terior Patrum Eccleſiæ Voluminibus impri[m]endis magnum ſibi toto orbe nomen fecit, [cu]m *Eraſmi* etiam contubernio & ſcriptis æ[t]ernitati ſe conſecravit. *Frobenius* is *Hieronymum*

y) Baſilea. * In eadem Baſilea impreſſum habemus *Petri Comeſtoris* hiſtoriam Scholaſticam non adjecto typographi nomine an. 1486.

mum filium, ut fortunarum, ita & artis hæ-
redem reliquit, cui itidem pari celebritate
duo filii *Ambroſius* & *Aurelius* ſucceſſerunt, o-
mnes multis præclaris operibus & auctoribus
emiſſis percelebres. Nec minori dignatio-
ne *Nicolaus* Epiſcopius Sebuſianus prædicti
Frobenii Hamelburgenſis gener, *Adamus* &
p.86 *Henricus Petri*, *Petr. Perna*, *Hervagius*, *Antonius*
Winter, *Jo. Oporinus* aliique typographicum
forum ibidem calefecerunt, quorum omni-
um tot extant typis deſcripta opera, ut vel
ſola illorum enumeratio in librum juſtæ
magnitudinis excreſcere poſſit. Supereſt
etiamnunc Theologica Summa *S. Antonini*
Florentiæ Archiepiſcopi, quam Baſileæ tres
Joannes Amerbachius, *Petrus* & *Frobenius* excude-
runt an. 1501, ex quo antiquitatem ſocieta-
tum typographicarum cognoſcere licet,
quanquam hac ipſa longe antiquior fuerit il-
la in ſuperioribus relata inter *Fauſtum* & *Guten-
bergium*. Supra Baſileam z) *Tigurum* eſt ad Li-
magum fluvium, primaria in Helvetiis urbs,
quam *Froſchoverus* hac arte, uti & ſe ipſum ſi-
mul, inclareſcere fecit, *Conr. Gesnero* viro un-
decunque doctiſſimo aliisque uberem præli
materiam veteris pariter ac novæ monetæ, li-
cet non uniusmodi omnem probitatis ſubmi-
niſtrantibus. In vicino etiam Moguntiæ
a) *Francofurto* occaſione celeberrimarum toto
orbe

z) *Tigurum.* a) *Francofurtum*,

orbe nundinarum Typographia non tantum mature exerceri cœpit, ſed etiam usque adeo is locus librariæ rei mercatu inclaruit, ut nullibi ſimile quid vel hoc noſtro ævo, vel in omni antiquitate reperiatur. Quicquid enim ubique fere terrarum excuditur, præcipue autem in Gallia, Italia, Germania, Belgio, undique huc convehitur, perque omnem Europam, immo ipſas etiam Indias rurſus divenditur. Memini equidem narrare mi- *Clementem Sleichium* Typographum Francofurtenſem unis ſuo tempore nundinis aliquem Soc. Jeſu Sacerdotem pro aliquot Imperialium millibus in Indiam avehendos Francofurti coemiſſe libros. Videri igitur poſſit hæc res omnem fere miraculorum ſuperare fidem, in media Germania, quæ olim, florentibus quam maxime in Italia & Græcia diſciplinis & eruditione, non niſi fœdiſſima barbaries fuit, (de literis pro materia ſubjecta loquor: abſit enim, ut mores majorum noſtrorum etiam hoſtibus laudatos & admiratos hujus nominis damnem) à multo iam tempore bonas literas & diſciplinas eatum demum officinas immigraſſe, ut in ipſarum Muſarum ſedem & domicilium commutata videri poſſit, quæque olim per militum ſuorum in omnes fere Imperii Romani provincias effuſa agmina id unum bellica immanitate egerit, ut omnes ubique librorum thecas & armaria everteret, ac ſi potuiſ-

tuiſſet, nullum alicubi eruditionis veſtigium ſupereſſe paſſura fuerit; nunc mutatis in contrarium ſtudiis omni ſedulitate & quotidianis laboribus, non librorum tantum ſcriptione, de qua alibi dicendi locus, ſed ipſa etiam ſcriptorum excuſſione, eo contendit, ut orbem univerſum librorum copioſiſſima multitudine tantum non obruat. Huc enim undique concurritur, hinc quod quisque in hoc mercis genere deſiderat, petitur, nec ha-
p.17 bet reliquus orbis, quod huic univerſali literariæ reipubl. panegyri comparari poſſit. Nimirum totius Europæ, unde adeundi & convehendi commoditas comprehenditur, umbilicus ac centrum *Francofurti* conſtitutum videtur, ita ut à Gadibus & à Tanai æquo fere ſpatio abſit, ac Aebudes Inſulæ & extrema Sicilia ac Melita pari fere temporis intervallo hinc adiri poſſint. Quis primus hic typographiæ lares fixerit, adhuc quæro, à multis tamen retro annis illa egregie hic floruit, ac multitudine prælorum nulli urbium cedere putatur, adeo quidem, ut illa non videantur omnia unius urbis anguſtia capi potuiſſe, ſed vicina etiam in circuitu loca Offenbachium, Urſellos, Licham, Hanoviam &c. pridem occupare cœperint. Notæ orbi ſunt *Feirabendii*, *Kopffii*, *Palthenii*, *Emmelii*, *Schonwetteri*, *Baſſæi*, *Roſæ*, *Fiſcheri*, noti & alii aliorumque officinæ, præ quibus omnibus tamen Wecheliana longe celeberrima eſt, quæ ab

Au-

Andrea Wechelo Chriſtiani Typographi Pariſi-
enſis filio, bellorum civilium procellis in
Germaniam, unde patri origo fuerat, eje-
cto, nomen habens generorum ejus *Joannis*
Aubrii & *Claudii Marnii*, fideli & ſolerti opera
& adjutorio in tantum voluminum multitu-
dine & præſtantia caput extulit, ut de illa,
quoad ſolos hiſtoricos, cum tamen in Juris-
prudentia, Medicina, Philologia, vix mi-
nora præſtiterit, ſcribere non dubitaverit
Andr. Schottus, Soc. Jeſu Presbyter, nomina-
iſſimus polyhiſtor & Theologus doctrina &
ntegritate ſummus, in præf. Tomi tertii re-
um Hiſpanicarum, *Wechelianos ſuo ſeculo ſic*
ypis ſuis hiſtoriarum ſeriem adornaſſe, pecuniaque
ocupletaſſe, ut dicere poſſit, regiam poſſe Bibliothe-
am ſummi etiam pretii ab unis illis commode in-
rui. Hanc officinam ſuperioribus annis
utantem multo tempore, quantum per bel-
a licuit, ſedulo fulſit & ſuſtinuit modo me-
noratus *Sleichius Aubrii* gener, anno præteri-
o morte ſublatus, qui Prædeceſſorum indu-
triam non infelici æmulatione exprimens &
quans plurimis præclaris voluminibus, quæ
ublico dedit, rem literariam ditavit. Per-
o ad reliquas Germaniæ urbes, è quibus
) *Norinberga* celebre & felix omnium, quot-
uot unquam humano ingenio effictæ ſunt,
rtium domicilium, ſub initium ſtatim na-
Zz 3 ſcen-

b) *Noriberga*.

ſcentis Typographiæ hac etiam nova laude eminere ſtuduit. Inter reliquos enim, qui inibi id artificii exercuerunt, *Anton. Koburger* facile primas tenuit, qui ævo ſuo non illius modo urbis, ſed totius Germaniæ Typographorum & Bibliopolarum, quantum reperio, præcipuus fuit, quod plurima & inſignia ab ipſo impreſſa & diſtracta volumina abunde teſtantur, cujus generis ſunt Latina Biblia, magnum Chronicon *Hartmanni Schedelii*, Summa Hiſtorialis *S. Antonini* tomis tribus, Specula omnia *Vincentii Belovacenſis* ingentibus Voluminibus excuſa, aliaque fere innumera. Pleraque tamen, quæ mihi videre contigit,
p. 88 *Antonius* hic antiquo illo rudiori typo excudit, nonniſi ſero admodum admiſſis politioribus illis, quos à loco inventionis Venetos illos olim dictos eſſe characteres, ſupra memini. Huic *Jodocus Badius* inſcripſit *Politiani* aliasque illuſtrium virorum Epiſtolas, editas an. 1499, qui illum vocat civem virumque integerrimum, omniumque literariam rem exercentium laudatiſſimum. Sed & c) *Lubecæ*, in ipſo Germanici Imperii boreali margine, ejusdem *Koburgeri* contemporaneus, typorum officinam aperuit *Stephanus Arnoldi*, qui Anno 1484 ibidem excudit Biblia Germanica in Saxonicam dialectum verſa, quæ eadem idiomatis noſtri vernaculi Biblia Halberſtadii etiam

c) *Lubeca.*

etiam prodierunt an. 1522. ex eadem quidem verſione, ſed multis locorum millibus varie interpolata, * ex quo (liceat id obiter mihi indicare) cognoſcere poterit Lector pius & curioſus, multum illos falli, quibus perſuaſum eſt, *Lutherum* fuiſſe primum, qui Sacram Scripturam Germanice loqui docuerit: nam ipſomet *Bucholcero* teſte in Indice Chronologico, Novum Teſtamentum (ab illo enim initium ſuarum translationum fecit) à *Luthero* verſum an. 1522 excuſum fuit, integra vero Germanica Biblia ejus anno demum 1534 prodierunt, quod docere ſcribit is, quem dixi, Autor privilegium vetus, ab Electore Saxoniæ Bibliopolis conceſſum, quod fuerit datum Torgæ 6. Auguſti eod. anno. Auctor etiam eſt *Martinus Zeilerus* in Itinerario ſuo Germaniæ, in Bibliotheca Auguſtana extare Biblia Germanica manuſcripta, quæ ad ann. Chr. 1449, vel circiter traducta fuerint. In hac ipſa autem d) Vindelicorum Auguſta *Joannes Bemler* primus videtur librorum

 Im-

* Biblia Germanica dudum ante Lutherum (ita è charactere & verſione, quæ modice à Lubecenſibus & Halberſtadenſibus Bibliis differt, licet annus impreſſionis abſit, comprehenditur) Coloniæ etiam Agrippinæ impreſſa ſuperſunt. Locus quidem adſcriptus non eſt, ſed tam è magorum adoratione donifera, quam in fronte præfert, tum magis etiam ex urbis illius inſignibus liquet. Habet hæc editio textui gloſſulas intermixtas, quæ ab illo nulla typorum diverſitate, ſed ſola Stellularum ſive Aſteriſcorum prænotatione diſtinguuntur. d) *Auguſta.*

Impreſſor fuiſſe, qui ibi an. 1466 excudit La-
tina Biblia, uti *Mart. Cruſius* & *Melch. Adam*
teſtantur.* Iidem Auctores ſunt, e) *Esli*
Typographum fuiſſe anno 1475. *Conradum F*
ner; f) *Ulmæ* vero circa eadem tempora *Joan-*
nem Zainer & *Conr. Denckmuth*: an tamen hi al-
quid memorabile in hac re impreſſoria præ-
ſtiterint, & quid nam id fuerit, ab illis non
additur. Ibidem (*Ulmam* intelligo) an. 1482.
Leonardus Holl excudit Ptolomæi Geographi-
am verſionis Latinæ, una cum Tabulis illu-
minatis, ſed, uti erant ea tempora, rudi-
ris Minervæ, curante editionem illam *Conra-*
do Donis (ita enim *Trithemius*, *Pantaleon* & *Sim-*
rus cognominant, ſed erronee, ut videtur,
ex hac ipſa Ptolomaica editione comprehen-
di) Monacho Germano Benedictinæ famili.
Opus illud inſcriptum fuit *Sixto* IV. Pontifici
Max. g) *Spiræ* an. 1480 excudit *Petri Aquila*
Minoritæ, quem *Scotellum* vocant, quæſtion
in 4. libros Sententiarum *Petrus Drach.* h) *Mo-*
naſterii etiam in Weſtphalia** mature ſatis ex-
cu-

* Erhardus Rodolff de Auguſta an. 1481 excudit Faſci-
lum temporum, typis quidem antiquis, ſed paulo nitidio-
bus. Additur in fine ARTE MIRA impreſſum eſſe.
Eslinga. *f*) *Ulma.* *g*) *Spira.* *h*) *Monaſterium Weſtpha-*
** Eandem Weſtphaliæ Metropolin noſtro tempore e
gie illuſtrare cœperat Mich. Dalius Antwerpienſis, e
brevi tempore præclaris aliquot ad pietatem præcipue fide-
que ſinceritatem ſpectantibus operibus, qui in viridi æ
præmature abreptus privigno ſuo Bernardo Raesfeld-
la-

cuſoriæ officinæ exerceri cœperunt, uti etiam i) *Daventriæ* ad Iſalam, cui rei celebres Scholæ, quæ eo tempore utrobique floruerunt, cauſam procul dubio præſtiterunt. p. 89 Habuit autem *Daventria Richardum Pafradium*, qui an. 1481 ibi impreſſit libros Exemplorum, & circa annum ſecularem opuſcula omnia *Alexandri Hegii* ibidem cuſa ſunt. Monaſterii *Joannes Limburgus* an. 1486. impreſſit *Rudolphi Langii* nobilis Weſtphali & Monaſterienſis Canonici, primi inter Germanos poſt expulſam barbariem Poëtæ, Carmina; iſto enim elegio à *Chytræo* aliisque inſignitur. k) *Lovanii*, ut *Swertius* in Athenis Belgicis ſuis teſtatur, primus Typographus fuit *Theodoricus Martinus Aloſtanus*, vir doctus & ſcriptis eruditis literariæ famæ ſuo tempore candidatus, *Eraſmi* amicus, qui etiam an. 1533 mortuo Carmen Sepulchrale fecit. Hunc tamen, priusquam Lovanium concederet, Aloſti in patria hoc artificium feciſſe reperio, ubi an. 1490 excudit Summam Angelicam ab Auctore *Angelo de Clavaſio* ita dictam. In eadem Lovanienſi urbe brevi poſt, præter *Rutgerum Rescium*, de quo ſtatim, *Servatius Saſſenus* arte ſua Doctorum familiaritate viguit. In Hiſpaniam, Angliam, Poloniam, reliquasque regiones, quinam primi typos illorumque

Zz 5 uſum,

lampadem porrexit. Obiit autem maligna febri ſtatim poſt reditum è Francofurtenſibus vernalibus nundinis an. 1628. i) *Daventria.* k) *Lovanium.*

uſum, & hæc muſtea literarum torcularia detulerint, necdum apud quenquam reperi. Illud autem certum eſt, nec hodie illarum regionum prela cum Italicis, Gallicis & Germanicis conferri poſſe. Hæ enim tres Provinciæ uti ab initio artem hanc partim repererunt, partim inſigniter excoluerunt, ita etiam nunc principatum ejus tenent, ut quicquid fere ubique reperiatur, inſigniorum operum & auctorum, typis publicatorum, ex illis maximam partem eo invectum fuerit. Memorabilis nihilominus eſt Bibliorum l) Complutenſium editio, in Hiſpania ſub Leonis X. Pontificatu perfecta ab *Arn. Guil. Brocario*, ejus loci Typographo, de quo apud *Alvarum Gomeſium* inſignis locus exſtat lib. 2. de vita *Franc. Ximenii*, Cardinalis Toletani, (illius enim juſſu, auſpiciis, impenſa egregium illud opus adornabatur) quem in calce Opellæ hujus inter cætera additamenta præbiturus ſum. Inter Gallica autem paſſim fere per omne regnum inſtituta Typographeia, Lutetiana & Lugdunenſia ſemper excelluerunt, quibus ex urbibus infinita probatiſſimorum Codicum multitudo prodiit, quamvis *Burdegala*, *Rothomagus*, *Tholoſa*, *Avenio* & urbes aliæ etiam hac in parte laudem ſuam habeant. m) *Pariſiis* autem *Joannem Parvum* & *Jodoc. Badium Aſcenſium* primos fere reperio,

l) *Complutum.* m) *Pariſii.*

perio, qui ad aliquod in hac arte nomen pervenerint, licet antiquitate illos præcurrerit *Georg. Mittelbus*, homo, ut cognomen indicat, Germanus, qui an. 1484 tractatum de Corpore Chriſti illic publicavit. Nec puto *Genſonium*, de quo ſupra, cum typos in Gal- p. 9. liam primus deferret, alibi, quam in hac regni Metropoli ſedem elegiſſe. Fuit ibidem *Henr.* etiam *Stephanus* Senior *Roberti* parens, cujus infra obiter memoratio fiet. Is autem an. 1509 excudit Quintuplex Pſalterium Latinum *Jacobi Fabri Stapulenſis.* n) *Lugdunum* præter plurimos alios *Franc. Fradinus* & *Hugo à Porta* excuſione innumerorum & ingentium in utriusque Juris arte Voluminum illuſtrarunt, nec minoris famæ ſunt omnis generis librorum impreſſione *Gryphius*,* *Tornæſius*, *Carpe* aliique, quos vel hujus urbis, vel aliarum omnes referre vellelongum & infinitum fere ; ac propterea ad reliqua transgredior.

CAPUT XIII.

De primis libris impreſſis.

Breviter jam de præcipuis Typographis, maximeque illis, qui eruditionis præſidium tam gravem, laborioſam, honoratam & neceſ-

n) *Lugdunum.* * *Gryphius* hic è celeberrimis Typographorum Germanus patria fuit, *Joannes Mich. Brutus* in præf. Epiſtolarum *Longolii* vocat *eruditum juvenem & ingenio perelegantis.*

ceſſariam artem præ plerisque aliis attuliſſe celebrantur, quædam ſubnectam: ubi tamen prius præmiſero, quænam fuerint primordialia hujus artificii rudimenta, primi nimirum libri, qui impreſſi fuiſſe traduntur. Nam non minus in his, quam plerisque aliis, impreſſoriam concernentibus artem, auctores variant, uti in ſuperioribus hinc inde per occaſionem jam prælibavi. Batavi præterquam quod Harlemi libellum, cui *Salutis Speculum* inſcriptio fuerit, omnium primo excuſum venditant, Moguntiæ etiam furtivis ſuis ex Hollandia, ut perſuaſum habent, ſurreptis typis, initio tradunt impreſſum eſſe *Alexandri* Doctrinale & Tractatus Dialecticos *Petri Hiſpani.* Verum hæc erronea opinio in ſuperioribus exploſa & rejecta eſt. *Mariangelus Accurſius Donati* Grammaticam & Confeſſionalia primogenituræ honore donat, quem *Colonienſis Chronici auctor* Bibliorum Sacrorum Codici impartit, cujus opinionem reliquis facile prætulerim, præſertim quod *Mariangelum* arbitror loqui de Hollandicis Rudimentis, quæ in conſortium hujus inventionis admittere non dignor. *Ramus* quidem, eumque ſecutus *Zwingerus* in Theatro vitæ humanæ, Officia *Ciceronis* ante omnes alios libros primordialiter impreſſos fuiſſe opinantur, verum ipſe annus (nam ad 1466 referunt) ſatis ſuperque illos refellit. *Raphael* autem *Volaterranus*, qui S. *Auguſtini* libros de

de Civitate Dei & *Lactantium* primitus typis deſcriptos prodit, inter præcedentium diſſenſiones partem non facit, loquitur enim de excuſoria primæva *Romæ* facta, quamvis *Spondanus* in Chronographia perperam eum intellexerit de primis in Europa libris excuſis. p.91 Si in hac autorum diverſimoda narratione & contradicentia electionem inſtituere integrum eſt, Chronici Colonienſis narrata reliquis facile prætulerim; tum quod illud de Moguntinis prelis loquatur, quæ primos orbi libros exhibuiſſe & ſufficienter probatum confido, & evidentia facti ipſa ac rerum teſtimoniis ſatis evictum noſcitur, tum quod admodum veriſimile ſit, tam ſalutaris artis primordia, boni ominis cauſa, à ſacris potiſſimum auſpicata fuiſſe.

CAP. XIV.

Typographorum aliquot doctrina excellentium Nomenclatura.

Inter Typographos rarioris eruditionis laude præſtantes, ætate primas fere aufert *Aldus Manutius* Romanus, qui Venetiis annum 1500 celeberrimam inſtituit officinam, è qua plurimi egregii Auctores prodiint, isque primus, ni fallor eſt, qui Græcos libros excudit. Nam qui ante illum ejus generis typis uſi ſunt, qui rari admodum fue-

) *Aldus Manutius*,

fuerunt, fere ad explendas lacunas, ſicubi in Latinis Codicibus una atque altera Græci ſermonis vocula intercurreret, eos adhibebant: Antiquiſſimi enim Typographi vacua illic ſpatia relinquere ſolebant, ob Græcorum characterum defectum. Teſtatur autem in Epiſtola quadam *Eraſmus*, ante ann. 1520. vix quicquam, niſi profani generis, ex Aldina Officina typis Græcanicis exiiſſe. Hunc eundem puto primum eſſe, qui typos Hebraicos in hac arte adhibuerit, certe uſus illis fuit, ut ipſemet *Aldus* teſtatur in Epiſtola ad *Conr. Cellam* & *Vinc. Longium*, quæ extat inter Epiſtolas Philolog. *Goldaſti*. Obiit *Aldus* hic an. 1516. ut *Jacobus Tirinus* in Indice Autorum teſtatur. De hoc *Aldo* ita ſcribit in Vatic. Biblioth. *Angelus Roccha* p. 412. *Quos inter* Aldus Pius Manutius *Senior* &c. (vid. ſupra pag. 301.) Idem pag. 402. Aldus *enim Senior publicæ conſuluit utilitati, dum impreſſoriam artem miro exercuit ſtudio, ut Latinam linguam & Græcam, quas optime callebat, in priſtinum ſplendorem typis perpulchris reſtitueret. Nam ea tempeſtate Græca & Latina lingua maximam patiebatur jactu-*
p. 92 *ram.* Ita ille. Memorabile eſt, quod ibidem addit, *Aldum* hunc à familia Pia, cui Carporum principatus quondam ſubjectus fuit, in nomen ſuum adoptatum fuiſſe. *Aldo* jungi meretur *Paulus* filius, eruditione, plurimis teſtata publicis ingenii monumentis, patre etiam ſuperior, qui Venetiis primum,

num, poſtmodum Romæ vixit, artem ſuam jucundiſſima Muſarum alternatione ornavit & excoluit. Videri de hoc poteſt in ſequentibus, ubi de Vaticana Typographia. Illic ſimul *Aldus* junior memorabitur, *Paulo* progenitus. Rara enim & memoranda *Manutiorum* felicitas eſt, quod ut olim tres continua ſerie Roma vidit è Curionum familia Oratores, ita ſimili ratione hæc gens totidem produxerit non typographos ſolum excellentes, ſed etiam viros doctiſſimos & eloquentes ad unum omnes. Poſt *Aldum* maxime celebris uit p) *Robertus Stephanus*,* Pariſienſis Typographus, eruditione *Aldo* vel par vel ſuperior, ec enim tantum omnis generis egregios odices elegantiſſime excudit, verum etiam ſemet multa haud indocte conſcripſit, quæ ter facile excellit Linguæ Latinæ Theſaus duobus prægrandibus Tomis, an. 1545 riſiis emiſſus. Gratius hujus viri nomen et, niſi impoſtura in *Franc. Vatablum* comiſſa, ob quam ſolum vertere, ultionem præ-

) *Rob. Stephanus.* * Supereſt in laudem *Roberti Stephani* conſcriptum à nobili Poëta Gallo *Joanne Aurato* Jambicum carmen apud *Goldaſtum* in Epiſtolis Philologicis, hoc principio:

Inter tot hac ætate bellè qui typis
Cudunt minutulis libros,
Primas, Roberte Stephane, tu parteis tenes,
Reclamitante nemine. Epiſt. 57.

prævertens, coactus fuit, exiſtimationem ſuam læſiſſet. Hujus autem in præſtita Theſauri à ſe collecti publicatione opera æmulatione laudabili incitatus filius ejus & in arte ſucceſſor q) *Henr. Stephanus*, præter alia multa & diverſa, grandia poſtmodum tria de lingua Græcanica ejusd. tituli Volumina, infinito labore congeſta, & magno doctorum plauſu excepta in lucem dedit, niſi quod miniſtri ſeu adjuvæ ſui *Scapulæ* fraude & deceptione minus ex illa editione ſua lucri quam gloriæ collegit, adeoque ſumtibus immenſis ob tardiorem exemplarium diſtractionem non ſatis celeriter receptis fortunarum jacturam aliquam fecit. Scripſit & præterea varia ac multa, ex quibus de ingenio & doctrina hominis judicium fieri poteſt, potiſſimum tamen circa Græcos auctores occupatus fuit, nec temere habuit aliquem ex coætaneis ſibi in illius linguæ exacta cognitione præferendum: certe ſuo ſe calculo omnibus antepoſuit, è qua re, & quod ingenio eſſet paulo rixoſiori, multæ ipſi cum diverſis & moleſtæ progenitæ fuere controverſiæ, interque cæteros cum *Joanne Leunclavio* noſtri ævi ſui & patriæ noſtræ Weſtphalicæ inſigni ornamento, Græcis verſionibus, præcipue *Xenophontis* & *Dionis*, Turcicæque hiſtoriæ editione omnibus noto ſemperque victuro, de-

q) *Henr. Stephanus.*

de Xenophontica rei equeſtris verſione contentionem habuit publicis ſcriptis teſtatam. Vixit varia fortuna prædictus *Stephanus*, quam partim tempori, partim moribus acceptam tulit, cumque *Pariſiis* & *Genevæ* aliquamdiu Larem tenuiſſet, tandem per Germaniam, p.93
diu vagatus eſt, donec *Lugdunum* reverſus, cum Patriæ oblivifci neſciret, fatis ibidem concederet an. 1598. Homo hic Germanicæ nationi parum æquus fuit, cujus hypocauſticas verſiones & neſcio quæ alia mordacibus dicteriis inceſſere volupe habuit. Fuit eodem tempore r) *Hieron. Commelinus* Santanræanus, itidem Gallus, eruditiſſimus Typographus, ut veriſſime vocatur à *Bucholtzero*, cujus officina tot egregii exiere auctores,ut nemo fere ſit, cui hac in parte cedere debeat. Maxime autem *S. Athanaſii* & *Joannis Chryſoſtomi* operibus edendis, tum plerisque etiam aliis operibus è Græcia auctoribus à ſe primum vulgatis inclaruit, obiit anno proximo ante *Stephanum* Heidelbergæ, quo ad ultimum contulerat. Antiquiores prædictis fuere *Jodoc. Badius Aſcenſius* Belga, de quo jam dixi, *gerus Reſcius* & *Joannes Oporinus*, quorum mus non tantum recens natam typographimultum auxit, (ita de illo teſtatur *Miræus* logiis Belgicis) ſed etiam plurima ipſemet pſit, ac tantæ eruditionis fuit, ut *Eraſmus* in

 Ci-

Hieron. Commelinus. s) *Jodocus Badius.*

Ciceroniano ipſi *Budæo*, quoad Tullianæ dictionis elegantiam, prætulerit, nec tamen ſine fremitu Gallorum, ut ex *Germani Brixii* expoſtulatoria ad *Eraſmum* Epiſtola conſtat. *Reſcius* autem è Dryopoli ſive Maſeica Leodienſis agri ad Moſam oppido ortus, primus fuit in trilingui Gymnaſio, Lovanii à Buslidio *Eraſmi* hortatu inſtituto, Græcæ linguæ Profeſſor, ac poſtmodum celebre illic typographeum aperuit, eodemque fato t) *Jo. Oporinus* cum aliquamdiu Baſileæ linguam ſanctam publice docuiſſet calcographico inſtituto ibidem nomen dedit, de quo *Boiſſardus* in Iconibus, *Pantaleon* & *Melch. Adamus* videri poſſunt. u) De *Jo. Amerbachio* è Franconico Fuldenſis ditionis oppido Hamelburgo oriundo, Baſileenſi ſuo tempore, id eſt, ſub ipſa initia impreſſoriæ inclareſcentis, typographo celebratiſſimo, ſcribit in proœm. lib. I. de verbo mirific. *Jo. Reuchlinus*, *fuiſſe illum ingenio præſtantem, & miro characterum artificio nobilem, variisque diſciplinis excultum, ac in hominum clariſſimorum literaria republ. clariſſimum.* Habuit & *Lugdunum* Franciſco rege x) *Stephanum Doletum*, qui cum Tomis Commentariorum Linguæ Latinæ aliisque ſcriptis jam inclaruiſſet, interque cætera Ciceronianum Eraſmi alio dialogo refutaſſet, quo judicio & felicitate non eſt hujus loci expendere, tandem vitæ ſuæ reliquum ex-

t) *Jo. Oporinus*. u) *Jo. Amerbachius*. x) *Steph. Doletus*.

xcudendis potius quam componendis libris,
eſnero teſte, Lugduni impendere maluit. A-
ud Colonienſes patrum avorumque memo-
a y) *Godfridi Hittorpii* & *Gerwini Calenii* Lippi-
iſis doctiſſimorum ex ordine Senatorio vi-
rum (prior etiam conſulatu aliquot annis
nctus eſt) celebre in re typographica no- p. 94
en fuit, quorum ille, inter infinita alia, de
cleſiaſticis Officiis variorum ex ſacra anti-
itate autorum tractatus excuſos dedit; al-
inter cætera celeberrimum *Surii* de vitis
ctorum opus ſeptem Tomis evulgavit.
umque ætate præverterat z) *Petr. Quentelius*,
us olim circa an. 1530. officinam *Dionyſii Ri-*
i Carthuſiani immenſa tot voluminum
urigo & mira varietas egregie nobilitavit;
rum ſubinde per partes editio poſtmo-
ab ejusdem officinæ hæredibus & ſuc-
oribus repetita eſt. Majorum celebre
nen & officinæ laudem poſteri, velut *Ger-*
Calenius, *Arn. Quentelius*, *Joan. Krepſius*
lare hucusque conſervarunt. Mitto
arium Cervicornum aliosque, nec enim uni-
lem Nomenclaturam peragere inſtitu-
habeo. Sed & Pariſiis Græcis præcipue
oribus in lucem proferendis magna vi-
exiſtimatione a) *Morellii*, illius linguæ pe-
mi, quorum princeps, ni fallor, fuit *Gui-*
Aaa 2 *liel-*

odfr. Hittorpius, *Gerw Calenius.* z) *Petr.*
entel. a) *Morellii Pariſienſes.*

lielmus, prope Caletum in Neuſtria natus, qui poſt *Hadriani Turnebi* doctiſſimi viri in profeſſorum ordinem cooptati abdicationem Regiæ Græcorum Voluminum Bibliothecæ curam Pariſiis ſuſcepit, ut *Thuanus* ſcribit lib. Hiſt. 35. *Antwerpiam* autem b) *Chriſtoph. Plantinus* Turonenſis præ reliquis hoc artificio mire illuſtravit, qui uti forte prædictorum aliquibus de eruditionis palma concedit, ita celebritate nemini inferior eſt, ac primus extitit, qui Architypographi (in calce Regiorum Bibliorum Prototypographum ſe ſcribit) titulo inſignitus fuit, quo honore à Philippo II. Hiſpan. rege donatus eſt, cujus etiam auſpiciis nitidiſſimis typis ſuis excudit immortale illud opus regiorum Bibliorum, *Aria Montano*, doctiſſimo Theologo & linguarum plurimarum cognitione nemini ſui temporis ſecundo, legatione regia editionem curante, cujus impreſſionis hiſtoriam in calce hujus opellæ, inter alia parerga, exhibeo. *Plantini* gener fuit c) *Franc. Raphelengius* Flander, qui Græcæ Hebraicæque linguarum exactam Lutetiæ ſcientiam, *Joanne Mercero* inſtituente, conſecutus, cum Cantabrigiæ in Anglia Græcas literas profeſſus fuiſſet, ad *Plantinum* in Belgicam delatus correcturæ, quam vocant, provinciam apud eum ſubiit, cui etiam diligentia ſua & morum ingenuitate ita ſe proba-

vit,

b) *Chriſto. Plantinus.* c) *Franc. Raphelengius.*

vit, ut natu maximæ filiarum nuptias mere-
etur: cumque ingentes apud ſocerum la-
oresin adjuvanda Bibliorum, quæ dixi,im-
reſſione ſuſtinuiſſet, Lugdunum Batavo-
um tandem ſeceſſit, Hebraicamque ibi lin-
uam publice docuit. Linguarum Orienta-
ium vel ipſo *Scaligero* teſte valde peritus fuit,
c Arabicæ etiam linguæ ibidem profeſſio-
em ſuſcepit, de qua Lexicon ejus poſthu-
ium, ab ipſo, dum viveret, ſumma cura con-
ctum, ibidem prodiit. Hæc de hoc homi-
e *Thuanus* fere refert lib. 119. poteſtque de- p.95
dem videri *Meurſius* in Athenis Batavicis, uti
iam *Swertius* in Belgicis. Habuit idem *Plan-*
us alterum generum d) *Joannem Moretum*,
rum haud vulgaris literaturæ & officinæ do-
is in urbe Antwerpienſi ex aſſe hæredem &
cceſſorem, quem præter librorum ingen-
n numerum nitidiſſimis typis deſcripto-
n, amicitia & familiaritas incomparabilis
rois, & vere in Romanæ antiquitatis ſcien-
publicoque cultu ac illuſtratione Phœni-
Juſti Lipſii plurimum nobilitavit, cujus
m ſcripta inter præcipua, quæ ex illa offi-
a prodierunt, numerari jure optimo me-
tur. Eandem Antwerpiam e) *Belleri* etiam
Nutius hoc literario artificio non parum
ſtrarunt. *Moreti* filius *Balthazar*, vir erudi-
ne & pietate commendandus, avitæ & pa-
Aaa 3 ter-

Jo. Moretus. e) *Belleri & Nutius. Balth. Moretus.*

ternæ laudis pius æmulator, antiquam Plantinianæ Officinæ dignitatem præclare etiamnum ſuſtinet, numeroſa quotidie prela quadraginta & octo ad minimum operarum miniſterio exercens, niſi forte bellicorum tumultuum paſſim furens, & papyrias officinas, ut pleraque alia, deſtruens Erynnis, ad tempus numerum hunc contraxerit. Præter elegantiam autem & varietatem lectiſſimorum typorum, quibus omnibus univerſi orbis calcographeis hoc Moreto-Plantinianum antiſtat, hæc inſuper ſingularis ejusdem Officinæ gloria eſt, quod pietati fere ſe totam addixiſſe videatur, quando non ullis jam inde ab antiquo operibus libentius inſudat, quam his, quæ divino cultui & cœlitum honori deſerviunt: cujus generis Voluminibus, Catholicas Europæ provincias, atque adeo ipſas Italiam Hiſpaniasque dudum replevit. Eadem laus præter diverſorum locorum (*Pariſ. Venet. Lugd.* &c.) alias ac ante omnes Pontificiam almæ urbis in Vaticano, Colonienſibus etiam Typographis plurimum debet orbis Chriſtianus, uti aliquando docebit Catalogus librorum Coloniæ editorum, quem non neminem meditari libens intelligo: De *Ant. Hierato* infra peculiaris erit agendi locus. Interim cum honore & elogio nominandi veniunt, prout occurrunt memoriæ, f) *Herm. Mylius*, *Maternus Cholinus*, *Joan.*

f) *Mylius, Cholinus, Gymnicus, Kinchius &c.*

Joan. Gymnicus, eorumque hæredes, uti & *Joan. Kinchius*, Gymnici & Hierati dotalitio jure ſucceſſor, *Bernardus Gualteri*, *Petr. Henningius*, omnes Senatorii Ordinis viri, rem librariam in eadem civitate cum laude & reip. bono profeſſi. Adde *Crithium*, *Greuenbruch*, ac cæteros recentiores, quorum jam induſtria incipit effloreſcere, & ſi tempora faveant, majorum veſtigia haud dubie non ſegni pede ſequentur. Habuit Auorum tempore Lutetia g) *Michaëlem Vaſcoſanum*, cujus ſuperſunt plurima in hoc induſtriæ genere monumenta, meminitque ejus honorifice *Jul. Cæſar Scaliger* in Epiſt. ad *Ferronum* (inter impreſſas 85 eſt) cum ait: *Non dubitavi committere eas fidei excellentiſſimi Calcographi M. Vaſcoſani, viri & diligentia inſigni, & doctrina ſingulari, & fide incomparabili.* Habuit eadem prædicti æqualem & ſupparem h) *Simonem Colinæum*, ad quem extat *Sepulvedæ* Epiſtola, Typographum doctum & multis Voluminibus expreſſis celebrem, qui in calce Elucidatorii Eccleſiaſtici *Clichtovæani*, *Henr. Stephani* (Pater is fuit *Roberti* in ſuperioribus mihi jam dictus) vocat Succeſſorem: ac *Burdigala*, ante annos haud multos alium i) *Simonem* extulit, cui *Milangii* cognomen fuit, meminitque ejus *Darnalius* in Contin. Chronici Burdigalenſis; p. 96

Aaa 4

g) *Mich. Vaſcoſanus.* h) *Sim. Colinæus.* i) *Simon Milangius.*

ſis; Is enim cum multis annis Collegii Guiennenſis ſive Aquitanici rectorem magna laude egiſſet, poſtquam compulſus eſſet illam ſpartam ſuam Patribus Soc. Jeſu, quorum Collegio unitum deinceps fuit, concedere, ſuaſu ſuorum Typographico negotio animum applicuit, & Officinam, quæ inter Galliæ deinceps præcipuas cenſeri meruit, inſtauravit, correctioni librorum, quos uberrima fœtatione ex illa procreavit, jugiter intendens: quæ laus etiam *Oporino*, de quo dixi, tribuitur, quem nihil excudiſſe legimus, quod non ipſemet prius diligentiſſime à ſe reviſum correxiſſet. k) Atque hanc correcturæ artem præter recenſitos hactenus doctiſſimos viros plerique etiam alii factitarunt, quorum vel facultates non ferebant, vel voluntas & inclinatio non erat, propria inſtituere Typographeia, ideoque aliis potius, quos cura & opera ſua dignos exiſtimarent, diligentiam & eruditionem ſuam impendere maluerunt. Inter illos autem Celeberrimi fere præ aliis fuiſſe videntur l) *Frider. Sylburgius, Cornel. Kilianus & Sigiſm. Gelenius*, quorum hic apud *Frobenios*, primus apud *Wechelianos*, medius apud *Plantinianos* reviſioni edendorum præfuerunt, omnes propriis etiam ſcriptis utri-

k) *De Correctoribus Typographicis.* l) *Frid. Sylburgius, Corn. Kilianus, Sigiſm. Gelenius, Pulmannus, Gesdalius, Giſelinus, Harduinus.*

utriusque linguæ haud triviali cognitione & morum integritate clari.* Quod idem de *Theodoro Pulmanno*, *Ant. Gesdalio*, *Victore Giſelino* & *Franc. Harduino*, quos *Kilianus* apud *Planti-num* collegas habuit, dicendum eſt, teſtan-te de illis *Miræo* in Elogiis. *Nicolaum* etiam *Gerbelium*, noti inter eruditos nominis, apud *Schurerium* Argentinenſem correctionibus o-peram impendiſſe invenio, ubi an. 1515 opuſculis quibusdam *Eraſmi* edendis & emen-dandis adfuit. *Michaelis* quoque *Ferni* Medio-lanenſis nomen illuſtrant *Antonii Campani* A-prutini Epiſcopi Opera an. 1495 Romæ, ut in præcedentibus jam prælibavi, cura ejus edi-ta. Fecit etiam hoc correctorium artificium m) *Joannes Anton. Bergellanus*, cujus extat de Encomio Calcographiæ carmen Elegiacum, quod cum alibi tum ad calcem ſupplementi Bibliothecæ Gesnerianæ *Antonii Verderii* legi-tur. Sed & ipſe *Eraſmus* apud Lovanienſem Typographum *Theodoricum Martinum*, ut *Op-erus* teſtatur, Correctoris officio aliquan-diu functus eſt, idemque Artis apud *Aldum* p.97

 Se-

* Hoc correcturæ officium exercuit etiam Ortuinus Gratius Veſtphalus, vir eruditus & eo nomine ſatis celebris; quam-vis qui obſcurorum virorum epiſtolas emiſerunt, omnia alia meritum publico ludibrio contrariarum partium ſtudio ex-ponere ſategerint. Quentelianis autem Coloniæ operam etiam impendit, ut Mersaeus Cratepolius teſtatur in Ar-chiepiſcoporum Colonienſ. Catalogo. m) Jo. Ant. Ber-gellanus.

Seniorem Venetiis feciſſe *Jul. Scaliger* in Refutatione Ciceroniani oratione priori ei objicit. *Eraſmus* tamen hoc poſterius negat, nec niſi propriis ſcriptis ſuis id operæ illic impendiſſe aſſerit, cui ſine dubio major de rebus propriis notitia fuit, quam ſit æmulo & obtrectatori fides. Ante omnes autem alios memorabile & ſuſpiciendum in hoc vitæ & profeſſionis genere eſſet *Petri Trecii* nomen, de quo *Sabellicus* refert, gloriari ſolitum *triginta Voluminum millia à ſe reviſa & recognita e prelis prodiiſſe*, niſi is ita intelligendus ſit, ut non ſingulorum librorum archetypi, ſed cujusque operis univerſa excuſa exemplaria in computationem illam veniant; alterum enim illorum verborum intellectum unius hominis ætas non admittit. Sed de his hactenus: ſciens enim, ut ad Typographos revertar, *Juntas*, *Cratandros*, *Birckmannos* reliquosque prætereo, quos optarem pleno aliquo de omni Typographica hiſtoria commentario ab idoneo quopiam narratore recenſeri. Infinitus enim fere illorum numerus eſt, qui in hac arte egregia excelluerunt, quorum ut *Thomas Garzonius* in Emporio ſuo, ſive Piazza univerſale præter jam relatos (*Badium*, *Frobenium* & *Juntas*) recenſet *Paulum Manutium*, *Valgriſium*, *Giolitas*, *Salamandram*, *Cieram*, *Miſſerinum*, *Pratum*, *Muſchium* & *Imbertes*, Italos omnes; ita longe plures illis addere poterit, qui hoc argumentum ex profeſſo tractare

vo-

voluerit, *Landrium*, *Rovillium*, *Proſtium*, Lugdunenſes; *Nivellium*, *Sonnios*, *Cramoiſy*, Pariſienſes; *Feyrabendium*, *Paltenium*, *Rulandium*, *Egenolphum*, *Baſſaeum*, Francofurtenſes; *Ludov. Kœnig*, Baſileenſem; *Zetznerum*, *Rihelium*, Argentoratenſes; *Vignon*, *Creſpin*, *Chouet*, *Stoer*, Genevenſes; *Villeros*, *Angermarium*, *Nicolaum Henrici*, *Lyſerium*, Auguſtæ Vindel. & Monachii; *Groſios*, *Schureros*, *Selfiſch*, *Bergeros*, Lipſiæ & Witebergæ; *Joan. Blaew*, *Hondium*, *Janſonium*, Amſterdami; *Ge. Lud. Frobenium*, Hamburgi, & reliquos; adeo ut vel ſola illorum nomenclatura juſti Voluminis modum conſtituere poſſe videatur. Cæterum in tantum hæc imprimendi ars invaluit & dilatata eſt, ut n) privati etiam homines proprios habuerint condu-ctos ſubinde Typographos, ac peculiaria ac privata adornarint ſibi prœla. Nam & *Henr. Stephanum* conſtat ſe in quibusd. Voluminibus excuſis *Hulrici Fuggeri* Typographum profiteri (fecit id in editione veterum Medicorum, quos excudit 1567) & nobiliſſimus Eques & Poëta Francus *Huldricus Huttenus* in gentilitia ſede ſua Steckelbergenſi peculiarem exerceri fecit Officinam, ex qua exierunt criminoſiſſimæ illius viri in Wittenbergicum ducem orationes an. 1520 Huc etiam referri for-*p.98* tasſis debeat *Corteſianum prelum*, quo an. 1510. expreſſi ſunt *Corteſii* libri 3. de Cardinalatu per

n) *Privatorum typographi.*

per *Simeonem Nic. Nardum* Senenſem in Caſtro Corteſio: Inter reliquas autem hujus ſeculi Typographicas Officinas valde memorabilis eſt o) Vaticani Palatii Romana, de qua *Roccham* audire operæ pretium eſt in Append. Biblioth. Vatic. p. 413. *Quare* Sixtus Quintus, *inquit ille, ad præclara omnia & ſane pia contendens* &c. (vid. ſupra pag. 302 ſq.) Hactenus *Roccha*. Non fraudandus tamen eſt *Pius IV.* laude ſua, qui ante *Sixtum* prædictæ Officinæ fundamenta jecit, quod *Onuphrii Panvinii in Vita* illius verbis teſtatum facio: *Officinam libris Sanctorum Patrum accurate & integre imprimendis inſtituit, accito* Paulo Manutio Aldi *filio, viro tum in ea facultate, tum vario literarum genere claro, qui ei muneri præeſſet.* Eidem Palatinæ in Vaticano Typographiæ *Clemens VIII. Aldum Manutium* juniorem *Pauli* memorati filium præfecit, poſtquam annis multis Bononiæ, Piſis, Romæ Profeſſorem Eloquentiæ publicum egiſſet. Obiit is Romæ an. 1597. legavitque Piſaniæ Academiæ lectiſſimam ſuam octoginta millium librorum Bibliothecam.

CAP. XV.

p. 99 ## De Operibus præcipuis impreſſis.

Sed poſtquam de arte & artificibus typicæ librorum ſcriptionis ſatis eſſe dictum arbitror, paucula de præcipuis impreſſis operibus

o) *Typographica Officina Vaticana.*

bus adnectendum duxi, inter quæ princi-
pem, me judice, locum facile occupant
Complutenſia & Regia Antwerpienſia Biblia,
de quibus in ſuperioribus jam actum eſt, ac
anti putamus, ut infra hiſtoriam utriusque
xcuſionis referre conſtituerimus. Iſtis ſa-
ri textus primariis & multilinguis excuſio-
ibus *Auguſtini Juſtiniani* è patricia apud Ge-
evenſes familia, Nebienſis Epiſcopi, Or-
inis S. Dominici Bibliorum editio parum
ederet, immo linguarum numero ſuperior
ſet, ſi præclara ejus cœpta, dum lentior
ſtractio impenſis non ſatisfacit, non in
incipio ſtatim in irritum concidiſſet. Nec
im ultra Pſalterii Volumen is conatus pro-
ſſit, quod Hebraice, Chaldaice, Græce &
rabice cum triplici translatione Latina &
otis marginalibus, quæ octavam columnam
ciunt, Genuæ in ædibus *Nic. Juſtiniani* an.
16 impreſſit *Petrus Paulus Porrus*, Mediola-
ortus, ſed Taurinenſis civis. Puto enim,
li *Jovium*, ut in plerisque aliis, dum in Elo-
s præfata hujus Operis Volumina impreſſa
e ſcribit. Certe *Sixtus Senenſis* non niſi duos
omos ſe vidiſſe ſcribit in Bibliotheca ſua,
rumque alterum Manuſcriptum, quo Te-
mentum novum contineretur. Pſalterii
us illud *Leoni X.* Pontifici Max. inſcriptum
Uti autem *Ximenius* Cardinalis Toleta-
, & Rex Hiſpan. *Philippus II.* maximo me-
ſuo de præfatis ſumtuoſis editionibus
in-

ingens & æternum ſibi nomen conciliarunt, ita nec exigua *Gregorii XIII* laus eſt, quod ejus auſpiciis & juſſu ingentia illa Tractatuum Juris volumina prodierunt, quæ excudit Venetiis 25 prægrandibus Tomis an. 1584 o) *Franc. Ziletus*, dirigentibus & diſponentibus pleraque ad hanc editionem ſpectantia, duobus ſummis illius ævi Jurisconſultis, *Jacobo Menochio* & *Guido Pancirolo*, Profeſſoribus Patavinis. His haud injuria quis accenſeat Libros Repetitionum Juris Civilis novem Voluminibus incluſo Indice an. 1553 ibidem excuſos, ac Tomos Repetitionum Juris Canonici. Nec illis multum minora ſunt in re Theologica *Toſtati*, *Dion. Carthuſiani*, *Salmeronis* aliorumque veterum ac recentiorum enormia opera. Sed quis hæc & reliqua numero fere infinita enarrare omnia & ſingula valeat? Illud interim non præterierim, Baſi-
pag. 100 leam præter reliquam in hac arte promeritam laudem hac etiam prærogativa inclytam eſſe, quod Sanctorum Patrum monumenta (his poſt Biblia Sacra quis principem denegare locum ſuſtineat?) illic primum typorum beneficio lucem aſpexerint. (auctores tamen ſunt *Serarius* & *Beierlingius*, *Petrum* etiam *Schæffer* S. *Hieronymi* opera Moguntiæ impreſſiſſe, cujus exemplar extet in Cœnobio Ringaviæ Ebersbacenſi) *Joannes* enim *Amorbachius* S.

o) *Franc. Ziletus.*

S. *Auguſtini* Opera, quibus excudendis aliisque ſimilis monetæ Cimeliis publico exhibendis *Auguſtinus Dodo Friſius* præfuit, ante omnes in hac urbe impreſſit, quem deinde *Jo. Frobenius* in efformandis *S. Hieronymi* operibus adjutus ab *Eraſmo* & *Amorbachiis* fratribus poſt *Joan. Reuchlinum*, de quo id ipſemet *Eraſmus* teſtatur, feliciter æmulatus eſt. Eadem Frobeniana officina, præter Patres Latinos etiam Græcis maxime celebris eſt. In illa enim omnium primo in tota Germania illorum ſcripta Græcis typis excudi cœperunt, ab *Hieronymo Joannis* filio ejusque ſororio & ſocio, *Nicolao Epiſcopio*, facto à *S. Baſilii* operibus initio, uti *Eraſmus* Autor eſt in Dedicatoria ad *Jac. Sadoletum*, Epiſcopum Carpentoratenſem, poſtea Cardinalem. Noſtro autem ſeculo in excudendis SS. Patrum ſcriptis magnam præ aliquis coætaneis ſuis gloriam adeptus eſt *Antonius Hieratus*, Colonienſis Typographus, qui tot ac tanta hujus generis, ut reliqua prætercam, publico dedit, ut vix miraquis ſatis queat, uni homini ad tam multa magna præſtandum tempus, impendia, laborem ſuffeciſſe. Quæ res effecit, ut miraculi hujus (ita vere me nominare poſſe confido) oſtendendi cauſa in calce legendam exhibe- majori ex parte operum ab illo impreſſorum ſeriem, quam hæredes ejus imprimi fece-

) *Anton. Hieratus.*

cerunt, in principio magni Theatri Beierlingiani: nam & hic legi digna eſt, & clare evincit, quotquot ſunt aut fuerunt Calcographi, longiſſime ab hoc homine codicum operumque numero, vaſtitate, delectu ſuperatos eſſe, idque facile mihi credent, ſi qui prædictum impreſſorum librorum ſyllabum cum aliorum catalogis per otium conferre volent. Perutilis enim hoc ſeculo invaluit conſuetudo, ut plerique officinarum ſuarum Catalogos typis evulgent, quibus & ſibi & Emtoribus inſerviunt, ut tum ipſi Excuſores merces ſuas eo citius protrudant, tum & hi inſtruantur, ubi locorum quæque ſint veſtiganda. Hac ratione præter *Plantini* & *Wecheli* ſucceſſores etiam plerique alii Bibliopolæ Veneti, Lugdunenſes, Francofurtenſes, Colonienſes, Baſileenſes, Antwerpienſes, Lipſienſes, Hollandi &c. officinarum ſuarum Indicem proſcripſerunt. Hactenus tamen in Gallia nonnulli, quod miror, rem adeo neceſſariam neglexerunt, adeo ut nec moniti, priſtinam hac in re deſidiam & incuriam ſuam ut deſerant, animum inducere poſſint: cujus conſilii non video quid poſſint
pag. 101 probabilis cauſæ in medium afferre. Certe cum nullibi terrarum, rariorum & exquiſitorum ex antiquitate Codicum, quam illic copia prodeat, non alibi etiam majori eruditorum diſpendio iſta taciturnitatis contumacia peccare poteſt.

CAP.

CAP. XVI.
Comparatio primitivæ & hodiernæ Typographiæ.

Sed ut exitum tandem habeat hic calcographicus diſcurſus noſter, duo mihi dicenda reſtent, quibus utcunque expeditis, vela colligam & navim ſubducam. Illorum prius erit comparatio hodiernæ Typographiæ cum primis ejus incunabulis; alterum reſponſionem continebit ad criminationes hujus cœleſtis inventi. q) Differentia igitur illa in diverſis conſiſtit, ac primo in typorum difformitate, qui primitus, ut ex illis, qui ſub id tempus excuſi fuere, codicibus apparet, rudiores fuere, quique manuſcriptas literas imitarentur, nec minus ac illæ crebris & continuis compendiis & abbreviaturis impeditæ eſſent. Verum utraque illa deformitas dudum intermiſſa eſt, & valere juſſis contractionibus iſtis, tanta cum tempore enata eſt characterum elegantia, ut dubitare nemo debeat, ad ſummum usque faſtigium hanc artem evaſiſſe. Hæc autem præ reliquis omnibus dudum *Aldi Romani*, nuper *Plantini* laus fuit, quorum poſterior etiam argenteis fuſilibus literis uſus fuiſſe traditur. Sed non hæc ſola ejus viri, nec maxima glo-

Bbb ria

q) *Differ.* 1.

ria fuit. Pluris enim æſtimatur correctio-
nis accuratio, quæ à nullis ubivis gentium
Excuſoribus ſcrupuloſior adhibita aliquando
reperitur, aut deinceps inſtitui poterit, adeo
ut laudabili, nec cuiquam bonorum repre-
hendenda fiducia, ad lectorem excuſi Indi-
cis librorum, qui ex illa officina prodierunt,
alloquium fiat, & cauſa reddatur, cur illos
etiam catalogo ſuo inſeruerint libros, quos
dudum diſtractos venales amplius penes ſe
non habeant. *Tuo*, ait Indicis editor, *imprimis
bono, Lector: cujus referre arbitramur omnes & ſin-
gulos Typographiæ hujus Codices noviſſe. Nam licet
multorum copia penes nos haud ſuperſit, forte in alie-
nis bibliopoliis, aut ſaltem publicis privatisque bi-
bliothecis repcrire eos licebit: ut ſi quando typogra-
phi alicujus incuria eos ipſos recudendo depravaverint,
ad Plantinianæ editionis exempla (abſit invidia, nil
abeſt jactantia) velut optimæ notæ Archetypa in ordi-
nem redigas atque emendes.* Memorabile ſane
eſt, quod de Plantino referunt, quod è
doctiſſimis quidem, quibus ſemper inſtru-
ctus fuit, Correctoribus, aut etiam ipſimet
ſibi, licet hujus rei oculiſſimo & aſſiduo ſatis-
fiſus, publice exponere ſolitus fuerit reviſ-
ſa privatim exemplaria, priusquam illa præ-
pag. li preſſura multiplicarentur, & tranſeuntium
102 de illis judicia experiri, Apellis fere exem-
plo, voluerit: propoſito etiam præmio, ut
pro numero errorum, quos quisque obſer-
vaſſet, muneratus diſcederet. Sed miſſa hæc
di-

[di]greſſione ad propoſitum revertamur. r)Se-
[c]unda igitur differentia primævæ & hodier-
[n]æ calcographiæ in politura & emblematis
[c]onſiſtit: fuiſſe enim antiquitus ſimplicio-
[r]em & minus venuſtam typographiæ faciem,
[e]xiis, qui ſuperſunt, codicibus videre eſt.
[E]tſi enim in principio, quæ ſcriptis libris
[m]angonizandis adhiberi conſueta erat mini-
[a]tura, etiam ad impreſſos translata fuerit;
[t]amen celeriter illa utpote operoſior & plu-
[r]imum temporis abſumens deſiit, poſtquam
[v]enditores animadvertiſſent, merces ſuas
[e]tiam iſto lenocinio deſtitutas, facile emto-
[r]em invenire. Hinc evenit, ut plurimi ad-
[h]uc ſuperſint Codices primævo illo tempore
[e]xcuſi, quibus Capitales quæ vocantur literæ
[p]enitus abſunt, eo quod impreſſoribus pro-
[p]oſitum fuiſſet, abſoluta excuſione illas è
[m]inio adjicere, quod poſtmodum, feſtina-
[ti]am avidos emtores diſtractione, integrum
[n]on fuit: prout etiam non paucos illorum
[t]emporum reperias, quibus miniatæ illius-
[m]odi initiales literæ non typorum, ſed Pen-
[n]æ miniſterio ac pictæ conſpiciuntur. Ut au-
[t]em ab ipſis titulis & inſcriptionibus incipi-
[a]m, nihil hoc tempore, ut publice ſcimus,
[l]ibrorum frontiſpiciis pulchrius eſt, quando
[v]ix alicujus nominis & pretii liber exit, qui
[n]on calcographicarum imaginum Emble-

 mata

r) *Differ*, 2.

mata præferat (hoc novitium admodum inſtitutum eſt, & noſtra demum memoria uſurpari cœptum) ac præterea librorum contenta copioſiſſima fere rubrica proſcribat, licet fatendum ſit, ut eſt omnium rerum abuſus & ambitus, quod jactantior & ventoſior titulatura credulos emptores ſubinde miſere decipiat. Contra ſi primævos Codices inſpiciamus, vel nullas vel jejunas prænotationes illorum invenimus, quod exemplis probare velle ſupervacuæ curæ fuerit. Non autem ſola Librorum, ut ita dicam, atria picturatæ iſtæ & venuſtulæ vermiculationes hoc tempore inſident, ſed ipſa etiam impreſſorum codicum penetralia, ſi ejus generis ſint, ut ab hac arte illuſtrationem deſiderent, dudum invaſerunt & obtinent, ut hodie ſtirpium, hiſtoriarum, Geographiæ, Aſtronomiæ, Architecturæ, Antiquitatum, Navigationum, Numiſmatum & Anatomiæ ſimiliumque materiarum libris tabularum & Iconum effigiatione accuratiſſimis nil formoſius & abſolutius cogitari poſſit: His enim vetera collata monſtra mera & portenta videantur. In hac autem arte calcographicas tabulas cum ipſis typis artificioſe & venuſte ſociandi, inter reliquos s) *Satler* apud Bavarum principem, Ambſterodami *Hondius* &
pag. 103 *Jan-*

s) *Satler*, *Hondius*, *Janſonius*, *Hulſius*, *Bryanus*, *Merianus*.

Janſonius, Herbipoli *Levinus Hulſius*, & Francofurti hodie,poſt fratres *Bryaeos*, ſucceſſor illorum *Matthaeus Merianus*, præter complures alios partim floruiſſe, partim etiam nunc excellere videntur, extantque tot ac tam egregia hodie ejus generis elegantiſſima opera, ut vel ſingula, ſi antiquitus extitiſſent, miraculi loco haberi, ac plus quam *Phidiae* aut *Myronis* Statuæ, *Apellisve* & *Protogenis* tabulæ quemque locum inſignire potuerint,niſi ipſe ibi numerus & multiplicatio obſtaret; nec enim niſi raritas & inſolentia in admiratione eſſe conſuevit. Hujus generis ſunt t) *Ortelii* orbis terræ, & *Hogenbergii Bruniique* Urbium theatra, *Mercatoris* Atlas, *Spigelii* libri Anatomici, *Goltzii* & *Jac. Biai* antiquitates & numiſmata, *Eiſtetenſis hortus* & diverſorum herbaria, Dactilotheca *Gordoni*, (leg. *Gorlai*) *Raderi* Bavaria ſancta & pia, *Hieron. Natalis* Meditat. in Evangel. Imagines illuſtrium *Gallei*, ac numeroſæ diverſorum Iconographiæ, *Bertii* Ptolemæus., *Meriani* Romanæ antiquitates, Archontologia, aliaque diverſorum ejusd. generis prope innumerabilia. Inter hæc vel apprimis eminent cœleſtes ac terreſtres illi Globi, quos Belgarum ingenia & manus orbi communicant, quibus hactenus ſol abſolutius & elegantius nihil vidit, quorumque ope & manuductione non tantum univerſi ter-

t) *Ortelius, Hogenberg, Brunius, Atlas Mercatoris.*

terrarum orbis vaſtiſſimum ambitum, ſed ipſa etiam infinita cœli ſtellati ſpacia in Muſeo tuo reſidens & quieſcens emetiri & pervagari, ac in rem, quod dicitur, præſentem ire poſſis. Hos enim ſi Mercurii alicujus ductu ab inferis reduces conſpicerent, quibus olim priſctos ediſcere mundôs volupe fuit, plane in alium, quod dicitur, orbem ſe delatos arbitraturi eſſent. Globorum iſtorum Cœli Terræque imagines repræſentantium *Gerh. Mercator* Rupelmondanus, ni fallor, Inventor vel certe ſingularis exculţor & perpolitor primarius habetur. Artem autem æris incuſoriam Typographices æmulam & exornatricem, quod mihi, cum antehac *de literis* ſcriberem, necdum innotuerat, primus reperiſſe traditur u) *Franc. à Bocholt*, Montenſis Ducatus Opilio, cui ſucceſſit *Iſrael à Meckenich* ex Eifflia ortus, & *Martinus Stockius*, Præceptor *Alberti Dureri*, uti ex Chronico *Sebaſt. Franckii*, & *Matthiæ Quadi* Germania, ſcribit in Itinerario Teutonico ſuo *Martinus Seilerus* Styrius. Incidendi arti ſucceſſit ars alia cognata recentior, æreas tabulas & laminas arroſivis liquoribus ad eosdem excuſionis ſive impreſſionis uſus inſcribendi & ſculpturæ vice excavandi, quod Commentum defertur, eodem referente *Quado*, ad inventores *Joannem* & *Lucam* fratres Germanos, cognomento à

D...

u) *Franc. à Bocholt æri incidendi inventor.*

Daecum natali oppido, quod Gelrici Juris eſt, in veterum licet Saxonum finibus, quibus univerſus Zutphanienſis comitatus, cujus illud pars eſt, continetur, ad Iſalam usque fluvium antiquitus extenſis. Sed in vi- *pag.*
m redeundum eſt. x) Ad hanc igitur veteris 104
hodiernæ calcographiæ differentiam etiam retulero, quod primordiales illæ antiquorum impreſſiones fere nomen Typographi, locum ac tempus, quibus publicum aſpexerint, adſcripta non habebant: atque cum ſenſim illa uſurpari deinceps inceperunt, in lucem libri rejiciebantur, tumque ſimul increvit, ut ſignum ſuum, ſeu, ut vocant, ſcutum quisque appingi rudi ſatis Minerva faceret, ut in quamplurimis libris, quos hujus artis infantia progenuit, videre eſt, unde in pleriſque ejus temporis impreſſorum Codicum clauſulis illud paſſim occurrit: *Suis consignando ſcutis.* Hæc magna ex parte hodie intermittuntur, in quorum locum certa Emblemata & Imagines apud aliquos ſucceſſerunt, cujus generis ſunt *Circinus* Plantinianorum, Frobenii *Caduceus*, Gymnici *Monoceros*, Wechelianorum *Pegaſus*, *Grus* Epiſcopii, Juntarum *Lilium*, Birckmannorum & Mylii *pinguis gallina*, Pariſienſis Societatis *Navis velifera*, Hieronymi *Gryphus* &c. y) Pari ratione cum paulatim antiquiores Typographi Epiſtolas &

x) differ. 3. y) differ. 4.

præfationes adjicere inſtituerent, in capitibus operum illis locum adſignare diu remientes ad extrema illas rejecerunt, quo ordine deinceps felicius immutato plurimum legentium commoditati his & ſimilibus ſuccurſum eſt. Rarus enim hoc tempore ſeu veteris, ſeu novitiæ monetæ liber exit, cui non præter ejusmodi præliminares ad Lectorem aliosque, quorum id honori datur, allocutiones etiam ſummaria ut vocant ſeu Synopſes, Auctorum allegatorum Catalogi, rerum & materiarum Indices, marginales notationes, capitum Lemmata ſeu inſcriptiones aliaque ſimilia accedant, quorum omnium uſum & neceſſitatem non attinet pluribus commendare. z) Sed & in numero & multitudine exemplarium noſtri temporis typographicos labores, à veterum inſtituto haud parum diſtare opinor, cum hodie in mille & amplius exemplaria plerumque ſe extendat impreſſio, quæ olim intra multo minorem numerum conſiſtebat, nec dum facto experimento vendibilitatis: idque vel hinc ſatis arguitur, quod vetuſtiſſimarum impreſſionum adeo rara ſuperſint exempla, etiam illarum, quæ membranis illitæ fuerant, & temporis diſpendia minus metuere poterant. Hanc autem in excudendis exemplaribus raritatem a) *Benedictus Arias Montanus* in ipſis

z) differ. 5. a) *B. Arias Montanus.*

ipſis etiam Complutenſibus Bibliis animadvertit. b) Huc etiam referri poſſunt Cæſarea regum ac principum & rerumpublicarum privilegia & prohibitiones, de non præcipitanda intra certos annos ab aliis impreſſorum reviſione, quæ res uti plerumque ſalutaris & neceſſaria eſt, ita nonnunquam nulli uſui ſervit, ſed ad ſolum ambitum & oſtentationem obtinetur. Extat certe hac de re, ſeu potius abuſu ejus, paulo quidem obſcœnior, non inappoſitus tamen autille- *pag.* 105
dus apud *Zincgravium* in Germanicis Apophthegmatis *Georgii Michaelis Lingelsheimii* Conſiliarii Palatini jocus. c) Sed & multiplex typorum diverſitas & varietas hodie Typographiam mirifice exornat præ rudibus illis & implicioribus hujus artis principiis, cum uſæpe pagina ejus generis decem, duodecim aut amplius conſpiciendas exhibeat diverſas ſpecies. Illarum uſus præter elegantiam & ſpecioſitatem non exiguus eſt, præſertim in diſtinguendis à textu allegationibus, quo commento & legentium tædio ſuccurritur & non parvum temporis fit compendium, cum quoties libitum eſt, his prætermiſſis, illi alii intendi poteſt. Quis autem Typographorum literas Italicas ſive curſivas, quas vocant, omnium primus uſurparit, non facile dixerim, niſi quod ad *Aldum* illas referre non

b) diff. 6. c) diff. 7.

nimis abſurdum forte fuerit: Dudum enim eſt, quod uſus ejusmodi Typorum introductus fuit. d) Denique quod ipſa etiam Bibliopolia attinet & librariæ mercis diſtractiones, omnia dudum præ vetuſtis illis & primitivis temporibus in majus excreverunt, quandoquidem præter ſuperius memoratam Francofurtenſem librariæ negociationis panegyrin, uti toto orbe celeberrimam, ita cunctis retro ſeculis inauditam, reliquæ etiam paulo florentiores Europæ urbes hiſce chartaceis negociationibus multum celebrantur & diteſcunt, uti documento ſunt Colonia, Baſilea, Antwerpia, placet enim de pluribus nominare paucas, nec extra Germaniam, Pariſios, Lugdunum, Romam, Venetias &c. hujus negotii ergo in rem quod dicitur præſentem peregrinari. Hujusmodi autem Bibliopolia antiquitus, ac nominatim, quantum reperio, ante annum ſecularem 1500. nec Francofurti nedum alibi fuerunt, ita enim ad *Aldi* Senioris Epiſtolam inter philologicas à ſe editas emiſſam notat *Melch. Heiminsfeldius Goldaſtus*, Germanicæ antiquitatis ſcientiſſimus polyhiſtor. Non parum autem librarium hoc commercium juvant & promovent Catalogi illi librorum, qui ſingulis nundinis excudi, & per omnem Europam volitare & diſpergi conſueverunt: Cujus moris originem

d) diff. 8.

Simlerus in Bibliothecæ ſuæ præf. adſcri-
) *Georgio Willero* Bibliopolæ Francofurten-
quem ante aliquot annos, id eſt, ſuo tem-
re tale compendium fuiſſe commentum
an. 1574. ſcribit, ut omnino circa an. 1570.
aliquanto citius cœpiſſe videatur. Ne ta-
en nimium nobis noſtrâ placeant, faten-
t eſt in aliquibus hoc ævo artem hanc à
ævo ſplendore ſuo & dignitate nonnihil
um defeciſſe, qua de re videri poterit
er *Stephani* querela, cujus ſupra memini,
am tamen mihi necdum videre datum eſt.
ſcribam autem *Angeli Rocchæ* de eadem re
ba, quæ extant in Append. Biblioth. Va- *pag.* 106
p. 412. *Utcumque autem ſit*, inquit, *Typogra-*
&c. usque ad verba: *& in maxima conſerva-*
exiſtimatione. (vid. ſupra pag. 299-301.) Ita
cha, qui licet à vero nôn usque quaque
errarit, dubitari tamen nequit, fuiſſe &
m minorum gentium impreſſores, qui æ-
e ac hodie plerique lucrum potius, quam
iora ſpectarint, nec ſatis ex decoro hoc
ficium exercuerint.

CAPUT XVII.

Defenſio Typographiæ contra obtrectatores.

Reſtat, ut Typographiæ calumniatores
vi retundamus, quorum aliqui eo usque
pro-

) *Georg. Willer.*

progrediuntur, ut dubitare videantur, ſatiusne fuerit, hanc artem perpetuum latuiſſe, quam inventam eſſe; ac plusne incommodi quam boni ex illa ortum fuerit. Verum iſti homines nimis contemtim & imperite de re longe utiliſſima & neceſſaria judicant, ac indigni plane ſunt, qui divini hujus inventi, cujus reprehenſores exiſtunt, beneficio ad aliquem eruditionis & famæ gradum emerſerint, ideoque nec nominatione illos hoc loco dignabimur. Eſſe hujus artis, ut omnium bonarum rerum, una & ſola virtute eximia atque excepta, abuſum nemo ſanus negaverit, ac ſatis id mature animadvertit Catholica Eccleſia, & ejus ſummus in terris Præſes Romanus Pontifex, eaque de cauſa in Lateranenſi ſub Leone X. Romæ habito concilio generali, quod poſt inventam illam proximum primumque fuit, fraudibus & impoſturis malitioſorum hominum, ob quorum ſcelera innocens & ſalutare artificium male audire cœperat, maturo conſilio obviam itum eſt. Idem deinceps in Tridentina ſacroſancta Synodo ſub *Paulo III.* Summo Pontifice actum & repetitum fuit, cujus juſſis ſi ubivis probe obtemperaretur, non eſſet, ut quis è Typorum miniſterio mali & incommodi aliquid formidaret. Hactenus igitur Criminatores Typographicos toleramus, ut liberum eſſe oportere cenſeamus, hominum hoc artificio male & perverſe utentium mores

pag. 107

res reprobos & perniciosam vafritiem Hyp-
ponacteo præconio deprædicare, pœnarum-
que obicibus coërcere & in ordinem cogere,
dummodo Turcici Tyranni exemplo rem
ipſam per ſe honeſtam & multum frugiferam,
non ſtatim eadem opera damnent, interdi-
cant & execrentur. Extant quidem diverſo-
rum de abuſu hujus artis querelæ & invecti-
væ, quos non imus hoc Apologetico Epilo-
go condemnatum; ſed juſtas potius illis cau-
ſas fuiſſe fatemur, ejusmodi querimonias in-
ſtituendi, quorum vel Princeps videri poſſit
Henr. Stephanus, qui pecul. opere an. 1569 pu-
blicato in malos & indoctos Typographos &
correctores invectus eſt. Sed antiquior
Stephano Sipontinus Pontifex *Nicolaus Perottus*
doctiſſimus vir ſub ipſum enatæ Typogra-
phiæ tempus in principio libelli ſui ad *Fran-
ciscum Guarnerium* in *Plinii* præfationem hiſto-
riæ naturalis ſcripti in abuſum hujus artis ſa-
tis acriter invehitur, quanquam is non tam
ipſos typographos, quem librorum veterum
ob correctorum nomine corruptores ac ma-
los criticos perſtringat. Culpa tamen illa in
ipſos etiam Typographos, quod talium o-
pera utantur, errata publicent ac divulgent,
non minima ex parte redundat. Totum lo-
cum in Lectoris gratiam appono, ſunt enim
rariores hujus auctoris codices, neque paſ-
ſim & ubivis obverſantur, ut diſcamus ſtatim
ab arte, ut ſolet fieri, enatum eſſe male illa
uten-

pag. 108 utendi tralatitium, ſed peſſimum morem. *Solebam*, inquit ille, *nuper ætati noſtræ gratulari* &c. (vid. ſupra pag. 345 ſq.) *Hi enim dum falſa exiſtimant, quæ parum animadvertunt recte ſcripta, & de ſummorum virorum operibus ſententiam temere ferre non dubitant. O rem indignam, in qua non modo graves viri & prudentes, ſed etiam qualescunque ſtudioſi merito perturbantur. Non eſt facile ab his recedendum, quæ paſſim ſcripta reperiuntur, nec cum primum difficultatis aliquid occurrit, errori adſcribendum eſt. Non rectum iter relinquendum, ut devios ſequamur anfractus, nec plana deſerenda ſunt, ut per præcipitia labamur; alioquin quæ ſtultitia eſt, tantum ſtudium, tantam curam, & (ut ita dicam,) tantam ſollicitudinem adhibere, ut doctiſſimorum virorum libros depraves. Neque me ita ad te velim exiſtimes ſcribere, quod eorum labores damnandos putem, qui hanc corrigendorum librorum Provinciam ſumpſere, quin potius laudo doctrinam eorum, laudo ſtudium, laudo laborem: ſed quatenus modum non excedunt, hoc eſt, quatenus nihil addunt de ſuo, ſed vel aliis Exemplaribus, vel ſententia ipſius Auctoris alibi clarius expreſſa, vel ejus ſcriptoris à quo id ſumtum eſt auctoritate, vel explicata alicujus imitatione, vel alterius linguæ veritate aliquem locum emendant: quod nos nuper in* Mario *&* Papinio *fecimus.* Remedium deinde huic malo ſuggerit valde ſalutare, quod utinam ubivis in actum & obſervantiam deducatur, eſtque tale: *Proviſio autem*, inquit, *faciliima eſt, ut auctoritate Pontificis Max. unus aut alter huic muneri præficiatur, qui & impri-*

men-

ndorum librorum legem Impreſſoribus praſcribat, & ...beat aliquem mediocriter peritum, qui ſingulas ...que tabellas ante impreſſionem examinet atque e-mendet. Summo præterea ſtudio curet, ne primi illi correctores augurari aliquid temere auſint, ſed mo-dum, quem ante diximus, ſervent. In his acre ſit ingenium, ſingularis eruditio, incredibile ſtudium, ...ma vigilantia, Hoc ſi fiet, & multos habebimus ...ros & integros, in nulla re pulchrius, in nulla re di-...nus uti potes benevolentia Principis tui. Ita *Sipon-...us* tempore *Sixti IV.* Pontif. Max. ad Nepo-...ſillius *Marci Barbi*, Cardinalis Vicentini fa-...liarem ſcribit: cum cujus ſuggeſto reme-...o fere conveniunt Lipſianæ in venuſtiſſima ...e Criticis Satyra publicatæ leges, collimant-...ue ad eundem ſcopum diverſi aliorum è ...octioribus diſcurſus, monita & querelæ. ...ura autem hujus generis ulteriori conge-*pag.* ...one non accumulo, ſed ad propoſitum re- 169 ...rſus, male utentium vitio bonæ rei digni-...ti nihil decedere ſtatuo. Ac poſſumus cer-...jure optimo gratulari nobis, quotquot li-...orum ſtudio, doctrinarum deſiderio & ...ditæ famæ amore ducimur, hiſce potiſſi-...m nos in lucem datos eſſe temporibus, ...ibus majori commoditate, quam unquam ...e hac, res literaria & quarumcunque fa-...tatum ac diſciplinarum ſtudia coli ac tra-...ri poſſunt, adeo ut qui hodie in eruditio-... & ſcientiæ profectu ſibi aliisque non ſatis-...unt, nihil aliud, quam ſtuporem aut

igna-

ignaviam ſuam incuſare poſſint, ac putidum ſit, velle huc diverſorum præclaras rei laudatiſſimæ prædicationes adſcribere, quas paſſim videre & reperire eſt. Unicum tamen adferam *Eraſmi* Encomium in præf. Tuſculanarum ad *Vlatenum*, qui ait: *Quamobrem mihi ſæpe videri ſolet inter omnia, quæ in uſum vitæ mortalium induſtria repperit, nihil eſſe utilius, quam uſum literarum, neque ullam artem præſtantiorem opificio typographorum. Quid enim felicius, quam cum eloquentiſſimis ſimul & ſanctisſimis viris, quoties lubitum eſt, confabulari, neque minus habere perſpectum illorum, qui ante tot annos vixerunt, ingenium, mores, cogitationes, ſtudia, facta, quam ſi multis annis egiſſes cum illis conſuetudinem.* Ita *Eraſmus*. Quodſi *Richardi de Burii* Dunelmenſis in Anglia Epiſcopi, & ejusd. regni Cancellarii tempore (fuit autem *Petrarchæ* Synchronus, ut ex illius Epiſtolis patet) cujus extat *de amore librorum* aureolus libellus, vel etiam magni illius Theologi *Joan. Gerſonis*, Cancellarii & Doctoris Academiæ Pariſienſis, qui de *laude ſcriptorum* (Librarii ab eruditioribus vocantur) tractatum edidit, typographicum hoc libros ſcribendi genus induſtria inventorum prodiiſſet, annon putamus utrumque præ gaudio extra ſe raptum fuiſſe? Uterque certe pro infinito ſuo erga ſtudia & literas affectu in divinæ artis Encomium ingenii habenas laxaſſet, cujus beneficio immenſum ſuum rariorum & melioris notæ codicum deſiderium

adeo

ꝯo largiter explere illis datum eſſet. Nam
iæ *Gerſon* in prædicto opuſculo ſuo, in Li-
orum deſcriptores laudes congerit, illæ
eræque Typographorum ſedulitati compe-
it, quorum peculiaria deinde ſunt & alia
re admiranda merita & laudum trophæa,
æ profecto vir ille, ut erant ea tempora,
e doctiſſimus, nequaquam fuiſſet præ-
rus. Scribit alter ille, quem dixi, Epi-
pus Anglus, *Quoties Pariſios delatus eſſet, quos*
idi Paradiſum appellat, maximum fluminis im-
m voluptatis cor ſuum lætificaſſe, ſemperque ſibi
paucos præ amoris magnitudine viſos eſſe. Cau-
deinde exultationis & gaudii ſui addit,
Urbis magnitudinem, populoſitatem,
chritudinem; nôn Aulæ Regalis magnifi-
tiam, luxum, ſplendorem; non omnis
eris lautitiarum infinitam copiam; *ſed quod*
othecæ jucundæ ſupra cellas aromatum ibi redole-
, quod virens viridarium univerſorum volumi-
inæſtimabilem ibi ſpiraret fragrantiam. Ideo-
e Theſauris apertis & ſacculorum corrigiis reſo- pag. 110
pecuniam læto corde diſperſiſſe, lutoque & arena
redemiſſe, ait, impretiabiles. Quid hic ho-
non ſcripſiſſet? Quid lætabunde exul-
non exclamaſſet, ſi vel Francofurtum il-
Orbis Terrarum commune, maxime
id librariam ſupellectilem, emporium,
tiam quamcunque aliam ad urbem hac
rinarum merce paulo inſtructiorem de-
ſſet? Imo ſi in Anglia ſua reſidens &

quieſcens, quoscunque libitum & placitum fuiſſet libros, ſibi ex omni Europa coëmi & advehi curaſſet? Certus equidem ſum, quod præcipuam & potiſſimam operis ſui partem in hujus artis incomparabilis commendatione conſumſiſſet, & Bonorum omnium Datori DEO OPT. MAX. immenſas egiſſet gratias pro hoc cœleſti ſuo in homines literatos, vel potius univerſum mortalium genus collato beneficio. Quod igitur ille veriſimiliter facturus fuiſſet, idem & nos cenſeo faciamus, nec ſimus, ut ſolet fere hominum ſive incuria ſeu malitia, pro divinis muneribus ingrati, ſed ad honorem ſuperni Numinis, publicamque utilitatem, & ad felicitatem temporis & æternitatis, recte illis utamur, & beate fruamur.

Hiſtoria impreſſionis Bibliorum Complutenſium ex *Alvari Gomezii* lib. I. de vita *Franc. Ximenii*, Cardinalis & Archiepiſcopi Toletani.

Ergo intentionem ad ea convertit (*Ximenii* Cardinalis) quæ jamdiu animo meditabatur, intelligebat ſane vir prudens ſacrorum Voluminum lectionem, quæ Biblia Græco nomine paſſim appellantur, cunctis qui ſacris initiati ſunt, ſed præſertim Theologis maxime eſſe neceſſariam, nullibique magis eos-

eundem illos rerum Theologicarum ſtudio-
ſis dormitare, quam in ea verſanda tractan-
daque, idque potiſſimum e trium linguarum
ignoratione provenire, Hebraicæ, Græcæ &
Latinæ, quibus non ſolum quicquid ſcitu di-
gnum eſt, in omnibus diſciplinis profanis
traditum, ſed ſacra omnia continentur.
Divinabat homo prudentiſſimus, in tanta ho-
minum noſtrorum inertia, divinas literas
negligentium, impios homines quampri-
mum exorituros, qui earum lectione armati
ad ſuos affectus detorquentes, ChriſtiEccle-
ſiam auſu quidem nefario & immani, à no-
ſtra tamen imperitia profecto, impugnare &
evertere tentarent. Quin antiquiſſima quæ-
que Chriſtianæ religionis tempora ſecum re-
putans, divina providentia ita factum eſſe vi-
debat, ut quemadmodum à prudentibus Im-
peratoribus ex hoſtium, cum quibus dimi-
cant, pugnandi natura, ratio & conſilia ſu-
muntur: ita quoque adverſus dæmonum ar-
tes, qui ingeniis humanis percallide abutun-
tur, remedia quoque ex eodem fonte peten-
da eſſe; Chriſtus enim Opt. Max. unde omnis
ſapientia ad homines emanat, ſanctos Ec-
cleſiæ Chriſtianæ Patres, per quaſdam do-
ctrinarum viciſſitudines, adverſus emergen-
tes hoſtes convenientibus armis prudentia pag. 11
inſtruxit. *Ximenius*, qui ex publica mo-
rum corruptela ipſorumque adeo religionis
principum immoderantia vulpeculas aliquas

 in

in occulto nutriri conjectabat, quæ vineam myſticam cum minus exſpectaretur demoliri tentarent, neque ad id aliunde comparato præſidio, quam ex ſacrorum voluminum perperam intellectorum promtuario, non abs re timere cœpit, ne noſtri imparati & in utriusque Teſtamenti * Libri ternis columnis per ſingulas paginas ſunt diſtincti. Prima Hebraicam lectionem tenet, media vulgarem, qua nunc utimur, tertia verſionem Græcam LXX Interpretum, translatione etiam Latina illuſtratam. In margine vero interiori, ne quid deſideretur, Chaldaica, quam vocant, paraphraſis ſubjecta eſt, Latina verſione e regione appoſita. At novum Teſtamentum Græcam lectionem quam emendatiſſimam & vulgarem translationem habet. Additum eſt poſtremum Volumen Hebraicarum dictionum eruditum & copioſum Onomaſticum ab ejus linguæ peritis valde laudatum. Id in aliquot Bibl. hujusmodi libris, quorundam incuria, qui eos aſſervandos

* Sequentia Amanuenſis culpa prætcrita adde & inſere poſt voculas *Imparati; & in utriusque Teſtamenti* libris peregrini & hoſpites deprehenderentur. Magni igitur *Origenis* diligentiam imitatus, qui Hexaplis illis decantatis, omnes ſacrorum voluminum, quæ tunc habebantur, translationes in unum conjunxerat, *editionem Bibliorum faciendam curavit.*

os ſuſceperant, non ſine gravi jactura deſi-
eratur. Res fuit cumprimis operoſa & ma-
nifica, & quæ non modo tam ingentem
rincipem, ſed etiam ingentis animi virum,
d difficultates inanes evincendas, rem tam
rduam comitantes, requireret. Accerſivit
outinuo adſe homines utriusque literaturæ
eritiſſimos, *Demetrium Cretenſem* natione Græ-
um, *Antonium Nebriſſenſem*, *Lopidem Aſtunigam*,
Ferdianum Pintianum, Græcarum Literarum
Latinarum Profeſſores, quorum ſcripta &
udioſa monumenta paſſim nunc in manibus
abentur. *Alphonſum* Medicum Compluten-
m, *Paulum Coronellum* & *Alphonſum Zamoram*,
ebræarum rerum conſultiſſimos: qui cum
im inter ſuos publicas ſcholas fuiſſent mo-
erati, tum Chriſtianæ fidei ſacris ex animo
ſceptis Eccleſiæ orthodoxæ domeſtici & a-
mni eſſent, merito ad tantum negotium à
imenio ſunt vocati, quod illorum virtuti, e-
uditioni & conſtantiæ merito eſt commiſ-
um. Cum his viris de ſuo conſilio ſermo-
es confert, liberaliſſime impenſas promit-
t, & ſingulos præmiis propoſitis privatim
vitat. Ante omnia feſtinandum admonet,
e, ut ſunt res mortales caducæ & fluxæ, aut
i patrono ad eam rem promtiſſimo, aut ipſe
m accommodis adjutoribus privaretur,
uorum præſentiam & operam pluris, quam
llas pretioſas poſſesſiones aut divitias æſti-
aret. Accenduntur cuncti, *Ximenii* verbis

eruditiſſimis ceſſatum: conquiſiti undique utriusque teſtamenti vetuſtiſſimi codices, ad quorum fidem caſtigatio excudendorum fieret, & vitiata loca ſanarentur, & quæ dubia & obſcura eſſent, illuſtrata collucerent. Sed potiſſimum adjumento fuerunt Bibliothecæ Vaticanæ venerandæ antiquitatis apographi, quorum copia per *Leonem X.* P. M. beniguiſſime *Ximenio* facta eſt, cujus jam tum magnificentiam demiratus, cœpit hominem in magno pretio habere & ejus conſilium, quamvis in ultimis terris poſiti, quoties reipubl. Chriſtianæ negotia poſtulabant, in rebus arduis requirere. LXX tamen translationis explicatio partim ab aliquot Academiæ Complutenſis eruditis hominibus, qui jam tunc ſub *Demetrio* & *Pinciano* præceptoribus in Græcis literis non vulgariter profecerant, partim à *Demetrio*, *Pinciano* & *Aſtuniga* adeo feliciter confecta fuit, ut nihil à LXX Interpretibus juxta Græcam eruditionem ſit dictum, qualia permulta apud eos habentur, quod à noſtris in tanta brevitate fuerit prætermiſſum. Fuit inter hos ad hoc munus vocatus *Joannes Vergara*, cui libri, quos vulgo Sapientiales vocant (ut ab eo ſæpius audivi) explicandi ſunt commiſſi: in quibus multa, quæ in vulgata translatione difficilia eſſe videbantur, in antiquam lectionem reſtituit, nihilque magis ſeni, cum otio fruebatur, ſibi dicebat in votis eſſe, quam librum Eccleſiaſtici (quem

pag. 112

Pa-

Panareten vocant) Scholiis aliquot illuſtrare: ſed tardavit præclarum inſtitutum incommodiſſima valetudo. Duravit ab hoc anno, qui M. D. II. Chriſti nati fuit, annos continuos ejus minus quindecim de Sacris Bibliis edendis cura: ut pene cum *Ximenii* vita, finem quoque editio ſuſceperit. Ubi ſi per partes narrandum eſſet, quantum laboris exhauſtum it, quantum tædii & faſtidii devoratum à viris illis operi præfectis, in exemplaribus exquirendis, quamque multiplici & ardua negotiorum mole *Ximenius* interim alio evocatur, nimium profecto in eis dicendis immoraremur. At illud unum, quod ad impenſas à *Ximenio* in ea re abſolvenda factas pertinet, reticendum nequaquam eſt. Septem Hebræa exemplaria, quæ nunc Compluti habentur, quatuor millibus aureorum ex diverſis regionibus ſibi comparaſſe, *Alphonſus Zamora* Hebræarum Literarum Profeſſor ſæpenumero referebat: ut interim de Græcis & Latinis taceam, quorum illa ab urbe Roma, hæc tum ex peregrinis locis, tum ex variis in Hiſpania Bibliothecis, ab octingentis ferme annis characteribus Gothicis ſcripta magnis ſumtibus Complutum ſunt delata. Jam vero Chalcographorum & ſcribarum ſalaria, doctorum hominum non vulgaria præmia, mercedes internuntiis propoſitas, quibus ad codices vetuſtos adipiſcendos utebatur, aſſiduam denique ſubminiſtrantium catervam,

quam ad res quæ inſpirato emergebant expediendas ſuſtentabat, & mille alia, quæ longum eſſet referre, ſi bene quis ratione ſubducta numeret, quinquaginta millia aureorum & amplius ſummam conficiet, quod & majores natu frequenter dicere audivi. Hac tandem diligentia, & auctoritate & liberalitate opus illud abſolutiſſimum prodiit *Leoni X.* Pontifici Max. dicatum, cum in teſtimonium grati animi, tum quod univerſa, quæ ad ſacrarum literarum illuſtrationem pertinent, nemini magis, quam Romano Pontifici, penes quem tota Chriſtianæ eccleſiæ auctoritas eſt, conſecrari & efferri debeant. Opus ne
pag. 113 hercle miraculo par, & cujus tanta apud omnes, qui ubicunque terrarum in ſacris literis verſantur, veneratio eſt, ut ad Complutenſium Bibliorum exemplum quicquid alicubi excuditur certatim revocetur; & in ſapientiſſimorum virorum ſcriptis, quoties de lectione ſacra controvertitur, teſtimonia ab eisdem petita proferantur. Hoc ergo, quod divini beneficii loco ego quidem reponendum arbitror, ſigno dato, mentis noſtrorum hominum atque adeo mortalium cæterorum, ad ſacras literas tractandas ſeſe converterint, ac velut è longo veterno ad ſacra myſteria perſcrutanda evigilarunt; quæ, ut in prooemiis huic operi per viros illos eminentiſſimos propoſitis ſapienter & copioſe dicitur, multam lucem, ne univerſam pene di-

dixerim, ex linguarum cognitione, quibus
utrumque teſtamentum ſcriptum eſt, ſuſci-
piunt. Audivi *Joannem Brocarium* Complu-
tenſem Excuſorem, *Arnoldi Guil. Brocarii* fili-
um, ſæpenumero ad æquales dixiſſe; eo ipſo
die, quo ultimo manus à patre Operis excu-
ſioni impoſita fuit, ſe puerum eleganter ve-
ſtitum cum ultimo Bibliorum Volumine ad
Ximenium veniſſe: qui impendio lætatus ita
cœlum ſuſpiciens exclamavit: Gratias tibi a-
go, ſumme CHriſte, quod rem magnopere
me curatam ad optatum finem perduxeris.
Ad familiares continuo converſus, equi-
dem, inquit, cum multa ardua & difficilia
reip. cauſa hactenus geſſerim, nihil eſt, ami-
ci, de quo mihi magis gratulari debeatis,
quam de hac Bibliorum editione: quæ una
ſacros religionis noſtræ fontes tempore per-
quam neceſſario aperit: unde multo purior
Theologica diſciplina haurietur, quam à ri-
vis poſtea deductis. Non ſatis animi ſui ma-
gnitudini *Ximenius* ingens hoc Bibliorum e-
dendorum opus eſſe arbitrabatur; adhuc alia
ſecum volvebat, quæ morte præventus ab-
ſolvere non potuit. Nam ut *Joan. Vergaram*
aliosque complures, qui eo tempore apud
eum vixerunt, dicentes audivi, Ariſtoteli-
corum voluminum editionem parabat: ut ſin-
gulæ paginarum facies ternis columnis di-
ſtinguerentur: quarum prima Græca Ariſto-
telis verba emendatiſſime contineret: media

vulgatam tranſlationem: extrema vero novam quandam & liberiorem verſionem: ut ejus veluti commentariis ſcriptoris alioqui difficilis ſenſus abditi illuſtrarentur. Nam ad earum diſciplinarum cognitionem, quas in ſchola ſua tractandas propoſuerat, eum quoque auctorem perneceſſarium eſſe intelligebat. Atque ad novam illam verſionem faciendam viros aliquot in Græcis & philoſophicis literis doctiſſimos accerſendos undecumque curaſſe. Huic rei inter alios, qui adhuc conquirebantur, *Joannes Vergara* deſignatus eſt, qui diligenter Latinos fecit octo de Phyſico auditu libros, tres de Anima: Metaphyſicos vero 14, qui Toleti in templi maximi Bibliotheca ſervantur. At cum Biblio-
pag. 114 rum editioni Ariſtotelica eſſet ſucceſſura, atque illa nondum abſoluta, *Ximenius* è vivis ſublatus ſit mortis præoccupantis injuria, quæ ſemper viris magnanimis periniqua & immatura accidit, præclari operis ingenti ſpe ſtudioſos homines fruſtravit.

De Typographeio Plantiniano ex *Ludov. Guicciardini* Belgio, de Antwerpia agentis.

Sed non minus quam omnia hactenus dicta ſpectatu & contemplatu jucundum ſimul & admirandum eſt amplum illud & celeberrimum Typographeion, quod ſeparatim

im ab ipſa taberna libraria propriis commo-
isque admodum cellis exſtruendum curavit
doctus ille & ingenioſus *Chriſtophorus Plantinus*
Architypographus Regius, opus revera di-
gnum quod memoretur, quia fortaſſe non
conſtat, viſam hucusque fuiſſe vel hodieque
in tota quam late patet Europa usquam videri
ullam rem huic operi parem, ubi nempe tot
prela, tot torcularia, tot & tam varii gene-
ris characteres, tot formulæ, totque alii ap-
paratus & inſtrumenta vel juſtum Theſaurum
pretio ſuo æquantia: tot denique viri præ-
ſtantes, & hisve talibus obeundis perquam
idonei lautis undecunque ſtipendiis condu-
cti, & occupati in corrigendis omnibus
prorſus (nullam enim excipio) tam literatis,
quam vulgaribus linguis, quæ inter Chriſtia-
nos quidem in uſu ſunt. Ita ut omnibus
computatis expendantur in hanc officinam e-
usque appendices duceni & plures floreni, id
eſt, ſupra centenos aureos noſtros in ſingu-
los dies. Rem profecto præclaram, ac non
ipſi duntaxat laudatiſſimo ſuo auctori, verum
& toti orbi utilem juxta ac perquam hone-
ſtam! diſtribuuntur ſiquidem hæc tam pul-
chra tamque emendata volumina innumera-
bili pene numero per univerſum orbem ter-
rarum. *Hactenus Guicciard.* Meminit hujus
etiam officinæ *Jac. Aug. Thuanus* Lib. I. de vita
ſua, ubi ſe, cum Antwerpiæ ageret, ad *Planti-
num* divertiſſe ſcribit, in cujus tunc ædibus,
li-

licet rebus accisis, ſeptemdecim adhuc prælis operæ ferbuerint (ad an. 1576.) Exiit autem, ut ſupra dictum eſt, ex hac officina Regiorum Bibliorum opus, cujus editionis hiſtoriam, non minus ac Complutenſem, quam retuli, memorabilem adjungo.

---

pag. 115 Hiſtoria impreſſionis Bibliorum Regiorum, factæ Antwerpiæ per *Plantinum*.

Chriſtophorus Plantinus Turonenſis, Typographus Antwerpianus omnium ſuæ artis, qui hactenus ubicunque terrarum vixerunt celeberrimus, præter infinita alia, quæ nitidiſſime & correctiſſime edidit, Regiorum Bibliorum impreſſione, cum alios dudum ſuperaſſet, ſeipſum denique viciſſe videri poteſt. Ad illorum autem excuſionem cum motu, ut apparet, proprio animum adjeciſſet, nec tamen privatos patrimonii ſui ſumtus tantæ rei ſufficere arbitraretur, per idoneos homines apud *Philippum II.* Hiſpaniarum regem obtinuit, ut is impenſas ſumtuoſi operis in ſe reciperet, & idoneum aliquem, qui impreſſioni præeſſet, ex Hiſpania mitteret. Is fuit *Benedictus Arias Montanus*, Theologus doctiſſimus & polyglottus, de quo poſtea dicendum eſt. Verba autem ipſius regis hac de re ſunt ex Epiſtola ad *ducem ALBANUM* Belgii eo tempore præfectum.

Quam-

Quamobrem cum à *Chriſtophoro Plantino* cive Antwerpienſi de arte Typographica, ut accepimus, bene merito, opus Complutenſi illi ſimile, aut illo etiam majus & elegantius parari intellexerimus, ejusque rei magnitudini hominis tum induſtriam, tum etiam diligentiam ſufficere poſſe cognoverimus: ad regiæ dignitatis, quam cœleſtis Majeſtatis beneficio obtinemus, præcipuas curas maxime pertinere exiſtimavimus, hac quoque in parte Chriſtianæ reip. non deeſſe. Re igitur cum Supremi noſtri & S. Inquiſitionis Conſilii Præſide, atque aliis compluribus viris, quorum erga Deum pietatem, & erga nos fidem & ſacrarum literarum inſignem peritiam jam diu cognitam perſpectamque habemus, communicata, & noſtro hoc conſilio non ſolum omnium ſuffragiis valde comprobato, verum etiam ſumme collaudato, Deo nos opus gratiſſimum, Chriſtianæ vero reip. utiliſſimum facturos exiſtimavimus, ſi ut præſtantiſſima illa Biblia linguarum diverſitate, characterum elegantia, ac omni denique ornatu & ſplendore illuſtrata in publicum prodirent, efficeremus, ac piis ejus viri conatibus noſtro auxilio & autoritate adeſſemus. Ut igitur conſilium hoc noſtrum ad eum quem optamus finem perducatur, ex eorum ſententia, qui à nobis ad hanc deliberationem adhibiti ſunt, *Bened. Ariæ Montano* Doctori Theologo ex aulicis

&

& ſacerdotibus noſtris, cujus linguarum fere omnium oportunam cognitionem & bonarum omnium artium ac diſciplinarum non vulgarem peritiam, atque adeo inſignem morum probitatem nobis abundanti exemplo atque tibi omnibus his hominibus noto perſpectam habemus, ejus negotii executionem commiſimus &c. literæ iſtæ regiæ an. 1568. 8. Kal. April. Madriti fuere datæ, quo eodem die etiam ipſi Plantino ſcripſit, die vero 18. Kal. Sept. Lovanienſi Academiæ *Montanum* & Biblicæ Impreſſionis negotium ſcriptis clementiſſime literis commendavit. Atque adeo eodem illo anno feliciter inchoatum eſt memorabile illud opus, fuitque primus ejus Tomus abſolutus Kal. Mart. anni ſequentis 1569. uti docet ipſius *Ariæ* ſubſcriptio & approbatio. Quintus autem & ultimus Tomus an. 1571. Kal. Febr. finem ſuum & perfectionem nactus eſt, ita ut triennii tempus totius operis integrationi impenſum ſit. Porro prædictus *Arias* in operis præf. in qua de divinæ Scripturæ dignitate, linguarum uſu & Catholici Regis (in excudendis hiſce Bibliis) conſilio agit, ſequentia inter alia refert: Igitur & à doctiſſimis & peritiſſimis viris, quales in Hiſpania quamplurimi & publicis Academiis, & ex ſacræ religionis Magiſtratibus cenſores & judices, atque adeo ex omni Eccleſiaſtico ordine miniſtri conſpiciuntur, ad tantam rem deliberandam adhibitis, communi

pag. 116

ii omnium ſententia confirmatum eſt, hu-
usmodi regis conſilium non tanquam utile
antum, ſed etiam veluti plane neceſſarium ac
ivinum comprobari, & omnium ſuffragiis
oſtulari, omniumque piorum ſtudio ut ex-
leretur orari oportere. Sed quod rex ipſe
bentiſſime ſuſceptum mature exequi atque
erficere inſtituit: præſertim vero cum eo-
um omnium, quæ ad eam rem parandam
: opportuna & etiam neceſſaria erant, ma-
nam copiam apud ſe eſſe intelligeret: ſeque
s viris, qui tanto huic operi & exordiendo,
xpoliendo & omnibus ſuis numeris & parti-
us abſolvendo præeſſe poſſent, qualis ipſe
ei literariæ amantiſſimus quamplures conti-
uo fovet, omnino non carere conſpiceret.
Tantum igitur Catholici Regis conſilio, ſtu-
io, autoritate atque benignitate præſtitum
ſt, ut operis hujus admiranda moles, maxi-
nis rerum difficultatibus ſuperatis extructa,
: ad publicum Catholicæ Eccleſiæ uſum æter-
umque Chriſtianæ veritatis monumentum
abilita & expoſita denique fuerit: cujus in-
pectionem nulli Chriſtianæ pietatis ſtudioſo
on gratiſſimam utiliſſimamque fore arbitra-
ıur: cum propter eximiam omnis generis
haracterum elegentiam, & propter egregi-
m optimi & celeberrimi typographi ope-
am, tum vero maxime propter ſummam in-
egræ & incorruptæ lectionis perfectionem,
uam propter aſſiduam doctiſſimorum & lin-
gua-

guarum omnium peritiſſimorum hominum diligentiam, variorum quoque & correctiſſimorum exemplarium, Romanorum videlicet, Venetorum, CPolitanorum & Germanorum collatio nobis præſtitit. Complu-
pag. 117 tenſibus vero potiſſimum hac in parte uſi ſumus, quæ quidem à celebratiſſimo ac pientiſſimo viro *Franc. Ximenio*, Toletano Archiepiſcopo, Hiſpaniarum præſide ſummo, S. R. E. Cardinal. magno ſtudio, incredibili ſumtu, inſigni diligentia, utiliſſimoque eventu edita quondam fuerant, & apud doctos homines magno in pretio habita. Quæ tamen quia propter miram eorum paucitatem & raritatem deſiderabantur, hoc in opere non modo inſtaurata, ſed multis etiam in partibus aucta, integrata, locupletata, magno etiam appoſitiſſimoque rerum & verborum apparatu exornata ſunt. Nam præter excellentem formarum chartæ & characterum præſtantiam integras etiam Chaldaicas in Vet. Teſtamento paraphraſes & Syriacæ in novos lectionis libros, eosdemque diligenti ſtudio & cenſura examinatos & commoda Latinarum interpretationum copia inſtructos opus hoc Complutenſibus Bibliis addit; & quod ad lectionis & ſententiarum diſtinctionem explicationemque plurimum confert, acutos omnes Hebraicosque apices (quos nunquam perire Chriſtus patietur) diligentiſſime obſervatos adjungit. Inſignem præterea rerum & ver-

borum ſupellectilem alias variis codicibus diſperſam hoc unum opus continet, quæ magis uſu percipi, quam oratione indicari poſſunt. His accedunt variarum in omnibus linguis lectionum propoſita exempla, quæ quidem quot & quantos lectoribus fructus allaturi ſint, nemo facile æſtimare poteſt. Sunt præterea integra Hebraica Biblia novumque Teſtamentum Græcum cum Latinis ad verbum interpretationibus, majori quam unquam antea diligentia & ſedulitate elaboratis; quæ præterquam quod ad ſententiarum cognoſcenda myſteria plurimum adjumenti afferunt, Latinum hominem Hebraicam & Græcam; Græcum vero & Hebraicum Latinum linguam ſine præceptore ac nullo pene negotio docere poſſunt. Addita præterea ſunt opportunis locis difficiliorum verborum Hebraicorum, Græcorum & Syriacorum themata, quas radices Hebræi dicunt. Poſtremum vero & utiliſſimum illud Volumen adjungitur, quod, quia multarum & ad familiares divini verbi explicationes commodiſſimarum rerum copioſam ac multiplicem ſuppeditat materiam, ſacrorum librorum apparatum inſcripſimus, quo in opere dictionaria, obſervationes, arcanorum ſermonum interpretationes multaque alia cognitu digniſſima continentur. Atque hæc quidem omnia magnæ ſacrarum literarum ſtudioſis utilitati, magnoque uſui Catholicæ

eccleſiæ futura, à *Philippo* Catholico rege curata, ejusque tum auctoritate & dignitate, tum liberalitate regia expedita, & inſigni rerum omnium diverſitate ac elegantia inſignita, ad optimum & feliciſſimum exitum divinæ providentiæ ſummo beneficio tandem perducta ſunt. Etenim tantum opus, quod
pag. 118 maximos ſumtus, inſignem artificum diligentiam, exemplarium opportunam copiam, operarum frequentiam aſſiduam, multorumque judiciorum ſententias ex variis Europæ partibus collectas exigebat, ſine præſenti Dei numine & auxilio effici & abſolvi non potuit; adeo ut ipſam tot rerum & perſonarum unanimem, perpetuam & indefeſſam facultatem non tam hominum opera & ſtudio comparatam, quam divinitus oblatam & conceſſam fuiſſe palam ſit fatendum; opusque ipſum argumento & re plane divinum eſt, ita etiam ut hoc modo atque hoc tempore hujus regis tanto ſtudio ederetur, ex divino conſilio profectum fuiſſe dubitandum minime ſit: quod quidem vel ex eo conſtat, quod *Pius V.* P. M. qui hodierno die Catholicæ Eccleſiæ pro Chriſto ſanctiſſime præeſt, ubi hoc præclariſſimum & utiliſſimum opus regis ſtudio & ſumtu Antwerpiæ inſtitutum inchoatumque intellexiſſet, miſſo à ſe ad *Albanum* ducem Belgii præfectum gratulationis & honoris cauſa in tantæ victoriæ ab eo reportatæ gratiam, legato præter alia in mandatis dederit,

rit, ut opus ipſum operisque promotores omnes fauſto & grato Sanctitatis ſuæ nomine, nutu, aſſenſu atque auſpiciis, benedictione etiam adjuncta proſequeretur: qua quidem re nulla alia ſub cœlo vel regi ipſi gratior, vel regiis hominibus in eo opere continuis laboribus augendo & expoliendo incendendis aut aptior, aut magis accommodata eſſe potuit &c. Idem deinde *Arias Montanus*, totius ditionis Superintendens, ſummusque nomine regio præfectus, in altera præf. in qua de totius operis uſu, dignitate & apparatu & ordine diſſerit, lectorem non tantum ad multilinguos ſacri eloquii codices hoſce invitat, ſed etiam omnes illos, qui vel præſentes, vel abſentes hanc editionem juverint & procurarint, ediſſerit, quæ omnia hic etiam legi digna judico. *Hac fere ſunt, Lector*, inquit, *quorum te admonitum volumus, ut apparatiſſimo atque ampliſſimo hoc opere, quod in totius Chriſtianæ reip. gratiam prodit, commodiſſime utaris. Neque enim de ejus utilitate nobis hoc loco pluribus propoſitum eſt dicere: quippe quod ejus præſtantiam ne eloquentiſſimus quidem orator, ut par eſt, copioſiſſima oratione conſequi poſſit. Sed quid in hac parte præſtitum ſit, ſi ei operam dabis, ex te ipſe vere cognoſces. Id enim bona omnium venia libere auſim affirmare, nullum unquam ex typographica arte tantum adeoque inſigne beneficium in Chriſtianam remp. fuiſſe collatum. Si enim operis ipſius magnitudinem, ſplendorem & dignitatem attente conſiderabis, lector,*

quid prius, aut etiam, quid magis admirari debeas, haud facile ſcias. Te enim tot idiomatum diverſitas, fideles ubique interpretationes, characterum præſtantia, tabularum elegantia, ac denique totus hic præſtantiſſimus apparatus ita oculos atque animum tenebit tuum, ut vere dicas, tanti hujus muneris Deo

pag.
119 *Opt. Max. cujus ope & auxilio inchoatum, ac denique non ſine manifeſto ac ſummo ejus favore & ſingulari beneficio ad optatiſſimum finem tandem aliquando perductum eſt, mox etiam doctiſſimis ac vigilantiſſimis viris, quorum opera & induſtria tibi, quale eſt, exhibetur, ingentes & nunquam intermorituras gratias eſſe habendas.*

Vos itaque architecti ponderum ac menſurarum periti arithmetici, Hebraicæ, Chaldææ, Græcæ, Syriacæ & Latinæ linguæ ſtudioſi, vos denique eruditiſſimi Theologi, quicquid in aureo ac plane divino hoc munere vobis exhibetur, id totum Philippi *regis potentiſſimi, ac de re literaria optime meriti, cujus mandato nos pro ejus erga literatos homines ſtudio ac amore huic tanto operi præfuimus, inſigni pietati, flagranti ſacrarum literarum deſiderio, magnificentiſſimis ſumtibus, ampliſſimæ munificentiæ, vereque principe homine dignæ liberalitati acceptum referte. Denique ne ſolum literatorum turba, quæ hodierna die extat, verum etiam poſteri tantorum laborum ac vigiliarum ingenio præſtantibus & eruditione perfecta hominibus, qui, quantum laboris & operæ in ſacratiſſimo hoc opere impenderint, & res ipſa docet, & Chriſtiana reſp. abunde cognoſcit, debitum honorem ac optimo jure debitas tanti beneficii gratias agant (nihil enim ma-*

majori dignum & commendatione & memoria & ſempiterna gloria in infinita poſteritate ab illis expectari poterat) eorum nomine & cognomine perpetuum laboris, operæ, ſtudii, diligentiæ, eruditionis, doctrinæ animique ad Chriſtianam remp. pro viribus juvandam, admodum propenſi clarum & illuſtre teſtimonium hoc loco adſcribi curavimus.

Itaque ne quamplurimos Hiſpanos, Italos & Gallos, qui nos ſua ope & auxilio plurimum juverunt, hoc loco referamus: eos tantum recenſebimus, qui ab ipſo operis initio ad finem usque, tum in eo parando, ſcribendo, vertendo, adornando, immutando aut corrigendo multum laboris, operæ ac diligentiæ adhibuerunt. Ex quorum numero Chriſtoph. Plantini, *viri de Typographica arte, qua cæteræ omnes illuſtrantur & vivunt, optime meriti ſummam ingenii dexteritatem, admirabilem prudentiam, ſedulam operam, infinitos labores, ac denique omnibus in rebus* [illegible]*nem diligentiam nemo ſatis admirari, ac dignis laudibus extollere poteſt: nec eſt, Lector, quod pluribus hac de re tecum agam, res enim per ſe ipſa loquitur. Non enim ſolum infinita tum veterum, tum etiam recentiorum in omni artium & ſcientiarum genere volumina, quæ ab ejus prelo in totius Chriſtianæ reip. gratiam continuo prodeunt, quam mirifice is rem literariam augeat, amplificet & exornet, literis omnibus fidem faciunt: verum etiam præſtantiſſimus hic SS. Theologiæ & antiquiſſimarum Linguarum Theſaurus, quonam ille ſua induſtria & labore in adjuvanda republ. ſit animo, & hujus & futuri ſæculi hominibus luculentiſſimum erit teſtimonium.* pag. 120

Maximam vero partem eorum, quæ hic diligenter correcta, exornata, perpolita & elaborata ſunt, Franc. Raphelengi, *quem ſibi generum* Plantinus *adſcivit, ſummæ induſtriæ, incredibili diligentiæ continuæ ſedulitati, perſpicaci ingenio & præſtanti judicio acceptam referre debes; te enim, lector, judicem appello, ut ex operis ipſius magnitudine, præſtantia ac dignitate tute æſtimes, quot & quales fuerint hujus viri labores, & quam inſignis antiquarum linguarum peritia, qua meo quidem judicio nemini ſuo jure cedit. Ampliſſimus enim hic ſcientiarum & linguarum Theſaurus ſe hujus viri ope & induſtria ita, ut vides, correctiſſimum in lucem prodiiſſe, ſua raritate & excellentia aperte teſtatur.*

Guidonem Fabricium, *cujus ſupra meminimus, tum genere, tum ob præclaras animi dotes vere nobilem, atque inter præclariſſimos Galliæ Poëtas non immerito commemorandum, Catholicæ Eccleſiæ ac religionis Chriſtianæ ſtudioſiſſimum, Hebraici idiomatis peritiſſimum, atque adeo Syriacæ linguæ inſigni cognitione ornatum (quod quidem vel ex ipſa teſtamenti novi Syriaci latina interpretatione aperte cognoſci poteſt) non eſt quod meis verbis hoc loco commendem: ejus quippe inſignis eruditio & opera, qua nos in hoc opere mirifice juvit, ipſa per ſe ſatis prædicant, à ſtudioſis omnibus huic viro plurimum deberi.*

Nicolaum Fabricium Guidonis *fratrem in antiquis, ac potiſſimum in Hebraica lingua non infeliciter verſatum, qui ſua diligentia & continuis laboribus in hoc opere transſcribendo, interpretando & corrigendo inter cæteros nobis etiam adjumento fuit, huic catalogo merito inſerendum duximus.*

Iu-

Inprimis autem ſacrarum literarum ſtudioſi Auguſtino Hunnæo & Cornelio Goudano, *duobus Lovanienſis Gymnaſii luminibus, ſacræ Theologiæ Doctoribus & publicis Profeſſoribus, ac toti rei literariæ addictiſſimis ingentes habeant gratias: His enim propter inſignem eruditionem & ſacrarum linguarum non vulgarem cognitionem optimi regis mandato hoc opus evolvendum ac diligenter examinandum a Lovanienſi Academia commiſſum eſt. Qui quidem, quo ſunt felici ingenio & maturo, & ad graviſſimas quasque res apto judicio (adhibito ad eam rem* Joanne Harlemio, *ſacræ Theologiæ Licentiato, in omni linguarum genere exercitatiſſimo, S. Scripturæ & Hebr. linguæ apud Lovanienſes in Soc. Jeſu Profeſſore) ſuo* pag. 121 *munere, ut à tantis viris exſpectari poterat, cum ſumma laude perfuncti ſunt: atque hac quidem in parte ipſorum decretum, pro ea, quam obtinet, auctoritate interpoſitum eſt.*

De me autem, ac de meo labore & induſtria (quantulacunque ea eſt) nihil profiteor. Hoc tamen unum non reticebo: me ſcil. continuo immortales Deo gratias agere, quod decem idiomatum cognitionem pro ſua clementia atque benignitate mihi impertitus ſit. Quorum idiomatum gratia (cum ſapientiſſimo & potentiſſimo Regi noſtro, ejusque à conſilio ampliſſimis viris ingratus non ſim) dum plerique graviſſimi ac doctiſſimi viri in Hiſpania publicis muneribus pro ſua quisque doctrina & ſapientia funguntur; mihi in hac mea peregrinatione tantum munus demandatum eſt. In quo quidem, qua ratione ſim verſatus, aliorum eſto judicium.

At ne erga eos, qui in transmittendis ad nos correctiſſimis exemplaribus, aut etiam nobis ſuo conſilio, ope & induſtria in hoc opere adfuerunt, ingrati animi vitio laborare videamur: atque ut tuo, lector, deſiderio hac etiam in parte abunde ſatisfaciamus, nomina praeſtantiſſimorum quorundam virorum, qui egregiam operam nobiſcum conſumpſerunt, & quibus non parum debent ſacrarum literarum ſtudioſi, hoc loco caeteris adjecimus. Inter quos Cardinali Spinoſæ, *regii in Hiſpaniis ſummi conſilii & ſanctæ Inquiſitionis Præſidi ampliſſimo, non parvæ ſunt habendæ gratiæ: ejus enim conſilio & favore, convocatis etiam ad eam rem præſtantiſſimis viris Regiqne à conſiliis Rex noſter optimus & ſapientiſſimus præſtantiſſima hæc Biblia inchoari & ad finem perduci voluit.*

Complutenſi Academiæ multum debent literati homines: Illa enim, duobus & quadraginta Theologiæ Doctoribus undique collectis, ſuo ſuffragio regis inſtitutum velut ſanctiſſimum comprobavit.

Nec vero Granvellanus *Cardinalis ampliſſimus hoc loco nobis defuit: pro eo enim, quo erga rem literariam, ac potiſſimum Sacroſanctæ Theologiæ ſtudia eſt propenſo animo, Bibliorum Græcorum exemplaria, ſuis impenſis ad Vaticanorum fidem deſcripta ac diligentiſſime collata ad nos opportune transmiſit.*

Nec poſſum, Lector, Sirleti *etiam Cardinalis operam, induſtriam ac doctrinam prope ſingularem tibi non vehementer commendare. Is enim præter graviſſimas occupationes, quibus ampliſſimus & ſacratiſſimus Cardinalium ordo diſtineri ſolet, animum ad ſacrarum literarum ſtudia ita convertit, ut jam Theo-*

Theologorum labor in perquirendis ſacrorum volumi- num variis lectionibus magna ex parte ſit ſublevatus: tanta enim induſtria & judicio eas collegit, & quas pag. 122 *ſequi, & quas rejicere oporteat, ita docte admonuit, ut merito tanti beneficii immortales gratias amplisſi- mo huic viro habere debeas.*

Joannes Regla *feliciſſimæ memoriæ* Caroli V. *Cæſaris invictisſimi Confeſſor (quem vocant) inſtituti Hieronymiani apud Hiſpanos ſuam hac etiam in parte præſtitit operam.*

Petrus Serranus, *Cordubenſis, in Complutenſi Aca- demia Theologiæ Doctor,* F. Ludov. Strada, *Theolo- gus Abulenſis,* Ambroſius Morus, *Cordubenſis, o- mni diſciplinarum genere ornatus, &* Gabr. Zayas, *regiorum (quas vocant) ſtatuum à ſecretis ſuis votis & diligenti procuratione, ut hoc opus, quale eſt, in lucem prodiret, pro viribus effecerunt.*

Ab Andr. Maſio, *viro à Conſiliis, & ſecretis Ducis Cliviæ, plerisque valde doctis annotationibus, & Chal- daica paraphraſi in priores Prophetas, Pſalmos, Eccle- ſiaſten & Ruth, ope Hiſpani exemplaris, à ſe Romæ in- venti, &, quod maximum eſt, Dictionario Syriaco cum ejusdem idiomatis doctisſima Grammatica aucti ſumus, ſummam certe commendationem præſtantis- ſimus & antiquarum linguarum peritisſimus hic vir apud omnes ſtudioſos meretur.*

Eſt etiam nobis à Clemente Anglo, *Philoſophiæ & Medic. Doctore, qui in hiſce regionibus propter Chriſtianam religionem exulat, exhibitum Pentateu- chi græci ex* Thomæ Mori *Bibliotheca elegantisſi- mum exemplar.*

His autem omnibus addo Guiliel. Canterum, *virum præter generis nobilitatem, & rei familiaris amplitudinem in Græcis & Latinis literis feliciter verſatum, reique publicæ ſtudioſiſſimum, atque adeo de hoc opere omni ex parte bene meritum.*

Detulimus & nos ex Complutenſi Bibliotheca poſteriorum Prophetarum paraphraſin Latinam ex Chaldaica factam: atque adeo ex noſtra antiquiſſimum exemplar poſteriorum Prophetarum Hebraice & Chaldaice ſcriptum.

Chriſtoph. Plantinus *habuit penes ſe Complutenſia Bibliorum exemplaria excuſa. Præterea Veneta, Hebraica, Chaldaica & Græca, & Germanica Hebræa, & alia ſuis typis alias impreſſa; deinde Græca omnia, quæ quidem in Galliis & Germania extant celeberrima.*

Daniel Bombergus, *pius & doctus vir, & partim tum nominis, tum ingenii hæres, Novi Teſtam. antiquiſſimum exemplar Syriacum Colonia Agrippina ad nos attulit, quod quidem magno nobis fuit uſui & commodo. Id enim contulimus cum iis noſtris, quæ* Ferdi-
pag. nandi *optimi ac piiſſimi Imperatoris beneficio paucos*
123 *ante annos cum Latina eccleſia communicata fuerant.*

Itaque jam ex te ipſo, Lector, facile potes conjicere, quale & quantum munus tibi offeratur, cum ad id parandum tot & tam inſignium virorum induſtria & ſingularis, qua prædicti ſunt, doctrina acceſſerint &c. Scripſit autem illa *Arias* an. 1571. 10. Kal. Sextilis.

Cæterum ipſum opus hoc Biblicum Quinquelingue quod attinet, diſtinguitur id in Tomos

mos quinque, quibus deinde apparatus Biblicus tribus Tomis accedit.

Hactenus relata in principio primi Regiorum Bibliorum Tomi leguntur. Dolendum autem fuit, magnam partem hujus primariæ editionis Biblicæ exemplarium, dum in Hiſpaniam vehuntur, abſorpta à tempeſtatum vehementia navi, in aquis periiſſe.

De Plantino & ejus Antwerpienſi Officina addo etiam, relato jam *Guicciardino*, *Carolum Scribanium*.in Antwerpia, titulo: Ars typographica, p. 43. ita ſcribentem.

Hanc vitam à Plantiniano prelo quanti acceperunt? perierant æternæ inſculpti oblivioni; aut tanquam anima nunquam conlata, aut tanquam univerſim erepta, jacebant proſtrati in perenni quodam ignaveſcentes ſopore; ni ab hoc afflatore nova redanimatione rediiſſent in vitam. Scio in omni prope gente floruiſſe in hac arte nobiles; novi è Latio Manutios, *è Germania* Frobenios, *è Gallia* Stephanos. *At vos unius* Plantini *nomine omnium tenebraſtis nomina. Si ſidera illi Regnis ſuis, ſol veſter fuit; non urbi huic, non Belgio, ſed orbi, qua patet. Et ut omnia hujus magna, nihil majus fuit Bibliis regiis, quæ quicunque è Latio, Græcia, Palæſtina, Chaldæa, Syria intuebitur, non exclamet, viciſti: Octavum orbi miraculum hic eſt? & non tanti machinatorem operis, alte ſublatum, per quicquid eſt orbis ſicco devehant pede viridique*

- - advelent victricia tempora lauro,

quot-

quotquot nobiliſſimæ hujus & æternaturæ artis cultores, Regna & Imperia fovent?

---

pag. 124 Placet etiam *Chriſtoph. Mylæi* locum adſcribere è librorum ejus doctiſſimorum vereque aureorum, de univerſali rerum hiſtoria ſcribenda, ſecundo. (pag. 93. ſq. Baſil. 1551. fol.) Is enim non tantum œconomiam & commoditates Typographici artificii eleganter explicat, ſed etiam contra ac ab aliis factum, qui inter Mechanicas illi principatum concedunt, inter liberales artes recipi dignum cenſet.

Habuere olim librarios diverſi generis, qui ingeniorum monumenta ſcite & venuſte exarabant: horum profeſſio maxima ex parte hodie relicta, introducto novo & laudabili, ad omnem Scripturæ celeritatem, ſuperioris memoriæ invento. Typographiæ nomen ei arti dedimus, qua ipſa plumbeis characteribus pro literarum atque notarum numero ingenioſe fuſis, & in cellulas ſui cujusque generis aptiſſime diſtinctis, ad eandem, qua ſcribimus, rationem typos expedite ſeligunt, componunt invicem, quaſique colligant, ut paginæ totæ æqualibus inter ſe verſibus compleantur. Has marginibus ferreis arcte, ne dilabi poſſint, concludunt & diligenter emendant. Poſt atramento, quo hæreat, parato, duabus ſemipilis mollibus ad convenientem reſperſionem utentes prælo ſubjiciunt ac fortiter comprimunt. Itaque juſto paginarum numero expreſſo, iidem typi diſſolvuntur, ac in ſuas cellulas reponuntur, ut reliquis totius in-

inſtituti operis partibus effingendis, rurſus atque iterum, pro verborum ſerie coagmentari poſſint. Repetitis inde frequenter utraque ex parte ejusmodi, quas vocant, formis, ſcriptores diverſarum linguarum, perinde ac ſigillo ceræ impreſſo, quodam numeroſo partu in multa exemplaria celerrime tranſcribuntur: quorum ut eſt commoditas, venuſtas & elegantia major, ita, laborioſæ & longæ Scripturæ ratione habita, precium longe minimum. Nam ſcriptores unius libri pluris olim venire ſolebant, quam hodie tota prope Bibliotheca: ut privatus libris non minus abundanter ſeſe poſſit inſtruere, quam tum maximis ſumtibus Respublicæ & principes viri comparare potuiſſent. Effectum etiam illud eſt hac induſtria, ut ſtudioſi homines in omni genere Scriptorum maximos progreſſus habeant: quandoquidem omnia, quæ oppreſſa diutiſſime latuerant, in lucem ad communem uſum jam proferuntur: ut ſemel editi libri non perinde posſint deinceps oblivione poſteritatis extingui. Digna profecto ars, quæ de juſtis cauſis, ſicut olim Pictura, propter maximum ſtudiorum uſum inter diſciplinas liberales adnumerari debeat.

De Officina Colonienſi Hieratina.

Notiſſimum eſt inter celebriores typographos *Ant. Hierati* nomen, is, ducta *Joannis Gymnici* heri ſui vidua, Typographicum negotium induſtrie, laborioſe exercuit Coloniæ Agrippinæ, ubi dignitate Senatoria & vitæ integritate conſpicuus vixit. Hujus offici- *Pag. 125*

ficina,etſi Plantinianæ paucisque aliis dignitate, magnificentia & fama fortaſſis inferior ſit, operum tamen & ingentium ab illo excuſorum Voluminum multitudine, licet in aliquibus *Joannem Gymnicum* privignum ſuum ſocium admiſerit, non dubitem illam prædictæ & quibuscunque aliis opponere: ac præterea perſuaſum mihi eſt, lectori non ingratum fore, ſi præcipuos, quibus rem literariam auxit & inſtruxit, libros hoc quoque in loco breviter indicem. Præſtitum hoc eſt à filiis ejus in ingreſſu magni Theatri Beierlingiani, quod octo Tomis ab hoc ipſo imprimi cœptum, à natis autem feliciter abſolutum eſt. Ut fatear, quod ſentio, ego quidem hactenus, licet harum rerum non incurioſus, non memini ſimile quid de quoquam comperiſſe. Et auget hujus rei miraculum, quod intra annos non admodum multos varia illa diverſorum auctorum opera, quæ maximam partem mox audies, reliquam alibi, ubi dixi, invenies, & numero multiplicia & mole ingentia feliciter impreſſerit. Sunt autem ſequentia:

S. *Ambroſii*, S. *Auguſtini*, S. *Athanaſii*, S. *Baſilii* M. S. *Bernardi.*

S. *Cypriani*, S. *Epiphanii*, S. *Gregorii Thaumaturgi*, S. *Gregorii Nazianzeni*, S. *Gregorii Nyſſeni*, S. *Hieronymi*, S. *Hilarii*, S. *Hug. de S. Victore.*

S. *Theodoreti Cyrenſis*, S. *Iſidori Hiſpalenſis* ac *Tertulliani* Opera omnia.

Al-

Alphonſi Toſtati Epiſcopi Abulenſis opera, Tomis 12. cum Indice.
Alphonſi Salmeronis Soc. Jeſu Opera in Novum Teſtam. tom. 16.
Benedictus Pererius Soc. Jeſu in Geneſin & Danielem &c. tom. 5.
Jo. Lorini Soc. Jeſ. in Levit. Numeros, Pſalmos & Acta Apoſt. tom. 4.
Venerabilis *Bedæ* tom. 8.
S. *Bonaventuræ* tom. 7.
Rabani Mauri tom. 6.
Tomi omnium Conciliorum Græce aut Lat. editorum tom. 4.
Joannis Azorii Soc. Jeſu Inſtitutiones Morales, tom. 3.
Concluſiones Cardinalis *Tuſci* tom. 8.
Annales Cardinalis *Baronii*, tom. 12.
Jac. Saliani Annales, tom. 6.
Hiſtoria Soc. Jeſu, tom. 2.
Controverſiæ Cardinalis *Bellarmini*, tom. 4.
Chriſtoph. Clavii Opera, tom. 5.
Bibliotheca demum Patrum, tomis quindecim.

Atque hæc omnia in Folio, ut vocant, impreſſa ſunt, ac pleraque, quæ mole recenſitis inferiora minus admirationis habitura videntur, ſciens præterii.

AE-

AETERNITATI SACRVM.
QVOD TERRAE TEVTONICAE ET APOLLINEI REGNI DECORA
IOANNES FAVSTVS MOGVNTINVS,
JOANNES GVTENBERGIVS ARGENTINAS,
PETRVS OPILIO SIVE SCHAEFERVS GERNSHEIMENSIS,
VIRI INSIGNES, MEMORABILES, INCOMPARABILES,
REIP. LITERARIAE ILLVSTRANDAE, PROPAGANDAE, CONSERVANDAE
NATI DIVINITVSQVE DATI TRIVMVIRI
SEMPITERNAM AD OMNEM POSTERITATEM GLORIAM PROMERITI,
ARTEM TYPOGRAPHICAM,
QVA NON ALIA SVB SOLE MELIOR, VTILIOR, DIGNIOR, HONORATIOR,
PRIMITVS INVENERINT, PROMOVERINT, AVXERINT, EXCOLVERINT, PROPAGARINT, DILATARINT,
ORBEM CHRISTIANVM EATENVS INCONSPECTA ET INSPERATA LIBRORVM SVPELLECTILE
IMO VERO INAESTIMABILIBVS DIVINIORIS INVENTI THESAVRIS
MVSARVM ALVMNOS STVDIISQVE DEDITOS

SVA

SVA AC DISCIPVLORVM SVCCESSORVMQVE SVORVM OPERA DITAVERINT, BEATOSQVE, SI VTI NORINT, FECERINT:

SENATVS POPVLVSQVE LITERATORVM
AC TOTA GERMANICI NOMINIS VNIVERSITAS
IMMORTALIBVS PROTODAEDALIS,
QVI IPSIMET ARTE, ET LABORIOSA INDVSTRIA SVA
AERE PERENNIVS ET INDEMOLIBILE MONVMENTVM SIBI EREXERVNT,
IN GRATITVDINIS ET PROMERITAE LAVDIS TESTIMONIVM
DIVIS HOMINIBVSQVE FAVENTIBVS ET APPLAVDENTIBVS
ORBE TOTO VOLENTE, ADMIRANTE, OBSTVPESCENTE
DONEC SPLENDIDIVS DIGNIVSQVE
PVBLICO NOMINE AC SVMPTV ERIGATVR
HOC QVALECVNQVE μνημεῖον A PRIVATO HOMINE PONI
PERMISERVNT ET APPROBARVNT.

Chronographicum
ANNVM, LOCVM ET INVENTOREM
ARTIS TYPOGRAPHICAE
continens,
Anno 1635 ante hac impreſſum.

VetVs et CLara
MogVntIa
InVenIt
CharaCteres
fVsILes,
aVtore
JOANNE { GVTENBERGIO. *
FAVSTO.

FINIS.

* Additiunculæ ſuis quæque locis inſerendæ, (quæ in altero hujus libri exemplo ſupra memorato non extant) in notis ſtellula indicatæ reperiuntur.

IN-

INDEX RERUM.

A.

Aedituus conſularis Harlemenſis, 51
Aereorum typorum inventio, 74. 80
Aerearum tabularum in typographia uſus, 102
Aereas tabulas incidendi artem quis invenerit? 103
Aldina officina, 91
Alphonſo Neapolitano regi an nota Typographia? 84
Angeli Rocchæ de Typographiæ abuſu querela, 105. 106
Annus propalatæ Typographiæ, 14. 62. 78. 81
Andr. Schotti teſtimonium de Officina Wecheliana, 87
Argentinam qua occaſione Typographia devenerit? 77. 78
Argentinenſes Typographi, 85
Argentinenſes an invenerint Typographiam? 3. 70
Argumenta Moguntinorum contra Harlemenſes, 45
Atramenti impreſſorii inventio, 74. 80
Auguſta Vindelicorum an typographiam invenerit? 70. 71
Auguſtana primæva officina typographica, 88
S. Auguſtini opera quis primus impreſſerit? 85

B.

Baſileenſes typographi, 85
Batavia Hadr. Junii quando edita? 5
Biblia Latina cum gloſſa, ab Adolpho Ruſchio excuſa, 85
Biblia Germanica antiqua manuſcr. Auguſtana, 88
Biblia Germanica, ubi & à quibus antiquitus excuſa, 88

Bibliotheca Aldi jun. 9[illegible]
Bibliopolia à quo tempore eſſe cœperint, 10[illegible]
Bombardæ à Germanis inventæ, 1[illegible]
Busſlidianum trilingue Collegium, 9[illegible]

C.

Calcographiæ Encomium Jo. Ant. Bergellani, 25. 9[illegible]
Carneadica eloquentia veritati minime neceſſaria, 5[illegible]
Carolus V. Imp. Petri Apiani in Mathematicis diſci-pulus, [illegible]
Cathaitani an typographiæ inventores? 3. 4. 2[illegible]
Catalogi librorum ſemeſtres Nundinarum Francofurtenſ. 155
Catalogi Officinarum, 55
Chinenſes an invenerint typographiam? 2. 3. 4. 14. 19. 2[illegible]
Chinenſis impreſſoria typographiæ affinis, 5[illegible]
Chronicon Colonienſe non eſſe Moguntinis contra-rium, 58. [illegible]
Colonienſes officinæ & typographi, [illegible]
Coloniam quis typographiam primus detulerit? 38. [illegible]
Complutenſium Bibliorum editio, 89. 99. 11[illegible]
Conciliorum decreta de officio typographorum, 10[illegible]
Conradus Celtes, primus è Germanis coronatus poëta, 1[illegible]
Controverſiæ typographicæ conciliatio Bertiana, 3[illegible] 59. eadem ab Alſtedio tentata, 40. à Serario 46 à Boxhornio, 56. à Jo. Iſ. Pontano, [illegible]
Correctores aliquot celebriores, 96. 9[illegible]
Cornelius Bibliopegus, 30. [illegible]

D.

Daventrienſis vetus typographus, 88. 89

Dia-

Dialogus Jo. Sureni de typographia Harlemi inventa, 50
Diſcordia inter Harlemicæ cauſæ propugnatores, 60
Diverſitas opinionum de anno & tempore inventæ typographiæ, unde originem habeat? 82
E.
Emblemata diverſorum typographorum, 104
Epiſtolæ Philologicæ Goldaſti, 105
Eraſmi ad Schurerium typographum epiſtola, 85
Eslingenſis typographus, 88
F.
Fagini cortices ad rem typographicam inepti, 51
Fauſtus an Gutenbergius typographiam invenerit? 73. 74 &c.
Fauſti cum Gutenbergio lis, 76
ejusdem in cauſa triumphus, ibid.
Francofurtenſ. Typographi, 68
Francofurtenſis mercatus librarius, 86. 87
Francofurtum Europæ umbilicus & centrum, 87
Florentinus typographus, 84
G.
Gallæci chartacearum officinarum Baſileæ propagatores, 31
Galli an invenerint typographiam? 3. 17
Germani æris tractandi peritiſſimi, 10
Germanis ſtudioſi debent ob inventam typographiam, 10. 14. 19. 21
Germania olim inculta, hodie ſtudiis florentiſſima, 13
Germani negligentiores in perpoliendis inventis ſuis 21

Germani olim librorum hoſtes, 86
Hodie illis omnia replent, ibid.
Græci libri à quibus ubi primitus impreſſi? 91
Græcæ linguæ theſaurus Henr. Stephani, 92
Gutenbergius quatenus Typographiæ inventor habendus? 77. 80
Globi Geographici & Aſtronom. 103

H.

Hadriani Iunii ætas, 5. omnium primus, qui typographiam Harlemi inventam eſſe ſcripſerit, 5. 48
Harlemum olim Hollandicarum urbium ampliſſima, 31. 32
Harlemenſes an typographiam invenerint? 3. 5. 28 & ſeq.
Harlemenſes à Moguntinis Typographiam doctos eſſe, 62
- - An typis ſingularibus unquam antea uſi? 89
Harlemenſibus integri ſeculi præſcriptionem obſtare, 64
Harlemenſes viri docti ſcriptis clari, 50
Hartmanni Schedelii Chronicon à Koburgero impreſſum, 87
Hebraicis typis quis princeps uſus? 91
Hollandici Donati, 59
Hollandici Theatri refutatio, 58
Hollandi oeconomices peritiſſimi, 53

I.

Ingratitudo Harlemenſium contra Fauſtum typorum inventorem, 64. 65
Inſcriptio Moguntiæ Gutenbergio poſita, 66

Inſcriptio-

Inſcriptiones ſive clauſulæ antiquiſſimarum Moguntinarum editionum, 67. 68
Joannis Fauſti laus, ejus commentitium & fabuloſum plagium, 29. 53. 54
Joannis Gerſonis liber de laude ſcriptorum, 109
Joannes Gutenbergius Typographiæ ſecundum communem opinionem inventor, p. 7 & paſſim.
Joannes Leunclavius Weſtphalus in Græcis doctiſſimus, 92. Ejus cum Henr. Stephano ſimultas, 92
Jo. Regiomontanus an typographiæ inventor? 75
Joannis Scapulæ impoſtura & perfidia, 92
Italicis literis (curſivas vocant) quis typographorum primus uſus ſit? 105

L.

Latinæ Linguæ Theſaurus Roberti Stephani, 92
Laurentius Joannis ſive Coſterus typographiam juxta Harlemenſem venditationem & errorem invenit. An mortuus fuerit arte necdum perfecta? 55
Lemus fabuloſus Harlemi conditor, 49
Libri qui omnium primi impreſſi? 90
Lignei typi omnium primi, 80
Lis inter Gutenbergium & Fauſtum, 76
Lipſianæ leges de Criticis, 108
Locus inventionis Typographicæ, 70
Losdunenſes pelves, 53
Lovanienſes Typographi primi, 89
Lubecenſis Typographia, 88
Lugdunenſes Typographi, 90
Lutherum non eſſe primum, qui Biblia Germanica verterit & ediderit, 88

M.

M. Ant. Sabellici ætas, 1[illegible]
Manuſcripti libri Themiſtanei, 21
Mariani Victorii error, 75
Matrices typorum à quo inventæ? 78.8[illegible]
Mariangelum Accurſium non eſſe Moguntinis contrarium, 58. 59
Mechanicarum artium præcipua calcographia, 13. 40
Mexicani ſive Themiſtiani an typographiam invenerint? 21
Mich. Rogerius, Soc. Jeſu, Chinæ inquilinus, 2
Miniatura primævis typographis familiaris, 10[illegible]
Moguntini inventores typographiæ, 3.7. & paſſ[illegible]
Monaſterienſis vetus Typographus, 88. 89. an typographiam invenerit? 7[illegible]

N.

Neapolim quando & per quem typographia devenerit? 8[illegible]
Nicolaus V. Papa, an Typographorum Mæcenas? [illegible]
Nicolaus Galius Ludimagiſter, [illegible]
Nicolaus Jenſon, Germanus, Gallus, an Danus fuer[illegible]? 12. 74. 8[illegible]
Nicolai Perotti, Sipontini Præſulis, Epiſtola & querela de abuſu typographiæ, 17. 1[illegible]
Nicolai Serarii, Soc. Jeſu, patria & domicilium, 5[illegible]
Norimbergæ quis præcipue typographorum floruerit? 8[illegible]

O.

Oenophora è typis commentitiis Harlemenſibus conflata, 29. 5[illegible]

On-

Originibus rerum & populorum ſubinde fabuloſa quædam commixta eſſe, 5.48

P.

Papienſem Cardinalem non meminiſſe typographiæ, 84
Pariſienſes antiquiores typographi, 89
Patriæ cauſa an mentiri liceat? 51.58
Patrum veterum ſcripta ubi primum impreſſa? 100
Pauli Jovii de Germanis magnificum elogium, 19
Paulus Langius, Trithemii diſcipulus, 15
Petrus Aquilanus dictus Scotellus Spiræ impreſſus, 88
Petrus Opmeerus ubi vixerit & obierit? 41
Fauſtum facit typograph. inventorem, 41.50
Petrus Schœffer, inventor matricum & fuſilium typorum, 74.78.80
Idem atramentum typographicum reperit, 74
Pium II. non meminiſſe in Commentariis ſuis typographiæ, 84
Plantiniana officina, 95.101.114
Plinii hiſtoria naturalis, à Nic. Jenſon excuſa, 41
Privatorum typographi, 97
Privilegia de non recudendo, 104
Pſalterium Polyglotton Auguſtini Juſtiniani, 99
Pſalterium Latinum quintuplex Fabri Stapulenſis, 90

Ptolemæi Geographiæ editio primæva, 88

Q.

Quirinus Taleſius, Conſul Harlemenſis, 30. 57

R.

Rabbinicum teſtimonium Boxhornii exploditur, 72
Rationale divinorum officiorum Duranti Moguntiæ a. 1459. impreſſum, 67
Regiorum Bibliorum impreſſio, 94. 99. 115
Richardi de Burii, Epiſcopi Dunelmenſis, liber de amore librorum, 109
Romam quando & per quos typographia delata? 83. 84
Rudolphi Langii Poëmata, 89
Ruſſenburgi an typographia ſit inventa? 17. 70

S.

Saturnus an invenerit Typographiam? 2. 4. 9
Sebaſtiani Brant ætas, 11
Sebaſt. Munſterus ubi natus ſit et vixerit? 56
Senes à Junio teſtes producti examinantur, 57
Societas inter Fauſtum & Gutenbergium inita, 76
Societatum Typographicarum antiquitas, 86
Speculum ſalutis, liber Harlemi, ut volunt, impreſſus, 29. 52. 60. 71
Spirenſis tygographus, 88
Stannei typi, 44. 80

Sta-

Status controverſiæ in typographica lite, 62
Summa hiſtorialis S. Antonini à Koburgero impreſſa, 87
Summa Theologica S. Antonini à quibus impreſſa? 86

T.

Tabulas inciſas non eſſe vere Typographiam, 4
Tempus inventionis typographicæ, 71.72
Theodoricus Greſemund an typographiæ inventor? 75
Themiſtanei an invenerint Typographiam? 3.4.21
Tractatus Tractatuum Juris, 99
Turcis Typographia interdicta, 20.21.107
Typographia artibus liberalibus accerſenda, 124
Divinum donum eſt, 10.13.14.15.17
Maximam præſtat ſtudentibus commoditatem, 109
Typographia ſcriptorum veterum Palingeneſia, 13 14.15
An per Septentrionem ex oriente ad Germanos delata? 19.43
Typographicæ artis tenuia principia fuerunt, 44
Typographiæ abuſus, 106
Defenſio, 106.107
Typographiæ hodiernæ politio et venuſtas, 101 & ſeq.
Typographiæ Encomium Eraſmicum, 109
Typi antiquiſſimi, qui Moguntiæ extiterunt, 65
Typi ex orichalco, 44.80
Typos fuſiles quis invenerit? 74.78

Ty-

Typorum varietas & genera diverſa, 105
Typis ſuis oppugnari & infamari Fauſtum iniquiſſimum eſſe, 64.65

V.

Vaticana Pontificia typographia, 98
Veneti Typi, 8
Venetias quis primus typographiæ artem detulerit, 75.8
Vincentii Bellovacenſis Specula ab Antonio Koburgero impreſſa, 87
Vlmenſes Typographi, 88

W.

Wecheliana officina, 89
Wimphelingii de Gutenbergio error unde? 77.8

FINIS.

MAR-

MARCI ZVERII BOXHORNII
DE
TYPOGRAPHICÆ ARTIS INVENTIONE ET INVENTORIBVS DISSERTATIO.

LVGDVNI BATAVORVM,
Ex Officina HIERONYMI de VOGEL,

CIↃ IↃ CXL,

AM-

p.3 AMPLISSIMO VIRO,

GVILIELMO GOESIO,

I. C.

Reipubl. Lugdunenſis Batavæ Senatori digniſſimo,

MARCVS ZVERIVS BOXHORNIVS

S. P. D.

Quam mihi à contentione omni averſus animus, tam ſtudioſus veritatis eſt, Vir ampliſſime. In quam, cum nec defuerint unquam, nec jam deſint, qui invehantur, ab iis ſemper diſſentiendum mihi exiſtimavi. Non ſane alium in finem, quam
p.4 ut cæteris exprimerem merito mihi perſuaſæ & ſatis aſſertæ veritatis confeſſionem. Quod à candidis ac cordatis facillime obtinetur. At ita animati ſunt hominum plerique, illi imprimis, quorum in eruendis rebus abſtruſis & à memoria noſtra longiſſime remotis curæ occupantur, ut prava ſemel opinione imbuti, plus in contumacia laudis ponant, quam confeſſione veritatis. Illa autem confirmatam, cum nihil in ratione aut fide dignorum hominum auctoritate habeant præſidii, ne ni-

nihil agere aut temere falſa amplexi videantur, ad cavillas & illiberales jocos, ſæpe etiam contumelias & convitia dilabuntur. Peſtis illa licet olim haud incognita hodie tamen neſcio quo fato latiſſime graſſatur. Qua qui aucupantur famam, inveniunt tantum apud ignaros & ſimiles ſibi, & mox cum ipſis, inter quos nata eſt, perit. Interim cum eo homine mihi in hac diſſertatione res eſt, qui dum a nobis diſſentit, majorem modeſtiæ rationem habuit, quam veritatis. Quorum illud, ut alias ejus virtutes, & eru- p.5
ditionem diligentiamque ſingularem, agnoſcimus libenter ac æſtimamus; hoc autem excuſare & ſilentio transmittere non licebat. Et mihi, poſt multas & majores curas, canicularium feriarum beneficio otium erat, cum liber ejus prodiret. De Typographica arte omnis hæc diſputatio inſtituitur: Cujus inventæ gloriam *Harlemenſibus*, non *Moguntinis*, ut olim, nunc denuo aſſertum imus. Tota facti quæſtio eſt, ut juris veſtri auctores loquuntur. Nec ex me cauſſam quæres, cur nomine tuo opellam hanc inſcribendam cenſuerim. Nam ea in te & juris & humaniorum literarum & rerum patriæ noſtræ

ſtræ exacta peritia, eaque judicii rectitudo eſt, ut ſicut ad alios omnes, gnaros veri & ſtudioſos, publico hoc ſcripto, ita primo loco ad te debuerim provocare. Et quæ virtus tua ac quanti ſit, patria tua non agnoſcit nunc tantum, cura ſui in te collata & ampliſſima dignitate, ſed etiam experitur. Quantum quoque ſingulari
p.6 tuæ humanitati, cujus ſuaviſſima conſuetudine per annos jam multos utor, deferrem, hic profiteri debebam; ut & ſtudia mea omnia ac vota meritis tuis dedicare. Quam animi mei de te ſententiam ſerio hic teſtor, & immotam tibi ac conſtantem addico. Qualis ſi in hac controverſia manſura ſit ejus, cum quo hic contentio eſt, ejus ſaltim cauſſa poteram ſiluiſſe. Sed vel propter alios deferendæ non erant partes veritatis. Tu interim hæc boni conſules, dum majora tibi deſtinamus. Vale, Vir ampliſſime, &, ut ſoles, me ama. Lugd. Bat. CIↃ IↃ CXL. Kal. Novemb.

MAR-

MARCI ZVERII BOXHORNII
DE
Typographicæ Artis
INVENTIONE
DISSERTATIO,

Qua *Bernardi Mallincrotii* V. Cl. rationes, quibus eam *Moguntinis*, non *Harlemenſibus*, deberi contendit, potiſſimum refelluntur.

Artium plerarumque omnium, quæ ad utilitatem humani generis, non uno ſeculo & diverſas inter gentes repertæ, ac progreſſu temporis magis magisque excultæ ſunt, origines fere & primi auctores ignorantur. De quibus haud inter veteres tantum, ſed noſtri quoque ſæculi eruditos, etiamnum contentio eſt. In cujus quidem rei cauſſam mihi, ut ſoleo, inquirenti non una offertur. Nam eadem de arte, una eademque tempeſtate, varias inter nationes, plures ſimul cogitare potuiſſe, haud difficile dictu eſt; & debitam gloriam inventarum rerum primis auctoribus, quorum impoſita rudimenta, facile illi intercipere potuerint, qui eas poſtmodum perfecere. Sed & quorundam merita ex invidia aliquando, ſæpe ignorantia, nonnunquam illuſtrium ingeniorum defectu, litterarum monumentis non ita, ut oportet, celebrata ſunt.

p.8 Quod ut de aliis jam nihil dicam, Typographicæ artis nobiliſſimæ profecto utiliſſimæque, ante duo jam ſæcula repertæ, primo auctori eveniſſe, tanto magis mirari ſubit, quanto ſæpius mecum cogito, ejus fere ſolius beneficio rerum ac temporum adeo omnium memoriam facillime conſervari. Quanquam non tam de eo nobis ambigendum, quam gloria ejus adverſus *Moguntinos* qui ſuis eam continuo attribuunt, vendicanda ſit. Anni jam novem ſunt, cum in Hollandiæ urbibus rebusque deſcribendis qualemcunque induſtriam meam ac ſtudia admodum adhuc adoleſcens occuparem. Neque tunc, oblato inter alia *Harlemo*, oppido veteri hodieque florentiſſimo, *Laurentii Coſteri* haud meminiſſe licebat, quem ejus civem typographicæ artis primum auctorem, poſt *Junium* & *Scriverium*, viros eruditiſſimos, qui ea de re plurima certiſſimaque prodiderant, merito agnoſcebam. Ac, quæ de eo tunc à nobis tradita, nemo in hunc diem refellere aggreſſus eſt. Nec quisquam poterat, poſt tot graviſſimas rationes nobis aliisque ſumma cum fide memoratas. Unus *Bernardus Mallincrotius*, Decanus Monaſterienſis, egregiæ cetera doctrinæ multæque vir diligentiæ, tandem repertus eſt, qui veri ignarus potius, quam hoſtis, de typographicæ artis ortu ac progreſſu vulgato nuper opere, in *Juniani* teſtimonii fidem inprimis

ac

ac me invectus, ita Moguntinorum cauſſam agere aggreſſus eſt, ut ſi ipſius quidem de teſtimonio habenda fides, nonniſi inania verba & vaniſſimæ voces ſint, quibus *Harlemenſium* gloriam & *Laurentii Coſteri* merita tuemur hactenus & æſtimamus. In quo quidem falli eum graviter, animus mihi eſt hac diſſertatione oſtendere. Nam & ferias nunc Sirii æſtus fecit, quibus ſeveriores curæ remittuntur, & in tam facili ac expedito argumento eſſe, quid hercle aliud eſt, quam ſuaviter otiari? Atque vel id inprimis nunc agendum nobis eſt, ut *Junium* cum *Mallincrotio*, quæque ab iſto quidem pro *Laurentio Coſtero* & *Harlemenſibus* aſſerta, ab hoc contra eos, & ad elevandam certiſſimi integerrimique teſtimonii fidem producuntur, inter ſeſe contendamus. Quæ ad eruendam & velut e latebris, in quas ab ignaris aut invidis conjecta eſt, extrahendam veritatem regia eſt via. Sed & eidem plus ſplendoris conciliatur, ſi poſtquam undicunque excuſſa, oppugnata, eadem adhuc tamen & infucata deprehendatur. At id interea teſtor omnes, me, momentis rationum utrimque cum cura excuſſis, ut oportet, non hæc ſcribere tantum, ut forſan alii, ſed ex animo ſentire. Nam diſputandi modo cauſſa cum aliis congredi & ſpecioſis tantum verbis diſſentire, non eſt noſtrum, qui, ut ſemper, ita hic quoque ſequimur ipſi & præferimus aliis explo-

ploratæ ſigna veritatis: cum velut certa tueri, de quibus dubites, nihil ſit aliud, quam legentium judicia circumvenire, quod impium eſt apud veri ſtudioſos. Sed & id tantum agunt laſcivi homines pariter ac otioſi. Id quoque in anteceſſum ſibi perſuadeam velim, qui hæc legent, non unius *Junii* teſtimonium, ſed nec illud ejus omnium primum eſſe, quo in hanc ſententiam, cum tot aliis, adducti ſumus; quod falſo ubique ab Adverſario inculcatur, non alia profecto de cauſſa, quam ut nos velut unius tantum & ſero teſtimonio inſtructos & à reliquis omnibus præſidiis defectos, deſertos, inter tot ampullas & declamationes eorum, qui pro *Moguntinis* agunt, apud incautos judices circumſcriberet ac debellaret. Equidem in *Juniana* illa aſſertione magnum ac illuſtre eſt, ſed non ſolum, nec princeps omnium cauſſæ noſtræ momentum; cum *Mariangelus Accurſius*, homo Italus, & *Colonienſium rerum au-*
p.10 *ctor*, Germanus ipſe, multo ante præiverint, quorum argumenta ut inſpicere *Junio* haud licuit, ita auctores alios habuit, quos ſequeretur, auritos, quidquid obganniant adverſarii, & oculatos teſtes, ipſam denique totius Harlemenſium civitatis traditam ſenibus, & ab his continua ad poſteros ſerie propagatam & certiſſimis rei monumentis teſtatam de Typographica arte, apud ſe primum Europæos inter inventa, conſtantem hercle famam

meam ac opinionem. Et cum haud liceat nobis arceſſere huc ſepultos *Junii* manes, ultimas, ut ſic dixerim, viri tabulas inſpiciamus, quarum religio eo major ac ſanctior fides, quia velut in publico conditæ, & fiducia veritatis, omnium oculis objectæ, ipſa denique morte obſignatæ. Quarum ſequendum dictamen ſi præſcripſerint gentium omnium leges, etiam cum de unius agelli hæreditate erciſcunda & *Titii* ac *Mævii* infimi ſæpe ordinis hominum cauſſa agitur, multo magis quidem id amplectendum, ubi animi noſtri ſententiam ac fidem præſenti ſæculo poſterisque teſtamur. Et interfuit Tua, *Coſtere Laurenti*, ne ille, hoc ſaltem ſui de te certiſſimique judicii reſpectu diſcederet inteſtatus, ne tantæ gloriæ poſſeſſio eſſet in incerto. Ad cujus adeundam hereditatem cum te velut poſtliminio & merito inſtituerit ac vocarit, nihil profecto *Gutenbergio*, *Fauſto*, aliisque *Moguntinis* relictum eſt ad inſtituendam querelam inofficioſi. Quæ quidem ut mihi dictat tanti viri tantæque artis primi auctoris memoria, ita nihil quidem hac profeſſione pietatis meæ effecero, niſi vitioſam minime & ideo fruſtra ſugillatam *Juniani* teſtimonii fidem demonſtravero. Itaque tabellas bona fide, & qua religione olim D. *Auguſti* teſtamentum Veſtæ Virgines, dolo omni & partium ſtudio amotis, explicemus.

pag. *Redeo ad urbem noſtram*, &c. (vid. ſupra pag.
11- 232. ſqq.) Tabella recitata eſt. At vero
15. nemo, niſi cui livore corruptum judicium
eſt, aut tam luculentum teſtimonium tene-
re rejecerit, aut in eo facile quid reprehen-
p. 16 derit, aut luculentius merito deſideraverit. Quid enim? niſi oculis, niſi auribus, niſi ſuæ cuique conſcientiæ, niſi acceptis a majoribus & in publica dignitate poſitis, niſi horum omnium præſidiis ſuffulto & ab invidentia ac adulatione alieno ſcriptori ſit fides, fruſtra hanc, quæ, ut auctores juris loquuntur, facti eſt, quæſtionem pertractamus. Sed & laborat omnium Annalium fides, niſi iſtis veluti principiis innitatur. Quæ viderit, quæ audiverit ſe tradere, in præfatione ad cœleſtem hiſtoriam divinus ſcriptor teſtatur. Quis autem *Cornelium* illum *Tacitum*, quantum vero ſcriptorem, neſcit? Qui, *nobis quoquo modo traditum non occultare in animo fuit.* Annal. XV. *Audire me memini ex ſenioribus* Annal. III. Et poſt paulo: *Neque occulere debui, narratum ab iis, qui ad noſtram juventam duraverunt.* Eſt enim id quaſi vivum et ſpirans quoddam Annalium genus, quod memoriæ ſenum infixum & ab his juventæ traditum fidem ſcribentium neceſſario inſtruit et antecedit. Atque ita inſtructum nemo in dubium vocat, niſi cui aut nulli ejusmodi rerum monumenta aut pro veris falſa tantum & incerta probantur. A qua mente

te averſus eſt, quisquis ſanam habet. Sed vis te audiam, *Mallincroti*? Agam id quidem diligenter. *Fragile*, inquis, *id eſt veritatis fundamentum.* Quid audio? Quis unquam id in dubium vocavit? Fragile veritatis fundamentum eſt eos apud Scriptores, qui quamvis famam ſequuntur; qui quidvis ſibi imponi p. 17 patiuntur; qui quidvis impoſitum ſine delectu aliis tradunt, qui inter credulos non diſtinguunt & veraces; qui denique nunquam dubitant, etiam cum accipiunt, quæ vel nec evenire poſſunt, vel nunquam evenere, vel quibus certe conſtat ex aliis alia & adverſa eveniſſe. Cujusmodi hominum perverſum ſtudium ævi medii hiſtoriam tot prodigiis ſartam & in iis, quæ nunquam fieri potuerunt, maxime diſertam inprimis corrupit. *Quid enim crebrius* (nam ita pergis) *fœdiusque omnium fere gentium antiquitates & hiſtoricos inquinavit, quam iſtiusmodi ab improbis callide, aut rudibus ſtolide conficta, à reliquis temere credita de urbium gentiumque originibus, de ſuperiorum temporum geſtis, inſtitutis, inventis impudentes & inſipidæ fabulæ; quæ tamen multis in locis tam alte hominum perſuaſiones inſederunt, ut ſine diſcrimine alicujus inquiſitionis ac capitis periculo vix in dubium liceat revocare.* Non equidem hæc nego vera, quæ non tam neceſſaria ſunt in præſens, quam vera. Id enim maxime probandum ubi venit, ſeriem illam hiſtoriæ *Junianæ* ad anilium fabularum inſtar compoſitam & pro-

ditam eſſe. Quod aliis ante te aggreſſis ad hunc usque diem tam male, quam nobis bene ceſſit. Nam præter invidiam aut malignitatem nihil quidem illi prodidere; apud nos vero major indies effulſit ſplendor vexatæ & ideo acrius defenſæ veritatis. Nec tota hac diſſertatione tua aliud te effeciſſe, liquido oſtendam. Quod tamen cum bona venia tua ut fiat, rogo te, *Mallincroti.* Age igitur, & ſi potes, oſtende, (nam id quidem jam debes, niſi videri velis temere aggreſſus integerrimi viri accuſationem) vel *Laurentium Coſterum* & *Iunianos* teſtes in rerum natura aut nunquam, aut tunc non, aut alibi potius quam *Harlemi* exſtitiſſe, aut nihil illos aut alia vel contraria inter ſe teſta-
p. 18 tos; aut teſtari vel illos vel *Junium* non potuiſſe, aut pretio vel ſpe corruptos falſa teſtatos; aut teſtatos, quod fieri non potuerit, aut quod ab aliis potius aut alias factum ſit; aut contraria teſtatos alios, qui plus fidei mereantur, & ejus generis plura alia, quæ in foro, ubi facti quæſtio eſt, ſolent pertractari. Quorum quædam à te feliciter diſcuſſa eſſe ad ſubvertendam ſententiam noſtram ſuffectura, tuum, non meum, judicium eſt. An tui an mei vitio, videamus. De teſtibus pariter ac teſtimonio quærendum eſt. Nam utrumque vexatur. Et quidem utriusque patrocinium vel defenſum probe vel deſertum totius cauſæ poſ-

pondus eſt & momentum. Nullum quippe teſtimonium eſt, cujus improbi auctores deprehenduntur; & ex ipſius teſtimonii vero falſove argumento de auctoribus judicatur. Jam vero inter teſtes ſunt *Junius*, & quorum auctoritati ille inſiſtit. Hi velut infimi ordinis homines & è vulgo plebis, garruli tantum & rerum ignari, iſte tanquam qui primus, tanquam qui ſolus, tanquam qui longo poſt rem geſtam intervallo, tanquam qui, dubius ipſe & hærens animi, typographicæ artis inventæ gloriam *Harlemenſibus* aſſeruerit, velut indigni fide & rejiciendi in hujus cauſſæ cognitione, magna cum veritatis injuria traducuntur. In hac advocatione tecum mihi præcipue res eſt, *Mallincroti.* Igitur ordire: *Ac primo quidem*, inquis, *intutum mihi videtur & plusquam temerarium, tot ac tantis graviſſimis & fide digniſſimis relatis à me in longum ſcriptoribus, qui magnam partem vel ipſius typographicæ inventionis tempore, vel brevi poſt vixerunt, quibusque ipſimet inventores eorumve diſcipuli oculis viſi & familiariter cogniti fuerunt, aſſenſum denegare & Hollandicis iſtis congerronibus, quibus & hæc & alia in Harlemenſis ſilvæ ambulatorio otio confingere proclive fuit, de re teſtatiſſima credere.* At vero non admodum mihi ſudandum eſt in ſolvendo hoc, quod omnium primum eſt, argumento. Et tamen, quod mireris, hæc ſcribimus in ipſo Caniculæ æſtu. Quid enim, aut quare intutum nobis, quod tu tibi p. 19

tutiſſimum arbitraris? Quos quæſo alios hic crepas, quam quos ſub ipſa inventæ artis cunabula vixiſſe, quos principes ejus auctores familiariter noviſſe, cumque iis continuo verſatos *Moguntiæ* arbitraris? Id enim non tam probas, quam arbitraris. Quid aliud agit *Junius*? Et multo quidem, quam tu, certius. Retro flecte oculos, & niſi partium ſtudio occæcatus ſis, vide. *Laurentius Coſterus*, Harlemenſis, primus auctor nobiliſſimæ artis. Id aſſerit *Junius*. Quo teſte probavit? Id affirmaſſe ſibi ait *Nicolaum Galium*, pueritiæ ſuæ formatorem, hominem ferrea memoria & longa canitie venerabilem. Sed & *Quirinum Taleſium*, primæ virum dignitatis, & functum conſulatu. Unde autem & quomodo iſti? Ex ore *Cornelii* Bibliopegi. Quis vero iſte? Senio gravis, nec octogenario minor. Eadem igitur, qua *Laurentius*, floruit tempeſtate. Nec in ea ſola præſidium tam illuſtris cauſſæ. Quid igitur amplius? Domeſticus *Laurentii* fuit & familiaris, & inter operas ejus typographicas fidelis ſubminiſter. Sed & cum *Fauſto* lavernione per menſes aliquot eodem cubili & lectulo uſus. Igitur *Junius* ex *Galio* & *Taleſio*, altero erudito, altero primi inter ſuos loci, utroque venerabili ſene, hi ex *Cornelio* bibliopego, accepere. *Cornelius* autem inter artis cunabula omnium ſpectator. Non longa ſeries eſt, non longæ aut impeditæ ambages. Nec plebe-

beculæ hæc fama, aut commenta ſunt congerronum. Et profecto niſi ejusmodi teſtimoniis ſtandum ſit, nullis in poſterum erit locus. In his præſertim argumentis, in quibus hoc tantum pacto verum indagatur. Et ad elevandam iſtorum teſtium fidem nihil hactenus productum eſt, nihil, ſcio, producetur. p. 2. Si invidiam igitur ſolam atque malignitatem exceperis, nihil equidem in cauſa eſt, quo minus illis credamus. Et effeciſſe me opinor, ut ne quidem credere debeas ipſi tibi. Sed adſenſum cohibebis, & id per me licet, donec ad cætera reſpondeam. Pergis igitur, & quod pauperis eſt, numeras rationes. *Secundo*, inquis, *tanto hoc inconſideratius foret, quod ex quamplurimis excellenti doctrina & probitate Batavici tractus eruditis viris, quotquot illorum poſt typographiam inventam ante* Junium *vixerunt, ne unus quidem hactenus repertus ſit, qui patriæ ſuæ hanc, aliis debitam, laudem arrogare auſus fuerit, qui tamen tacituri non fuerant, ſi quid ſalva veritate ea de re prodere potuiſſent. Maxime quod & domeſticarum rerum non minorem* Junio *notitiam habuerint, nec occaſio etiam illorum plerisque defuerit, Batavicæ gentis decantatiſſimam hiſtoriarum monimentis gloriam adeo laudabili mantiſſa augmentandi. Certe aliqui eorum patriæ hiſtoriam ex profeſſo dataque opera poſteris tradebant, ac eadem illa, in quæ typographica incunabula incurrunt, tempora ſub manibus habebant, ut ſine flagitio impietatis in patriam tacere, ſi quid iſta de*

*de re compertum habuiſſent, non potuerint. Ex illorum
numero* Reinerus Snojus & Guilielmus He-
da, *celebres Batavicorum Annalium conditores.*
Nec hic admodum nobis laborandum. Nec
hercle id nunc oportet. Feriæ enim ſunt, &
otiamur. Quid iſthuc? quidam teſtati non
ſunt, igitur alii teſtari non potuere. Igitur
aliorum teſtimoniis non eſt habenda fides.
Ridiculum, ne quid gravius dicam, argumen-
tum. Quid ſi enim alii teſtari non potuerint?
Nec tamen id de iis dixerim, quorum me-
miniſti. Sed quid ſi ignari fuerint, aut negli-
gentes earum rerum, de quibus teſtari o-
p. 21 portebat? Nec id raro ſummis ſæpe in-
geniis contingit. Error igitur à negligen-
tia eſt aut ignorantia cæterorum. In qua
fruſtra tuæ præſidium cauſæ ponis. Nec diſ-
fiteri ipſe potes, etiam ſi velis. Non enim
medius fidius dicendum hic tibi eſt, quod
velis, ſed quod debes. Nunquid enim in
tabulis inciſis libri expreſſi & earum benefi-
cio exemplaria propagata ſunt ingenio Bata-
vorum? Nunquid id magnum? Nunquid id
primum inſtar Typographicæ artis fuiſſe ip-
ſe fateris? Nunquid propterea dignum anna-
lium memoria et poſterorum? Nunquid e-
jus rei peregrini auctores, de quibus mox
dicam, meminere? Atqui tamen altum ea de
re ſilentium eſt apud eos ſcriptores, quo-
rum ſilentio cauſſam noſtram jugulandam
exiſtimaſti. An ideo id factum negare po-
tes?

tes? Nequaquam ſane. Nihil igitur detractum veritati negligentia aut inſcitia aliorum. Et in quavis cauſa ſi non omnes ſint, cum omnes eſſe vix poſſint, nec eſſe neceſſe ſit, ſufficiunt idonei teſtes, ut ſeptem probi in teſtamento ex jure Quiritium Romano. Et profecto idonei non numero tantum ſed & perſona ſunt, qui pro *Harlemenſibus* hic teſtantur, ex omnis fori lege et judicio omnium, qui ſtudioſi ſunt veritatis. Sed nec illud omiſerim, multa eſſe in Græca antiquitate & pariter Romana, quæ unius tantum boni auctoris fide, etiam adverſum alios aut ſilentibus aliis vulgata, ab omnibus haud difficulter admittuntur. Quod ipſum à cordatis hic exſpectamus, qui non unius, ſed plurium, ſed graviſſimorum teſtium ſuffragio inſtructi ſumus. Hoc enim reſtat, *Malinkroti.* Sed inquis: *Si non movet illos, qui contrarium ſentiunt, illorum omnium, quos recenſui, ſilentium, moveat illos & obmuteſcere faciat, quod tertium contra illos argumentum eſſe cupio*, Eraſmi *&* Opmeri, *uti domeſticorum, ita graviſſimorum teſtium auctoritas; quorum alterum ſupra vidimus, alterum per imprudentiam ſupra omiſſum referemus. Is igitur* (Eraſmum *intelligo*) *in Commentariis ad* Hieronymi *Epiſtolam IX. quæ* Gerontiæ *ſeu* Ageruchiæ *ſcribitur, hæc habet: Huic urbi* Moguntiæ *omnes bonarum literarum ſtudioſi non parum debent ob egregium illud ac pene divinum inventum ſtanneis typis excudendi libros, quod illic natum affirmant.* Hoc, p.22

quo

quo teneri nos putas, loco te ipſum miſero jugulaſti. Tam multa imprudentibus Scriptoribus eveniunt, non quidem præter meritum, ſed præter exſpectationem. Cur enim ſilentio non transmiſiſti, ad quæ vel ſilentio poteſt reſponderi? Reſpondeo tamen, ſed paucis, ut oportet; ne aut in re manifeſta prodigamus orationem, aut quod ſperas, obmutuiſſe nos arbitreris. Si enim ea *Eraſmi* ſententia non ſit, quam ei tu affingis, nihil egiſti. Atqui qui dicit, alios affirmare, (ita autem eſt loquutus,) aliorum potius judicium exponit, quam ſuum. Si & eadem cum *Eraſmo* me ſentire hic dicam, nondum viciſti. Stanneis typis *Moguntiæ* primo omnium libros excuſos eſſe, nunquam à me negatum eſt. Sed de omnium primis Typographicæ artis inſtrumentis, ad quorum inſtar cætera exornata, omnis hæc, niſi fallor, diſputatio inſtituitur. Quid ſi etiam ea primo omnium *Moguntiæ* reperta eſſe *Eraſmum* aſſerere, tibi concedamus? Ut enim veri tenaces ſumus, ita ſine periculo hic poſſumus eſſe liberales. Sed & virtus eſt, eſſe liberalem. Pro quo ut non aliud mihi beneficium rependas, te rogo, præter confeſſionem veritatis. Age igitur, ſenſerit *Eraſmus*, quod tu ſenſisſe ipſum putas. Quod tamen mirum tibi videbitur, nondum viciſti. Id tamen verum eſt. Quo enim faciet illud novum & inauditum argumentandi genus?

nus? Apud quoſdam error ex ignorantia eſt, aut corrupta ſama; igitur deſerendæ eorum p.23 partes, qui compertis rerum teſtimoniis utuntur. *Mallincrotius*, haud aliter deceptus, nobiliſſimæ artis incunabula Moguntinis deberi tantum dicit; igitur illis non credendum, qui quæ pro Harlemenſibus adferunt, non dicunt tantum, ſed probant, & quod res clamat, tuentur veritatem. Nam tu quidem dicis tantum. *Eraſmus*, aliud agens, & vulgus Scriptorum ſequutus, eandem gloriam Moguntinis obiter attribuit, igitur *Iunius*, qui ex profeſſo ſuſcepit hujus cognitionem argumenti, qui ipſa artis primordia ſerio explicuit & cunas, qui omni exceptione majorum teſtium uſus eſt auctoritate, *Junius* inquam, mentitur. Namque ita diſſeruiſti, ex cujus dialecticæ præſcripto, neſcio, aut quorum exemplo. Si enim in diſquiſitione rerum ad ſubruendam veritatem ſufficiat, quorundam & alibi occupatorum verba opponere teſtatiſſimis & ſeriis aliorum argumentis, profecto, in exemplo tuo præſidium longe maximum habent, qui in falſæ, quam ſemel amplexi ſunt, ſententiæ defenſione contumaces perſiſtunt, ne aliorum rationibus convicti, erroris ſui confeſſione pœnas dent vaniſſimæ crudelitatis. Nunquam enim illis defuturi ſunt auctores cætera graviſſimi, qui in rebus ex profeſſo ad inſtitutum ſuum ſuasve curas non ſpectantibus vulgi

gi potius ſententiam, quam veritatis, utpote in quam ſtudio non quæſiverunt, plerumque ſequuntur. Nec tamen ideo quidquam decedit veritati. Nec id quisquam admiſerit. Atque id *Eraſmo* hic evenerit, Viro ut id ſemel dicam, non fama, ut plerique alii, ſed vere maximo: ita tamen, ut à recto ſubinde deflectere potuerit in alieno, ut ſic dixerim, & non ſuo argumento. Et tui ſane de eo homine judicii rectitudinem, cui equidem ſubſcribo, quod in ipſo operis veſtibulo lectori tuo teſtatus ſis, amo te & laudo, cla-
p.24 riſſime *Mallincroti*, ſicut & curas tuas, quas in advocatione ejus ac commendanda poſteris memoria occupare te profiteris. In quo opere ut pergas ſerio, & ſi pateris, ut amicus, te rogo. Facilius enim eſt, ejus partes agere, quam *Moguntinorum.* Nec enim, quanquam hic à te diſſentire veritatis cauſſa ſit neceſſe, debitam tibi laudem abnuimus. Atque ea lege nunc pergamus. Nam flagitat attentionem. Togam igitur componamus. *Quarto*, inquis, *iidem attendant velim, an ex ipſis ſaltem Harlemenſibus ſuis, quos illis proximeque ſequentibus annis doctrina & literis floruiſſe* Boxhornius *tradit, vel unum nominare poſſint, qui patria & veritati hanc operam impenderit, &* Laurentio *iſti* Coſtero *hanc litterarum illuſtratarum gloriam aſſeruerit.* Simonem *dico &* Albertum *&* Joannem *Carmelitas*; Andream Noorthium *&* Nicolaum Hollandium, *Prædicatores*; Theodo-

dorum & Florentium *Harlemios Carthuſianos*; Petrum à Monfort, & Vincentium de Haerlem *cæteroſque? Nam quis credat omnes illos fuiſſe taciturος, aut* Boxhornium, *ſi quid, quod ad rem faceret, illi ſcripſiſſent, non prolaturum fuiſſe?* Quid id monſtri eſt? Quare hoc quartum tibi argumentum, qui nullum hactenus produxiſti? Nos enim expendimus, quas tu putas rationes, non numeramus. Nec ſane hoc ſtrepitu opus erat. Ovum enim ovo non tam ſimile, quam hoc præcedentibus argumentum. Itaque ad eorundem repetendorum faſtidium me invitas, non ad adſenſum. Sed quid vis tandem, *Mallincroti?* An quia apud Batavos, & quidem *Harlemios*, qui doctrina & fama ante *Iunium* floruerint, de Typographica arte in patria urbe inventa altum ſilentium, de re certa & explorata *Iunium* nihil tradere debuiſſe? An quia ab illis prætermiſſa *Iunius* prodiderit, fidem ei habere non oportere? Ego ſane quam certo quidem ſcio, iniquiſſimum eſſe, id velle, & id p. 25 volenti neminem cordatum poſſe adſentiri, tam neſcio, cur tu id velis. An igitur priorum negligentia ejuſdem neceſſitatem imponet induſtriæ poſterorum? Iniqua hæc lex eſt, & quam, ſi te exceperis, nemo indixit. Sed ſi quid ejuſmodi tunc factum, neſcire non debebant. Non nego. Nec diſſimulare licebat, ſine crimine impietatis; id quoque tibi facile conceſſerim. At enim,

quid tum porro? Impii per me ſint, ſi diſſimulaverint, ſecordes in exquirendis patriæ rebus, ſi neſciverint. Tanto autem *Iunii* gloria major, cujus cura ac fide, cujus uberrimo teſtimonio factum eſt, ne rem geſtam ignoremus. Quo igitur aut quare ex vitio ſæculi deſumptum argumentum? Erat illa ætas, quod de ſua, quanquam cum hujus ſocordia ne quidem contendenda, alibi *Tacitus*, *ſuorum incurioſa*, & quod de Romanis idem aſſerit Annal.II. *Vetera plerique extollimus*, *recentiorum incurioſi.* De his enim cur meliora judicemus? quorum præpoſtera diligentia multa cum faſtidio legimus & incredibili ſocordia, quæ tum fatalis contagio ingeniorum erat, laudanda pleraque & profutura poſteris deſideramus. Quid quod eorum plerique in alio potius, quam in hoc argumento, fuerint verſati? Quod pro cauſa noſtra & ad tuam ſubvertendam inprimis hic facit. Quin vero etiam, cum quædam tantum eorum monumenta, & quorundam nulla in manus hominum & publicam lucem ſint producta, etiam atque etiam vide, ne aliquando pœnas des temerariæ adſeverationis. Nec tamen id nunc urgemus. Cæterum, quanquam à cauſſa deſertus, nondum tamen eam deſerere voluiſti. Itaque quæ contrahenda tibi erant, expandis vela, & velut ad portum delatus, exclamas: *Vnus igitur Ju-*
p.26 *nius tandem repertus eſt*, *qui ſpretis tot exteris do-*

mi-

meſticisque contra ſe teſtibus, vilipenſo tantorum, quibus Batavia æternum gloriabitur, auctorum perpetuo ſilentio, neglectis tot publicorum monumentorum ponderibus, unius famæ rumuſculos venari, populares nænias adtendere voluerit. Id certe vel ipſius rei geſtæ tempore plenum periculoſæ audaciæ fuiſſet, nedum ut integro demum ſeculo poſtea cum rerum fide & veritatis fiducia tentari quiverit. Ne quid nimis, & bona verba, *Mallincroti.* Nam ſubverſa quidem omnia ſunt, quibus hæc innituntur. Quippe nec unus *Junius* eſt, tam multis pro hac cauſſa præſidiis inſtructus; nec ſpreti exteri teſtes, quos eadem fere aſſerentes mox daturi ſumus, aut domeſtici, qui ſane graviſſimi à *Junio* adducti, & aliorum ſilentium ipſa rei fide ſuperatum; nec adverſa ei publica quædam monumenta, nec à te aut aliis prolata; nec rumuſculi ſunt, ubi certa & conſtans fama; nec populares næniæ, quæ viſa partim, aut ex iis, qui viderunt, certo comperta ampliſſimi viri prodidere. Itaque longe à deſtinatione tua remotus es. Si enim verba hic ſuffecerint, quid vetat, quo minus quidvis aliis detractum aliis pro lubitu vindicemus? Quæ quis noſtrum hic dederit, judicent cordates & ſagaces viri, ad quos provocamus. Sed *integro demum ſæculo poſt* Junius teſtatus eſt. Quid tum vero? Nunquam ſera profeſſio eſt veritatis. Neque enim hic admittimus longi temporis præſcriptionem. Sed aut ſerum aut unius *Junii* id teſtimonium eſſe

 non

non conceſſerim tibi. Qui enim id poſſim?
Sunt apud *Junium*, quos ſequitur, teſtes, qui
ſuis ſibi oculis uſurpata retulere. Cur aliud
teſtimonium hic deſideras aut quæris? Sed
fide ſunt indigni. Id hactenus nondum pro-
bas. Sed abjectæ conditionis. Id fateor, ſi
tales ſint, qui gerunt publicas dignitates. Sed
ignari. Atqui damus oculatos. Sed dome-
p.27 ſtici. Tanto proclivius illis, noſſe rei geſtæ
veritatem. Atqui tales ſuis, cum exterorum
injuria, fere blandiuntur. Id ab integerri-
mæ,& qualis illorum temporum erat, gentis
ſimplicitate abeſt quam longiſſime. Sed &
tibi id probandum erat. Atqui ſub finem
narrationis dubitat ipſe *Junius*. Fateor. Quid
ergo? Non eſt inſiſtendum veſtigiis hæren-
tis ac dubitantis. Sed me audi; dubitat *Ju-
nius*, an rem à ſe ex vero traditam pro vero
accepturi eſſetis tu & ſimiles tui, qui invete-
rato errore occœcati mingitis, quod in pro-
verbio eſt, adverſus ſolem. Non vero am-
bigit de rei geſtæ veritate. Et jam nos quo-
que, quam de ſententiæ noſtræ rectitudine
perſuaſi ſumus, tam de adſenſu tuo dubita-
mus. Plerique enim pertinaciam conjun-
gunt cum errore. Sed libet meliora de te
ſperare, in tanta luce veritatis. Interim te-
cum pergamus. Plura enim adhuc quæris.
Atqui, inquis, *ſi verum ſit, quod* Junius *tradit,
cur tot ante eum domeſtici Scriptores ſiluere?* Patia-
ris quæſo, ut te rogem, cur id quæras?
Nam

Nam ad cauſſam non facit. Sed debeone iterum reſpondere? Tamen reſpondebo, ne cæteris omnibus ſubverſis, concluſionem, ſi id Logicis placeat, videar intactam reliquiſſe. Quanquam profecto nihil tibi in ea præſidii, reliquis exuto. Id enim pueri è Dialectica diſcebamus. Quid ſi autem non alia hujus ſilentii ratio ſit, quam quod voluerint ſilere? Quis enim erat coacturus? Quid ſi rei ignari? Quam multi enim in patria hoſpites ſunt ac peregrini? Nec jam ante dicta repetemus. Atqui exteri ſaltem aliqui tantæ artis apud Batavos jacti fundamenti meminiſſe debebant. Etiam atque etiam vide, quid neges. Id per exiſtimationem tuam & veritatis cauſſa te rogo, optime *Mallincroti.* Quid ſi enim eorum teſtimonia liquido tibi ob oculos ponam? Videbis profecto quosdam eorum ante *Iunium* hujus rei meminiſſe. p. 28 Sed qui iſti quidam? Laudati olim nobis, & tibi non candide ſatis repetiti, aut non ſatis intellecti; *Annalium Colonenſium auctor* & *Marianгelus Accurſius.* At quales iſti & cujates? Alter Germanus, alter Italus, ambo peregrini. Proinde nullus apud eos gratiæ locus. Sed quid iſti? Primum omnium librorum in Hollandia excuſum. Quis iſte? *Donatus.* Quomodo? in tabula inciſa. Quid vero de *Moguntinis*? Hoc eos promovendæ artis unicum inſtar habuiſſe, id primum eos ſequutos rudimentum. Et hæc quidem tam eadem ac

concordi adſeveratione, ut quanquam alius alterius teſtimonii ignarus, alter alterum videatur quaſi interpretari. Et quod amplius eſt, hæc ab iis diſertim prodita ſunt ea tempeſtate, qua primum natam & excultam hanc artem fuiſſe à nemine dubitatur. Quid vero amplius merito flagitemus? O vim & magnum præſidium veritatis! cujus cauſſa hæc velut publica & venerandæ auctoritatis inſtrumenta inſcribimus huic loco, & veritati velut aram dedicamus. Ita igitur *Colonienſium rerum graviſſimus author*: *Ars hæc typographica* &c. (vid. ſupra pag. 623. ſq.) At-
p.29 que hæc quidem ex interpretatione tua ſunt, *Mallincroti.* Ante omnia vero gratias tibi noſtra & veritatis cauſſa ago, quod hoc teſtimonio tuo effeceris, ne de noſtra, qui hunc auctorem alias quoque laudavimus, aut *Scriverii* noſtri fide in poſterum poſſit dubitari. Enim vero unus *Gabriel Naudæus*, cætera elegantis ingenii vir, & non vulgaris doctrinæ, tandem repertus eſt, qui Colonienſium rerum illud Chronicon unquam conditum, aut exſtare alicubi, perfricta fronte ne-
p.30 gare auderet. Quæ profecto audacia, aut petulantia, veniam haud meretur. Nec enim ex Annianæ ſectæ inſtituto commenta magnorum hominum titulis in ſpeciem velata aut fingimus nobis ipſi, aut obtrudimus aliis, ubi inquirimus in veritatem. Et ejus operis non unum exemplar in Bataviæ Biblio-the-

thecis oſtentamus. Et tu quoque, quocum nobis hic res, ipſe vidiſti. Quod hercle in præſens ſuffecerit ad diluendum, temere nobis à *Naudæo* impactum, doli aut mendacii crimen. Nec minus certum aut minoris ponderis eſt *Mariangeli Accurſii* teſtimonium, quod ex *Angelo Roccha* alibi depromtum, hic iterum inſtituti cauſa repetemus, qui ex Eremitarum S. Auguſtini ordine Theologiæ Doctor ac dein Epiſcopus Tagaſtenſis ſub *quinto Sixto* Bibliothecam Vaticanam luculento opere vulgavit. Ita autem *Roccha*: *Ars typographica in Europa* &c. usque ad verba: *inventionem præ ſe ferunt*. (vid. ſupra pag. 298. ſq.) Certi iſti & omni exceptione majores teſtes ſunt; de mente tamen dubitatur. Quæ tam certa, & pro cauſſa noſtra eſt, quam certum & indubitatum, in ſcirpo nodum eos quærere voluiſſe, qui ſiniſtris & diſtortis & ab inſtituto auctorum alienis interpretationibus integritatem ejus vexare ſunt aggreſſi. Cur enim aliud urges, *Mallincroti*? Vterque dicit, primos in Hollandia libros impreſſos, ut loquitur *Mariangelus*, excuſos, ut ex interpretatione tua *Scriptor Colonienſis*. Vterque meminit *Donatorum*. Vterque ea in re Moguntinos poſtponit. Vterque addit, à Moguntinis ex Hollandia petitum ejus artis primum rudimentum. Quidni igitur victas des manus, & uterque idem ſentiamus? Nam inter Hollandos ſolorum Harlemenſium, inter hos p. 32

unius *Laurentii Coſteri* id decus, ea claritudo eſt. Sed turpe eſt, ſe victum profiteri. Itaque quamvis jam proſtratus, claſſicum adhuc canis, & *Boxhornium* provocas ad certamen. Nec diffugio conditionem, certus, quod dicebant olim Flavianarum partium Duces, minorem eſſe apud victos animum, quanquam atrociter loquerentur. Tamen tubæ concinuere. Adventant hoſtes. Prægreditur *Mallincrotius*. Motum fremitumque audiamus. Nam inſolentem eum victoria fecit. *Iunius, Scriverius, Bertius* debellati ſunt. Quid igitur reſtat ad gloriam illuſtriſſimi triumphi? O me miſerum & internecioni ſervatum! *Supereſt*, inquis, *Hollandici Theatri conſtructor, cui tamen ſi* Junianum *è Batavia textum, tum magnificas illas inſcriptiones, ac Rabbinica denique ſomnia demas, reliqua, quæ ſuperſunt, magis evertendis Harlemenſibus ſerviant,*
p. 33 *quam ad Moguntinenſes oppugnandos valere poſſint, adeo quidem, quod non ſine cauſa mireris, ut ea ipſa, quæ ſuam ad ſententiam confirmandam produxit teſtimonia, contra ipſummet ejusque complices faciant.* Ain tu, *Mallincroti*? Mecum etiam mihi pugnandum eſt? Væ victis! Sed nondum animum deſpondemus. Namque addis: *Perſuadet enim ſibi doctus ille vir, ſe* Mariangeli Accurſii *&* Colonienſis Chronici *teſtimoniis cornicum oculos, ut in proverbio eſt, omnimodo confixiſſe, ac Moguntinos omni, quod dicitur, ſtatu dejeciſſe. Quod utrumque tamen Moguntinis æque ac impetus & inſul-*

ſultus reliquorum, qui hoc negotium nequidquam contra illos tractarunt, Typographicæ artis inventionem intactam & illibatam relinquit. Scis quid mihi perſuaſerim? Nihil hic mihi à te poſſe perſuaderi. Præſidium mihi in ratione eſt; rationi in auctoritate etiam textus *Juniani*, quem à calumniis tuis partim vindicavimus, partim in iis, quæ dicenda ſuperſunt, vindicamus. Inſcriptiones, ut ipſæ nihil probant, (nec eo, hercle, ſunt adductæ) ita refelli non poſſunt, quum vero innitantur. Quæ autem Rabbinica ſomnia? *Credat illis Judæus Apella, non ego.* Repete, quæ olim ſcribebamus. Erant enim iſta: *Circa annum* cIↃ cccc xx. &c. usque ad verba: *inſpiciant, qui habent.* (vid. ſupra pag. 537. ſq.) Hæc jam olim profeſſi ſumus. Et cur Judæorum magiſtro, ſi vera dixerit, non credendum? Non enim de religionis negotio hic diſceptamus. Et qui ſuaſit, an ideo etiam perſuaſit? Nemo id dixerit. Niſi quia, ut veritatem amplectaris, debitamque Harlemenſibus agnoſcas laudem, ſerio tibi hic ſuademus, neceſſario ſequatur, eam tibi eſſe perſuaſam. Quod vel tui cauſſa factum velim. Et in id curæ noſtræ ac ſtudia hoc ſcripto convertuntur. Sed vis auctorem, cujus fide *Ioſephi* iſtius teſtimonium laudabamus. Is eſt *Scaliger* (*Joſephus*) in confutatione ſcurrilis fabulæ Burdonianæ, ubi verba ejus ſunt: *De anno, quo Typographica ars inventa eſt, non convenit inter Scriptores,* p. 34

Ggg 5

res. Vt quiſque vetuſtum librum nactus eſt ante CXL annos impreſſum, eum putat primum omnium excuſum. Volaterranus *in illam congeriem Commentariorum ſuorum multa temere & ſine delectu conjicere ſolet, in quibus illud: Auctores artis impreſſoriæ fratres duos homines Germanos edidiſſe Romæ* Auguſtini *libros de Civitate Dei &* Lactantium, eosque primos omnium prodiiſſe anno M CCCC LXV. *quibus ſignificat eo anno natam typographiam, idque Romæ. Alii producunt libros* Ciceronis *de officiis anno MCCCC LXVI. à* Johanne Fuſt *impreſſos; unde quidam ſomniant & ipſum* Fuſt *artis inventorem fuiſſe, & ante eos libros* Ciceronis *nullum fuiſſe typis excuſum. Alii ab eodem* Fuſt *primum omnium Mogunciaci impreſſum fuiſſe doctrinale* Alexandri Grammatici. *Omnium vetuſtiſſimum, cujus tamen nomen reticetur, Venetiis excuſum profert* Rabbi Joſeph *Sacerdos in Chronico ſuo, anno Iudaico* 5188. *Chriſtiano* M CCCC XXVIII, *quod nemo hactenus animadvertit, certe nemo indicavit. Vnde ille Iudæus colligit artem imprimendi ab illo libro incepiſſe. Sed falluntur omnes. Nam opus* Ciceronis *de Officiis non eſt primus librorum, qui typis excuſi ſunt, ſed primus* Ciceronis *liber de Officiis. Idem de reliquis judicandum.* p.35 *At illi libri eodem modo, quo hodierni, impreſſi ſunt, ex plumbeis nimirum literis ſimul compoſitis & in formas quadratas ſtipatis. Atqui aliter rudimenta artis inchoata ſunt. Nam non ex diſcretis & ſingularibus typis inter ſe junctis, ut hodie fit, cœptum eſt imprimi, ſed in pagellis ligneis, quibus literæ inciſæ erant.*

erant. Qui modus primus excudendi in noſtra Hollandia Harlemi *inventus fuit, ubi etiam hodie ædes oſtenduntur, in quibus inventor artis eam primum periclitatus eſt. Harum pagellarum meminerat* Accurſius Mariangelus *in* Donato *ſuo in membranis excuſo, qui liber poſtea in poteſtatem venit* Aldi Manutii Junioris. *Verba* Mariangeli *poſt alia:* Impreſſus autem eſt hic Donatus & Confesſionalia primum omnium anno 1450. Admonitus certe fuit ex Donato Hollandiæ primum impreſſo in Tabula inciſa. *Rudimenta igitur artis typographicæ ab editione* Donati *inceperunt in Hollandia, non ex typis, ſed ex tabula inciſa. In urbe vero Harlemienſi inventam teſtatur vir eruditiſſimus* Hadrianus Junius, *qui quum jure hanc patriæ ſuæ vindicarit, & non pauca digna cognitu de ejus incunabulis prodiderit, eam à tabulis inciſis & ab editione* Donati *cœpiſſe ignoravit. Illuſtrisſima* Veronica Ludronia *Horologium Beatæ* Mariæ *(vulgus vocat Matutinas horas) penes ſe habuit, pagellis ligneis inciſis impreſſum in membranis, litteris inter ſe colligatis & connexis, ut mos ſcribendi eſt mercatoribus & tabellionibus properantibus, præſertim Germanis & Belgis, ita ut Chirographum hominis Germani diceres; neque ſane quis facile primo intuitu dijudicare potuiſſet, niſi monitus, aut attentius in lectione immoratus. Locus ubi is liber & annus, quo excuſus fuerit, non additus erat.* a) Habes

a) *Locus ubi is liber & annus, quo excuſus fuerit, non ap-*

bes auctorem. At ſi verum ſit, quemadmodum id quidem eſt veriſſimum, nobiliſſimam artem à *Laurentio Coſtero* Harlemi eſſe primo inventam, idque trigeſimo, alii nonnulli qua-

appoſitus erat. Is oblonga forma erat, ligneo tegmine munitus, ſed cui extrinſecus operimentum ſerici villoſi jam uſu detriti adglutinatum eſſet, argenteis marginibus incluſum. Librum aperienti in averſa parte tegminis, quod ejus craſſitudinis erat, ut cavum modicæ profunditatis capere poſſet, inciſum erat loculamentum rotundum, cruſta cryſtallina obtectum, in quo Crucifixi, Mariæ Virginis, & Jo. Evangeliſtæ ſigilla ex argento incluſa erant. Infra non longe à pedibus Crucifixi hoc chirographum muliebre exſtabat: Veronica di Ludrone della Scala, *cum quibusdam literis germanicis peſſime deſignatis, quæ ejusmodi erant, ut in illis fœminæ manum facile agnoſceres; & quamvis longa tractatione obſoleverant, tamen neque ulla ex illis perierat, neque ita deformata erat, ut commode legi non poſſet. Hunc librum, quem XXXVI. annis poſt matris ſuæ obitum poſſederat* Julius Cæſar Scaliger, *à cane leporaria diſcerptum diu doluit, & magno illud damnum redemiſſet. Quæ omnia* Joſephus Scaliger, *quamvis tunc admodum puer eſſet, & vidit & meminit, & ut teſtatus eſt, ita ſumma fide retulimus; &* Silvius *ejus frater, qui millies hoc amicis retulit, ſi viveret, idem perhiberet.* Et lib. III. Epiſtol. *Ioſephi Scaligeri* ep. 273.

quadrageſimo milleſimi & quadringenteſimi ſæculi anno factum aſſerant, quid obſtet,quo minus decennio ante de uſu artis ac neceſſariis ad eam inſtrumentis *Laurentium* cogitare cœpiſſe credamus? Nam in re nova adeo & difficili meditanda temporis tractu opus fuit. Sed nec de tempore hic admodum contendi- p. 36

273. ad *Io. Caſelium* pag. 571. ſq. *Nos ipſius* Berenicæ Ludroniæ *horas matutinas vidimus,primum opus, quod typographia naſcente prodiit. Ea in membranis, non ſingulis literis junctis, ut fit hodie, excuſa, ſed in ſingulis paginis buxeis, iisdem ductibus & connexionibus, quibus properantes ſolemus ſcribere, exſculptæ fuerant, ita ut qui propius aciem oculorum non admoviſſet, vix, excuſæne an ſcriptæ eſſent literæ, dignoſceret. Omnino eſſe manum hominis Germani putares. Eas horas matutinas plurimi faciebat pater meus, tum propter matrem, tum etiam quod ille primus typographiæ fœtus eſſet. Operculum etiam ligneum ſerico velatum erat, umbilicis & cornibus argenteis deauratis inſtructum. In interiore ſuperficie cavum profundum rotundum cum imagine crucifixi argentea, Mariæ virginis & Johannis Evangeliſtæ erat. Subter manu fœminina italico idiomate,* Berenica di Ludrone della Scala, *Berenioa Ludronia Scaligera, & neſcio quid præterea germanice perſcriptum erat. Admodum enim pueri, antequam canis leporaria librum diſcerpſiſſet, eum vidimus. Hæc ita ſunt, ut ſcribimus.*

ditur. Nec id exacte adeo licet affirmare. Nec in eo ad amuſſim ejusdem anni omnes conveniunt, qui Moguntinorum meminere. Quod quidem ideo ſemel dicendum hic erat, ne quis exiſtimet, unius, quem produximus, Rabbini hac in re teſtimonium acceptum aut rejectum addere aut detrahere aliquid veritati. Sed & tua cauſſa, *Mallincroti*, ne quod videri tibi ais, in poſterum videatur, voluiſſe nimirum illos, qui hanc temporis anticipationem amplectuntur, Batavicæ cauſſæ colorem aliquem hoc circumſtantiarum penicillo illinire. Nam quid nobis hic cum fuco & pigmentis? Ubi enim, & à quibus, & quando præter propter in publicum primo uſum ars hæc perducta ſit, id vero illud eſt, quod in hac controverſia indagamus. Nos pro Harlemenſibus & *Laurentio Coſtero* hic ſtamus, *Junii* & productorum ab eo teſtium fide adverſus quosvis, qui in ſuperiori Germania deberi ſibi voluit ejus gloriæ celebritatem. Quippe jam ante eum natum ejus artis incunabula ad Hollandiam *Accurſius* & *Chronologus Colonienſium* retulere. Quorum cum eludere auctoritatem non poſſis, *Mallincroti*, ſententiam corrumpis aut pervertis. Quid enim illud eſt, quod poſt tantum apparatum verborum, quæ nec tegunt, nec vulnerant, (nam hactenus integri adhuc ſumus) tandem ais: Mariangelus *nihil amplius dicit, quam ex Donatis Hollandiæ* Joannem

nem Fauſtum, *qui typos æreos plumbeosque* Moguntiæ *invenit*, *admonitum fuiſſe*; *ipſum autem imprimendi artem primum excogitaſſe*, *multaque ad artem poliendam deinceps addidiſſe filium ejus* Petrum Schœfferum. Colonienſe *etiam* Chronicon, *etſi dicat primum hujus artis ſimulacbrum aut præludium ſeu præfigurationem (vorbildung) fuiſſe iſtos Hollandiæ* Donatos, *tamen verbis claris & apertis fatetur & teſtatur*, *omnium primo Moguntiæ ad Rhenum Typographiam inventam eſſe*, *ibidemque primos prodiiſſe*, *quos orbis occiduus vidit*, *impreſſos libros*. *Item* Donatos *illos Hollandicos non dicit Typographiæ initium fuiſſe*, *ſed ex illis initium ejus deſumptum eſſe*. *Quid clarius*? *Quid magis dilucidum*? *Annon hi ſoli teſtes* Boxhornio & Scriverio *refutandis ſufficiunt*? *quorum tela in alios contorta in ipſos productores retorquentur*, *eorumque jugulant prætenſionem*. Sed ſalva res eſt. Tantum abeſt, ut confoſſi ſimus. Nec tam declinamus ictum, quam non ſentimus. Quis autem futurum crediſſet, ut poſt tot ſtrepitus & minas tam fœneæ eſſent *Mallincrotii* manus? ut adverſarii judicio proſtratus *Boxhornius* & confoſſus, ſed ſuo nondum læſus, adverſarium hic debellaret? Age igitur & ne mutire poſthac audeas, ferrum in os ac jugulum adigamus. Ac primo quidem ais, tradere *Mariangelum Accurſium*, imprimendi artem primum inveniſſe *Iohannem Fauſtum*. Candor quo abiiſti? Nam id falſum eſt. Dicit enim: Fauſtum *primum excogitaſſe imprimendi ar-*

p. 37.

artem typis æreis. Et hoc verum eſt. Nec adverſum nos facit. Alia enim *Coſteri* fuere rudimenta, lignei typi & tabellæ inciſæ. Atque iis libros primus expreſſit. Sed & de æreis aut alterius metalli typis eum cogitaſſe ex *Junio* conſtat, quos hero ſurreptos à ſe auctos deinceps & ornatos *Fauſtus* habuit. Atque ita hic æreis typis, horum reſpectu primus omnium, reſpectu ligneorum ſecundus expreſſit exemplaria librorum. Et quid ſi expuncta hic in gratiam tuam furti infamia, ſolius *Mariangeli* verbis inſiſtamus? Nonne futilem & iniquam eſſe interpretationem tuam
p.38 omnibus liquido conſtabit? *Johannes Fauſtus* primus excogitavit typos æreos. Qua occaſione? quo modo? Ad exemplar typorum ſeu inciſarum tabularum. Cujates iſtæ? In Hollandia primum inventæ. *Johannes Fauſtus* primus impreſſit libros typis æreis. Quorum exemplo? *Donatorum*, qui jam ante in Hollandia impreſſi in tabula inciſa. Igitur primi typi, prima imprimendi miniſteria & inſtrumenta, quantumvis rudia & impolita, primi artis fructus, prima librorum exemplaria impreſſa, inventa ſunt & beneficia Hollandorum. Atque id dicit *Accurſius*. Quo quid clarius & magis pro nobis facturum deſideremus? Cæterum pergamus. Nam Colonienſis Chronici ſententia eadem arte oppugnatur. Quid ergo? *Etſi id teſtetur*, inquit *Mallincrotius*, *primum artis exemplar*

fuiſſe

fuiſſe Hollandiæ Donatos, *tamen apertis verbis fatetur, Moguntiæ ad Rhenum Typographiam inventam eſſe.* Sed an omnium primo, an omnium primam, ad cujus normam illa Moguntina adornata eſt? Id non dicit Author. Imo hoc illud eſt, quod diſertim negat. Et negabit ſemper & continuo tibi negamus. Diſtinguit enim typographiam & utriusque inventionem, alteram primam, alteram ſecundam; alteram ætatis ſuæ, alteram ſuperioris; alteram rudem & impolitam, alteram excultam magis & conſummatam. Alibi enim ars, alibi ornamenta artis ſunt inventa. Illa inter Hollandos, hæc inter Germaniæ Moguntinos. Quod quid contra nos, ut tu vis *Mallincroti*, aut quid non pro nobis facit? Hoc enim volebamus. Et merito quidem, quia verum eſt. Et legere non poſſum, ſi aliud elicis ex hoc loco. Quid quod Author *Donatos* Hollandiæ primum artis exemplar vocat? Ita enim latine reddimus Germanicam vocem. Quid autem exemplar? In quo quis præivit alii, quod exprimit alius ac imitatur. Et qui melius pulchriusque exprimit, tamen adhuc imitatur. *p.39* Quem autem quis ſequitur, neceſſario prior eo eſt, qui imitatur. Ut qui in via publica aut nova aliorum veſtigiis inſiſtit, neceſſario eos agnoſcit, qui præceſſere. Et ſi difficile, ſi utile & neceſſarium, quod quis exprimit ab alio prius inventum, plus laudis meretur, qui

præivit, quam qui imitatur. Sed nec parvam gloriam is meretur, qui id, quod alterius eſt, & primum eſt & ideo rude, aut nondum ſatis politum, pulchrius reddit ſtudio ac induſtria adſiduæ imitationis. Vides, quam candide cum Moguntinis agam, *Mallincroti*; ſed & verum eſſe, quod olim quoque tradebamus, Harlemum Typographiæ velut matrem, Moguntiam autem nutricem ejus fuiſſe & alumnam, ibi ſuperatum, quidquid in novæ rei exordiis impeditum, hic additam majorem arti ſpeciem & facilitatem. Et id voluit, qui Colonienſe Chronicon conſignavit. Sed & quæſtioni huic his quidem rationibus ſatisfactum eſt ac tibi. Sed quod fugitivi ſolent, latebras quæris. Addis enim, *Donatos* illos Hollandiæ non Typographiæ initium fuiſſe, ſed ex illis initium ejus deſumptum eſſe. Quod quid ſibi velit, & quale diſcrimen ſit, equidem neſcio. Ne nimium acutus ſis, te quæſo. Videor tamen mihi intelligere, quid velis. Namque mutas quaſi mox controverſiæ ſtatum. *Nemo enim negabit*, inquis, *quando Typographica hæc quæſtio ventilatur, de ea Typographia loqui, qua etiam nunc utimur, quæque omnem jam Europam libris implevit. In hunc autem cenſum Harlemenſes non veniunt, niſi poſtquam à Moguntinis eruditi ſunt, quâ in re aut conſenſum eorum requirimus, aut impreſſa ab illis volumina exhiberi poſtulamus.* Paullo di-
p. 40 ſtinctius & modeſtius, te rogo. Nemo enim di-

dixit Harlemenſium & Moguntinorum primam Typographiam, omnimodo & quavis ex parte, eandem fuiſſe aut æque conſummatam. Qui enim id fieri potuiſſet? Nam quod vetus ſcriptor inquit, & huc facit; nulla ars poteſt eſſe eadem excogitata ſimul & examinata: nec eſſe quidquam omnium, quod habeat & laudem diligentiæ ſimul & gratiam novitatis. Aliud igitur quæritur; nempe illud: An illius Typographicæ artis, quam primo apud ſe inventam jactant Moguntini, cujusque typis libros impreſſere, cujusque uſus hodieque eſt per omnem Europam, non prima, non magna, non præcipua, quibusque ad ornatum majorem & facilitatem pauca admodum adjicienda reſtabant, & cæteris inventis adjicere facile erat, apud Hollandos, interque eos Harlemenſes, jacta ſint fundamenta? Id tu negas. Nos aſſerimus, pari omnes conſenſu; & volumina, *Donatos* Hollandiæ & *Salutis ſpeculum*, oſtentamus. In quibus exprimendis quantum ad Typographicam, quæ etiam nunc in uſu eſt, artem excolendam promovendamque porro collatum ſit, reſtat, ut tibi liquido oſtendam. Igitur iſta quidem volumina apud Hollandos impreſſa ſunt. Quomodo? typis ligneis. Quales iſti? tabellis ligneis inciſi. Unde tabellas inciſas *Accurſius* appellavit. Quod *Melchior Adamus* Sileſius, in vitis Philoſophorum Germaniæ, ubi *Fauſti* & *Gutenbergii* meminit, his

verbis expreſſit: *Hoc quoque conſtat, ut omnium aliarum rerum, ita Typographicæ artis tenuia initio fuiſſe exordia, quæ progreſſu temporis magisque fuerunt aucta à diverſis & exculta. Nam integras paginas inciderunt primum in lignum, deinde chartis commiſerunt litteras ibidem inciſas, & litteræ primum è ligno facta ſunt, deinde ex orichalco, & tandem è ſtanno.* Primi igitur typi Hollandorum in eadem tabella continui. Mox quo diverſis exemplaribus exprimendis inſervirent, ſingulares & diviſi, ex ligno primi, ſequentes ex ſtanno & orichalco. De quibus cogitare etiam cœpiſſe *Laurentium*, *Iunius* tradit. Typi igitur primi apud Hollandos inventi ſunt. Amplius quæro. An tabulæ inciſæ *Donatorum* ſine prælo exprimi potuere? Nemo id dixerit. Igitur præla etiam debentur ingeniis Hollandorum. Sed &, an ſine tenaci illo, & quod ſicceſcit facile, quali hodie typographorum omnium operæ utuntur, atramento? Ne id quidem fieri potuit. Igitur id quoque Hollandi excogitavere. Atqui typi, præla, illius, quod jam dixi, atramenti liquor hodieque ſunt & futura ſemper præcipua ac pene ſola typographorum inſtrumenta. Ex quo ſane ſequi, apud Hollandos magna & egregia hujus artis poſita & ad alios propagata, Moguntinos imprimis, eſſe fundamenta, cœcus eſt, qui non videt; malignus & veritatis hoſtis, qui videt & non credit. Et jam de omnibus tuis, quæ undiquaque

p.41

hic

hic conquiris, & non niſi magnificis verbis paſſim inſtruis, argumentis actum eſt, *Mallincroti.* Abi nunc & dic, ſi potes, glorioſas fabulas eſſe, quas recitamus; nobiliſſimam artem in Hollandia abortum infeliciter feciſſe, eamque ad Rheni demum flumen & ſub Germanico cœlo, Lucina magis propitia, legitimo & vitali partu prodiiſſe. Sed niſi proſtituere te decreveris, ex iis, quæ memorata nobis ſunt, accipies perpetui ſilentii legem. Nam præter *Donatos* iſtos Hollandiæ, quibus nihil equidem poteſt opponi, *Speculum Salutis* inſuper oſtentamus, venerandæ librum antiquitatis, & averſis tantum in paginis & ex tabulis inciſis, quæ plurimæ ſunt, excuſum. Sed fidem eorum, qui ejus meminere, in dubium vocas, & rejicis tanquam anile commentum. Quare ſodes? Quia *Junius* lingua vernacula, *Bertius* apud eruditiſſimum *Scriverium* exſtare latina conſcriptum lingua teſtatur. *Hæc*, inquis, *pugnantia ſunt, & proinde merito falſi ſuſpecta.* Quid ais? Videturne tibi aliquid obſtare, quo minus utraque lingua id opus potuerit vulgari. Sed male, ut fit, accepit ac retulit *Bertius.* Belgicum eſt illud *Scriverii* exemplar. *At*, pergis, *judicioſorum aſſenſum de iſto* Speculo *meritiſſime morari poſſe id videatur, quod intuitum publicum lucemque hactenus ſubterfugerit.* Verum quid id opus? Sed & an tale, quale ipſum eſt, poteſt vulgari? Et ex exemplaribus no-

p. 42

ſtris novis tabulis expreſſum æque, atque ante, vobis incredulis ſuſpectum haberetur. At enim ſumptui parcamus. Veni huc, ſi vacat, & vide. Dedit *Scriverius* ſpecimen ejus, quantum licuit, in eo libro, quem de Typographia accuratiſſimum conſignavit. At vero aſſeris, eum videre te non potuiſſe, Paſſim tamen in Batavia legitur. Exſtat Latinum in Bibliotheca etiam mea ſimilis Speculi monumentum, ad cujus ſpectaculum totius Academiæ noſtræ & exterorum omnium ac tuos oculos nunc invito. Sed necdum tibi hic ſatisfactum eſt. Libenter enim dubitas, ſeu, ut mollius omnia accipiam, cupidus es veritatis. Qua in re ut voto tuo ſatisfaciam, mearum partium eſt, quia veritatis partes defendendas ſuſcepi. Quæris autem, unde ſciri poſſit, Speculum illud Salutis *Laurentii Coſteri*, non alterius, opus eſſe; quibus denique argumentis, indiciis, conjecturis, quæ aliquid fidei mereantur, vobis probari & perſuaderi poſſit, illud ipſum ſpeculum hodierna Typograpia prius & antiquius eſſe. Neſcio ſane quid vobis, qui adeo contumaces eſtis, poſſit perſuaderi. Scio interim veri ſtudioſis nullo id negotio poſſe probari. Ex tabulis nimirum inciſis. Ex iis enim hoc opus adornatum. Earum
p.43 vero primus inter Hollandos uſus fuit, in libris procudendis. Id *Mariangelus* teſtatur. Alibi autem terrarum in uſu non fuere. Contra-

trarium enim nec probas,nec probabis. Igitur inventa Hollandorum inter Hollandos ſibi ſoli vendicant Harlemenſes, & nemine ex ea gente adverſante, quod apud *Iunium* videre eſt, probant. Inter Harlemenſes *Laurentius* ſolus ejus rei celebris author habetur. Cur enim, quod alias aut alibi ab aliis factum nunquam eſt, quod ſolum Laurentium tantum feciſſe conſtat, (quamvis de nomine ejus ex titulo nihil conſtet; ea illorum temporum ſimplicitas fuit) ſoli *Laurentio* non vendicemus? Quid enim cauſſæ eſt, ut quæ tandem ratio, cur alia ex aliis, certa ex certis & quæ ſe invicem neceſſario ſequuntur, qualia iſta ſunt, non colligamus? Et eodem argumentō *Mariangeli* & *Colonienſis Chronici* Hollandicos *Donatos* merito referimus ad *Laurentium* auctorem. Si hæc cum faſtidio repeti quis exiſtimet, tua, non mea culpa eſt, *Mallincroti.* Jam vero ea, quæ paulo poſt hodieque obtinuit, Typographica arte prius eſſe & antiquius iſtius Speculi opus facillime vel ex eo quivis collegerit, quod ante ſingularios typos in uſu fuerint tabulæ inciſæ, quodque haud credibile videatur, quemquam, illis inventis, his uti voluiſſe, cum hæ & plus ſumtuum requirant, & plus habeant difficultatis. Agnoſcis haud dubie hic quoque abunde aſſertam *Juniani* teſtimonii veritatem. Quod cur in aliis etiam vellicares, nulla juſta cauſſa erat. Nihil enim præ-

ter ſales & illiberales jocos congeſſiſti, quæ ut nunquam admittimus, ita minus ferenda, multo minus excuſanda ſunt, cum inquirimus in veritatem. Ceterum ne cui hic verum videatur illud vulgatum: *Ridentem dicere verum, quid vetat?* quid equidem de aliorum judiciis ſperandum tibi ſit, videamus. Cur
p.44 enim monſtro tibi ſimilis *Laurentius* hic *Junii* æditūus conſularis? Ignoras profectò Batavicæ gentis & illorum temporum pietatem. Quam in tali viro etiam laudare debebas. Et ſi opus eſſet, votum ſanctiſſimi Regum huc conferrem. Et ſane monſtro mihi ſimilis eſt ignarus ſimpliciſſimæ pietatis Decanus Monaſterienſis & Canonicus Mindenſis, & ſi quid præterea tibi reſtat ſacrarum dignitatum. Quæris porro: *Cur* Laurentius *faginos ſibi potius cortices, quam quodvis aliud litteris efformandis lignum delegerit, eo quod tum ob fragilitatem, tum etiam curvaturam, convenientis denique craſſitiei defectum, iſtiusmodi cortices minus apti ſint? Et quare tandem, ſi faginæ materiæ copiam habuit, cortices potius, quam ipſum lignum, huic novo commento ſuo delegerit?* Ante te natum pro me alius reſpondit. Mopſum illum Virgilianum Menalcam olim, nunc te, compellantem audi, ſi vacat. Sic ille:

> - - - *Viridi nuper quæ cortice fagi*
> *Carmina deſcripſi, & modulans alterna notavi,*
> *Experiar.*

Diceres eum *Laurentio Coſtero* hic præiviſſe. Et cur

cur alienum tibi videtur, aliud agendo, & dum in ſylva captatur frigus opacum, litteris cortici inſcriptis,earum figuram puerulos didiciſſe? Nec enim ignoras de gruibus olim tradita, quæ litterarum formam *Palamedem* docuere. Opilio quondam gregem & quieſcentis umbram, umbræque ductum in arena pedo ſequutus, pingendi artem adinvenit. Quæ difficillima, ludendo facillime, & ſæpe alibi potius, quam inter ferulas Chironis & virgas,prima præſertim ætate diſcuntur. Nec ex me hic quæres exempla, quæ nec deſunt, nec potes ignorare. Quæris etiam, qua ratione rem heri ſui clepſerit *Fauſtus*, qua furtum diſſimulaverit, qua denique extra urbem ſe proripuerit, choragio Typographici inſtrumenti onuſtus. Ne id operoſe adeo quæras, te rogo. De furto conſtat. Quibus in eo committendo artibus uſus ſit,ipſe,quod ſciam, nunquam prodidit. Nec id ab eo debebat exſpectari. Interim ſcio, etiamſi neſcire te profitearis, qua ratione ſcelus adminiſtratum ſit, non futuram inter bonos minorem induſtriæ tuæ ac ingenii famam. Mille ſunt nocendi artes, quas libenter ignoro. Quid ad nos, quomodo ſcelus patratum ſit? Ipſum apud nos in confeſſo, & graviſſimi teſtimonii fide confirmatum eſt. Sed ais: *Demus ſane* Fauſtum, *ſeu quemvis alium Harlemenſes typos intervertiſſe, num eo ipſo ars quoque ipſa ſimiles de novo fundendi aut efformandi* Laurentio

p. 45

ſimul erepta fuit? Das profecto, quod verum eſt, & gratias agimus pro liberalitate. Sed quæris, quod quærere opus non eſt, & nimiam curioſitatem cum injuria veritatis conjunctam vix excuſamus. Quid ſi dicam, noluiſſe *Laurentium* aut generum ejus *Thomam Petri*, aut illius nepotes artem difficillimam hactenus ſibi ac improſperam exercere? At, inquis, omittere non debebant exercitium artis quæſtuoſæ. Cur de eo hic agis, quod factum non eſt? De eo enim, quod factum eſt, tantum diſputamus. Et omnem Typographicæ artis cultum neglexiſſe *Laurentium* & agnatos ejus & miniſtros, quis tibi affirmavit? Et id dicenti tibi modo cur credam? Sane illo ſæculo non ſiluiſſe, ut tu loqueris, Hollandiæ præla, conſtat ex libris, quorum haud exigua in mea ac aliorum bibliothecis eſt copia, qui Trajecti ad Rhenum, Lugduni Batavorum, Delfis, Goudæ & in ei proximo Monaſterio Steinenſi, (ubi Typographicam artem olim Monachos exercuiſſe con-
p.46 ſtat mihi ex *Æſopi* & aliorum fabulis, quas ab iis excuſas habeo) editi ac impreſſi. Sed tamen *Laurentianis* typis omnes iſtos deſcriptos eſſe haud certe affirmavero. Neque id ad rem nunc facit. Conſtat interim mihi, artem eam, ut tu vis, non adeo ſub initium fuiſſe quæſtuoſam. Plerorumque Bibliothecis à MSS. Codicibus erat proſpectum. Nondum eruditio ac litteræ extulerant caput.

Bar-

Barbaries illorum temporum ſua tantum vitia æſtimabat. Libri excuſi emptores vix inveniebant. Typographi rebus ac fortunis ſuis exhauriebantur. Quæ res admonet, ut inſtituti cauſſa, & quia harum rerum, quod & laudo inprimis, curioſum te video, diligentiſſime *Mallincroti*, adtexam epiſtolam, quintæ parti annotationum *Nicolai Lyrani*, Brabanti, in Biblia editionis Romanæ anni cIↃ CCCC LXXII. à *Jo. Andrea* Alerienſi Epiſcopo præfixam, & *Xyſto* IV. ſummo Pontifici, nomine *Conradi Suveynhem* & *Arnoldi Pannarts*, in alma urbe Typographicam artem tunc exercentium, inſcriptam; quam mihi ut & plerisque hactenus non viſam, nec aliis, qui in hoc argumento verſati ſunt, ut nec tibi memoratam, ex Ultrajectinæ Bibliothecæ exemplari deſcripſit vir doctiſſimus & antiquitatis patriæ peritiſſimus, *Gisbertus Lappius* à Waveren, quaque eſt humanitate, nobiscum, dum hæc ſub prelo ſunt, libenter communicavit Sic autem habet: * *Communis ac trita olim inter gentiles opinio fuit, Beatiſſime Pater,* Xyſte IIII. *Pontifex Maxime, cetera Diis, Deos ipſos, duodecim etiam illos principes, ſelectos & magnos appellatos, uni neceſſitati continuo paruiſſe. Eam enim inter numina omnia absque provocatione imperioſum exercuiſſe magiſtratum. Idne inter Chriſtianos quoque vere dici*

* Excerpta exſtant in *Mich. Maittaire* Annal. Typogr. Vol. I. p. 48-51.

dici cenſeatur, tua potiſſimum ſapientia clementia-
p. 47 *que occurri poteſt, & ut digneris miſericorditer occurrere, ſervuli tuæ ſanctitatis CONRADVS SVVEYNHEM & ARNOLDVS PANNARTS, impreſſores noſtri, ac utiliſſimæ hujus fictoriæ artis primi in Italia opifices, maximi in urbe operarii, ante ſanctiſſimos tuos pedes terram veſtigiis tuis impreſſam deoſculantes, implorant. Namque ego ipſe, creatura tua, cæteras epiſtolas proprio, hanc illorum nomine & deceſſoris antea & poſtmodum tuo numini divino inſcripſi. Vox quidem impreſſorum ſub tanto jam chartarum faſce laborantium, & niſi tua liberalitas opituletur, deficientium, iſta eſt, Pater Beatiſſime: Nos de Germanis primi tanti commodi artem in Romanam Curiam tuam multo ſudore & impenſa, deceſſoris tui tempeſtate, deveximus. Nos opifices librarios ceteros, ut idem auderent, exemplo noſtro invitavimus. Nos reliquis propter impenſarum magnitudinem à tanto negotio vel omnino vel maxima ex parte quaſi in ſalebra hærentibus, recentiore animo viribusque geminatis cum ſumma difficultate reſtitimus. Jam tandem, defecti nervis & ſanguine, divinam opem tuam imploramus. Indicem ſi perlegeris impreſſorum à nobis operum, miraberis, tantæ majeſtatis & Apoſtolici culminis Pater, vel chartas huis librorum copiæ potuiſſe vel linamenta ſufficere. Et ut perlegere valeas usque adeo curis pontificialibus diſtrictus, nihil aliud hæc epiſtola continebit. Nam auditis nominibus tantorum auctorum duntaxat, facere non poteris, ſi bene tuam pietatem novimus, quin ſtatim nobis ſubvenias; nec ulla rerum qualiumcunque occu-*

occupatione difficultateve valebis deterreri. Impreſſi ſunt, Pater beatiſſime, noſtro ſtudio libri, qui in ſubjectis ſuo ordine tibi recenſebuntur:

Donati pro puerulis, ut inde principium dicendi ſumamus, unde imprimendi initium ſumpſimus, numero trecenti. CCC. p. 48

Lactantii Firmiani inſtitutionum contra gentiles & reliquorum ejus auctoris opuſculorum volumina octingenta viginti quinque. DCCCXXV.

Epiſtolarum familiarium *Ciceronis* volumina quingenta quinquaginta. DL.

Epiſtolarum *Ciceronis* ad Atticum volumina ducenta ſeptuaginta quinque. CCLXXV.

Speculi humanæ vitæ volumina trecenta. CCC.

Divi *Auguſtini* de Civitate Dei volumina octingenta viginti quinque. DCCCXXV.

Divi *Hieronymi* Epiſtolarum & libellorum volumina mille & centum. MC.

M. T. *Ciceronis* de Oratore cum cæteris volumina quingenta quinquaginta. DL.

M. Tul. *Ciceronis* Operum omnium in Philoſophia Voll. quingenta quinquaginta. DL.

L. *Apuleji* Platonici cum *Alcinoo* Voll. ducenta ſeptuaginta quinque. CCLXXV.

A. Gellii noctium Atticarum Voll. ducenta ſeptuaginta quinque. CCLXXV.

C. Cæſaris Commentariorum Gallici & Civilis bellorum voll. ducenta ſeptuaginta quinque. CCLXXV.

De-

Defenſionis Divi *Platonis* voll. trecenta CCC.

P. *Virgilii Maronis* Operum omnium Voll. quingenta quinquaginta. DL.

T. *Livii Patavini* cum Epitomate omnium Decadum Voll. ducenta ſeptuaginta quinque. CCLXXV.

Strabonis Geographi voll. ducenta ſeptuaginta quinque. CCLXXV.

M. *Annai Lucani* Voll. ducenta ſeptuaginta quinque. CCLXXV.

p.49 C. *Plinii Veronenſis* de naturali hiſtoria voll. trecenta: CCC.

Caji Suetonii Tranquilli de duodecim Cæſaribus voll. ducenta ſeptuaginta quinque. CCLXXV.

Divi Leonis Papæ Sermonum Voll. ducenta ſeptuaginta quinque. CCLXXV.

M. Fabii Quintiliani Inſtitutionum Oratoriarum voll. ducenta ſeptuaginta quinque. CCLXXV.

Continui velCatenæ aureæ Divi *Thomæ Aquinatis* Voll. quingenta quinquaginta. DL.

Divi *Cypriani* Epiſtolarum voll. ducenta ſeptuaginta quinque. CCLXXV.

Biblia cum Opuſculo *Ariſtea* voll. quingenta quinquaginta. DLXXV.

Silii Italici cum C. *Calpurnio* & *Heſiodo* voll. ducenta ſeptuaginta quinque. CCLXXV.

Orationum M. T. *Ciceronis* cum invectivis omnibus in Antonium, Verrem, Catilinam &

& ceteros, Voll. ducenta ſeptuaginta quinque. CCLXXV.

P. *Ovidii Naſonis* Metamorphoſeos & Elegiarum omnium voll. quingenta quinquaginta. DL.

Nicolai de Lyra voll. mille centum. MC.

Horum omnium voluminum ſumma, ut tua pietas perſpicit, Pater beatiſſime, niſi fallimur, efficit Codices duodecies mille quadringentos ſeptuaginta quinque, acervum quidem ingentem & nobis, impreſſoribus tuis, ad ferendum, qua parte reſtat, intolerabilem, propter eam, quam in initio epiſtolæ poſuimus, neceſſitatem. Nam ingens ſumptus ad victum neceſſarius, ceſſantibus emptoribus, ferri amplius à nobis nequit. Et ementes non eſſe nullum eſt gravius teſtimonium, quam quod domus noſtra, ſatis magna, plena eſt quinternionum, inanis rerum neceſſariarum. In Te igitur, clementiſſime Pater, qui & ſapientiſſimus doctiſſimusque, ſpes p. 5 *noſtra ſita eſt, in te ſubveniendi noſtræ neceſſitati eſt copia, ne pereamus. Da nobis ſubſidium de excelſo throno majeſtatis tuæ. Parati ſumus pro clementia tua arbitrio de noſtra merce, id eſt, de impreſſis quinternionibus noſtris, tibi tot tradere, quot volueris, & quibus volueris. Tua incredibilis manſuetudo ſubveniat nobis de aliquo officio, unde poſſimus nos & noſtros alere. Impenſa eſt facta in foliis* Nicolai de Lyra *à nobis voluminibus tanta, ut amplius nihil nobis ſuperſit ad vivendum. Si venderemus opera noſtra, non ſolum à tua pietate nihil peteremus, ſed ultro in præſentium temporum articulo, in quo te plurimum egere non neſcimus, ipſi noſtra offerremus. Faciemusque, quo-*

quotiens tuo adjumento fortuna nobiscum uſa videbitur fronte ſereniore. Interea, Pater Sancte, adjuvent nos miſerationes tuæ, qui pauperes facti ſumus nimis. Sis perpetuo ſoſpes & felix, Pater beatiſſime Romæ XX. Martii MCCCCLXXII. Pontificatus tui clementiſſimi anno primo.

Hactenus Epiſcopus Alerienſis. Atque iſta legi repetique hoc loco non ingratum futurum etiam confido illis, qui in reſtituendis antiquis Scriptoribus occupati, non eos cum MSS. tantum, ſed & veterrimis primisque editionibus ex antiquiſſimis ſæpe optimisque codicibus adornatis utili inprimis opera conferre conſueverunt. Interim abunde tibi ſatisfactum opinor, *Mallincroti.* Quæ enim porro quæris, cur *Laurentius Coſterus* ejusque hæredes hæc aut iſta, à *Junio* tradita, egerint aut non egerint, quæ tu eos agere vel aliter agere debuiſſe arbitraris, profecto ejusmodi ſunt, ut vel tua cauſa tacere longe potius exiſtimem, quam ad ea reſpondere. Quæ enim in agendis nonnullis, quibusdam autem, quorum meminiſti, inter-
p. 51 mittendis conſilia eorum fuerint ac rationes, tam ignoramus, quam typographicam artem Harlemi primo inventam eſſe certi ſumus. Quod jam ſatis ſuperque probaſſe nos exiſtimamus. Atque hæc ad publicum eruditi orbis tribunal lubenter deferimus, haud dubii, in iſta qualicunque commentatione modeſtiæ partes à nobis ſtetiſſe ac veritatis. Nam

Nam minus penes eum gloriæ eſt, ſed & demereri ſibi aliorum judicia haud poteſt, qui cum contumelia adverſantium ac acerbitate quantumvis rectiſſimæ ſententiæ aggreſſus eſt defenſionem. Et ut forte inſcitia aberrantem, ſine omni calumniandi ſtudio inſtruit tantum ac docet, quisquis bonus pariter eſt & eruditus, ita qui cum ignorantia pertinaciam conjungit & libidinem obtrectandi, ne quidem veniam exſpectet. Quæ tamen vix cogitant plerique, qui cum aliorum judiciis diſſentiendo commiſſi, velut minores mentis, non tam ſcribunt fere, quam iraſcuntur. Tibi interea, *Laurenti Coſtere*, tantisque tuis adverſus aliorum livorem meritis agnoſcendis hoc pietatis noſtræ redhoſtimentum publico nomine ac privato debebatur. Tuum enim hic beneficium agnoſcimus, præſidio nobiliſſimæ, & quam ad utilitatem humani generis nulla ætas majorem dedit, nulla datura eſt, à te primum inventæ, deinde ab aliis excultæ tandem ac propagatæ artis conſervatam hactenus & conſervandam ſemper rerum omnium ac temporum æternitatem.

FINIS.

LVGDVNI BATAVORVM
TYPIS WILHELMI CHRISTIANI.
cIↃ IↃ CXL.

Ex *Marci Zuerii Boxhornii* Hiſtoria Univerſali Sacra & Profana pag. 946-952. Lugd. Bat. 1652. 4

Si ulla inventorum gloria celebranda ſunt tempora, profecto iſta ſunt, quorum res jam tradimus. Hæc enim peperiſſe veluti Artem typographicam, eruditionis omnis liberalem cuſtodem ac alumnam conſtat. Magnum tamen inter indagatores harum aliarumque ejusmodi originum de inventore certamen eſt, aliis eum Moguntinum, aliis Argentoratenſem, in ſuperiore Germania, aliis Harlemenſem Hollandum prodentibus. Ego omnibus partium ſtudiis, ut oportet, poſtpoſitis, pro Harlemenſi pronunciare & audeo & debeo, ſicut & ſingulari libro eximius amicus ille noſter & Polyhiſtor, *Petrus Scriverius*, jam pridem pronunciavit. Multos, ſcio ego, debita nobis comperta quo hic veritati fides hoſtes habet, Moguntinos inprimis & Argentoratenſes in ſuperiore Germania; cæterum ea in medium non quidem multa, ſed tamen omni exceptione majora, quædam teſtimonia pro noſtra & aliorum idem ſentientium hac ſententia & produximus & jam prodemus, ut in eandem non poſſit non quivis concedere; niſi forte ſit, qui aut quævis à vero diverſa ab aliis, & magno numero, (nam plures plerumque ſunt, qui ut ipſi falluntur, & ſic quoque ipſi plures

res fallunt) tradita, ſtatim pro certo compertis habet, aut invita veritate, placere hominibus conſtituit; aut denique debitam optima fide, & de qua ambigere merito non licet, narratis rebus & quidem à fide digniſſimis, fidem non vult habere, adeoque falſa ſibi mavult, quam vera obtrudi.

Moguntinorum hac in re cauſam poſtremus omnium & poſt multos alios, ſed multo quam alii, & accuratius & diligentius, ſingulari elegantiſſimoque libro agere aggreſſus eſt *Bernhardus Mallincrotius*, Vir & rara generis ac imaginum nobilitate & virtute omni, incomparabili inprimis humanitate, qua & nos, etiam ex quo diſſentire in hac cauſa cœpimus, merito devinctos ſibi habet, & rara eruditione illuſtris, omnique laude major. Ægre ego ab eo viro diſſentio; diſſentire tamen & hoc loco & hac in re ab eo audeo, cum habeam compertum, nihil æque ei curæ ac ſtudio eſſe, quam ex diſſentientium & doctiſſimos quoſque ac accuratiſſimos facile circumvenientium tricis explicatam, neque ullo obſcuram fuco, agnoſcere veritatem. Diſſentire ergo hic à tanto & viro & amico non audeo tantum, ſed & debeo: neque tamen aliis, quam olim, inductus tectuſque armis, quum adoleſcens admodum & pene puer Hollandiæ urbium deſcriptionem in vulgus darem. Adducendi ergo velut in campum hic quoque & do-

meſtici & externi, & ſinguli omni exceptione majores, teſtes ſunt. Primum *Hadrianus Junius* ſe offert, Hornanus Hollandus, adeoque auritus & prope oculatus rei geſtæ teſtis. Tali autem nemo in cauſæ ejusmodi, qualis hæc eſt, cognitione fidem denegat.

Verba ejus ſunt, ubi in Bataviæ veteris illa parte, quæ nunc Hollandia dicitur, celeberrimam non uno, ſed hoc potiſſimum, nomine civitatem *Harlemum* deſcribit, poſt ſingularem fidei in narrandis ſingulis ſignificationem. *Habitavit*, inquit, *ante annos centum duo detriginta Harlemi* &c. usque ad verba: *ad ſuſcipiendum odium paratior ſim ac promtior.* (vid. ſupra pag. 234-237.) *Tabella recitata eſt* &c. usque ad verba: *à qua mente averſus eſt, quisquis ſanam habet.* (vid. ſupra pag. 822.) Accedunt laudati olim nobis Annalium Colonienſium auctor & *Mariangelus Accurſius*, hic Italus, ille Germanus, uterque externus Hollandis & peregrini. *Sed quid iſti?* &c. usque ad verba: *de bellis Romanorum cum Germanis.* (vid. ſupra pag. 837.) *Nec minus certum eſt* &c. usque ad verba: *id decus, ea claritudo eſt.* (vid. ſupra pag. 839.)

(o)

L. AN-

L. ANDREÆ RIVINI,
HALIS - SAXONIS,
PROFESSORIS LIPSIENSIS,
HECATOMBA LAVDVM ET GRATIARVM,
IN LVDIS ITERVM - SECVLARIBVS,
OB INVENTAM IN GERMANIA
ABHINC
ANNIS CC.
CHALCOGRAPHIAM,
AD ARAM SVPREMI NVMINIS,
ARTIS OMNIS DATORIS,
INQVE HONOREM PRIMOR. HVJVS
AVTHORVM,
NEC NON PERPETVAM REI
MEMORIAM,
PVBLICE PIEQVE IN TILIETO
AD PLISN - ELISTRVM IMMOLATA:
CVM IN CARMINIBVS QVIBVSDAM ET
EPIGRAMMATIS, TVM VERO PRAECIPVE IN
DECLAMATIVNCVLA SOLENNI,
ARTIS
TYPOGRAPHICÆ
COMMENDATIONEM
A PRIMIS VSQVE CVNABVLIS IN DE-
CLIVEM PAVLATIM SENECTAM HI-
STORICE MAGIS QVAM RHETORICE E
VARIIS SCRIPTORIBVS CELE-
BRANTE.

LIPSIÆ,
ÆRA CIƆ IƆ CXL. APUD TYPOGRAPHOS.

Typographis Lipſienſibus S.

Cum veſter, Amici dilecti, Senior nuper Odam quandam Germanicam, biſecu[illegible] memoriæ, ob artificium veſtrum anno M. CCCC. XL. adinventum, celebrandæ ergo conſcriptam, percenſendam mihi exhiberet, inibique [illegible]pſum quendam mnemonicum de JVONE SCHOEFERO, quem, neſcio cujus, Typographici Anagrammatis Argentinenſis carmen inter primores Chalcographiæ authores retulerat, deprehenderem; Subjeci ipſi humanisſime, me, ob ſingularem ejus artis amorem, ante biennium publice de ea, ſed paulo aliter diſſeruiſſe, & tam inventum atque incrementum, quam decrementum & detrimentum ejusdem levi quidem & brevi, faſtigia tamen ſumma perſtringente, & diverſa ſentientes conciliante Oratiuncula declaraſſe. Ibi ille orare, ut, quum parum alias, nec niſi ſparſim à variis ea de re perſcriptum eſſet, eam declamatiunculam, præſertim hoc ſeculari iterum anno, quo alias Typographi jubilæum quaſi quædam per aliquot dies in Germania feriaturi eſſent, publici juris facerem. Quam ad rem cum operam prælaque ſua & ſuorum liberaliter offerret, tam honeſtæ ejus petitioni, inque laudem præcipue DEI, & Majorum noſtrorum gloriam, pie vergenti nolui refragari, ſed lubens è Schediis meis Oratiunculam illam

lam ſubitariam, una cum auctariis quibusdam ad rem præſentem accommodatis, vobis impertire & communicare volui. Eoque magis, quod geminum quiddam in Academia Agrippinenſi occeptari perſpexiſſem. Commodum namque accidit, ut in verno librorum Catalogo hujus anni, tractatus Nobilis cujusdam viri, BERNHARDI à MALLINKROTH, de ortu & progreſſu artis typographicæ, Coloniæ apud Johannem Kinckium in 4. prodiiſſe nunciaretur. Eum librum, licet nondum videre, & utrum nobiscum conveniat vel diſſentiat, animadvertere contigiſſet; attamen ut eadem, qua ille forma impreſſus eſſet, hic etiam noſter excuderetur, quo invicem conferri & compingi poſſent, vos monere debui, & ſimul rogare volui, ut rem communem literariam ad commodum quoque aliorum, ſi qua ventura ſunt, ſeculorum ſedulo adjuvetis, & porro conatibus quoque honeſtis faveatis.

Veſtri

L. A. R.

HECATOMBA LAVDVM ET GRATIARVM.

I.

Q. HORATII CARMEN SÆCVLARE

ΠΡΟΣΕΥΤΙΚΟΝ,

Ad verum & unicum Chriſtianorum Numen, & præſentem quodammodo Statum (cum apud S. Imperii urbem Noribergam, pacificandi ſtudio Cæſareæ Majeſtatis, & Sereniſſimorum ac Reverendiſſimorum Dominorum Septemvirorum, aliorumque Principum Legati & deputati eſſent congregati) directum; & in Typographiæ præſertim ante duo ſæcula inventæ laudem, ſine ulla pene mutatione ita concinnatum.

CHRISTE, cunctorumque potens JEHOVA,
SPIRITVS SANCTI decus, o colende
Ternio ſemper, dato, quæ precamur
Tempore ſacro.
Quo Sibyllini micuere verſus,
Strangulandum hoſtem eſſe aliquando Chriſti
Lino, eum, ſeptem placuere colles
Cui Babylonque.
Quando de pannis laceris renata
Charta jam lucem, nitido typo uncta,
Promſit, haud quicquam licet urbe Roma
Viſere pejus.

Præ-

Præla maturos aperire partus
Viſa Aletheiæ: patuere larvæ:
Hinc FIDEI LUCINA TYPOGRAPHIA eſt,
Ceu Genitalis.
Diva producat ſubolem, ſitosque
Sedula in lucem revocet parentes,
Proſperans decreta ſuper novandis
Ære libellis.
VICIES DENOS ſapiens PER ANNOS
Orbis, ut cantus referatque ludos
Ter die claro totiesque grata
Nocte frequenteis.
Vosque veraces ceciniſſe chartæ,
Quod ſemel dictum eſt, ſtabilisque rerum
Terminus ſervat, meliora doctis
Fata rogate.
Fertilis frugum, pecorisque tellus
Spiceo donet Corydona ſerto;
Nutriant fœtus & aquæ ſalubres,
Et levis aura.
Condito mitis placidusque telo
Supplices audi famulos, Triarcha.
Adſpice & clementi operas ocello
Chalcographorum.
Præla ſi vere tuum opus, typique,
Littus Hebræum quibus Atticumque
Juſſa pars mutare Lareis & Urbem
Soſpite curſu:
Cum per ardentem celebris Caminum
FAUSTUS inventor modo litterarum

Liberum munivit iter, daturus
Plura repertis.
Hinc probos mores docili juventæ,
Et ſenectuti placidæ quietem,
Teutonum genti Deus addis & rem
Et decus omne.
Dum nigræ liræ albo inarantur arvo,
Tertius pacem Fridericus orbi
Imperat, bellante prior, jacentem
Lenis in hoſtem.
Jam mari terraque manus potenteis
Et characteres timet Alemanos
Exter: hinc reſponſa petunt ſuperbi
Et Scythæ & Indi.
Jam Fides & Pax & Honor, Pudorque
Priſcus, & neglecta redire virtus
Audet, apparetque beata pleno
Copia cornu.
Hoc micat fervente decorus ære
Phœbus, acceptusque novem Camœnis
Qui ſalutari levat arte feſſos
Corporis artus.
Si Moguntinas Deus audit arteis,
Remque Germanam, Tilietum & ipſum,
Alterum in luſtrum, meliusque ſemper
Proroget ævum.
Ad Patris dextram aſſiduusque JESVS
Noricas septem - ille preces - virorum
Curet, & votis puerorum amicas
Applicet aureis.

Hæc

Hæc DEVM ſentire, ſacramque Trigam
Spem bonam, certamque domum reportet
Doctus & CHRISTI Chorus & JEHOVÆ
Dicere laudes.

L. AN. RIVINI EPIGRAMMATA DECEM DE Cattiterographia.

I. *Laus Deo ſemper.*

Qui primus digitis incidit momina legum,
Non modo marmoribus, ſed quoq; pectoribus; Exod. 24, 31.
LAVS SIT EI PERPES, quod eam Majoribus artem
Prodidit, ut ſcribant pectore & ære ſimul.
Jam LAVS quando DEI commercia cætera SEMPER
Ornat, ea ars LAVDES ornat at VSQVE DEO.

II. *In contemptores Chalcographiæ & ea abutentes.*

Quod ſi tollit humo reverenter Turca papyrum,
Poſſe putans illi nomen ineſſe DEI:
Quan-

Quanto Chriſticolæ tractent reverentius artem,
Quæ toto verbum protulit orbe DEI.
Præla flagellabit quisquis, non nomine CHRISTI
Dignus, at ut premat & Turca flagellet eum.

III. *E B. Anuli Galli Emblemate de Chalcographia.*

Cadmus Agenorides præſtans facundia & armis,
Cui jaculum atque omni mens jaculo melior.
Litterulas tulit Europæ, Phœnicibus ortas,
In quibus humanæ circulus eſt Sophiæ.
Quarum quinque (aliis ſe collidentibus ultro)
Plena vocales integritate manent.
Ac terreſtribus has animis inſevit & artes;
Civiles homines fecit & ex rudibus.
Fictus ob hoc vigilis dentes ſparſiſſe Draconis,
Exque ſatis natos dentibus eſſe viros.
Qui ſe occiderunt per mutua vulnera, tantum
(Poſt reliquos cæſos) quinque ſuperſtitibus.
Ex quibus eſt hominum poſt multiplicata propago:
Qui primi Thebas incoluere novas.
Hujus ad Archetypum, qui γράμματα ſparſit in Orbe,
Jure pari potuit dicere Chalcographus:

SE-

SEMINO SERPENTIS DENTES IN PALLADIS ARVO,
Utque homines ſapiant, perficio hoſce libris.

IV. *De inventoribus, ad typographos.*

Monte (1) bono, & (2) Regis, (3) paſcens, (4) Fauſt, (5) Gallus & (6) Anſer:
Hic artem reperit Senio Chalcographûm:
(6) Anſeribus (5) gallisque (3) ovibusque Ars (2) Regia (3) paſcat,
Cultoresque bono (1) monte falerna (4) beent.

V. *De Fauſto primario artis authore & Sociis J.* Guttenberg *&* P. Schœffer.

Quondam Orbis reperit Dominos aliquando futuros
FAVSTVLVS, Heptalophi Regius Upilio:
Sed domitura Orbis Dominos cum præla reperta,
Monte bono FAVSTVS cvm Petro agebat oves.
Quanto autem eſt major Dominis Ratio hoſce gubernans;
Tanto eſt præ FAVSTO FAVSTVLVS iſte minor.

VI.

(1) Johannes *Guttenberg.* (2) Johannes Regiomontanus juxta Purbachii tab. & P. Ramum. (3) Petrus *Schœffer.* (4) Johann *Fauſt.* (5) Vlricus *Hahn*, qui Romæ & in Italia primus libros excudit. (6) Nicolaus *Genſon* Polyd. Virgilio, aliis *Genſefleiſch*, quos citat M. *Sachſe in der Keyſer Chron.*

VI. *In typographos, pontificum æmulos chymiſtas.*

Chalcographiam odit cur invida Roma? quod aurum
E plumbo aut ſtanno conflet & iſta ſuum.
Quoque hoc candidius, ſit eo felicius Album
Inde, Rubrumve; iſtud lividiusque nigrat.
Utque auri minus Urbs faciat, facit Ars quoque; Roma
Tot res ut faciat, rem facere & nequeat.

VII. *De iisdem Jubilæo Romam triumphantibus,*

Cum JUBILÆUS rite QUINIS VICIES
Annis celebrandus foret;
VIGINTI & annis QUINQUE eundem ſingulis
Indicat Urbi Pontifex:
Hunc gratulor Chalcographis recurrere
DENIS ab annis VICIES.
Longævitate VICIT horum VICIES
Romæ novæ & priſcæ VICES.

VIII. *Ad eosdem, ob T. amiſſum,*

Vobis Typographi malam fixit crucem,
Hanc quisquis Arti eſt nixus illi tollere,
Dum dempta vobis primula Artis litera,
Typographi non eſtis, aſt ὑπόγραφοι,
Quæque UTILISSIMA ars fuit VILISSIMA eſt.
Juxta illud MELCHIORIS ADAMI in vita FAUSTI:

Ut in aliis etiam fit rebus, ita hodierna die, cum immenſa ſit librorum copia, ars hæc quoque utiliſſima vileſcit: & præter labores vix aliud Typothetis & Impreſſoribus relictum eſt, omni quæſtu ad officinarum Dominos ac Bibliopolas redundante.

IX.

IX. *In eosdem nunc non ita, ut olim, fauſtos & opulentos.*

GRYPS, DRACO, uterque ſuo cuſtos ferus incubat auro,
Quorum hic litterulas protulit, ille tegit.
Namque DRACONINIS è DENTIBVS, auſpice Cadmo,
Illa ſeges nata eſt, GRYPHES ei ARMA data:
Sed cur Chalcographos jam nec GRYPS, nec DRACO ditat?
GRYPHE MINVS SCRIBVNT, PLVSQVE DRACONE BIBVNT.

X. *In Cornutos ejus artis jam poſtulatos Tirones.*

Ceu Saxones vocare cornutos ſolent
Adulterarum conjuges EPISCOPOS:
Pueros ita CORNVTOS Typographi docent,
Sed hoſce quando Heri manu-audent-mittere,
Tum POSTVLATOS hos vocant Typographi,
Vt POSTVLATI ſunt VOCATI EPISCOPI.
Hi nempe, (ubi eſſe deſiere) APOSTOLI,
Illique, (ubi eſſe deſiere) MARTYRES.
Vtrique POSTVLATI eo jam differunt:
Ponant quod hi, tollant ſed iſti cornua.

D. O. M.

QVOD ANTE BINA RETRO QVONDAM SÆCVLA.
AB ORBE CONDITO TOT SÆCULIS,
IMO INTEGRIS ÆVI USQ. MILLENARIIS,
IN ASIA, EUROPA, AFRICA,

ET

ET QUA PATEBANT POSTERORUM ROMULI
SCEPTRA ET TREMENDA INSIGNIA,
NUNQUAM AURIBUS FUIT, NEC USPIAM PRIUS
OCULIS RECEPTUM AC COGNITUM,
QUIN NE QUIDEM ULLIBI COGITATUM
QVOD FUIT,
SCRIBATUR UT CALAMO SINE,
NOVA ARTE MIRA PLUSCULUM CELERRIME:
EJUS REI IN GERMANIA
MOGUNTIÆ à JOANNE FAUST, SCHOEFFER-PETRO,
JANOQUE GUTTENBERGIO
(REGNI POTITO, FRIDERICO III.)
DEMUM REPERTÆ ÆRA QUATERCENTESIMA, TOTIES-DECIMA ET MILLESIMA;
MONUMENTA QVÆDAM PUBLICA,
LUDIS VELUT VOTISQUE SÆCULARIBUS,
QUÆ VISAT HORVM NEMO BIS,
STATUERE AMANTES ARTIS IMPRESSORIÆ,
GRATI SUIS MAJORIBUS,
PIETATIS IN DEVM, VNICVM FONTEM BONI,
EXEMPLA DANTES POSTERIS.
QVISQVIS LEGIS, BENEDIC IIS AVTHORIBVS,
CVLTORIBVS, FAVTORIBVS,
PACEM PRECATVS IN SOLO HOC PACIS TVBIS
TYPIS, DEI ET NOTARIIS
IN ALTERO REQVIEM BEATAM SÆCVLO
INTERMINANDIS SÆCVLIS.

AN-

ANDREÆ RIVINI,
P. L. & P. L.
PANEGYRICA DECLAMATIO,
QVA

ARTIS TYPOGRAPHICÆ INITIA, PROGRESSVS, NOBILITAS ET VTILITAS SVMMA

CELEBRANTVR;
SCOPVLI ABVSIONVM DEVITANDI INDICANTVR, ATQVE IPSA GERMANIS SVIS AVTHORIBVS AB EXTERORVM CRIMINIBVS, ET SVORVM QVOQVE FALSARIORVM INJVRIIS IN INTEGRVM VINDICATVR:

Publice Lipsiæ M. Martio Æræ Dionyſianæ cIↄ Iↄ c IIXL. in ſolenni X. Batalariorum Philoſophiæ renunciatione habita:
Nunc vero
in gratiam hujus Artis Cultorum,
una CVM NOTIS PARALLELIS edita,
& ab iisdem ibidem divulgata.
Anno à prima ejus in Germania inventione iterum-Jubilæo vel bis-ſæculari.

à N. C. cIↄ Iↄ c XL.

V. CL.
Peramplo & Juris ac æqui, publici & privati, Conſultiſſimo,
DN. BVRCHARDO BERLICHIO,
Sereniſſimo Saxoniæ Principi-Electori à Conſiliorum intimiorum Secretis &c.
Literarum Literatórumque præcipuo Favitori, Summo ſuo
D. D. D.
AVTHOR.

Cui dono egregiam novam libellos
Exſcribendi adeo cita manu Artem?
BERLICHI, *Tibi: namque tu ſolebas*
Typos hos Superûm eſſe munus ingens,
Ac tuas reputare margaritas,
Jam tum, cum auſus es unus Alemanûm
Cuncta Jura tribus coacta chartis,
Doctis Juppiter, ære publicare.
Quare habe tibi, quicquid ejus artis,
Quantumque volat virûm per ora,
Plus uno remanere quodque ſeclo
Cernis: Tecum ea poſt anus perennet!

* * *

AD EVNDEM EPIGRAMMA.
MVLTI MVLTA TYPIS IMPRESSA DICARE: SED IPSA DEDICAT ARS TIBI SE TOTA, TYPOGRAPHICA.

AN-

p. 1

ANDREÆ RIVINI
DE
TYPOGRAPHIA
DECLAMATIO.
I. N. S. T. A.

Si quis unquam punctum aliquod retuliſſe dignus judicatus fuit, quod utiliſſimam potionem gratæ dulcedinis mixtione attemperans, convivarum ſe palatis accommodaſſet: ipſe certe non potero nullum penitus faventiæ mihi à vobis calculum promittere, Auditores, ſi non minus jucundum, quam vitæ idoneum vobis poculum propinavero. Novi etenim ſitim veſtram valde languidam, aut plane nullam, niſi vel acrimonia rerum inauditarum ſaliva excitetur, aut melligine verborum Sireniorum ineſcata retineatur, in nauſeam plerumque degenerare. Sed neutrum fortaſſis illorum, tam ſtimulantium, quam attrahentium, judex quiſpiam veſtrûm intempeſtivus à me expectandum cenſuerit: cui (quod mens vel bile, vel præconcepta ſiniſtra de me opinione ſuffuſa ſit) amara, quæ à me cunque proficiſcantur, videbuntur omnia. Faxo tamen cum Deo & die, ut iſti ſine ſuffragio Rhadamanti imaginariam hanc acerbitatem ſuo ipſorum corrupto guſtui verius, quam noſtræ culpæ, aut rei ipſius ſapori jure im-

pingant. Quamvis nihil equidem habeam, quod de me, & multo minus poſterius illud, ſeſamo ſcilicet & papavere ſparſam dictionem, auſim polliceri; hoc alii faciant, quos gloria vexat inanis, qui tot tantisque negotiis rite expediundis omnibus ſimul & ſemel ſufficiant, & quorum obſcura eloquentia æquis animis carere plane haud poſſumus. Alterum tamen illud in me præfiſcine recipiam, quod novi aliquid, aut ſaltem hoc loco nove, nec antea dicti in medium ſim prolaturus, quodque non minus cognitu ſuave,
p.4 quam ſcitu & factu utile literatis quidem fit futurum; quodque nos omnes & hos quoque præſentes primæ laureæ Candidatos (quorum cauſa potisſimum inſtituta eſt hæc panegyris) in numerum eruditorum ut referri mereremur, unice fecit. Expectatis, opinor, quid iſtud tandem ſit futurum? hoc demum eſt, quod volo, expectate, & vel hianti ore pauliſper expectate; nec enim murem promiſſor hic parturiet. Occaſionem modo argumenti noſtri, ab ipſo tempore præſente petiti, à nobis narrantibus prius cognoſcite!

Cum nuper in Typographeo *Lanckiſiano* exſcriptioni theſium mearum de peſte vacarem, advolat Mercurius rerum ille in orbe geſtarum ſive tabellio, ſeu tabellarius, veluti *a viſo* ſibimet ſtrategemate nobis referens, Hanoviam prope Francofurtum ad Mœni ripam

pam è Gothorum manibus poſtliminio recuperatam; nemo profectò Mercurialium utrinque fuit, qui non manibus applauderet pariter, animisque certiſſime ſibi perſuaſis, fore, ut mercatus urbis illius imperialis in poſterum ſecurius, majorique frequentia à variis nationibus iterum colerentur, atque adeo

Nunc, cum verna novo miteſcunt tempora Sole,
Confluat omnigenis opibus vaga turba, ſuisque
Cuncta peregrinis fora mercibus expleat illic.
Nec minus ad certos quantum patet area fines,
Librorum omne genus paſſim per compita proſtent,
Plena laboratis habeas ut ſcrinia chartis.
Unde tibi dignum & manſurum condere nomen,
Et celebris poſſis præconia quærere famæ.

Ceu *Hugo Favolius* de hoc Emporio nobiliſſimo cecinit. Nam præter forum Mercurii, nundinalis quædam Muſarum inibi, *deſcribente ita Henrico Stephano*, Academia eſt, quæ ſub hunc ipſum temporis articulum eo, in certum quendam vicum deſtinatum, Typographos & Bibliopolas ex omni terrarum angulo convocat; eosque ſecum Poëtas, Oratores, Hiſtoricos, Philoſophos, Medicos, Juriſperitos & Theologos adducere jubet: Nec eos tantum, quos olim Græcia & Italia genuerunt, ſed & illos, quos gignunt quotidie, quæcunque ab his novem Sororibus viſuntur regiones, ut tot tamque doctorum ſcriptorum corona cinctus, non in ea Ger-

HECATOMBA LAVDVM ET GRATIARVM.

I.

Q. HORATII CARMEN SÆCVLARE ΠΡΟϹΕΥΤΙΚΟΝ,

Ad verum & unicum Chriſtianorum Numen, & præſentem quodammodo Statum (cum apud S. Imperii urbem Noribergam, pacificandi ſtudio Cæſareæ Majeſtatis, & Sereniſſimorum ac Reverendiſſimorum Dominorum Septemvirorum, aliorumque Principum Legati & deputati eſſent congregati) directum; & in Typographiæ præſertim ante duo ſæcula inventæ laudem, ſine ulla pene mutatione ita concinnatum.

CHRISTE, cunctorumque potens JEHOVA,
SPIRITVS SANCTI decus, o colende
Ternio ſemper, dato, quæ precamur
Tempore ſacro.
Quo Sibyllini micuere verſus,
Strangulandum hoſtem eſſe aliquando Chriſti
Lino, eum, ſeptem placuere colles
Cui Babylonque.
Quando de pannis laceris renata
Charta jam lucem, nitido typo uncta,
Promſit, haud quicquam licet urbe Roma
Viſere pejus.

Præ-

Præla maturos aperire partus
Viſa Aletheiæ: patuere larvæ:
Hinc FIDEI LUCINA TYPOGRAPHIA eſt,
Ceu Genitalis.
Diva producat ſubolem, ſitosque
Sedula in lucem revocet parentes,
Proſperans decreta ſuper novandis
Ære libellis.
VICIES DENOS ſapiens PER ANNOS
Orbis, ut cantus referatque ludos
Ter die claro totiesque grata
Nocte frequenteis.
Vosque veraces ceciniſſe chartæ,
Quod ſemel dictum eſt, ſtabilisque rerum
Terminus ſervat, meliora doctis
Fata rogate.
Fertilis frugum, pecorisque tellus
Spiceo donet Corydona ſerto;
Nutriant fœtus & aquæ ſalubres,
Et levis aura.
Condito mitis placidusque telo
Supplices audi famulos, Triarcha.
Adſpice & clementi operas ocello
Chalcographorum.
Præla ſi vere tuum opus, typique,
Littus Hebræum quibus Atticumque
Juſſa pars mutare Lareis & Urbem
Soſpite curſu:
Cum per ardentem celebris Caminum
FAUSTUS inventor modo litterarum

Liberum munivit iter, daturus
Plura repertis.
Hinc probos mores docili juventæ,
Et ſenectuti placidæ quietem,
Teutonum genti Deus addis & rem
Et decus omne,
Dum nigræ liræ albo inarantur arvo,
Tertius pacem Fridericus orbi
Imperat, bellante prior, jacentem
Lenis in hoſtem.
Jam mari terraque manus potenteis
Et characteres timet Alemanos
Exter: hinc reſponſa petunt ſuperbi
Et Scythæ & Indi.
Jam Fides & Pax & Honor, Pudorque
Priſcus, & neglecta redire virtus
Audet, apparetque beata pleno
Copia cornu.
Hoc micat fervente decorus ære
Phœbus, acceptusque novem Camœnis
Qui ſalutari levat arte feſſos
Corporis artus.
Si Moguntinas Deus audit arteis,
Remque Germanam, Tilietum & ipſum,
Alterum in luſtrum, meliusque ſemper
Proroget ævum.
Ad Patris dextram aſſiduusque JESVS
Noricas septem - ille preces - virorum
Curet, & votis puerorum amicas
Applicet aureis.

Hæc

Hæc DEUM ſentire, ſacramque Trigam
Spem bonam, certamque domum reportet
Doctus & CHRISTI Chorus & JEHOVÆ
Dicere laudes.

L. AN. RIVINI
Epigrammata Decem
de
Cattiterographia.

I. *Laus Deo ſemper.*

Qui primus digitis incidit momina legum,
Non modo marmoribus, ſed quoq; pectoribus; Exod. 24, 31.
Lavs sit ei perpes, quod eam Majoribus artem
Prodidit, ut ſcribant pectore & ære ſimul.
Jam LAVS quando DEI commercia cætera SEMPER
Ornat, ea ars LAVDES ornat at VSQVE DEO.

II. *In contemptores Chalcographiæ & ea abutentes.*

Quod ſi tollit humo reverenter Turca papyrum,
Poſſe putans illi nomen ineſſe DEI:
Quan-

Quanto Chriſticolæ tractent reverentius artem,
Quæ toto verbum protulit orbe DEI.
Præla flagellabit quisquis, non nomine CHRISTI
Dignus, at ut premat & Turca flagellet eum.

III. *E B. Anuli Galli Emblemate de Chalcographia.*

Cadmus Agenorides præſtans facundia & armis,
Cui jaculum atque omni mens jaculo melior.
Litterulas tulit Europæ, Phœnicibus ortas,
In quibus humanæ circulus eſt Sophiæ.
Quarum quinque (aliis ſe collidentibus ultro)
Plena vocales integritate manent.
Ac terreſtribus has animis inſevit & artes;
Civiles homines fecit & ex rudibus.
Fictus ob hoc vigilis dentes ſparſiſſe Draconis,
Exque ſatis natos dentibus eſſe viros.
Qui ſe occiderunt per mutua vulnera, tantum
(Poſt reliquos cæſos) quinque ſuperſtitibus.
Ex quibus eſt hominum poſt multiplicata propago:
Qui primi Thebas incoluere novas.
Hujus ad Archetypum, qui γράμματα ſparſit in Orbe,
Jure pari potuit dicere Chalcographus:

SE-

SEMINO SERPENTIS DENTES IN PALLADIS ARVO,
Utque homines ſapiant, perficio hoſce libris.

IV. *De inventoribus, ad typographos.*

Monte (1) bono, & (2) Regis, (3) paſcens,
(4) Fauſt, (5) Gallus & (6) Anſer:
Hic artem reperit Senio Chalcographûm:
(6) Anſeribus (5) gallisque (3) ovibusque Ars
(2) Regia (3) paſcat,
Cultoresque bono (1) monte falerna (4)
beent.

V. *De Fauſto primario artis authore & Sociis J.* Guttenberg *& P.* Schœffer.

Quondam Orbis reperit Dominos aliquando futuros
FAVSTVLVS, Heptalophi Regius Upilio:
Sed domitura Orbis Dominos cum præla reperta,
MONTE BONO FAVSTVS CVM PETRO AGEBAT OVES.
Quanto autem eſt major Dominis Ratio hoſce gubernans;
Tanto eſt præ FAVSTO FAVSTVLVS iſte
minor. VI.

(1) Johannes *Guttenberg*. (2) Johannes Regiomontanus juxta Purbachii tab. & P. Ramum. (3) Petrus *Schœffer*. (4) Johann *Fauſt*. (5) Vlricus *Hahn*, qui Romæ & in Italia primus libros excudit. (6) Nicolaus *Genſon* Polyd. Virgilio, aliis *Genſefleiſch*, quos citat M. *Sachſe in der Keyſer Chron.*

VI. *In typographos, pontificum æmulos chymiſtas.*

Chalcographiam odit cur invida Roma? quod aurum
E plumbo aut ſtanno conflet & iſta ſuum.
Quoque hoc candidius, fit eo felicius Album
Inde, Rubrumve; iſtud lividiusque nigrat.
Utque auri minus Urbs faciat, facit Ars quoque; Roma
Tot res ut faciat, rem facere & nequeat.

VII. *De iisdem Jubilæo Romam triumphantibus.*

Cum Jubilævs rite qvinis vicies
Annis celebrandus foret;
Viginti & annis qvinqve eundem ſingulis
Indicat Urbi Pontifex:
Hunc gratulor Chalcographis recurrere
Denis ab annis vicies.
Longævitate vicit horum vicies
Romæ novæ & priſcæ vices.

VIII. *Ad eosdem, ob T. amiſſum.*

Vobis Typographi malam fixit crucem,
Hanc quisquis Arti eſt nixus illi tollere,
Dum dempta vobis primula Artis litera,
Typographi non eſtis, aſt ὑπόγραφοι,
Quæque Vtilissima ars fuit Vilissima eſt.

Juxta illud MELCHIORIS ADAMI in vita FAUSTI:

Ut in aliis etiam fit rebus, ita hodierna die, cum immenſa ſit librorum copia, ars hæc quoque utiliſſima vileſcit: & præter labores vix aliud Typothetis & Impreſſoribus relictum eſt, omni quæſtu ad officinarum Dominos ac Bibliopolas redundante.

IX.

IX. *In eosdem nunc non ita, ut olim, fauſtos & opulentos.*

GRYPS, DRACO, uterque ſuo cuſtos ferus incubat auro,
Quorum hic litterulas protulit, ille tegit.
Namque DRACONINIS è DENTIBVS, auſpice Cadmo,
Illa ſeges nata eſt, GRYPHES ei ARMA data:
Sed cur Chalcographos jam nec GRYPS, nec DRACO ditat?
GRYPHE MINVS SCRIBVNT, PLVSQVE DRACONE BIBVNT.

X. *In Cornutos ejus artis jam poſtulatos Tirones.*

Ceu Saxones vocare cornutos ſolent
Adulterarum conjuges EPISCOPOS:
Pueros ita CORNVTOS Typographi docent,
Sed hoſce quando Heri manu-audent-mittere,
Tum POSTVLATOS hos vocant Typographi,
Vt POSTVLATI ſunt VOCATI-EPISCOPI.
Hi nempe, (ubi eſſe deſiere { APOSTOLI,
Illique, (ubi eſſe deſiere { MARTYRES.
Vtrique POSTVLATI eo jam differunt:
Ponant quod hi, tollant ſed iſti cornua.

D. O. M.

QVOD ANTE BINA RETRO QVONDAM SÆCVLA.
AB ORBE CONDITO TOT SÆCULIS,
IMO INTEGRIS ÆVI USQ. MILLENARIIS,
IN ASIA, EUROPA, AFRICA,

ET

ET QUA PATEBANT POSTERORUM ROMULI
SCEPTRA ET TREMENDA INSIGNIA,
NUNQUAM AURIBUS FUIT, NEC USPIAM PRIUS
OCULIS RECEPTUM AC COGNITUM,
QUIN NE QUIDEM ULLIBI COGITATUM QVOD FUIT,
SCRIBATUR UT CALAMO SINE,
NOVA ARTE MIRA PLUSCULUM CELERRIME:
EJUS REI IN GERMANIA
MOGUNTIÆ à JOANNE FAUST, SCHOEFFER-PETRO,
JANOQUE GUTTENBERGIO
(REGNI POTITO, FRIDERICO III.)
DEMUM REPERTÆ ÆRA QUATERCENTESIMA, TOTIES - DECIMA ET MILLESIMA;
MONUMENTA QVÆDAM PUBLICA,
LUDIS VELUT VOTISQUE SÆCULARIBUS,
QUÆ VISAT HORVM NEMO BIS,
STATUERE AMANTES ARTIS IMPRESSORIÆ,
GRATI SUIS MAJORIBUS,
PIETATIS IN DEVM, VNICVM FONTEM BONI,
EXEMPLA DANTES POSTERIS.
QVISQVIS LEGIS, BENEDIC IIS AVTHORIBVS,
CVLTORIBVS, FAVTORIBVS,
PACEM PRECATVS IN SOLO HOC PACIS TVBIS
TYPIS, DEI ET NOTARIIS
IN ALTERO REQVIEM BEATAM SÆCVLO
INTERMINANDIS SÆCVLIS.

AN-

ANDREÆ RIVINI,
P. L. & P. L.
PANEGYRICA DECLAMATIO,
QVA

ARTIS TYPOGRAPHICÆ INITIA, PROGRESSVS, NOBILITAS ET VTILITAS SVMMA CELEBRANTVR;

SCOPVLI ABVSIONVM DEVITANDI INDICANTVR, ATQVE IPSA GERMANIS SVIS AVTHORIBVS AB EXTERORVM CRIMINIBVS, ET SVORVM QVOQVE FALSARIORVM INJVRIIS IN INTEGRVM VINDICATVR:

Publice Lipsiæ M. Martio Æræ Dionyſianæ cIↄ Iↄ c IIXL. in ſolenni X. Batalariorum Philoſophiæ renunciatione habita:
Nunc vero
in gratiam hujus Artis Cultorum,
una CVM NOTIS PARALLELIS edita,
& ab iisdem ibidem divulgata.
Anno à prima ejus in Germania inventione iterum-Jubilæo vel bis-ſæculari.

à N. C. cIↄ Iↄ c xl.

V. CL.
Peramplo & Juris ac æqui, publici & privati, Conſultiſſimo,
DN. BVRCHARDO BERLICHIO,
Sereniſſimo Saxoniæ Principi-Electori à Conſiliorum intimiorum Secretis &c.
Literarum Literatórumque præcipuo Favitori, Summo ſuo
D. D. D.
AVTHOR.

Cui dono egregiam novam libellos
Exſcribendi adeo cita manu Artem?
BERLICHI, *Tibi: namque tu ſolebas*
Typos hos Superûm eſſe munus ingens,
Ac tuas reputare margaritas,
Jam tum, cum auſus es unus Alemanûm
Cuncta Jura tribus coacta chartis,
Doctis Juppiter, ære publicare.
Quare habe tibi, quicquid ejus artis,
Quantumque volat virûm per ora,
Plus uno remanere quodque ſeclo
Cernis: Tecum ea poſt anus perennet!

* * *

AD EVNDEM EPIGRAMMA.
MVLTI MVLTA TYPIS IMPRESSA DICARE: SED IPSA DEDICAT ARS TIBI SE TOTA, TYPOGRAPHICA.

AN-

p. 3

ANDREÆ RIVINI
DE
TYPOGRAPHIA
DECLAMATIO.
I. N. S. T. A.

Si quis unquam punctum aliquod retuliſſe dignus judicatus fuit, quod utiliſſimam potionem gratæ dulcedinis mixtione attemperans, convivarum ſe palatis accommodaſſet: ipſe certe non potero nullum penitus faventiæ mihi à vobis calculum promittere, Auditores, ſi non minus jucundum, quam vitæ idoneum vobis poculum propinavero. Novi etenim ſitim veſtram valde languidam, aut plane nullam, niſi vel acrimonia rerum inauditarum ſaliva excitetur, aut melligine verborum Sireniorum ineſcata retineatur, in nauſeam plerumque degenerare. Sed neutrum fortaſſis illorum, tam ſtimulantium, quam attrahentium, judex quiſpiam veſtrûm intempeſtivus à me expectandum cenſuerit: cui (quod mens vel bile, vel præconcepta ſiniſtra de me opinione ſuffuſa ſit) amara, quæ à me cunque proficiſcantur, videbuntur omnia. Faxo tamen cum Deo & die, ut iſti ſine ſuffragio Rhadamanti imaginariam hanc acerbitatem ſuo ipſorum corrupto guſtui verius, quam noſtræ culpæ, aut rei ipſius ſapori jure im-

 pin-

pingant. Quamvis nihil equidem habeam, quod de me, & multo minus poſterius illud, ſeſamo ſcilicet & papavere ſparſam dictionem, auſim polliceri; hoc alii faciant, quos gloria vexat inanis, qui tot tantisque negotiis rite expediundis omnibus ſimul & ſemel ſufficiant, & quorum obſcura eloquentia æquis animis carere plane haud poſſumus. Alterum tamen illud in me præfiſcine recipiam, quod novi aliquid, aut ſaltem hoc loco nove, nec antea dicti in medium ſim prolaturus, quodque non minus cognitu ſuave,
p.4 quam ſcitu & factu utile literatis quidem ſit futurum; quodque nos omnes & hos quoque præſentes primæ laureæ Candidatos (quorum cauſa potisſimum inſtituta eſt hæc panegyris) in numerum eruditorum ut referri mereremur, unice fecit. Expectatis, opinor, quid iſtud tandem ſit futurum? hoc demum eſt, quod volo, expectate, & vel hiante ore pauliſper expectate; nec enim murem promiſſor hic parturiet. Occaſionem modo argumenti noſtri, ab ipſo tempore præſente petiti, à nobis narrantibus prius cognoſcite!

Cum nuper in Typographeo *Lanckiſiano* exſcriptioni theſium mearum de peſte vacarem, advolat Mercurius rerum ille in orbe geſtarum ſive tabellio, ſeu tabellarius, velut *a viſo* ſibimet ſtrategemate nobis referens, Hanoviam prope Francofurtum ad Mœni ripam

pam e Gothorum manibus poſtliminio recuperatam; nemo profecto Mercurialium utrinque fuit, qui non manibus applauderet pariter, animisque certiſſime ſibi perſuaſis, fore, ut mercatus urbis illius imperialis in poſterum ſecurius, majorique frequentia à variis nationibus iterum colerentur, atque adeo

Nunc, cum verna novo miteſcunt tempora Sole,
Confluat omnigenis opibus vaga turba, ſuisque
Cuncta peregrinis fora mercibus expleat illic.
Nec minus ad certos quantum patet area fines,
Librorum omne genus paſſim per compita proſtent,
Plena laboratis habeas ut ſcrinia chartis.
Unde tibi dignum & manſurum condere nomen,
Et celebris poſſis præconia quærere famæ.

Ceu *Hugo Favolius* de hoc Emporio nobiliſſimo cecinit. Nam præter forum Mercurii, nundinalis quædam Muſarum inibi, *deſcribente ita Henrico Stephano*, Academia eſt, quæ ſub hunc ipſum temporis articulum eo, in certum quendam vicum deſtinatum, Typographos & Bibliopolas ex omni terrarum angulo convocat; eosque ſecum Poëtas, Oratores, Hiſtoricos, Philoſophos, Medicos, Juriſperitos & Theologos adducere jubet: Nec eos tantum, quos olim Græcia & Italia genuerunt, ſed & illos, quos gignunt quotidie, quæcunque ab his novem Sororibus viſuntur regiones, ut tot tamque doctorum ſcriptorum corona cinctus, non in ea Ger-

maniæ civitate, cui nomen eſt Francofordia, ſed in illa totius Græciæ olim florentiſſima & p.5 literarum ſtudiis atque conciliis celeberrima urbe, Athenis puta, verſari tibi videaris. Ad quam priſtinam, ſed jam, proh dolor! pene amiſſam Germaniæ noſtræ felicitatem cum animus triſti recordatione ſua ſponte ſuſpiraret, propterea quod ob temporum Marte infeſtorum injuriam plurimis nunc, iisque optimis auctoribus, ob commeatuum pariter, ipſorumque exemplarium, quæ nunc inopia ſeculi recudi nequeunt, defectum, carendum eſſet: Imagine ſaltem diviniſſimi muneris, cujus inventione prius usque adeo ditati gloriatique ſumus, me & totum hoc auditorium nunc quidem oblectare ſtatui. De CATTITEROGRAPHIA (ut uno verbo cum *Scaligero* appellitem) hoc eſt, de Arte artium conſervatrice, ſtudiorum altera matre & alma nutrice, notarum celeriore æmulatrice, Librariorum correctrice, Virtutum Palladio, & Muſarum præſidio, Bibliothecarum theſauraria liberaliſſima, Heroum & omnis ſeculi Scriptorum Prytaneo, & denique omnis diſciplinæ informatrice ſolertiſſima; brevius & apertius: de novo illo, nec ſeculis prioribus viſo vel audito ſcribendi genere, Germanii ingenii plus quam Dædalea aut Cadmea ſagacitate adinvento & excogitato, pro & ex tempore dicturus.

Quod

Quod dum fecero, Auditores omnium ordinum honoratiſſimi, lectiſſimique, vobisque ortum & uſum tanti muneris, quem amplectamini, & decrementum atque detrimentum vel abuſum, quem refugiatis, non ſine omni, ceu ſpero, voluptate oſtendero; veſtræ viciſſim omnium dignitates mihi quoque uſuram benevolæ attentionis ſaltem ſemihorariam, quod opto, quodque amice rogo, non ibunt denegatum.

Quanta ergo typorum æneorum & characterum fuſilium ſit, non dicam, neceſſitas & nobilitas, ſed ſumma ſaltem utilitas, (ut ab eo, quod omnium animos hominum captat, & quodam quaſi hamo ductat, mea hinc proficiſcatur oratio) id vel ex oppoſito, ingentia iſta & horrenda incommoda ſuperiorum aliquot retroſeculorum, ob illorum typorum abſentiam & defectum ſubnata, evincere potuerunt. Certe ſi ex uſu quondam papyri maxime humanitatem vitæ conſtare & memoriam judicarunt ſapientes, ut *Plin. l.* 13. *c.* 11. tum nil niſi meram & feram immanitatem ex abuſu, & omnium quaſi rerum oblivionem ex ejusdem inuſu ſuccreviſſe veriſſime concludemus. Unde namque tam craſſa tum barbaries & inſcitiæ rubigo? unde iſtæ plus quam Cimmeriæ tenebræ, omnibus literis ac diſciplinis incubantes? unde tot ac tanti in religione errores, ſuperſtitiones ac hæreſes? niſi quod hoſti-

p.6 les Gothorum & Barbarorum irruptiones, tot loca exculta una cum Bibliothecis inſtructiſſimis devaſtantes, hanc cladem fuerint antegreſſæ? quæ libros ſitu alias & pulvere obductos, blattisque ac tineis colluctantes non modo manibus hominum excuſſerunt, ſed & magnam partem exuſſerunt atque adoleverunt, imo ferme penitus aboleverunt; exindeque deplorandam illam, & alteram quaſi Babylonicam confuſionem, atque adeo neceſſario ſubſequentem illam animarum pariter, & linguarum diverſionem ac diſperſionem & depravationem invexerunt. Quamvis autem *Nicolai & Sixti cognomento Quintorum*, Pontificum Maximorum auſpiciis Vaticana Romæ Bibliotheca iterum erecta, & multis aureorum millibus inſumtis comparata auctaque fuerit, & *Medicea* quoque cumprimis familiæ liberalitate, aliorumque Principum magnificis, imo regalibus ſumptibus libri quidam denuo toto orbe conquirerentur, ut cum *Petrarcha*, *Danthe & Boccatio* literæ qualitercunque revixerint; poſt illos tamen oppido pauci reperti, qui ad eandem ingenii & induſtriæ gloriam eminus ſaltem aſpirarent; propterea quod non pariter, ut illi bibliothecis regiis eſſent inſtructi. Ut auſim jurare, omnem literaturam denuo intermorituram fuiſſe, absque divino tot librorum divulgatorum interventu fuiſſet? quo ipſo tot ingenia ab ignorantiæ Lethargo, quo erant ſepulta, ad ſtudio-

dioſam animorum alacritatem & affectandam famæ perennitatem excitata, interque aſtra deveneratoni ſeculorum ad inſtar Deorum conſecrata (*ſi Garcioni in Amphitheatro credimus*) fuerunt.

a) Certe Chalcographia inventio tam rara, ſtupenda, miraculoſa & poſt Deum ſola eſt, quæ cæcis aperuit oculos, & vel invitis ac tanti ſplendoris impatientibus obtruſit lumen. Eſt ea Lydius veluti lapis, aurum à plumbo, æra à lupinis, album ab atro, verum à falſo, bonum à malo diſcernens. Eſt Annulus quidam Angelicæ, cuncta veterum Philoſophorum, nube plerumque nugas

a) *Ea, quæ per* 16. *abhinc lineolas ſequuntur, fere omnia ex eodem ejusdem GARZONIS capite ſeu diſcurſu* 129. *Amphitheatri univerſalis Italici latine huc translata ſunt.* Quæ ipſa, atque hujus Panegyris alia, mire hæc illuſtrant:

Typographia tempori cuncta abligurienti & ſub mortalitatis jugum trahenti frenum injecit: illaque vere eſt ars memoriæ, & mors oblivionis, & ingeniorum aſylum, nec minus, quam Philonis alexipharmaca, Deorum manus & munus, imo ipſa, cum mortuos in vitam revocet, omnino Diva eſt. Germaniæ miraculum optimum maximum, quod toti orbi commune, viam ad virtutum & doctrinarum myſteria, ad Religionem, ad cœlum, ad Chriſtum ipſum Salvatorem noſtrum communiat. CL. TH. LANSIVS in Conſultatione.

ſuas obſcurantium, incantamenta revelans & confundens. Hæc ipſa vera eſt Fortunæ & Famæ officina, perſonis meritiſſimis nomen, dignitates, opes, immortalitatem, æternitatemque concilians; indignis & vitioſis ignominiam, contemptum, egeſtatem, obſcuritatem, & oblivionem, mortemque non modo civilem, ſed perpetuam objiciens, & in profundam terræ noctem eos penitus abjiciens. Hoſpitium ampliſſimum eſt admirandorum & divinorum ingeniorum; Receptus eſt Spirituum acutiſſimorum; Diverticulum eſt commune & perenne Senatorum, Theologorum, Philoſophorum, Medicorum, Hiſtoricorum, Academicorum, Scholaſticorum; breviter: Omnis boni & pulchri, quod in Urbe & Orbe reperiri poteſt, Pandocheum eſt, & *juxta ultimi Eliæ effatum*, ſummum & poſtremum Dei donum eſt. Cujus unius artis beneficio innumeræ nunc artes proſtant, conſervantur, illuſtrantur, propagantur, quibus priora ſecula infelicia minabantur interitum. Nunc enim vel mediocris fortunæ homo, vili pretio plurimis libris inſtructiſſimam Bibliothecam habere poteſt, qualis olim ne Regi aut Principi conceſſa fuit. *Uti poſt alios Joannes Walchius fab.9.diſſeruit.* Unde & *Sebaſtiani Brands JCti* Epigramma in Typographiam olim emanavit:

p.7

Nuper ab ingenio &c. (vid. ſupra pag. 319)

La-

Laterem igitur penitus lavat, veritate non recte examinata, *Guilielmus quidam Inſulanus,* qui in *ſtatera typographica* contra experientiam omnem & ſupra fidem perſuadere nobis fruſtra conatus eſt, multo plures ac præſtantiores extitiſſe Scriptores paulo ſupra tempus inventæ frequentatæque Chalcographiæ, quam per initia & incrementa ejusdem. Nam quos allegat, partim adeo incelebres ſunt, ut illorum nihil ad noſtram memoriam manumque devenerit, & vel ideo quoque ipſi prælum, ne intercidiſſent, deſideraſſe videntur; partim vero eo ipſo momento una cum arte typographica & per eam inclaruerunt. Vel unicus *Joannnes Antonius Campanus* teſtis ejus rei locupletiſſimus eſſe poterit, in cujus laudes tantopere habenas laxavit *Menapius ille Guilielmus*, ut poſt Ciceronem illi neminem ſtatuerit parem: hunc vero ante inventum typorum extitiſſe, ſui credo oblitus, ſomniavit; cum paucis ante pagellis ejusdem *Campani* Epiſcopi Aprutini Epigramma de Typographo, quem utique ille jam viderat, conſcriptum hoc modo præmiſiſſet:

Imprimit ille die, quantum non ſcribitur anno:
Nunc parvo doctus quilibet eſſe poteſt.

Quem verſum etiam *Bojorum Annalium Scriptor* p. 8 *lib.* 7. repetit; Illaque ipſa verba, tametſi non ligata, b) uſurpavit quoque *Polydorus Vergilius* *l.* 2.

b) *Non modo unus & alter citatorum, verum etiam*

l.2.c.7.de rer.invent.& *Sabellicus ennead.* 10. *l.6.* diſtichonque illud elegantiſſimum alio Gallico, nec minus eleganti, *Poëta Vaſco Bartaſius* & *cive meo Nob. Tob. Hübnero Germanice verſus*, ita expreſſit *in Columnis*: *

L' imprimeur en un jour ſera plus de volumes,
Que le ſubtil travail de mille doctes plumes.
Der Drucker in eim Tag der Bücher mehr wird drücken,
Als 1000. *Federn ſonſt ans Tagliecht können ſchicken.*

Vel ſi quis latina malit, *D. Samuelis Benedicti* metaphraſin audiat:

Luce libros una Chalcographus edet in hora,
Quam celer arte labor, calamis de mille petitur.

Cui conſonat & illud *Cardani*: Mira certe ars, in-

---

nemo fere non, quicunque de typographiæ inventione modo verba fecit. Sicuti & paulo poſt pag. 16. *in hac ipſa Oratione, linea ante - & penultima*, AVENTINVS annal. Boi. l. 7. *verbis ſolutis præſtitit, ut & J.* BOTERVS lib. 8. de politia Illuſtr. pag. 521. *Qui &* CARDANI *ſententiam* eadem 8. pagella *a nobis allegatam de bis mille chartis uno die confici ſolitis non tam improbavit, quam comprobavit: licet idem* Boterus *ter mille & ſexcentas chartas, nonnunquam etiam quater mille in Germanorum typographiis ſub quolibet prælo ſingulis diebus imprimi (ab una ſcilicet ſaltem facie) commemoraſſet; nam* Cardanus *integre & ab omni parte abſolutas & confectas MM. chartas intellexit.*

inquit, qua M M. chartarum una die conficiuntur. Nec facile eſt judicare, an in tanta facilitate ac celeritate pulchritudo? an in tanta pulchritudine celeritas & facilitas ſit admirabilior? Certe *idem Polyhiſtor egregius alibi lib.* 17. *de artibus, artificioſisque rebus*, eandem admirandam typis excudendorum librorum artem, nulli alii, nec utilitate, nec dignitate, nec ſubtilitate ſecundam exiſtimavit; *Bodinus vero in Methodo hiſtor. c.* 7. etiam primam: utpote quæ una omnibus omnium veterum vel Muſarum quoque inventis, & rerum naturæ fere munificentiam ſuperet, nulli vitæ miraculo *juxta Forcatulum lib.* 4. *de Imperio & Philoſ. Gallorum* poſtponenda. Quemadmodum & *part.*XI.*Catalog.glor.mund.conſid.*39.*D.Bartbol. Caſſanaus* inter artifices præferri ſcripſit Chalcographos.

c) Gratulandum igitur potius, quam ullo modo cum iſto *Mida Menapio* condolendum fuerit de tanto Superorum munere, quod viri-

c) BOTERI eadem mens fuit loco jam laudato, ubi præter illa allata hoc modo diſſertavit: *Impreſſoria ars Scripturæ ſucceſſit, ejusque vicem obtinet, & orbi toti commodior, quando facile omnia ſcripta brevi intervallo temporis in univerſum Orbem diſſeminantur: magno ſtudioſorum commodo, ſi tamen res bonæ ſunt, quæ evulgantur, ſicut magna quoque pernicie acceleerataque mortifera peſte, cum aut fal-*

ribus alias & alacritate defecto hoc mundi ſenio tot operas, ſumptus, labores, & tempus deſcribendis authoribus impendendum compendifacere docuit, & quantum ætas hæc percocta priora ingenio & induſtria luxuriantia ſecula prudenti & matura inventione ſuperarit, ſatis ſuperque demonſtrare valuit; commodis uſque adeo luculentis, ut renaſcentis in Eccleſia ſincerioris doctrinæ & aliarum neceſſariarum artium ſtudia, prolatis in lucem è tenebris codicibus vetuſtis, inſtruerentur copioſa ſupellectile optimorum
p.9 Scriptorum, quorum fuit authoritas ἀξιόπιστος, & ſublevatur imbecillitas & ignavia hominum fatali languore torpeſcentium. *Sicuti Philippus Melanchton l. 5. Chron. ſub Friderico III. reſcripſit.* Ut proinde ipſam Turcarum barbariem (qui Gogo ſuo, credo, metuentes nondum adduci potuerunt, ut libros typis excuderent, *ceu Busbequius Epiſt. 3. affirmat*) reſipiat iſtorum idololatrarum geminum plane ingeni-

falſa, aut turpia prona celeritate in omnes partes percurrunt. De autore artis impreſſoriæ hic non digladiabor. Summum id DEI beneficium grato animo nos ſedulo decet agnoſcere, quo factum eſt, ut omnes diſciplinæ brevi emicuerint, linguæ ipſæ omnes brevi innoteſcant, ac omnium ſcientiarum volumina etiam egenis ſtudioſis percommode ſuppetere poſſint: atque ita etiam fit, ut plurimorum auctorum Scripta ab interitu vindicata ſint,

genium, qui chalcographiæ usque adeo infenſi ipſam penitus extinctam cuperent, ne tam luce clara Veritatis nocturni eorundem oculi usque adeo perſtringantur, & tantum non excæcentur. Quod vel maxime *Typographi illius Witebergenſis, Johannes Lufft dicti*, qui primus Biblia Lutheri Germanica procuderat, exemplo fit manifeſtiſſimum. Is eam ob cauſam quotannis à Pontifice ipſo die Viridium inſcriptus papyro in ignem conjectus perhibetur cum imprecationibus & diris uſitatis; quas merito vir pius riſit, & eo ipſo die plerunque ſeſe hilarius ſolito invitans in hoc apophthegma erupit: Hodie ego vehementer Romæ in flamma deſudabo, proinde largiorem potum aſſumam, & illam reſtinguam, neceſſe eſt Et hoc eſt, *quod Sleidanus ille ſpurius, L. Surius, in Comm. rer. in orbe geſtarum p.* 119. & 663. *quiritatur*, Typographos (cum Lutherus & complices primum incepiſſent nova dogmata ſpargere) illorum lucubrationes ſuis impenſis polite & emendate admodum; Catholicorum vero maligne & depravatiſſime alienisque ſumptibus excudiſſe; atque ita brevi magnos habuiſſe progreſſus Lutheri doctrinam.

Nil igitur profecto mirum eſt, hominem iſtum *Inſulanum G. M.* amara veritate, tot libris editis toti orbi publicata, tantopere exacerbatum fuiſſe, ut papanis ſuis partibus, & Antichriſto ab illarum officinarum librariarum

lino,

lino, *juxta Sibyllinum vaticinium*, interitum præſagiens, manibus pedibusque usque adeo iisdem fuerit reluctatus. Cum alii quoque ejusdem commatis, præſertim Itali & Hiſpani Germanorum gloriæ hanc artem eant ereptum, & Indis potius, quam noſtris adſcriptum. d) *Sic enim fabuloſius & venalis Jovius l.* 14. *hiſtor:* Quod maxime mirandum videtur, in India ſunt Typographi artifices, qui libros (in quibus hiſtoriæ & ſacrorum Ceremoniæ continentur) more noſtro imprimant, quorum longiſſima folia introrſus quadrata ſerie replicantur. Cui plures exteri, *Johannes Conſalvus Mendoza*, & *Garzias ab Horto*, nec non
p. 10 *Johannes Petrus Maphæus*, una cum *Hermanno Hugone*, *Petro Gregorio Toloſate* (*l.* 15. *de Rep. c.* 13) *Fr. Nicolao Trigaultio*, atque *B. Paludano* & *Guidone Pancirollo* ſuccenturiati artem hanc Typographicam Sinenſibus authoribus tribuerunt.

Sicut

d) Loca illa P. Jovii, item Joh. Petri Maffæi, & Boteri in Chinæ deſcriptione, exſcripſit quoque Dn. Lansius orat. contra Germaniam, & in altera poſtrema pro eadem Germania etiam Jo. Consalvi Mendozæ geminum; *ubi pariter eos omnes ſuis ipſorum gladiis jugulavit.* Idem Conſultator Tubingenſis, *manifeſtiſſimis eos implicavit contradictionibus: dum & ipſi Germanis hoc attribuêre, vel abſurde ſaltem aliud ſtatuêre. Quamobrem pag.* 14. *quoque eundem obiter & extremis digitis indicavimus.*

ſicut & *Busbequius* Cathainis. *Epiſt. IV.* & avorum jam tum memoria *Pomponius Lætus* Germanos hoc invento fraudare mala fide voluit. Tametſi *H. Hugo* ille tandem dubitarit, an à Sinenſibus ad Germanos hæc ars delata ſit; an forte (quod fieri potuerit) apud Germanos divina quadam ingeniorum ſimilitudine denuo ſit inventa?

Quanto melius iſtis calumniatoribus *Scaliger Pater exerc.* 99. §. 1. *Indis & Orienti inventionem ſcientiarum, & dictaturam artium detrahit, Europæis vel potius Germanis eam aſſignans: Cujus nationis inventum eſt Bombarda,* inquit, *Quis horologiorum momenta docuit? quis memoriæ ſtatuit æternitatem typis æneis? Bombarda Jovis iram imitati, horologiis temporum comites genuimus rotarum circumactiones, tempus ipſum librorum perpetuitate ſuperavimus; & audes pretioſisſima quæque Indis adſcribere?* Eadem *idem* quoque *in Epitaphio Germanorum, qui ad Viennam bello Turcico ceciderunt*, repetiit. Nec celavit *Cœlius Calcagninus fol.* 551: *Multum profecto Germaniæ, illi maximæ orbis Chriſtiani parti ſine ulla ſuſpicione injuriæ debemus, quod eminentiſſima ad nos miſit ingenia, & ſeneſcenti quodammodo Italiæ laudi ſuccreſcat ad omnem proventum optimarum artium feracisſima. Sed & officinam impreſſoriam, typosque chalcographicos tam utiles ac neceſſarios rei literariæ, quorum adjumento Reipublicæ facta ſunt ingenia, atque per omnem late orbem propagata, prima exercuit, atque aliis accommodavit Germania. Nec ejus ſane culpa, ſi qui in per-*

niciem iis pariter, ut bombardis, abutantur; nec enim inventori hoc vitio verti poteſt, ſed utenti. Quando nihil eſt tam ſancte inſtitutum, quo ad noxam viri non poſſit improbitas. Quibus & tertius Italus *Chriſtophorus Mylaus in conſilio hiſtoriæ Univerſitatis ſcribendæ p.* 269. ſubſcribit: *Res literaria* (inquit) *magnum incrementum accepit, ſingulari characterum à Germanis uſu introducto, quo protinus librorum omnis generis maxima copia eſt proſeminata.* e) Ut proinde cum *Beroaldi* Hendecaſyllabis Patriæ noſtræ merito (*ex ejus opuſc. p.* 130.) ſic debeamus acclamare:

O Germania &c. (vid. ſupra pag. 173.)

p. 11 Qua in re inferioribus quoque Germanis aliquam laureolæ hujus partem non inviderēmus, ſed illos, per laminæ æreæ inciſarum imaginum vel etiam tabularum Grammaticarum typos, rudimentum quoddam & occaſionem arti præſtantiſſimæ ſuppeditaſſe, atque etiam fundamentum quaſi quoddam Harlemi præ-

e) Verba quoque Nicol. Vernulæi è diſſert. 4. de peregrinatione notabilia ibi viſa: *Omnium hæc eſt confesſio, nusquam gentium ingenioſiores machinas, nusquam gentium excellentiora artificia, quam in Germania, reperiri. Non ignoratis, Typographiam inventum eſſe Germanorum. Quale vero ac quantum? Profecto non tam mortalibus hominibus, quam immortali DEO adſcribendum. Artificiorum omnium ut utiliſſimum, ita ingenioſiſſimum ſane eſt inventum.*

præjeciſſe, cum illis, quos in teſtimonium vocant, *Mariangelo Accurſio Italo*, & *Anonymo Chronici Colonienſis vernaculi authore*, ultro largiremur; modo nobis quoque vel hic pariter ſuperioribus Germanis veræ artis, uti nunc eſt, & inventionem & perfectionem *juxta prædictos authores* integram & inoppugnatam relinquerent, neque ſibi ſolis omnia pro innata ſua dominandi libidine & ambitione vindicarent. Ut enim effictas eorum fortaſſis hiſtorias & teſtimonia in propria cauſa domeſtica, *quæ Hadrianus Junius in Bataviæ hiſtoria c.* 17. & *Henricus Schorus apud Walchium Fab.* 9. uterque Belga protulerunt, tranſiliam; licet & ipſa nihil aliud probent, niſi quod initia quædam levidenſia Chalcographiæ inibi præſuppoſita fuerint, *Laurentii cujuſdam Cuſtodis Harlemenſis* ſtudio, expreſſa ad imitationem iconum ſculptarum (der Kupffer-Stiche) in tabulis integris æneis ſcripturæ ſerie: Illos tantummodo duos pro noſtra ſententia firmius ſtatuminanda melius inſpexiſſe ſufficiat teſtes, quos *Petrus Scriverius, Harlemenſis, in peculiari Commentario*, civibus ſuis hanc artem divinam aſſerere cupiens, & poſt illum *Godofredus Hegenitius in itinere Hollandico*, pro ſua opinione firmanda, tantopere urgent, omnium inſtar æſtimatos, quod non Belgæ eſſent, & ſub ipſam Typographiæ infantiam hæc memoriæ prodidiſſent. *Sic autem Chronicon iſtud, Anno M. CCCC. XCIX. ſcriptum editumque, habere dicunt:*

Wie wail die Kunſt is vonden tzo Mentz ob die Wyſe, als dan nu gemeynlich gebruycht wirt,ſo is doch die eyrſte Vurbyldung vonden in Hollandt uyſs den Donaten, die daſelbſt vur der tzyt gedruckt ſyn. *Mariangelus* vero ſic ait: *Impreſſus eſt hic Donatus primum omnium anno* 1450. *&c. admonitus* (*eo*) *certe fuit* Johannes Fauſt,*civis Moguntinus, qui primus excogitavit artem typis æreis, ex Donato Hollandiæ prius impreſſa* (NB.) *in tabula inciſa*. Quibus verbis quid quæſo clarius, quid ad ſcopum noſtrum p.12 paulo ante explicatum proferri potuiſſet accommodatius? Si namque verum eſt, *quod Plutarchus in libro περὶ τύχης docuit*, caſum & artem ſimul aliquid efficere poſſe; tunc illum Harlemenſi, hanc Moguntino aſſignarem, & artem multis paraſangis caſui antiſtare dicerem, cui tamen nonnihil lubens etiam permitterem; prout pleraque inventa emerſerunt ex propoſitis notis, *judice Scaligero Exerc.* 307. §. 5. *p.* 929. ubi artem Cattiterographiæ ex gemmarum ſigillis putat oriundam. *vid. bene gemina Hermanni Hugonis de prima ſcribendi origine p.* 210. *& Walchii fab.* 9. *p.* 182. *è Poëta Elegiaco.* Quemadmodum vero nec Cælatori hujusmodi gemmario, ita nec Sculptori ærario productum illud tertium jure tribuas, aut Chinenſi, vel Cataino, quia fortaſſe ſimile quid conati fuerint, quorum labores rudiſſimos à Germanorum illis exquiſitiſſimis non terra ſaltem diviſa & maximo ſalo, ſed toto

toto cœlo diſtare in propatulo eſt. Quam ipſam manifeſtiſſimam veritatem Δαδῦχος quondam noſter *Cl. D. Bertius in Comment. rer. Germ. lib. 3. p. 613.* f) tametſi & ipſe Batavus, diffiteri amplius non potuit, ſed multis ſententiam noſtram confirmavit.

Riſum igitur, imo pœnam merito nobis debebunt Belgæ cæteri cum ſuis non tam libere, quam male dictis, nec ſine injuria noſtra prolatis, uti ſunt *Caſparis Barlæi*, ſub perſona Urbis Harlemenſis, verſus:

Invidet excuſas populoſa Moguntia Muſas,
Quodque meum eſt, laudis jactitat eſſe ſuæ.

Quorſum etiam tendit iſta aureis literis ad exterius domus Coſterianæ in foro Harlemenſi extantis faſtigium non ita pridem appicta inſcriptio:

MEMORIÆ SACRUM. &c. (vid. ſupra pag. 502.)

Mirum vero, *Scriveri*, fuerit, quod non Deum feceris, aut Apollinem lauro delectatum, iſtum tuum Laurentium? Sed profecto falleris cum Patriotæ tui ἀποθεώσει; non enim DEUS ille ſalutari meret, qui, ut alibi dicis, p. 13 tantum æditiuus fuerit.

f) Verba ſic habent: *Inter prima urbis* (Moguntinæ) *decora* &c. (vid. ſupra pag. 193. not.) Haud abſimiliter diſſeruit *L. Guicciardinus* in Deſcriptione Harlemenſi: *In hac urbe, non publica tantum* &c. (vid. ſupra pag. 240.)

Jam (pergis) *veri Cuſtodis erat ſervare penates,*
Adfuit Avtolyci ſed ſcelerata manus.

Nequaquam vero *Cuſtos* ille major erat, aut plus juris habebat, quam *Myſta*; neque hunc ille à ſacris rejicere poterat, niſi fortaſſis, ut canis in præſepi pabulum, quo ipſe ſaturari neſciviſſet, aliis invidere, aut *Gryphis Indici* inſtar (*quem chalcographi pro inſigni habent*) homines auro uſuros ſtudioſe arcere debuiſſet. Sicuti nec furis aut plagiarii ſtigmate dignus, qui publicæ utilitatis cauſa rem injuſte detentam aliunde inceperit, eamque meliorem redditam libertate donaverit. Neque fortaſſis Alemannici Typographi usquequaque diſſimularunt, quid illi Cuſtodi deberent, quibus etiamnum ſyllabæ in infima paginæ parte ad dextram ſitæ, & principium ſequentis paginæ ſuggerentes, CUSTOS dicuntur; ut innuant, illum *Laurentium* quoque *Cuſtodem* aliquid ſyllabicum ſaltem & dimidiatum reperiſſe, ſed quod completioris artis poſtea & integrarum dictionum atque periodorum, adeoque librorum fuerit elementum. Potuiſſet igitur Harlemenſi illi ſatis fuiſſe, quod nomen & memoria ejus quotidie toties recurreret, & in cujuslibet *columnæ*, ceu vocant, librariæ fine, tamdiu quidem, quoad prælum fuerit, perpetuandum ſuperaret; niſi ille nusquam inferior, ſed omnibus etiam veris inventoribus, & Germanis quoque ſuperioribus, ſuperior eſſe maluiſſet.

Sed

Sed hæc barbaries Belgis valde ſolennis & hoc vitium inſectandi alios iis veluti peculiare eſt, quibus præter gentiles ſuos, aut cives & municipes cæteræ omnes ſordent nationes, ut *Caſ. Scaliger* de moribus ipſorum à ſe exploratis teſtatus, vel potius eos deteſtatus eſt, *Declam. contra Eraſmum.* Quid? quod ea quæ *Junius* & *Scriverius* in gratiam ſuorum Harlemenſium, quorum hic civis, ille Medicus fuit, ſine fundamento ſufficiente protulerunt, (vulgarem enim eorundem Harlemenſium famam *etiam Guicciardinus in deſcriptione infer. Germ. dixit*) univerſa ea ac ſingula *D. Dan. Cramerus in concione funebri Davidis Rhæti, Typographi Stetinenſis*, irrefutabiliter refutarit. Quorum ſummam *in* ϹρθὀΠυποΥραΦίας *Hornſchuchianæ verſione Germanica Heydenreichianâ, hic excuſâ*, per aliquot pagellas reperire eſt. Ab eodem *p.14* *Cramero* & pluribus etiam Chinenſium vel Sinenſium illi Patroni debellati ſunt, non ſimplici ſaltem negatione *J. Roſini, uti quidam Garzonis Commentator ſcripſit*, (quamvis & ejus, ut hominis ingenui, & Germani inficiationi nudæ plus fidei orbis tribuat, quam æmulorum exterorum infirmis aſſertionibus) ſed & multiplici ratione *Th. Lanſii in orat. pro Germ.* qui ingens diſcrimen inter Germanorum & Chinenſium typographias ipſe quoque demonſtravit.

Quicquid autem ſit, hoc ſaltem inde evinci ſtatuit *Melch. Adamus*, verum eſſe illud *Ari-*

ſtotelis pronunciatum: *Nihil prohibet eaſdem artes à diverſis, vel eodem, vel etiam diverſo tempore, citra ullam communicationem, inveniri.* Deinde quoque hoc certum eſt, g) artem hanc tenuibus & exiguis, ut omnia, initiis affectam aliquandiu manſiſſe imperfectam, & (*ut eſt in Purbachii tabulis, & apud Sabellicum*) ſaltem tentatam; ejusque ſpecimen quale quale literis in aſſeres tabulasve tantum inſculptis, & integris paginis ligno inciſis chartæque commiſſis, initio fuiſſe exhibitum: donec *Officia Ciceronis* in membrana omnium primo, ut putatur, excuderentur, ſicuti exemplar *in Bibliothecâ Auguſtanâ* aſſervatum, & quale *Petrus Ramus* quoque ſe habuiſſe gloriatur, hanc in fine continet inſcriptionem: *Præſens M. Tullii clariſſimum opus* &c. (vid. ſupra pag. 176.) A quo primo charactere, veterem ſcribendi modùm Italicum imitante, etiamnum literarum apud Chalcographos nomen *antiquo - Ciceronianum* remanſit; eaque ſcriptura (quæ primo illo & rudi adhuc ſeculo inter literas fuit minima, antequam *Virginea*, & quæ *non parilem* habet, Gallicana elaboratæ eſſent) *antiqua prima*, addito nomine *Ciceronis*, fuit appellata. Ea paulo major *media antiqua*, & quæ hanc quoque ſuperaret, *tertia antiqua* fuit nuncupata. Cui altera totidem

g) *Scitum eſt illud magni Philoſophi:* Τὰ ἐξ ἀπαρχῆς εὑρισκόμενα. &c. (vid. ſupra pag. 194. not.)

dem gradibus oppoſita fuit, quæ à celeriore ſcribendi modo *curſiva & fracta* in officinis, *Garzoni Cancelareſca* audit.

Quod obiter occaſione ab opere Ciceroniano primitus impreſſo captata commemorare placuit. Quamvis ſupra citatus *Schorus*, *Præpoſitus Surburgenſis*, Fauſtum illum S. Biblia primum impreſſiſſe, & Pariſios cum ſuis exemplaribus quæſtus cauſa contendiſſe affirmaverit; ibique cum prius unicum manu exaratum Bibliorum exemplar quadringentis aut quingentis coronatis veniſſet, Fauſtum ſexaginta ſaltem, magis tolerabili pretio, ſua ſingula coronatis vendidiſſe, pauloque poſt multo etiam minori, ut vendibiliora faceret, permiſiſſe, donec priores emptores repetundarum ipſum poſtulaſſent, & vel Moguntiam usque Lutetiá reverſum illic quoque urſiſſent, ut Argentinam tranſire neceſſe habuerit. Et certe laude & gratiis digniſſimum eſt, quod ſacræ imprimis literæ literis hiſce metallicis fuerint Orbi publicatæ. Nam & Auguſtæ *Joan. Bemler* Biblia Latina Anno 1466. *juxta Melch. Adamum* excudit. p. 15

Cæterum tanta eſt inter Scriptores in primo illo artis hujus Cadmeæ authore Germanico denominando varietas & diſcordia, ut hucusque de eo *Hiſtorici certent, & adhuc ſub judice lis ſit. Jacobus Wimphelingius in rerum Germanicarum Epitome c.* 65. *Et Polydorus Vergilius Urbinas de rerum Inventoribus lib.* 2. *c.* 7. item *Sabellicus l.*6.

Enneade 10. quorum ætas paulo poſt tempus inventionis illius incidit, & ex his *Gilb. Genebrardus Pariſienſis l.* 2. *Chronographiæ p.* 233. ut & *Alexander Sardus de rerum inventoribus l.* 1. *p.* 5. *Melchior Guilandinus de papyro membr.* 26. & *Chaſſanæus in Catal. gloriæ mundi parte* 11. *conſiderat.* 39. *Thomas Garzonius in amphitheatro univerſali artium diſcurſ.* 129. *Serarius Mogunt. rer. lib.* 1. *c.* 38. *Thomas Lanſius Conſult Orat. prima & ult. &c. Johannem Gutenbergium*, Argentinenſem, equeſtri virum dignitate, excogitaſſe hanc imprimendarum literarum artem Anno 1440, & Moguntiæ compleviſſe volunt. Aliis fere omnibus *Joannes Fauſt* inventor hic nuncupatur, ut *Mariangelo Accurſio, loco cit.* atque *Aventino l.* 7. *annal.* item *Platina* & *Fulgoſo lib.* 8. *cap.* 11. atque *Melchiori Adamo in vita ejusd.* & ex parte *Hadriano Junio*, nec non *Petro Ramo l.* 2. *Prooemio Scholarum mathem. fol.* 64. Quo ipſo usque adeo incertus redditus fuit *Henricus Salmuthus*, ut dubitarit, utrum idem cum Fuſtio Guttenbergius, an diverſus ab eo fuerit? Sicut & *Polydorus* eundem vocavit Petrum Fauſtum, generi nomen cum ſoceri cognomine, hoc eſt Janum Fauſt cum Petro Schœffero confundens, quem *PETRUM à Gernsheim* alii de patria nuncuparunt, & eidem quoque tantæ rei in-
p. 16 ventionem aſſeruerunt. In qua opinione *Joannes Walchius Schorndorffenſis*, ut & *Guil. Inſulanus in Diſſertat. de Chalcogr. p.* 281. nec non *Joannes Roſinus in antiquit. Roman. l.* 10. *vel Orat.* 4. *pag.* 599.

599. aliquando fuerunt. A quo *Petro* deinde ultra integrum ſeculum tam familia, quam typographia in urbe Moguntina fuit propagata. Nam, ut ex *Aventino* colligere licet, *Petrus* inde ſecundus, item *Joannes* & *Yvo Schœffer* deducti fuerunt: quod vel inſignia eorundem gentilitia communia luculenter poſſunt demonſtrare. Ita namque in calce Juris Canonici primum impreſſi legitur: *Anno MCCCC LXXIX. Sedem Apoſtolicam Sixto Quarto, Orbis monarchiam auſtralium Ducum ex antiqua familia Friderico III. Urbis quoque Moguntinæ Diethero de Yſenberg cum Principatu curam archipræſulare m obtinentibus, apud prædictam urbem Decretales Gregorianæ feliciter finiuntur à Petro Schoiffer de Gernsheim, cujus armis ſignantur &c.* tribus ſcil. ſtellulis, quæ binis trabibus, fere in formam primæ literæ conjunctis, compinguntur. *Λ*
*

Cujusmodi ſigno etiam longo tempore poſt anno MDXVIII. publicato inibi Livio, Joannes Schœffer, & æra MDLV. in eadem Archiepiſc. Sede Moguntina, excuſis Imperii S.Decretis & Criminalium proceſſu, Yvo quoque Schœffer uſus fuit, niſi quod Opilionem utricularium cum ovibus ſuis hic adjici curaverit. Quo minus recte huic *Yvoni*, qui integro ſeculo poſt vixit, affingi à nonnemine poterit hujus artis excogitatio.

Verum enimvero hæ omnes ἑκατερόφωνοι ſententiæ nomini Germanico nihil derogant,

&c

& quam optime *ex Aventini loco etiam à Zwingero fol. 3629. citato* conciliari, & ad concordiam deduci poterunt. Quem quod multa notabilia contineat, non pigebit integrum attexere. *Anno, qui eſt Chriſti, M CCCC L.* &c. (vid. ſupra pag. 330.)

p.17 Quod ſi verum eſt, uti de fide Germanici Hiſtorici, & qui de re Germanica, in ſibi finitima civitate paulo ante tempora ſua peracta, quam optime teſtimonium perhibere poteſt, nullus ambigo; præſertim cum & reliqui Scriptores huic vel in eo ſubſcribant, quod Guthenbergius Argentinas, aurifex nobilis, Moguntiæ demum artem hanc perfecte (à Fauſto ſcilicet apprehenſam) compleverit, & magnis ſuis ſumptibus Anno M CCCC XL. primum publicarit. *Sicuti poſt alios Sethus Calviſius Chronolog. f. 789. atteſtatur.* Nihil igitur mirum fuit, cur præ Fauſto illo Guthenbergius magis celebratus, illique inventio, quaſi ſoli & primo, in ſolidum fuerit vendicata. Utpote quod hic cum proditoribus complicibus, ſociis ambobus illis & civibus ſuis, *Ulrico Hahn*, ſive Gallo, & Xyſto Reiſio, ſeu, *ut Wimphelingius vocat*, Sixto Riſinger (qui omnes erant Argentinenſes) Romam & Neapolin, velut ad præcipuas Famæ & Fortunæ officinas, opera operas-

p.18 que ſuas & formas librarias, tanquam rem inauditam, nec unquam Italis prius viſam primi transtuliſſent & ibidem ſtrenue exercuiſ-

cuiſſent, ingens decus & emolumentum illic conſecuti, *ut prolixe narrat Wimphelingius loco citato.*

E quo error non modo *Campani*, ſed & *Polydori*, primum impreſſorum apud Romanos *Gallicum* fuiſſe contendentium, diluitur refelliturque, quum id nominis non à Patria, ſed à familia, nec à *Galliis*, ſed à Gallis gallinaceis in Latinam linguam fuiſſet transſumptum. Unde Epigrammati *Campani*, *Aprutini Præſulis* (qui ad alterum *à Vergilio ſolo* allatum Cognomen *Genſon*, quaſi *Genſe Hohn*, i.e. *anſerum dedecus & opprobrium*, reſpexerit) ſuum adhuc acumen, & quidem melius per æquivocationem ambiguam aſſeritur.

Anſer Tarpeji cuſtos Jovis; &c. (vid. ſupra pag. 175.)

Sic namque pene ſum perſuaſus, hunc *Ulricum Hahn*, ſeu Gallum Argentinenſem, eundem fuiſſe cum illo, quem *Polydorus* errato mnemonico appellarit Nicolaum Genſon Gallicum, qui a nemine propterea allegatur, ſicuti alter ille Ulricus Gallus ab *Alexandro* quoque *Sardo*, *Aventino*, *Wimphelingio*, *& aliis*: niſi quod *Thomas Garcio in Amphiteatro Catholico Diſſert.* 129. velit iſtum Nicolaum Genſonem Gallicum tempore Auguſtini Barbarici, Venetiarum Ducis, hanc artem in ea famigeratiſſima & inclyta urbe mirum in modum illuſtraſſe; ſed & hic è *Polydoro* transſcripſit.

Mel-

Melchior vero *Adamus* eundem Janſonem librariam artem in Gallia excoluiſſe tradit.

Sic ergo poſtea factum, ut Germani hanc artem toto quaſi orbe Europæo, ductis typorum Typographorumque Coloniis, propagarint. Lugduni enim (quod vetuſtiſſimum Gallorum contubernium tantopere extollit *Eraſmus colloq.*) *M. Joan. Trechſel Alemannus*, artis impreſſoriæ, *teſte Jodoco Badio Aſcenſio*, ſtudioſiſſimus, in omnes fere terrarum angulos, pro adipiſcendis operibus, transmiſit, & inter alia anno Salutis noſtræ 1496. M. Guilielmi de Occam deciſiones ſuper poteſtate ſummi Pontificis ibidem divulgavit; quem Venetiis & Vincentia, (ubi anno 1487. Boccatii genealogias Deorum impreſſerat,) eo ſecutus fuit *Simon de Gabis, dictus Bevilaqua*

p. 19 & alii. Per Germaniam cumprimis paſſim exercuerunt eam artem Auguſtæ *Joan. Bemler*, anno 1466. Eslingæ *Conradus Finer*, anno 1475. Argentinæ 1472. *Joannes Mentellin*, operibus ſuis brevi factus opulentiſſimus; Ulmæ circa eadem tempora *Joan. Zainer*, & *Conradus Denckmuht*, Coloniæ anno 1490. *Henricus Quentel*; Baſileæ eodem anno *Nic. Kesler*, Noribergæ *Antonius Koburger*, *teſte Melch. Adamo Vit.*

Cum ergo longe lateque hæc ars utiliſſima diſſeminaretur, lucrumque & præmium inſigne inibi laborantibus manifeſte alluceſceret, & vero omnes ac ſinguli bene emenda-

tos

tos libros & cumprimis quoque eos, unde Latine multi, ſed ſemibarbare traducti eſſent, Græcos Authores typosque deſiderarent, ipſi Græci quoque hanc artem à Germanis didicerunt, & Venetiis primum ut & Romæ & Florentiæ exercuerunt. Inter quos *Zacharias Calliergus Cretenſis*, *alius Cretenſis*, *Nicolas ſc. Blaſii*, *Etymologicum magnum* Venetiis anno 1499. publicavit. Sicut & *M. Muſurus* atque *Janus Laſcaris*, in quibus Græcia reviviſcere cœpit, operam ſedulam corectioni librorum imprimendorum *juxta Henr. Stephanum in Querim. Typogr.* olim navarunt. Neque proinde facile quisquam ad has officinas admiſſus, qui non gradu aliquo eruditis ſe approbaſſet, atque adeo quoque illi ab initio plerumque in Academiis pro membris earundem habiti, & adhuc nonnullibi habentur, quamvis nullis titulis ornati. Quo magis ii veniunt laudandi, qui teſtimoniis publicis, examine prævio acquiſitis, privilegiorum Academicorum ſe capaces reddiderunt. Quemadmodum Sanctorum Patrum Collationes XXIV. conſcriptæ ab Johanne Eremita, qui & Caſſianus dicitur, impreſſæ Baſileæ *per Magiſtrum Johannem Ammerbach*, anno Domini M. CCCC. LXXXXVII. ut & prædictus *M. Trechſell*, & alii atteſtantur. Ita Baſilii quædam & Athanaſii *Matthias Schürerius Schletſtadinus Artium Doctor*, (unde in hac & vicina Academia Bibliopolarum famigeratiſſimorum *Proſapia Schüre-*

reriana, ut opinor, deſcendit) veluti primitias ex officina ſua impreſſoria Argentorati feliciter emiſit die 8 Junii Anno 1508. Et ibidem *Doctor Georgius Maxillus, alias Uebelin*, anno M D X dormientem Homerum æregraphia (ut in præfat. loquitur) ſua excitavit, ceu ante hunc *M. Joannes Grüninger* Virgilium Brandi anno M D I. pariter Argentinæ divulgavit.

p. 20 In hac cumprimis Urbe Lipſienſi Typographi vel Magiſtri, aut ſaltem Baccalaurei bonarum artium, eo tempore, quo primum typis libri hic impreſſi, fuerunt. Ut enim *M. Erneſti Vögelini* characteres elegantiſſimos, ceu poſteriores, ſilentio involvam; Anno jam tum M. CCCC. XCVI. *Wolffgangus Steckel*, *Baccalaureus Erffurtenſis & civis Lipzenſis*, Priſcianum in duobus libris minoris voluminis feliciter hic edidit. Deinde *Baccalaureus Martinus Lantzberg Herbipolenſis*, & *Baccal. Wolffgangus Monacenſis*, anno Domini MDIII. una hic vixerunt, & varia excuderunt.

Nemo tamen univerſo orbe characteres inventos ita excoluit, ut h) *Aldus*, è cujus offi-

h) *Cognomento* Manutius *videlicet. Quem civem Romanum & utraque lingua doctiſſimum virum ſumma cum diligentia & laboribus indefeſſis, nulla omnino ſumtuum & privati ſui incommodi, ſed ho-*

officina Græci ac Latini Scriptores tota Europa diffuſi ſunt. *Uti poſt Aventinum aliosque Mylæus in hiſtoria univerſitatis p. 270. ſ. ultima affirmat.* Et *Thuanus hiſt. l.* 59. eam ob rem de Manutiana familia honorificentiſſime ſenſit, *libro vero* 25. ei plus debere Chriſtianum Orbem cenſuit, quam cuiquam fortiſſimorum belli Ducum ob propagatos fineis patria unquam debere poſſit. Sicuti & *Beza in Juvenilibus*:

Aldum Manutium Deum vocavit,
Ipſis qui potuit ſuo labore
Vitam reddere mortuis Poëtis,
Qui vitam dare mortuis ſolebant.

Ibi enim in *Aldi* Academia (*uti Jul. Scaliger orat. contra Eraſmum vocat*, *& hæc addit*) bona pars doctorum virorum inprimis verſabatur; qui nobiles & eloquentiſſimi emendandis typis librariis in eadem cum Eraſmo opera pernoctabant, cum hujus interdiu ſaltem locata videretur.

Ex quo ſatis liquere puto, licet librorum ſcriptores & deſcriptores eorundem venditoribus fuerint ſemper priores, & omnino

honoris tantum & publicæ utilitatis habitâ ratione, Typographiam omnibus numeris ſuis abſolviſſe voluit L. Guicciardinus, *ut eum primis ejus artis authoribus à* Polydoro *adjungendum cenſuerit, propterea quod nihil usquam præter typos Aldinos expeteretur: quia ſcilicet adeo nitidi, adeo elegantes,* &c. (vid. ſupra pag. 243. ſq. not.)

diſtincti, Typographos tamen in principio ſimul Bibliopolas extitiſſe, neutroſque illiteratos, uti nec Correctores quoque librorum imprimendorum, ignobiles, aut operam eorum plane ſervilem fuiſſe. Quo minus quenquam Studioſorum etiamnum pigere poterit, ſi & ipſe aliquandiu vitam ſuam hoc toti mundo utiliſſimo labore tolerare debeat: quamvis & nunc & antea Bibliopolis juxtim & Chalcographis tenacitas erga literatos & SORDIDA OPULENTIA jure merito ſemper fuerit exprobrata. Quemadmodum hoc egregie præſtitit *Roterodamus in hujus* p.21 *nominis Dialogo feſtiviſſimo.* Quem qui perlegerit, & recte (quod hactenus vix ulli, aut paucisſimis contigiſſe crediderim) intellexerit, atque deinde cum eodem *Julii Caſ. Scaligeri orationem illam contra Eraſmum* contulerit, is ſentiet profecto, cauſam huic defuiſſe, cur in illum canina eloquentia uſque adeo debaccharetur. Quaſi Eraſmus ſemihominis ſaltem operam in Aldi officina legendo praſtitiſſet, potando autem tergemini Geryonis, quemque Itali in menſa ſocium, in acie vero deſertorem fuiſſent deteſtati. Ipſamet *Suada Belgica in Colloquio citato* illud quoque de ſe non diſſimulat, quod illic gulo quiſpiam & helluo viſus ſit; cauſam autem annectit, apparatum ſcil. tam tenuem & tractationem tam frigidam, tamque ſordidam, ut bulimia ipſi periclitandum, & fame fere pereundum

[mo]dum fuerit, quum utique non tam cibo-
[ru]m exiguitate, quam corruptione offende-
[re]tur, datis pro vino ſece vapida, pro pane
[a]rgilla, pro obſonio conchis è latrina hau-
[ſti]s, pro juſculo *mineſtra* Italica è caſeo buba-
[li]no cocta. Et ſane deſcribuntur ibidem Ita-
[lo]rum, pecuniam magis, quam voluptatem
[e]xpetentium, mores tam graphice, tamque
[v]enuſte, ut ipſa Venus non poſſit dici venu-
[ſt]ior: præcipue vero Venetorum, quos *Syn-
[o]dos*, quaſi convenas, & ipſarum Urbem,
[i]n quam ex omnibus viis Mercatores undi-
[q]ue convenirent, *Synodium* obſcure quidem
[v]ocitavit, ſed tot circumſtantiis eam depin-
[x]it, ut naſo caruerint, qui, quid vellet, non
[p]erſenſerint. Culpam autem quodammo-
[d]o ab *Orthrogono* (ita *Manutium*, quaſi *mane na-
tum* indigitat) in ſocerum ejus è ſumma ino-
[p]ia evectum *Anthronium* velut *Antro-Trophonium*
[tr]ansfert, id eſt, in ANDREAM illum, qui
[v]el ita ſimpliciter ſub finem Aldinorum li-
brorum plerumque nuncupatur, vel addito
[c]ognomine ASULANI SOCERI. Quem
[E]uclionem in tantis opibus usque adeo tri-
[pa]rcum fuiſſe *Eraſmus in illa ſordida opulentia*
[ſt]omachatur, ut in gratiam honeſtiſſimo-
[ru]m convivarum teruncium impendere gra-
[v]aretur, cum juvenes filii interdum una no-
[c]te ſexaginta Ducatos alea perderent, prout
[p]erire ſolerent, quæ ſordibus corradantur;
[q]uibus ille cenſum ſuum ultra octoginta du-

catorum millia è Chalcographico Bibliopolio provexiſſet, quod nullus eſſet annus, quo non accederet lucrum mille Ducatorum. Id quod ſi illo proventuum feraciſſimo ævo & in principio rei Typographicæ jam tum contigit, quid hoc noſtro difficillimo tempore uſu venire cenſeatis? quum tam divinum beneficium qui recte agnoſcant, paucos hodie invenias, præſertim quos in eo tractando quotidie occupari contingat. Ipſos dico Typographos, quorum nonnullos in ſutrinis aut cerdonum tonſtrinis ætatem degere omnino ſatius foret, quam tam liberali præfectos eſſe artificio; ut qui lucri ſolummodo cauſa faciant omnia, & quæcunque ipſis imprimenda tradantur, ea deteriora & multiplicibus pudendisque mendis contaminata emittant, typis ſæpenumero adeo detritis obtuſisque, ut eorum exigua rudimenta in charta ſemiputri, terræque ἰσοχρόῳ, vel oculatiſſimo vix deprehendere liceat. Verum qui aliter evenire poſſit, cum eo avaritiæ venerint, ut ſumtuum in Correctores erogandorum ipſos pœniteat, cum ipſimet illorum vice fungantur, rudes, inſulſi, ingenio vacui, qui excepta illa, quam per nutrices olim ſuas edocti fuere, nullius linguæ cognitione ſunt inſtructi, ut ne voculæ quidem ET ſignificationem eos noſſe jurare poſſis. Atque hinc adeo, niſi Corrector quispiam Φιλόκαλος ſua ſponte & ſtudio bene me-

merendi de re libraria, debitam adhibeat diligentiam, per Jovem! iſtorum Corydonum cauſa, gallinaceum illum (*quem ab Ulrico Hahn, primo Romanorum Typographo, ad illos deveniſſe argutari quis poſſet*) in libellis Alphabeticis alias poſtremum, in fronte primorum Elementorum loco collocatum dicerem te offenſurum. *Sicuti prolixe poſt D. Lutherum in præmonitione Bibliis Germanicis præmiſſa, conqueſtus fuit D. Hieronymus Hornſchuchius in ὀρθοτυπογραφίᾳ ſua: & adhuc prolixius ante ipſum Typographus doctiſſimus*, i) *STE-*

i) *Quo in pretio apud Italos* Aldina, *eo apud Gallos* Stephanica *fuit Typographia, cujus deprædicationem IOANNES AVRATVS,* Poëta & Profeſſor Regius Pariſienſis, Epiſt. quadam ad *Robertum Stephanum Typogr. nobiliſſimum* (ceu idem inſcripſit) *olim inſtituerat, quæ inter* varias philolog. Epiſt. *Melch. Goldaſti p.* 235. *extat, è qua ipſa Centuria nos ſequentes verſiculos excerpſimus:*

Inter tot, hac ætate belle qui typis
Cudunt minutulis libros,
Primas Roberte Stephane tu parteis tenes,
Reclamitante nemine.
Seu quis requirat literæ elegantiam,
Cæſis in æs è formulis
In plumbeas abire juſſam teſſeras,
Vulcania juvante vi;
Seu linearum nobilem ſymmetriam,
Oculos quod acreis plurimum

Juvet

PHANUS, cujus extat Artis Typographicæ QUERIMONIA de illiteratis quibusdam Typographis.

Juvet legentum, haud indecenter omnibus
Suum tenentibus locum.
Verſus ſpaciolis rite diſtinguentibus,
Parvis perinde ut areis,
Quas hinc & inde, ſusque deque continent,
Cohibentque certi margines.
Seu quis (quod ad rem pertinet vel maxime,
Quam quærimus) ſolertiam
Ac diligentiam ſagacem poſtulet,
In eluendis omnium
Navis librorum, ne qua labes ſordium,
Doctorum operibus inſidens,
Obſtaculo ſit imperitioribus,
Doctisque bilem conciat.
Inuſitatam o hominis erga litteras
(Humaniores quas vocant)
Propenſionem mentis, o animum viri
Nullo ſilendum tempore!
Cui tanta ſe monimenta debent, atque tot,
Quæ priſca gens mortalium
Licet edidiſſet, nunc forent ut inedita,
Ni per laborem plurimum
Redintegraſſes tu, reſuſcitans ea,
Prope dixerim, intermortua,
ROBERTE, literariæ rei ſalus;
Tua taberna prodigens
Libros, heri qui diligentiam ſui
In corrigendis lapſibus

Vel

phis, propter quos illa in contemptum venit, *prout eam ipſam Epiſcopus Vulturarienſis, Simon Majolus, in variis vitæ generibus tom. 2. colloqu. 6. dier. Canic. maxima ex parte ſuis additamentis denuo incruſtavit.* Quæ quidem Querimonia (*ut addit Jacobus Verheydenius in elogiis Antichriſti oppugnatorum*) ſi unquam, hodie maxime locum habet. Tam indocte & illiberaliter hæc Ars liberalis à plurimis tractatur, ut ſpiritu Prophetico *Polydorus Vergilius loco toties laudato* auguratus videatur, quod hæc ars, ut ab initio non minore quæſtu, quam hominum admiratione, vulgari cœperit, ſic ob eam ipſam cauſam (nimiam ſcil. lucri quæſtuoſi ſitim) paulatim ſit futura vilior. Jam enim ipſo- p 23
rum Typographorum culpa facta eſt viliſſima. Ut quos non dormitare ſaltem in correctionibus aliquando pervideamus & querulemur *cum Garcione in Amphitheatro*; ſed plane veterno, ad mortem usque civilem, correptos pro depoſitis deplorare habeamus. Nam & ægrotantium deſperatorum more in vetitum ſemper nituntur, invitis multa authoribus cudunt & recudunt, in rebus nauci

Vel ore ab ipſo, ceu parentes liberi,
Teſtentur ac ſubindicent.
Quod dum aſſequaris, interim non ſumtibus
Parcis profuſioribus,
Plus publicæ rei, quam domeſticæ, gerens
Curæ atque ſollicitudinis. &c.

fere ſtudioſiſſimi, in utiliſſimis vero ſuperficiales plerumque & negligentes; in lucro captando Lynces, in operis fere Talpæ. Quanto rectius illi ipſi STEPHANI, & inter eos ROBERTUS, & CAROLUS frater, tum HENRICUS filius feciſſe exiſtimabuntur, quorum ille regius & Franciſco Rege dignus Typographus Pariſiis elegantiſſimos illos literarum præcipue Hebraicarum & Græcarum characteres, ab initio ſibi comparavit, quos nitoris elegantiæque ſtudioſi, ut hodie mirantur, ſic poſteritas ipſa olim admirabitur & obſtupeſcet. Sed præcipue docti ſummam illam curam & diligentiam in libris optimis & emendate admodum excuſis adhibitam prædicant atque commendant. Unde ille *TYPOGRAPHORUM GLORIA* dictus fuit, quod Typographos omnes, qui ſunt, qui fuerunt, quique futuri ſunt, ſuperaſſe videatur: ita, ut de palma contendentibus inter ſe Typographis, hic eandem ut Victor nactus, non nomine ſolum Stephani ſuo, verum etiam reipſa ςέφανος, corona ſua, ut victores & reges ſolent, clarus magnusque evaſerit. *Quod Encomium prædictus Verheydenius imagini Roberti Stephani & plura alia ſubiecit, hoc diſticho laudes ejus concludens:*

> Οὗτος θειογράφος καὶ ἐμῶς τε τυπόγραφος αὐτὸς,
> Τὰς βιβλίων βίβλους, θεῖα τὰ δῶκε τύποις.

Hu-

Hujusmodi vero palmam em adoream nulli amplius, nec Bibliopolæ, neque Typographi, ſed lacus tantummodo Lucrinos utrique perſequuntur, parum ſoliciti, quam bene quid impreſſum, ſed quam multum inde ſit expreſſum. Quod virus operæ ipſæ quoque & pueri vel tyrones hujus artis imbiberunt, ut ad Subſtantiam corradendam propius putent accedere & prædicari τὸ πόσον, quam τὸ ποῖον. Inde ſolummodo ſolicitis articulis computant, *quantum* hebdomatim confecerint & lucrati ſint, non *quale* iſti opus, plerumque ſemiputatum, reliquerint. Cum perfunctoria manu, & ut cum iisdem loquar, *curſiva* non modo litera, ſed & opera quodlibet perficiant, poſteriorem ſemper rationem artis ſuæ & laudis, quam pecuniæ habentes: uſque adeo vel hic quoque iſtud dominatur: VIRTUS POST NUMOS. Ut proinde jure quis illud *Jani Maumontii*, *ex ejus ad J. C. Scaligerum Epiſt.* 76. huc applicare poſſit: *Si quid errorum in libris tuis, cum erunt editi, reperies, crede, quod ſcio, credes, è typis, ubi operarii mercede dant operam, nihil unquam prodiiſſe emendatum abſolute.* Quo accedit, quod illi laborum librariorum ſocii, à primo hujus artis maxime tum præmioſæ momento corrupti, omnes poſtea in eodem ludo edoctos continua ſerie pariter corruperint. Ut quemadmodum *Janus* ille *Fauſtus* excuſo primo Ciceroniano opuſculo, *pueri* quoque *ſui* mentio- p.24

tionem facere coactus fuit: Ita adhuc illi ipſi heris ſuis æquari, tenerrimeque & lautiſſime tractari volunt; ut ſæpe Maronis illud venerit in mentem: *Quid Domini faciant? audent cum talia fures?* Qualibus ſervis, *Eraſmi* jam tum ævo, ap. Germanos vix ſuffecit hora in jentaculum, tantundem in merendam, ſeſquihora in prandium, ac duæ horæ in cœnam; ubi Itali cibo capiendo vix ſemihoram impendiſſent toto die, ſordidiſſimam quoque tractationem ferentes, contra ac Germani iſti, quos, niſi affatim fuiſſent expleti eleganti vino, bonis carnibus & piſcibus, deſeruiſſe Patronum & fugiſſe in bellum, *idem confirmavit Roterodamus in ſordida opulentia*, *pag.* 645. Quod primæ concoctionis vitium in reliquis penitus incorrigibile fecit, ut prius illi omnem rem, quam tam pravam conſuetudinem decoxerint. Hinc tot poſcinumia & Harpyias in hiſce officinis reperias, ut niſi laris hiantibus eſcam ponas, fruſtra ad caveam tuam ſis pertracturus: ut qui illubentiſſimo animo quidlibet imprimant, humectandos eſſe typos toties clamitantes. Ita ſemper e prælo ſuo torcular efficere ſatagunt, prout ex hoc illud primum effictum fuiſſe credibile eſt. Tam perverſum autem ipſorum typothetarum morem, moroſis ſuis querelis aures Authorum impudentiſſime obtundentium, ipſe ego frequentiſſime inter ipſos verſatus, immane quantum ſum ſemper averſatus,

ſatus, ſæpiſſime illis regerens, ut ſi modeſte hoc exigerent, præſertim ubi Authoris culpa labor ipſis intenderetur, neminem tam iniquum fore, qui non eorum diligentiam munuſculo quodam recompenſaret; quam gratiam nimia ſua procacitate plerumque ipſimet detererent atque deperderent. Quo nomine ipſorum albis epigramma quoddam rogatus inſcripſi, quod Germanice, ut iſti intelligerent, ſic ſonat: p.25

Die Drucker gelten mehr gewiß, dann tauſend Schreiber,
Doch muß nicht trucken ſeyn die Schrifft, noch ihre Leiber;
Sonſt für die Bücher ſie den Author drucken wol,
So lang biß Geld und Bier macht Maul und Beutel voll.

Quo ipſo fit, ut Scriptores & Commentatores πολυγράφοι arte hac divina alias vel maxime delectatos, & quos omnibus modis allicere potius debebant, inertia ſua ferina, & immani avaritia usque adeo à ſe avertant, ut literatus quiſpiam piſtrinum ſatius, quam ipſorum officinas intrare deſideret. Id vero annon exitio huic arti & ipſis chalcographis tandem ſit futurum, veſtris, auditores, judiciis conſiderandum relinquo. At illi viciſſim habent, quod nobis objiciant, cujusmodi querela eorum *ap. Famianum Stradam*

dam Romanum in Comitiis Patrum rei literariæ conſcriptorum his verbis fuit recitata.

SOCIETAS TYPOGRAPHORUM SENATUI POPULOQ. POETARUM S. D.

CReſcit indies magis magisque numerus eorum, qui noſtra opera in voluminibus edendis abutuntur. Id vitio potiſſimum fit veſtri generis hominum, qui quæ noctu ſomniant, hæc mane lucem videre illico geſtiunt, occaſionemque Iliadum & Æneidum undique venantur. Nullus hodie mortalium aut naſcitur, aut moritur, aut præliatur, aut ruſticatur, aut abit peregre, aut redit, aut nubit, aut eſt, aut non eſt, (nam etiam mortuo iſti canunt) cui non illi extemplo cudant Epicedia, Genethliaca, Protreptica, Panegyrica, Epithalamia, Vaticinia, Propemptica, Soteria, Parænetica, Nænias, nugas. Nulla eſt intemperantior hominum natio, nulla adverſum nos contumacior: ſi quid in verſu, quod non rarenter accidit, illis excidit, continuo in nos, pro ea, quam ſibi ſumunt, mentiendi licentia, confertur abunde culpa. Malum ſerpit quotidie latius: nos onere opprimimur, nullo (quod caput eſt) operæ pretio. Edita enim horum pleraque vix in manus hominum veniunt, cum aut exploſi jam antea, nomen Scriptoris, aut prodigioſi veſtibulum operis ſtatim lectores abſterret, nosque, raro deinceps emptore, ad apinas & nugas, ne triobulo quidem venales, quoquo poſſumus modo diſtrahendas, cogimur male properata volumina alio transferre,

ac

ac ſcombris involucra & tunicas dare, aut in vicum deferre

- - - - vendentem thus & odores
Et piper, & quicquid chartis amicitur ineptis. p.26

Hæc pauca de multis vobis indicare viſum eſt. Vos ordinis veſtri bono ac famæ conſulite, nobis tantum oneris detrahite, ac Valete.

Verum enimvero ipſemet *Typographorum Princeps Stephanus, in Querimoniâ artis ſuæ*, iſtud *Horatii* (unde argumentum Diſſertationi ſuæ petierat)

Scribimus indocti doctique poëmata paſſim:

non de iis ſaltem, qui γράφουσι, ſed multo juſtius de his, qui τυπογραφοῦσι carmina & alia aliorum quorumlibet ſcripta, uſurpari poſſe autumavit, ut tolerabilia iſta Verſificatorum jure cenſeas omnia, quod hæc ipſa nauci ſcripta etiam publicata pro non publicatis habeantur, & æterna cloacarum plerumque nocte condemnentur, nec cuiquam bilem facile in naribus concieant, aut innocentes magnopere offendant, prout libri quidam nemini præterquam Librariis utiles, famoſi aut laſcivi, & multa eriſtica. Nam ſi (*Poſſevino de cultura ingeniorum l. 1. c. 51. Judice*) cavendum, ne ornamenti loco exſculptæ literæ majuſculæ, vel alia cum imaginibus nudarum mulierum, aut etiam turpiorum rerum, capitibus præfigantur, quod avertant legentem ad ea, quæ Chriſtiana pectora dedecent: Quanto majori ſcandalo textus ipſi

&

& ſcripta integra erunt, quæ nihil aliud, quam animarum piarum ſcopulos contineant.

Hæc ipſa tamen quod plerumque ſint lucroſa, typographi quidam contra conſcientiam datamque fidem, k) ſine omni CENSURA, ſed non ſine perjurii nota numero impri-

k) *Cum ne Gry quidem ſine competente tam recenſione, quam correctione imprimere ipſis liceat, vi Decreti Viſitationis Electoralis Sax.* 29. *Maji anno* 1598. *& una magiſtratibus inſinuati* JURAMENTI *hujus* TYPOGR.

Nachdem Chur-Fürſt CHRISTIANUS, hochlöblichſter, ſeliger und Chriſtmilder Gedächtniſs, im vorſchienen 88 Jahr, an die Univerſitet und einem Erbarn Rath allergnädigſt Befehl ergehen laſſen, daſs Inhalts der Univerſitet Statuten hinfüro ohne Vorwiſſen vnd Bewilligung des Rectoris, vnd der vier Faculteten Decanen, auch der gantzen Facultet, darein die geſcriebene Materia gehörig, durchaus nichts gedruckt werden, vnd derowegen die Buchdrucker allhier des Druckens halber nicht allein dem Rath, ſondern auch der Univerſitet mit Pflichten zugethan vnd verwandt ſeyn ſollen: Als ſchwere ich N. N. daſs ich in künfftiger Zeit, ohne Vorwiſſen des Herrn Rectorn dieſer Univerſitet, vnd ausdrücklicher Nachlaſſung vnd Subſcription des Decani der Facultet, darein die Materia,

primunt. Quæ ſola medela morborum illorum indicationi alias à rerumpublicarum Archiatris rite præſcripta eſt. Ideoque jam a principio in Academiis, quibus *juxta Majolum dier. Canic. tom. 2. Colloq.. 6.* nihil affinius, quam Typographus, jure jurando devinctæ fuerunt hujusmodi operæ, ne quid ſine convenienti inſpectione & approbatione in publicum emitterent: veluti *Johannes Parvus* Anno M D XVII jamtum Almæ Univerſitatis Pariſienſis juratus Librarius S. Bernhardi

teria, ſo mir zu drucken übergeben werden möchte, gehörig, nichts drucken, noch meinem Geſinde, oder andern ſolches von meinetwegen in keinerley Weiſe oder Wege, wie das durch Menſchen - Liſt erdacht werden könte oder möchte, zu thun, wiſſentlich oder heimlich, noch öffentlich geſtatten, auch tüchtige Correctoren, ſo der Sprachen, in welcher die Materia geſchrieben, vnd zu drucken geſuchet, kündig vnd erfahren, verordnen wolle: Vnd ſolches alles weder vmb Gifft, Gabe, Neid, Freundſchafft oder Feindſchafft, noch einigerley Vrſachen willen anders halten, vnd mich ſonſten in meinem Drucken des Heil. Römiſchen Reichs vnd Chur - Fürſtl. Sächſ. Verordnung und Befehl gemäſs erzeigen wil, trewlich vnd ſonder Gefehrde, Als war mir GOTT helffe vnd ſein heiliges Wort, durch JEſum Chriſtum unſern HErrn, Amen.

di opera & alia cum hoc ſuo ellogio publicavit. Nonnulli Typographi quoque Cæſareæ majeſtati obſtricti Notarii fuere; quidam etiam, perſonæ Eccleſiaſticæ, ſicuti *Bonus Locatellus Presbyter* Venetiis Anno M D II. libros impreſſit: pariter ut primus apud Belgas Typographus *Laurentius Johannes* Ædituus profeſſione fuiſſe quibusdam perhibetur.
p.27 Optandumque foret, ut hæc tam univerſo orbi neceſſaria cura ab omnibus Magiſtratibus pari alacritate & acritate ſuſciperetur, deſignarenturque ubique certi viri recognitioni edendorum librorum præfecti. Utque melius obſervari delinquentes, & in eos animadverti poſſet gravius, non opus foret tanta turba Typographorum, ſed minor eorum, doctrina moribusque probatorum, & ſic, uti ſunt fabri monetarum, privilegio imperiali inauctoratorum numerus certus Germaniæ ſufficeret. Cum pauci Chalcographi univerſæ ſerviant Galliæ, pauciores Italiæ, pauciſſimi Hiſpaniæ, & quibusdam nationibus etiam nulli, quæ ſaltem libris utuntur aliunde importatis. Quod *Scriptoris ſtateræ Typographicæ* conſilium, quamvis cætera non usque qnaque reſpondeant, eo tamen minus puto aſpernandum, quo magis *communem Germaniæ Præceptorem* idem in optatis habuiſſe compertum eſt. *Utinam vero*, inquit, *tanto Dei munere grati uteremur, non ad obſcurandam, ſed illuſtrandam Dei gloriam, non ad disjungendas, ſed copulandas Eccleſias.* Quo

Quo colophone ſanctiſſimo ipſe quoque cum *Salmuthio* hic finio, annexo ſimili voto & monito, totius hujus Declamationis velut ἀνακεφαλαιώσει, ut quandoquidem ex peroratis illis omnibus ſatis ſuperque cognoveritis, Auditores honoratiſſimi & dilectiſſimi, tot tamque diverſos populos, ut Auctores, ſubtiliſſimi hujus inventi laude ornari voluiſſe, exinde *cum Hermanno Hugone in primâ ſcribendi origine* hoc recte addiſcamus, oportere, ut omnes admirentur & exoſculentur hanc Artem, quam ſinguli velint ſuam fuiſſe filiam: Eamque ſi noſtratibus præcipue vindicare cupiamus, neceſſe eſſe, ut eandem ceu gnatam liberaliter & reverenter habeamus, nec impuris eam carminibus, aut famoſis libellis vel inanibus nugis incestemus; ſed ea rite & *fauſte* utentes, excuſis dignis libris, nos legitimos & dignos ejusdem filiæ parentes omnibus approbemus. Minime vero prædictorum pravorum Typographorum more, libidini ſaltem noſtræ & avaritiæ velificati, in id quoque incubuiſſe, & hoc modo reſpexiſſe videri velimus, quam multos libros, non quam bonos emiſerimus, noſtram famam, vel verius infamiam, juxta *Barclaji in icone animorum* ſcommata, ex voluminum à nobis editorum numero aut magnitudine unice æſtimantes, docendi ſemper, quam diſcendi, & ſcribendi, quam legendi avidiores. DIXI.

Accurata expoſitio inventionis nobiliſſimæ pariter ac utiliſſimæ
ARTIS TYPOGRAPHICÆ,
ad conſervandam memoriam anni Jobelæi,
quem,
elapſis nunc duobus ſeculis,
ſolenni ritu celebrandum conſtituerunt artis noſtræ alumni Lipſienſes,
his ipſis dedicata in honorem iſtius artis
à *GIMELI BERGENII*,
olim in aula Seren. Electoris Saxoniæ Typographi,
poſteris,
qui pariter hanc artem profitentur,
auctore C. BREHMEN C.
additis virorum quorundam eruditorum,qui huic arti multum debent, carminibus.

Dresdæ excuſa an. 1640. latine reddita à JO. GERH. SVCKSDORFIO, Gymnaſii patrii cive ornatiſſimo.

Quum Deus, quem ſolum benignum, omnipotentem & clementem ſalutare fas eſt, plurimis maximis atque præſtantiſſimis beneficiis, quibus frueremur, per totum vitæ noſtræ curriculum cumulatiſſime nos affecerit; hujus omnipotenti Numini gratias pio ritu perſolvere, & hoc præſertim tempore gratæ mentis ſpecimina edere prorſus tenemur. Quoniam porro ſummum ac incomparabile beneficium reputandum eſt, quod animos hominum ad nobi-

bilиſſimam utiliſſimamque formis deſcribendi artem inveniendam deduxit, ſuſiori paulo ſermone de eadem hoc loco diſſerendum fuerit.

Conſtat inter omnes, Harlemi, quæ eſt urbs celeberrima in Belgio, (ubi hanc artem an. 1420 inventam eſſe nonnulli falſo exiſtimant) Conſulem fuiſſe, qui interdum ingenioſis rebus indagandis nonnihil temporis impenderit, quod quidem Inſcriptiones in laudem ejus compoſitæ adhuc hodie teſtantur. Appellatus ille eſt *Laurentius Coſterus*, civis ſane optimus atque honeſtus, vir integræ famæ & acerrimi ingenii. Hic in ſylvula Harlemenſi ſe oblectans, omnia illa, quæ accuratam meditationem poſcebant, excogitare & diligentiſſime perpendere conſuevit. Amœnus quippe locus hominum menti excitandæ egregie inſervit, præſertim, ſi liberalibus artibus Poëſi & Muſica occupetur, ut non ſolum dimidius labor ſufficiat, ſed & tempori parcatur, atque meditatio mirandum in modum ſublevetur. Nonnullis igitur arboribus in hoc luco decorticatis, alium corticem duriorem, alium molliorem deprehendens, poſteriori unguibus digitisque figuras quasdam impreſſit, conjecturamque hinc fecit, ſi duriora corpora ejusmodi corticibus imprimerentur, fore, ut ea, quæ in illis expreſſa eſſent, luculentiſſime comparerent. Hoc ipſum itaque ope ligni effecit.

 Quum

Quum autem multum temporis ea in re conſumendum eſſet, non aliud nec majus experimentum hujus rei cepit, quam brevia quædam epigrammata, amicis donata. Membranam tum temporis librarii adhibere conſueverant, quamobrem *Coſterus* ejusque gener (vel, ex *Meterani* ſententia, ejus privignus) *Thomas Petrus* id operam dederunt, ut atramentum quoddam literis in membrana depingendis aptum invenirent. Illorum conatus egregie promovit *Joh. Fauſtus*, ex Germania ſuperiore oriundus, quo tunc quidem famulo *Coſterus* utebatur. Hic enim ſummo ſtudii ardore in hanc rem intentus, duumviros iſtos in perpolienda arte typographica longe ſuperavit. Veritus autem, ne, ſi Harlemi hoc inventum ſuum proderet, ipſe merita laude fruſtraretur, atque omnes illud *Coſtero*, hero ſuo, acceptum referrent; inde profectus inventum hocce, ingenio adhuc reconditum, Saxoniæ ſuperioris incolis, ſuisque popularibus in Sacro Romano imperio, ceu ſtrenam ineunte anno offerre, atque hac ratione optime de iis mereri ſtuduit. Simulac ergo Moguntiam patriam intravit, alacri & indefeſſa diligentia in id incubuit, ut typos æneos metallicosque inveniret, quibus etiam nonnulla exprimere cœpit. Ac, licet *Emmanuel Meteranus* (cujus pater *Jacobus Meteranus* in eadem arte eruditus fuerat) tradat, ſua adhuc ætate Harlemi li-

librum extitiſſe, qui titulum *Speculi Salutis novæ* præferret, & typis ligneis exſcriptus in una tantum pagina, foliis omnibus conglutinatis, ſcripturam exhiberet; facillime tamen quisque conjicere poterit, non ſine moleſtiſſimo labore hoc unicum exemplum ipſius *Coſteri* manibus confectum eſſe.

Mariangelus Accurſius in prima pagina *Donati*, qui omnium primus impreſſus eſt, hæc verba ſcripſit: *Joannes Fauſt*, civis &c. *usque ad verba*: ejus filius *Pet. Schœffer*. (vid. ſupra pag. 299.) *Polydorus Vergilius* teſtis eſt, *Joh. Guttenbergium*, natione Teutonicum, equeſtri virum dignitate, in illa arte excolenda perpoliendave ſedulum ſeſe an. 1442. præbuiſſe. Nobis interim, ne illis, qui Germaniam inferiorem incolunt, (Belgium enim revera Germania inferior eſt, quod ex eorum lingua aliisque argumentis apparet) omnem hujus rei gloriam præripiamus, ita fuerit ſtatuendum, quod *Laurentius Coſterus* prima quidem, ſed tenuia, hujus artis fundamenta poſuerit; quemadmodum nemo ab altera parte inficiari jure poterit, ſolos Germaniæ ſuperioris incolas illam perfeciſſe, & ad maturitatem perduxiſſe. Quamvis porro Harlemenſes defuncti *Coſteri* ædes hac inſcriptione exornaverint: *Memoriæ ſacrum* &c. (vid. ſupra pag. 502.) uti *Hadr. Junius* & *Boxhornius* teſtantur, nobis tamen vitio vertere non poterunt, ſi Moguntiaci eodem elogio, adjecta etiam

excultæ porro & perfectæ artis laude, *Joh. Fauſti* ædes honeſtemus. Certe ſupremus ille ac perfectiſſimus omnium rerum artifex & conditor rude primum atque indigeſtum Chaos ex nihilo procreavit, ex quo deinde omnes res ea, cujus capaces erant, perfectione præditas prodire juſſit. Figuli eſt, non argillam ſolum effodere, vel vaſa e luto formare, ſed etiam illa ignis ardore excocta hominum uſibus adaptare. Ruſticus ligna cædit, quibus faber lignarius formam inducit. Qui ſerra arbores diſſecant, aſſeres conficiunt, quos ſcriniarius apta figura adornat. Apparet vero, nec ruſticum, nec eum, qui aſſeres ſecat, ſeſe artis lignariæ inventores jactare poſſe. Qui calami crenam excogitavit, utilius quid præſtitit, quam qui illam acuminavit. Ingenia hominum indies præſtantiora evadunt, artesque mirandum in modum effloreſcunt, ei tamen inventionis laus uno omnium ore tribuitur, qui primus artem aliquam ad maturitatem perduxit. Certum itaque eſt, quæ inferioris Germaniæ cives excogitarunt atque occeperunt, ea incolarum Germaniæ ſuperioris ingenia & induſtriam excoluiſſe & perfeciſſe. Igitur hocce inventum totum Deo inprimis & Germanis debetur, quod in divini Numinis gloriam noſtræque celeberrimæ nationis laudem hic oſtendendum eſſe exiſtimavimus.

Dicendi finem facturi, laudabile prorſus æquum & juſtum putamus, ut celebrium artis noſtræ cultorum Lipſienſium poſtulatis, quæ omnibus typographis placuerunt, annuentes, jobelæi anni diem feſtum, quem in DEI gloriam & in præſtantiſſimæ hujus artis honorem in S. Joannis Baptiſtæ natalitiis agere conſtituerunt, noſmet ipſi pio lætoque animo celebremus. Id igitur agentes, doctiſſimos & ſummo ingenii acumine præditos viros artisque noſtræ fautores exoravimus, ut carmina quædam in typographiæ laudem componerent, hisque ſubjungi paterentur. Atque illa juſto ordine ſeſe excipientia nunc exhibemus.

Divinæ Artis Typographicæ,
Anno reparatæ per Chriſtum Salutis
CIↃ CCCC XL.
inventæ,
Repetita Memoria Secularis,
Monumentum
erga
&
DEVM Opt. Max.
Pietatis,
&
Inventores Venerationis,
& Artem ipſam Devotionis.

In memoriam, & honorem inventæ, & per duo ſecula divinitus conſervatæ, artis Typographicæ.

CHALCOGRAPHIA, Dei magni prænobile donum,
Per duo ſecla, orbi, commoda mille tulit;
Excudens ſancti divina volumina verbi,
Dans & in innumeras Biblia ſacra manus.
Qualia Hebræorum, Latiorum, quæque Pelasgûm,
Et Germanorum patria lingua legit.
CHALCOGRAPHIA Patrum Veterum, ſimul atque novorum,
Exhibuit nobis ſcripta legenda pia.

Quin

Quin ars hæc Juris, Medicinæ, atque ampla Sophorum
Dogmata per mundi climata cuncta ferit.
O vivant! vigeant! pergant florere! periti
CHALCOGRAPHI, degunt quotquot in orbe * Boni!
LIPSIA cumprimis, WITTEBERGA, ac JENA celebres,
Et LVNÆBVRGVM, quos habet eximios:
STELLÆ ** ubi præfulgent, ceu lucida ſidera cœli:
Quorum extare vides non ſine laude typos.
Da DEVS omnipotens gratiſſima tempora pacis!
Sic bene florebunt *CHALCOGRAPHI* atque *LIBRI*.

Singularis affectionis erga Typographos, de Eccleſia vera & Republica bene meritos, conteſtandæ ergo ſcripſit
MATTHIAS HOE ab HOENEGG,
SS. Theologiæ, per annos integros triginta ſex & ultra, Doctor: nec non Sereniſſ. Dn. Electoris Saxoniæ, pro tempore, Theologus Aulicus & Conſiliarius Eccleſiaſticus primarius.

Chalcographéa Dei quod ſint tutamine nobis
Vsque in præſentem præſtita ſalva diem,

* BONI, qui typis ſuis non blaſphemos, non impios, non ſpurcos, non maledicos ſpargunt libros.
** Herr Hans und Herr Heinrich, die Sternen.

Non opis eſt noſtræ, Tibi nos, Deus alme, ſed uni
Pro tanto grates munere ferre decet.
Hinc etiam artifices peragunt ſolennia Feſta,
Atque Tibi laudes poſt duo ſecla litant.
Daret ut Auguſtum monumen venerabilis artis,
Atque inventori debitus extet honos.
Summe Deus, tanti nobis uſura perennet
Doni, ſed peſſum cunctus abuſus eat!
Sive quis obſcœnis nugis turpaverit illud,
Dogmate ſeu falſo contemerare velit.

Henricus Höpffnerus, D.

Sæpe à *diverſis* diverſo tempore *easdem*
Artes profluere, eſt auctor *Ariſtoteles.*
Chalcographia rei eſt teſtis, *gens* ſemina cujus
* *Sinarum* ſparſit ſecla per alta retro.
Præterfluxerunt ſed jam vix *Secula bina*,
Ars ubi *perfecte* tanta diem intuita eſt.

Quis

---

* Ita Osorius narrat, ſicut de ipſo Laurentius Beyerlinck in Theatr. ſub tit. Typographia fol. 235 refert, inquiens: Hieronymus Osorius lib. II. de rebus Emmanuelis, omnem de nimis in ſe patriamque ſuam amore ſuſpicionem removens, non Luſitaniæ ſuæ, neque genti aut populo, qui Luſitanico ſceptro pareat, ſed remotiſſimæ SINARVM nationi tam mirabilis inventi laudem, eamque non nuper natam, ſed pervetuſtam, peneque canam tribuit. In libris, ait, deſcribendis & rerum memoria propagandâ, æneis formis uti ſolent SINAE, quarum uſus adeo antiquus apud illos eſt, ut, qui primus eam artem excogitârit, ignoretur.

Quis fando laudes cantaret carmina *Divæ*,
Quæ libros mundi ſuppeditat populis?
Hæc vigeat poſthac, poſthac quoque ſerviat iſthæc
Et CHRISTO & THEMIDI, tum MEDICÆ & SOPHIÆ.

Ananias Weber,
Theol. Doct. & P. P.

Artes dum multas invenit cana vetuſtas,
Commoda quæ nobis multa tulêre ſatis,
Mirum, Chalcographam quod non invenerit artem,
Libros immenſa quæ modo mole parit.
Scilicet hæc feris eſt debita gloria ſeclis,
Non ſine divini Numinis arbitrio.
Cœleſtis lucem, tenebris quæ merſa Papatûs,
Vt verbi toto ſpargeret orbe ſoli.
Artem conſervet divinam in ſecula, faxit,
Ipſius ut laudi velificetque, Deus.

David Auerbachius,
S. S. Theol. Doct. Superintend. Bornenſis.

Fauſte, quod in lucem *Typicam*, qua nulla reperta
Ars melior, prodis, nomen & omen habes.
Ejus ope immenſo ſparſæ ſunt Orbe Camœnæ,
Quod Medicina, Themis, quod pietasque docet.

O do-

O donum rarum, divinum, quodque meretur
Ad ſuperum ferri, qua patet usque, polum.
Fauſte tuas celebret quis laudes? dignus ut ipſe;
Hic dum Orbis ſtabit, laus tua ubique viret.

Chriſtophorus Preibiſius,
Philoſoph. & J. V. D. Profeſſor publicus, Facultatis Juridicæ Senior, Sacræ Cæſareæ Majeſtatis Aulæ & Palatii Imperialis Comes, Sacri Romani Imperii Exemtus.

Chalcographia licet fatali hoc turbine rerum
Vileſcat, queſtusque graves de pectore ducat:
Hanc tamen Omnipotens mundi Servator & Auctor,
Hoſtiles inter turmas bellique furores,
A clade incolumem præſenti numine præſtat;
Quin etiam in varias gentes, atque extera regna
Late diffundit. Quis non hæc digna putabit,
Pro quibus ex digno referatur gratia Jovæ?
Quis non ingeminet mecum: Pater optime, ſerva
Nobis hoc donum prænobile; ſuffice porro
Cultoresque bonos Artis fidosque Patronos:
Nam tibi ſic conſurget honos; ſic ſumma per Orbem
Majeſtas tua clareſcet; ſic pura vigebit
Relligio; & ſtabit ſua gloria ſalva Camœnis.

Honoris & boni ominis ergo f.
Tobias Heydenreich,
J. V. D. & Facult. Juridicæ Aſſeſſor.

In Artem Chalcographicam tertium ſuum ſeculum ingredientem.

Ars quæ manus munusque Divorum clues,
Ars artium benigna nutrix omnium:
Quæ non modo reperta & omne ſcibile
Sophorum in orbe doctiorum publicis
Communicas nobis typis, & hoſtis es
Oblivionis, ac aſylum Pallados:
Sed inſimul cor & voluntatem Dei,
Et Sacroſancta Bibliorum dogmata,
Cunctis per orbem ebuccinas mortalibus.
Ars, quam cadente literarum adoreâ
Moguntinus *Jan-Fauſtus* & *Gutbergius*
*Petrus*que *Schoiffer*, in perenne Teutonum
Decus, tenebris eruerunt primitus,
Quorum * labores nulla delebit dies.

Ars

* In Bibliotheca publica Freibergenſi aſſeruatur liber 6. Decretalium BONIFACII VIII. Papæ, in charta pergamenâ, his verbis ad finem adjectis:

Præſens hujus Sexti Decretalium præclarum opus almâ in urbe Moguntia inclitæ nationis Germanicæ, quam Dei clementia tam alti ingenii lumine, donoque gratuito, cæteris terrarum nationibus præferre illuſtrareque dignatus eſt, non atramentô, plumali cannâ, neque æreâ, ſed artificiosâ quadam adinventione imprimendi ſeu characterizandi ſic effigiatum, & ad euſebiam Dei induſtriè eſt conſummatum per JOHANNEM FVST civem, & PETRVM SCHOIFFER de Gernsheim, Anno Domini 1465. d. 17. Decembr.

Habentur præterea inter alios in eadem Bibliothecâ GRATIANVS cum rubricis, ut vocant, Anno 1472; Decretales GREGORII, Anno 1473, Sextus Decretalium cum con-

Ars o decora, præſtans, utiliſſima!
Salve vigeque plurimum, ſalve diu,
Et auſpicare tertium nunc Seculum,
Summi ſub optatiſſimo ductu Dei!
Non hoſtis ullus, non tyrannis effera
Martis tuas unquam manus ſufflaminet!
Lux veritatis entheæ, lux artium,
Jubarque linguarum coruſcet & micet
Per te magis magisque, qua vi luminis
Phœbea fax emergit, & qua mergitur,
Nec ante ceſſet in ſolo munus tuum,
Quam ceſſet & moles ruat ſoli ac poli!
At artis hujus Curiones optimi,
qui vos bono donoque tanto redditis
dignos, & æratis typis in commoda
totius inſudatis orbis: Vos Deus,
Cui pſallitis jam corde & ore jubila,
ditet, ſuoque cœpta veſtra Numine
regat beetque, vindicetis ut decus
veſtrum, decusque totius Germaniæ.
O hoc novello Seculo tandem novam
certamque Pacem veſtra nobis pagina
prima omnium promulget, & lætiſſimo
nos patriamque nuncio felicitet!
Oremus, & votis DEVM caldiſſimis
precemur, ut favore clementiſſimus
hæc audiat, noſtrasque ſpes faxit ratas.

Vos

---

conſtitutionibus CLEMENTIS Papæ, Anno 1476 à ſolo PETRO SCHOIFFER de Gernsheim Moguntiæ excuſi & ſcutis ſignati.

Vos interim fauſte valete & vivite
periculis damnisque cunctis liberi!
Beuthere cumprimis vale, qui tertius
Typographeo in urbe Freibergá præs,
lucemque noſtræ commodas Oreadi.
Te Jova complures in annos ſoſpitem
ſervet juvetque tertio hoc in ſeculo,
ut Anteceſſores tuos, * *Meirbeccium*
Georgiumque Hoffmanum, honore, gloriâ,
Succeſſibusque proſperis, & floridae
vitæ integro rigore multum præeas,
inſerviasque publico diu bono!

Freibergæ f.

Andr. Mollerus Pegavius,

Philoſ. & Medic. Doctor, Poet. Cæſar.

Sicut Salvator cum jam mittendus in orbem
eſſet, præconis vox ſtruit ante viam:
Sic præiens Lutherum, impreſſos ære libellos
quæ dedit, ars verbo molle paravit iter.
Vtraque præſentem JESVM, credentis aſylum,
(hæc nempe in verbo, carne ſed illa) docet.
Ergo quisquis amas JESVM tua gaudia feſto hoc
declarans arti proſpera cuncta vove.

Sic congrat. feſto Typographorum

L. Joh. Benedict. Carpzovv,

ad D. Thomæ Eccleſiaſtes.

AV-

---

* Indultu S. S. Electoris Freibergæ Hermundorum WOLFGANGVS MEIERBECCIVS primus Typographéum erexit Anno 1550, obiit 1578. Hunc

AVGVSTVS BVCHNERVS
in artem Typographicam, cum tertium, ex quo reperta, Seculum ingrederetur. *

O munus ingens, ſerius terris quidem,
Sed ſingulari cognitum indultu Dei,
Divina quod reperta conſervas Virûm,
Latumque in orbem mille perſcribis libris,
Vt usque ſuperent, obligentque Poſteros,
Cum fruge multâ ſeculum implerunt ſuum,
Dura o perenne, dura, & invictum decus
Contende in aſtra, gemina cui nunc exiit,
Et tertia ætas intrat. Augurium bonum,
Omenque felix annuet Superûm favor,
Atque aderit auctor ipſemet dono ſuo:
Quo poſt acerbas tot cruces, tot poſt mala,
Quæ patitur orbis, dum ſuas culpas luit;
Tuque hactenus prope una (namque oracula
Scientiarum ** *electa* Muſarum cohors,
Perterrita armis, ſeculo ceſſat dare,
Pindumque mutum triſte juſtitium quatit)
Famulata noſtris lacrymis, ars ô ſacra,
Querimoniisque promis, ut ſerus nepos
Cavenda noſcat non ſuo prudens malô;
Mox ſancta pacis otia, & dulces dies,
Ac reſtitutum literis decus ſuum

Te-

Hunc ſecutus GEORGIVS HOFFMANNVS exercuit ibidem operas Typographicas quinquaginta annos, & quod excurrit. Obiit An. 1630. d. 29. Sept.

* Exſtat in AVG. BVCHNERI Poematibus Selectioribus Sect. XVI. in SYLVIS num. 15.

** in Poematum collectione legitur: *ut ante.*

Teſtere mundo, prela ubique dum calent,
Operæque ſudant * mille cudendis libris,
Sed fruge plenis uberi, & ſapientia
Dignis revolvi denuo, atque iterum legi:
Nec munus ante deſinat mundo tuum,
Quam mundus ipſe ** *deſiturus corruat.*

Encomiorum ſicubi gentium
aut nationum puncta quid obtinet,
Inventio TYPOGRAPHIÆ,
omnimode reor obtinebit.
Æternitatis ſcilicet hæc parat
magmenta: mater hæc manet *Artium:*
Cultum propagat poſteriſque,
facta reſuſcitat *anteacta.*
Hæc *indicatrix* unica *pectorum*
Heroicorum: nobilis omnium
Magiſtra *Virtutum*: ſtupendum
hæc nitet ingenioſiorum
Inventionum gazophylacium:
Hæc format, ornat, ditat, alit, fovet
tot undiquaque *Diſciplinis*
Terrigenûm genus univerſum.
Hanc omnis ergo, mentis acumine
qui præſtat, *artem* judicet *Artium*:
miraculum miraculorum
nuncupet, æſtimet, evehatque

* legitur l. c. *usque.*
** legitur ibid. *deſinens cuncta opprimat.*

ad aſtra ſummis ſemper honoribus,
Deoque grates occinat intimas
hoc pro *ſupremo maximoque*
munere, Teutonicis popellis
tam gratioſe per duo ſecula
communicato. Jubilat hinc chorus
TYPOGRAPHORUM: ſeculares
hinc iterat celebratque *ludos*.
Miraculoſam prorſus & utilem
hanc ſervet artem *JOVAH*: det inſuper,
hanc adjuvantes proſperentur
proſperitatibus æviternis.

M. Joſephus Clauderus, Sen.
P. L. C. & Eccleſ. Altenburg.
Diaconus.

Cattiterographica per ſecula bina quod *arte*
Muſaus jam nunc gaudet ovatque *chorus*:
Res eſt, quam capiat non *ſtannea* lamina; quam non
Digne pro meritis *ille* vel *ille* canat.
Res *cedro* digna eſt, res digna inſcribier *auro*:
Sculpi *adamanteis* res ea digna ſtylis.
Jubila, quæ ſatis hæc canat *altera* carmine Suada,
Sola *triſeclifenis Neſtoris* illa valet.

M. Michael Crellius,
Eccleſ. Altenburg.

In

In Divinæ Artis Impreſſoriæ Laudem & Memoriam.

Chalcographia fuit mea tunc *Nutricula*, primum
Succeſſi poſtquam Lipſidos Attegiis.
Officio functo mihi *Correctoris* ibidem
Fertile librorum contulit illa penu.
Queis usque in tempus præſens fruor, hosque revolvens
Artis Chalcographæ ſum memor inde tuæ.
Ergo grata DEO gratatus carmina dico,
Quod duo per ſecla hæc ſartaque tecta fuit.
Hanc ut ſervemus noctesque diesque, vocandus
(Namque bonum ingratis ſubtrahit omne) Deus.
Chalcothetis animo, Preſſoribus atque Patronis
Chalcographûm faveo, fauſtaque cuncta precor.
Incidat in multos hæc ars divina popellos,
Atque Dei laudes ſemper ad aſtra vehat.
Offucias prelum reprimat Turcæque Papæque,
Exprimat interitus Martis, & artis epos!
Sic tandem à CHRISTO referet benefacta verenda
Plebs & Doctorum, plebs quoque Chalcophûm.

appoſitum à
M. Andrea Anger,
Archidiacono Würzenæ.

Ad
Dn. Georgium Beutherum,
Typographum Freibergenſem ſedulum & vere dædalum, Compatrem & Amicum ſuum impenſiſſime dilectum.

Dædale, dædaleam veſtram quid, Compater, artem
Poſcis dædaleis me decorare metris?
Dædalei reliqui, quid delaſſatis, amœnis
Hic alibique quibus Vatibus eſſe licet?
Dædala tuque cohors Vatum, quid Carminis orſu
Dædaleum hoc ſumis ferre ſub aſtra Decus?
Fruſtra omnes eſtis. *Hominum laudarier ore*
Tam dia haud poſſunt dia Reperta rei.
Si, niſi qui digne divinam hanc dixerit artem,
Dicere nemo poteſt, dicere nemo poteſt.

M. Gabriel Schleiffentagius,
Freibergæ - Hermendurorum ad S. Petri Eccleſiaſtes.

Biga Epigrammatum in artem Typographicam.

I.

Chalcographi certant, & adhuc ſub judice lis eſt,
Quis prior hoc Orbi panderit Artis opus?
Favstivs his primus, ſed Gvttenbergivs illis
Auctor, Lavrenti perplacet hiſce labor.

Vin

Vin dicam, noſtræ quæ ſit ſententia menti,
*Ritzschi? Dicam equidem: Munus id omne Dei eſt.

2.

Lvthervs Latios proſtravit clade maniplos,
Clavam ne quæras, Chalcographia fuit.
Lvfftivs hoc patitur cottannis miſſus in ignem;
At chartæ inſcriptus ne vereare levi.
Scilicet hic primus Megalandri Biblia noſtri
Prodidit æratis, (res operoſa!) typis.
Hinc ille lacrymæ! Roma, en tibi Lvfftivs alter
**Sternivs! ure, ignes ſpernit & iſte tuos.

Fauſtæ acclamationis ergo
ſcribeb. Lipſiæ
M. Lucas Pollio,
S. S. Theolog. Baceal. Colleg. Ducal.
Collegiat. & verbi Divini ad S.
Nicol. Miniſter.

Ars nova ſcribendi, multorum pauſa laborum,
Exſcribens varios ære loquace libros,
Luxit, Evangelicæ fax prodroma lucis, & artis
Omnigenæ docto fida miniſtra choro,
Et nunc in variis viguit duo ſecula terris
Quis ſua non læta jubila voce daret?

* Typographorum Lipſienſium Senior.
** Vterque Dnn. *Johannes* & *Henricus*, celeberrimi Bibliorum Propagatores.

Ite viri, quos illa juvat, date veſtra, parati
Nos ſumus & noſtris, vota ſimulque damus:
Chriſte, tuum verbum, verbi famulasque fideles
Artes & linguas porro tuere bonas,
Da quoque Chalcographûm fixo ſtent pulpita vultu,
Donec Naturæ machina tota ruat.

M. Abraham Teller,
S. S. Theol. Baccal. ad D. Thom. Diacon.

Saxa Characterum primum ſignata figuris
Olim à Sethigenis fixa columna docet.
Suffecta his palmæ *folia*, & florentis olivæ:
Quin etiam *Florum* germina ſcripta legas.
Succeſſere leves Tiliarum è cortice *libri*.
Mox *Ebur* in *Tabulas* fiſſaque ligna novas.
Quæ deinde oppletæ *ceris* Poſt *lintea* ſumta,
Ipſaque manſuris fuſa *Metalla* notis.
Donec depoſitis ſubiit *Membrana* capillis:
Atque e Niliadis lecta *papirus* aquis.
Sed quid *Saxa, Libri, Tabulæ, Folia* atque *Metalla*,
Chalcographûm ad *formas prelàque* ſacra? Nihil.
Diſce DEI felix *Germania* noſcere *munus*,
Ad quod *priſcorum* cuncta *reperta* nihil.
At tu macta hujus *Philuræ ſolennibus* eſto:
Accedant *ſeclis* porro ea *ſacra* tuis.

Secularibus Typographiæ ſacris
congratulab.

M. Joach. Meiſsner,
Scholæ Torg. R.

Pe-

Peculiare donum *millenario*
Primo DEVS primis dedit mortalibus;
Sanctis enim vitam longævam Patribus
Dedit, ſacrum verbum ſuis qui liberis
Annunciarent atque charis poſteris.
Tunc Lex Dei non mandabatur cortici,
Non marmori duro, aut ceræ molliſſimæ,
Mortalium ſed cordibus Lex insita.
Apparuit * Devs potens ſæpiſſime,
Locutus eſt cum Patribus piiſſimis,
Cum Liberis eorum, cumque Poſteris.
Sed *tertio* donum ille *millenario*
Novum dedit: dedit Legem ſanctiſſimam,
Inſculpta quæ ſaxis duris prius fuit,
Fidei atque *vitæ* ut eſſet *illa* Regvla
Perennis: expreſſit voluntatem ſuam
Per hanc coloribus vivis: promiſſio
Iterata ſeminis Davidis. Natvs est
Quinto ipſe Christvs *Millenario* datam
Juxta Dei promiſſionem, ex Virgine
Caſtiſſima Maria, facta temporis
Impletione Scripturæque paſſus eſt,
Crucifixus atque mortuus, ſepultus eſt,
Reſuſcitatus eſt, adſcendit ad polos
Altiſſimos, inferni victor & necis,
Et Dæmonis, jam nunc ad dexteram DEI
Patris ſedet: non amplius miracula
Terris in his facit. Non eſt miraculis

* *Euſebius* l. 1. p. 3. hiſt. Eccleſiaſt. de Θεοφανείαις videatur & conſulatur.

Opus amplius: Doctrina confirmata jam
Miraculis Apoſtolorum maximis
Et ipſius *Chriſti*, *Salutis* unicus
Qui fons & auctor eſt: poſt hæc miracula
Miranda res eſt, ante ſecula ultima
Quæ contigit nobis in hac *GERMANIA*
Annis abhinc ducentis, *Millenario*
Hoc ultimo, Dei donum non ultimum,
TYPOGRAPHIA nempe *præſtantiſſima*,
Reperta quæ fuit prius *Moguntiæ*.
Invenit hanc *JOHANNES FAVSTVS* optimam
Artem: loco *huic* debemus incunabula.
Mox cœpit illa ſpargi per GERMANIÆ
Partes, & has & illas felici omine.
Adjuvit hunc JOHANNES GVTTENBERGIVS
PETRVSque SCHOEFFERVS: Certe non ultimus
Hos nominatos inter eſt VLRICVS HAHN,
Qui primus excudit quondam ROMÆ LIBROS,
Aliisque in partibus telluris *Italæ*,
Quamvis id ipſum non *Gallo* ſed *Teutoni*
Tribuatur, appellatus qui CONRADVS eſt.
Mox NICOLAVS JENSON *Gallicus* modis
Auxiſſe miris dicitur: SCHVRERIVS
Clarent & ANSHELMVS: nos ALDO plurimum
MANVTIO debemus *Romano pio*.
Magnum DEI MAGNI donum, GERMANIA,
Agnoſce quæſo: Tuque *Jena*, *Lipſia*,
Viteberga, *Lunæburgum*, *Dresda*, *Erphordia*,
Hala ſaxonum, *Francofurtum*, *Rintelium*,
Nutrixque noſtra quondam, nota flumine
Holtbe-

Holthemiâ, urbs ALBERTI,tuque JULIA
Vrbs, *Gieſſa*, *Marpurgum*, *Hamburgum*, tuque
Lubeca, *Brema*, *Dantiſcum*, *Goslaria*, (*Hafnia*,
Tubinga, *Magdeburga*, & tu *Vinaria*,
Vienna, *Praga*, *Norsberga*, *Leidaque*,
Et quotquot infelix tenet *Germania.*
Ingrata tellus Teutonum aures arrige,
Agnoſce grata mente, ſolve maximas
Grates DEO pro donis hiſce maximis,
Hoc ultimo quæ millenario dedit,
Et quæ pecunia penſare non potes.
Sis grata *Saſſonum* tellus & *Miſnia*,
TYPOGRAPHIS FAVE, FOVE DOCTOS VIROS,
Quos enecat *fames*, premit penuria,
Et *Mars* ubique vexat crudeliſſimus.
Ne denega, quæ debes his *ſalaria*,
Quibus ſuam vitam trahant miſerrimam,
Niſi vis perire funditus SCHOLAS TVAS,
ACADEMIAS, ECCLESIAS, RESPVBLICAS:
Ne fiat hoc, da tu, DEVS ter optime,
Exuſcita nobis Patronos maximos,
Largire PACEM, dura MARTIS tempora
Aufer, TYPOGRAPHOS OMNES SERVA BONOS,
Servaque, qui præſunt SCHOLIS, ECCLESIIS,
ACADEMIIS, REBVSque PVBLICIS! Viris
Quod opto cum BONIS & DOCTIS OMNIBVS,
TYPOGRAPHISque cum NOSTRIS & EXTERIS,
Qui jam CARENT, DOLENT, JACENT, & EXVLANT!

Singulari in Typographos noſtros & Exteros affectu
hæc adjeci
M. Georgius Cramer, Scholæ Thom.
Lipſ. Rector.

In raſæ Veteres pingebant cortice fagi,
Ni plumbum aut tabulas oblita cera daret.
Et ſic magnus erat labor olim ſcribere Libros.
Res facilis facta eſt, quæ gravis ante fuit.
Poſtquam divinam Moguntia repperit artem,
Atque laborato finxit in ære Typos,
Quos manus artificis rite ingenioſa coarctat,
Conjunctosque nigro docta colore linit.
Compreſſuque facit, momento, mille figuras.
O dona! o ſummi dona colenda DEI!
Parrhaſii Tabulas ſuperantia! ſigna Myronis!
Organa Mentoreâ nobilitata manu!
Nunc via ad Aonidas facilis datur: enthea præbet
Fertile Librorum chalcographia penu.
Nunc ſtudia atque artes contemptas copia reddit,
Dum breviore viâ proficit arte rudis.
Aere carent Artes, mox Artibus æra carebunt,
Nauſea ſupplicium mox feret illa, famem.
A nobis talem Clemens averte, Typorum
Librorumque Dator, ſumme patrone, DEVS!
Suffice, qui Doctis faveant, foveantque Camœnas,
Suffice, quique typos, qui Decus Artis ament.

Chal-

CHALCOGRAPHIA vire, flore, bene JUBILA in annos
Innumeros, celebrans munera FAUSTA DEI!
Nimirum hæc quivis, quia ſunt quoq; magna, putabit
Digna, DEO grates cur homo gratus agat.
M. Joh. Bohemus,
Poët. Cæſar. Dreſd. Rector.

In Artem Typographicam Epigrammata.

I.

Ergo ſuo viguit nunc per duo Sæcula flore
Ars, digna æternos flore-vigere dies;
Ars, quæ Clarorum ſcripta ingenioſa virorum
Exprimit æratis commemoratque typis:
Ars ea ſera quidem, ſed valde ſeria, jure
Cunctaque cunctorum ſeria puncta merens.

II.

Chinenſes uſi jam longum hac ARTE feruntur:
Gens Batava inventum dicit & eſſe ſuum:
Nugæ! Solius GENS eſt quia TEUTONA munus
Hocce tuum; cedit laus ea tota tibi.
GUTTENBERGIADES Teuto quippe Auctor, & alter
FAUSTUS erat, *fauſto*, quis neget? *auſpicio.*

III.

Quare, Ars alma vige; quamquam vileſcis; ubique
Hoc ut vileſcit tempore quodque bonum!
Euge

Euge vige, augminibus quin porro creſce ſecundis:
In decus Immenſi creſce ſubinde Dei!
Hoc etenim ſi qua amplificat, næ tu facis iſtud:
Ad laudem imprimis hoc facit atque tuam.

L Mque ſcripſit
M. A. Tülſnerus.

Numinis eſt almi bonitas, eſt gratia Jovæ,
Quod floret typicæ fauſtiter artis opus.
Floruit artis opus FAVSTI duo jubila ſecli:
Dante DEO vigeant jubila mille typi.
Millia *Chalcographi* videant ut jubila ſecli,
Quivis, qui probus eſt, omina fauſta ferat!

M. Johan. Preibiſius,
Collegii B. Virg. Collegiatus, & Facult. Phil. Aſſeſſor.

M. CHRISTOPH. CERYCII,
alias HEROLD, Peg. Miſn. P.C.
De
CASSITEROGRAPHIA,
ſive
ARTE EXCVSORIA,
a
Germanis inventa,
Acroſtichis
absque Eliſionibus.

Ad-

Adjuvat AVDENTES Fors. Haud INVENTIO rerum
Magnarum timidis eſt tribuenda viris.
Rimari fabricas MARTIS fuit auſus, & ARTIS
Quis primus? Primus ſanguine Teuto fuit.
Sanguine a) TEUTO fuit, cava qui SCLOPETA Gradivi
Invenit, b) ſancto CLERICVS ingenio.
TEUTO fuit, verum potiore beandus honore,
ARTIS, quam MARTIS, qui mage juvit opus:
Yψίςῳ JHOVÆ ſtimulo GVTEBERGIVS audax
Scribere litterulas cœpit, at ÆRIS ope.
Primus is hac fauſtus fuit arte, viamque paravit,
Pſeudotheum c) LINO perderet ut MONACHVS.
Ocyus expediit BONVS id MONS: ALBVS ad Albim
Mons AntiChriſtum prodidit, arte TYPI.
Gloria non d) CHINIS hinc orta, nec orta BATAVIS;
JVNONIS pullus fallitur, atque JOVIS,
Ridetur juxta e) PRISCVS VERRETIVS, Ædes
HARLEMI patrias extenebrare volens.
ARTE f) TYPOGRAPHICA, qua nil divinius, artes
Creverunt reliquæ, RELLIGIOque ſimul:

Pura

a) Anno 1378. b) εἰρωνικῶς. c) Ex augurio Sibyllino. d) ἀναξιόπιστοι. Subintelliguntur JVNIVS & JOVIVS.

Pura FIDES robur capit Impreſſoris ab Arte:
Biblia mille, per hanc, mille dedere TYPI;
Hac pia GERMANI vivunt modulamina CYGNI,
Hac SOPHIÆ, THEMIDOS res, & HYGEA virent.
Jubila promat ob id GERMANIA, JUBILA promat,
Qui legit exſcriptos ære loquace libros.
CADMOSO celebrate novas in TEUTONIS agro,
CADMORUM Natas o celebrate nigras.
Auſpicio ſurgant ſic TERTIA SECULA fauſto:
Sic ARTIS proſint ARTIFICUMque Typi.

Ad LIPSIENSES hujus ævi Typographos.

Quod GUTTENBERGUS, FAUST, HAHN, MENTELIUS olim,
SCHEFFERUSque, piis auſibus, auſus erat,
Auſus erat celebri quod & hac * VOEGLINUS in Urbe,
Qua PLISNÆ junctas miſcet ELISTER aquas,
Id

VIUS, qui contra veritatis fundum, Inventionem Typographiæ adſcribunt Belgis, ſive Batavis. e) PETRUS SCRIVERIUS per anagramm. f) PHILIP. MELANCHTH.

* ERN. VOEGLINUS, Typographus Lipſ. à ZWINGERO in Theatro Hiſt. laudatus,

Id vos, CHALCOGRAPHI, nunc augmentatis opella
Conſimili: ſimilis vos decorabit Honos.

I.

GREGORIVS RITSCHE

Anagram.

RES CHORI SVGGERIT.

Item:

RITSCHIVS,

ἀναγραμ.

I. CHRISTVS.

O RITZSCHI Senior, tua cura laborque fidelis
SVGGERIT Aonii RES ſtabilitque CHORI:
Imprimis utibiles, ad commoda publica, libros,
Hisque tuæ claras *PERVIGIL Artis opus.
I modo, fide DEO: CHRISTVS dabit ipſe ſalutem,
Si non pro voto, pro bonitate tamen.

II.

JOANNES ALBERTVS MINTZELIVS,

per anagram.

EN, NITET ANIMVS ZELO SALVBRIS.

Vror amore tui, MENTZELI daedale, Prelum
Qui mira genii proſperitate juvas.

EN,

* Gregorius, i. e. Vigil.

EN, Artis ZELO Tibi tam flagrante SALVBRIS
Eſt ANIMVS, ſtudio qui vigilace NITET:
Chalcographi-ſtudio *ſtudiis* accedat ut augmen
Ingenuis, oleum ſæpe Cleanthis emis.

Aliud eidem:

JOANNES ALBERTVS MINCELIVS,

anagram.

ELVCENS ANIMVS, NOBILIS ARTE.

MINTZELIVM veneremur! Huic VIRTVTE ſub omni
ELVCENS ANIMVS, *NOBILIS ARTE, viget.

III.

HENINGVS CöLERVS,

Anagram.

HEVS LVCRO INGENS.

item:

Heningus Köler,

Anagr.

Ein kluger Sohn.

HEVS! dotes, KOELERE, Tuas exponere verſu
Quis vetet? Hic INGENS diceris eſſe LVCRO.
CARBO Tibi nomen dedit: Atricoloribus ornas
Namque Typis doctæ docta reperta tribûs;
Pal-

* Albert, idem quod Adelwerth.

Palladis ut * GNATVS CATVS, his lucraris HONOREM:
Hoc dement lucrum ſecula nulla TIBI.

IV.

TIMOTHEVS RITSCHIVS,

Anagr.

HIC TOTVS ERIT MVSIS.

De puero naſcente ſacer ſic dixit APOLLO:
HIC TOTVS MVSIS utilis auctor ERIT.
Non errat Cortina: Typis quia RITSCHIA virtus
Id facit æternum, quod periiſſet, opus,
Carmina nunc ludit, nunc carmina cudit: A-MVSVS
Hunc qui ludificat, ludificatus abit.

V.

** FRIEDERICVS LANCKISCHIVS,

anagram.

(pro K uſitate legatur C)

CVRIS DIV FIS HICCE CLARENS.

Pollebas ſatis arte, tibi dum vita manebat:
Nemo tuos ſprevit, mi FRIDERICE, Typos.
HICCE DIV tantis, poſt funera triſtia, CVRIS
FIS CLARENS: Clarant Præla relicta *** ſitum.

* Reſpicitur ad Anagram. German.

** In honorificam tam defuncti memoriam, quam Hæredum gratiam.

*** Situm, i. e. mortuum, *Plaut.* Milit. Act. 2. Sc. 4. v. 20.

Vltimus haud fueras. Aſt ultima linea rerum
Te, meritis primum, truſit ad ima: Vale;
In Gnato, valeas, FRIDERICE renate, MAGISTRO;
Denato voveat quis meliora Tibi?

Appendicula
ſive
Decaſtichon Dactylo-Jambicum,
Ad Poſteritatem, ſi qua erit decurſo Seculi
Tertii ſpacio.

Hi ſunt, in TILIIS qui SECLI feſta SECVNDI
Piis colebant JVBILIS CHALCOGRAPHI.
O mea POSTERITAS, ſeries ſi TERTIA SECLI
Iterare te FESTIVITATEM juſſerit,
E meritis requiem Prædeceſſoribus optes,
Hæc qui reliquerunt tibi MEMORACVLA.
Quin mea poſt CENTVM ſi carmina legeris ANNOS,
QVIESCE, dic CADVCEATOR, dulciter.
CHALCOGRAPHIA Typo ſic, atque POETICA verſu
Felicitet vos, opto, CONSECRANEOS.

In laudem Artis Typographicæ.

Mira DEVS veteri ſub fœdere munera miſit,
Dicitur & populum mirificaſſe ſuum.

Haud

Haud majora novo deſunt miracula Pacto;
Vnde ſumus ſuperis mirificata cohors.
Scilicet ære libros conſcribere, Vera fateri
Verba DEI, Seclo * ſunt adaperta ſimul.
Denn obwol dieſe Kunſt, die viel gar wenig achten,
In groſſer Finſterniß die Päbſtler erſt erdachten:
Jedennoch iſt gewis, daß deſſen groſſer Preis,
Der Sie erfunden hat, bis in das Paradeis
Hinauf ſich ſchwingen wird. Drümb thut ſie nicht verachten.

Hac biga Epigrammatum, quorum utrumque numero literarum exhibet numerum Annorum, à quibus Nobilis hæc Typographica inventa eſt, eam ipſam condecorare voluit

M. Georgius Engeler.

F*auſte* nunc agitur jam biscenteſimus annus,
Nobile quo FAVSTI floruit artis opus.
Artibus ex aliis *Ars impreſſoria* primas,
(Quis dubitaret enim?) jure tenere poteſt.
Vix puto poſſe dari Linguam (quam noſſe juvabit)
Hujus quæ celebri deſtituatur ope.
Sis licet *Hebræus*, ſis *Syrus*, *Græcus*, *Arabsque*,
Vel ſis *Germanus*, ſive *Latinus*, idem eſt.
Sis *Paulus*, *Baldus*, vel ſis *Avicenna*, *Philippus*,
Sis *Opifex*, *Laicus*, ſis *Puer* atque *Senex*,

* Intellige reformationem *Huſſi*, quæ eodem ſæclo facta.

Ars ad opus quodvis *tibi* promta videbitur iſta
Innumerabilibus Commoda ferre modis.
Quantumvis habeas librum niſi Biblia nullum,
Ex digno grates nemo referre Deo eſt.
Gratulor ex animo *nobis*, quod ab *Hoſte* reliquit
Hanc ſartam tectam pro bonitate DEVS.
Ipſe JEHOVA velit ſtudium quo ferveat uſu,
Quot tellus annos eſt habitura, precor.

M. Gregorius Pütner,
SS. Th. Stud.

Annus

1640,

Qui eſt Typographis Lipſienſibus & Witebergenſibus Jubilæus, ob inventam Moguntiæ, ante 200. annos, divinam

ARTEM CHALCOGRAPHICAM

Verſibus Arithmometricis incluſus, juxta Species Arithmeticæ.

I.

CALLIOPE,

per additionem.

IVbILa ChaLCographI proDVnt noVa
qVVr DIe hoC sVaVI 1440
QVotqVot VeL phILVra Vrbs sIbI, VeL
VVItIberga reſerVat? 200

1640

II.

II.

CLIO,

per additionem & ſubtractionem.

NesCIsne, qVæſo, CaLLIope? pIa	308
prægnansqVe peLLIt CaVſa typographos; -	211
LaVs neMpe ea eXCeLsI IehoVæ	1222
	1741
Arte TypographICâ repertâ -	101
	1640

III.

EVTERPE,

per additionem & multiplicationem.

CaVſa ſat prægnans, pIa ſat! bone aVtor	111
artIs Ignotæ prIVs, atqVe faVtor, -	18
Poſt & hanC ſerVes In honore, Vt ante,	111
	240
qVæſo benIgne	6
	1440
SerVo Ipſe, InsIgnI reſtItVoqVe ſtatV,	25
aIt & præſtabIt IöVa.	8
	200
	1440
	1640

IV.

THALIA,

per additionem & diviſionem.

CeV LaVDabILIs ars: Ita aVtor hVIVs 729
Eſt LaVDabILIor: TypographorVM eX 1622
QVo LaVDabILIter faCIt, pIeqVe, 719
Gens, qVoD IVbILa IaM CeLebrat Ipſa, 1714
non CaVſa ſtoMaChI CIbIs repLenDI, 1859
ſeD grates sVpero Deo LItanDI 1557

8200

InsIgnI artIs gratIa 5

3
8200 (1640
5555

V.

ERATO,

per additionem & Regulam De-Tri.

Bene agVnt, pIe agVnt; præeVntes 16
ReLIqVIs pIetate CorVsCa - 263
VIX InVenere ſeqVentes; - 27
InDe Is hoC LaVDIs & VsVs - 1168

1458

VenIt: hos foVet Ipſe IehoVa. - 18

16 ----- 1458 ----- 18

18
11664
1458
26244

42
100
26244 (1640
16666
111

In Laudem Dei & Commendationem Artis Chalcographicæ, Typographorumq; Lipſienſium l. mq; faciebat

Iſaacus Polmann, Neukircho-Variſcus,

Bon. art. & S. S. Theol. Stud. Typographiæ Colerianæ p. t. Corrector.

Ad

Ad Dn. Gregorium Ritzſchium, & reliquos Typographos Lipſienſes ſolertiſſimos.

Cuſtos & auctor litterariæ rei,
RITSCHI, novam qui das novem ſororibus
Subinde vitam multiformibus typis,
Præſtasque Cadmi filias ſuperſtites;
Tuque o caterva tota Lipſienſium
Typographorum, diligens Notaria
Accepti & expenſi in tablino Palladis:
Quæ laus ſat ampla vos manebit ſingulos,
Quod præmium pro tot bonis laboribus,
Queis promovetis ſummi honorem Numinis,
Et ſcripta præſtantum Virorum publica?
Nemo eruditos inter emori poteſt,
Hac arte veſtra nuncupatus poſteris.
Per vos adhuc ſuper viri ſunt plurimi,
Hoc inclyti quondam Lyceo Lipſico,
Sophosque docti qua profanum qua ſacrum,
Quos Atropos dudum ſepulchris condidit.
Quot Lipſidos fama vagante conciti
Typographea veſtra pulſant exteri,
Et ſede in ipſa Honoris inclareſcere
Volunt honore? Sed quid exteros loquor?
Sunt heic Viri, quorum labores publicos
Æternitati conſecrat Veſter labor.
HöPFNERVS eſt uterque, qui duo emicant,
Ceu Phœbus ipſe, inter minora ſidera;
Eſt LANGIVS, Theologus exemplo gravis,
Urbisque fax ſerena FINCKELTHVSIVS,
Et alter Atlas ætheris MüLLERIDES.

Sunt cætera Vniverſitatis lumina,
Auguſta quorum anguſta charta hæc non capit
Præconia. Immo vosmet ipſi creſcitis
Rumore fauſto, quando jam revolvitis
Tempus biſeclum, quo ſuas origines
Ars veſtra duxit; Ars cedro ſublimior.
Quare ferendos vos trecentis laudibus,
Et munerandos liberali præmio
Jehova ab ipſo, jure qui ſummo cluet
Auctor datorque primus hujus muneris.
Vos ille ſervet, ac honorem Muſices
Contra maligni triſtitatem temporis
Defendat! ille vos bonis quam plurimis
Mactet ſuperne, ut arte tam laudabili
Veſtri nepotes ipſius laudes quoque
Augere poſſint, atque Muſarum decus.
Sic ominor, ſic & Jehovæ ſupplico.
Seros in annos vivite, o Chalcographi,
Per quos datur vitam celebrem vivere,
Et mortuum carere morte. Vivite!

Votivæ acclamationis ergo apponebat
Godofredus Reis,
S.S. Theol. ſtud.

Deſine *Dædaleas*, homo, demirarier alas,
Queis per ſtelliferas auſus abire plagas.
Ecce ſtupenda magis *bene-fauſti* dextera *Fauſti*
Profert, & toto vulgat in orbe ſoli.
Scilicet annoſis pulcrum docet edere prælis,
Et parere egregios ære loquace libros.

O

O mirum inventum! quo non eſt mirius ullum,
Quod noſtri hæc mundi ſera ſenecta videt?
O Dium inventum! Sine quo ſi forte fuiſſet,
Peſſum cum Muſis iſſet Apollo ſuis?
Hujus enim officio tot-tanta volumina proſtant,
Ut quemvis minimum Bibliotheca beet.
Hujus & officio ſine cera quisque celebris
Doctus in Eois Heſperiisque plagis!
Hinc merito hanc artem fluidis præponimus alis,
Et quisque alterna talia voce vocet!
Eſto diu! atque bonis, Ars impreſſoria, fatis
Utere! non noceat noxa inimica tibi!
Creſce diu! tecumque diu Tibi-deditus-arti
Creſcat, & augmentum ſumat adusque novum!

Jeremias Weber,
S. Theol. Licent. & ad S. Nicol. Archi-Diac.

CARMINA SECULARIA
a) de TYPOGRAPHIA,
ante annos ipſos ducentos à Germanis inventa,

Curabat pariter atque imprimebat Georgius Baumann, Typographus Vratislavienſis, anno Chriſtiano 1640. 4.

 In-

a) His præfixa eſt Ge. Baumanni, Typographi, dedicatio germanice ſcripta ad Senatum Vratislavienſem, & interjecta ſunt carmina germanica Christoph. Schlegelii, S. Th. Lic.

Inventum poſtquam eſt, idque haut ſine numine divum,
Cælato ſcriptos exprimere ære libros,
Doctrina & melior mox effloreſcere cœpit,
Relligioque ſuas alma recluſit opes.
Donum utique eximium: quo nil magis utile genti
Humanæ poterat commodiusque dari
Donum, cui gemmæ cedant, cui cedat & aurum,
Vix liceat pretio quod trutinare ſuo.
Quali ſi priſcorum ætas ditata fuiſſet,
Letheas ſcriptor rarus adiſſet aquas.
Quas non penna tulit laudes ſcriptoria? de qua
Diſticha non nulli facta trecenta lego.
Scalpello quæ ſic affabre effictа: papyrum
Noverit ut nigris candidam arare notis.
Quæ nimirum olim libros ratio una parandi,
Magno ea cum ſumtu, cumque labore, fuit.
Longius humanæ progreſſa induſtria curæ:
Chalcographi laudis plus meruere typi.
Binorum dum nempe manus non pigra virorum
Una operis præſtat plus peragitque die:
Quat-

Lic. V. D. Min. & Prof. in Gymn. S. Eliſab. Vratislav. Chrysostomi Schvltzenii, Leorin. Sil. Gymnaſii Eliſab. apud Vratislav. Prof. Valent. Kleinwechteri, Svidnic. Sileſ. Scholæ Magdal. Conrectoris; M. Christoph. Schvltzii, Scholæ Magdal. Collegæ, & Andr. Tscherningii.

Quattuor integrum quondam præſtare per annum
Scribendis operæ quam valuere libris.
Quemque locupletes multis emere talentis,
Vili hodie paſſim venditur ære labor.
Id vero inventum haut alii, Germania mater,
Quam tibi debetur; laus ea tota tua eſt.
Chinarum heic partes nullæ: urbsque Harlemia fruſtra,
Quod noſtrum eſt, laudis jactat id eſſe ſuæ.
Invide, quid dubitas? Itali Gallique loquuntur:
Tale ſibique dolent non peperiſſe decus.
Plaude Moguntiacum! nulli conſpecta priorum
Munera cui primum tanta videre datum.
Macte o cum *Fauſto Guttenbergere!* repertis
Macte o uterque typis, artificique manu!
Donec erunt libri, nunquam peritura per ora
Gloria doctorum veſtra perennis erit.

Nicolaus Henelius, V. J. D.
Sacr. Cæſ. Majeſt. nec non Illuſtriſſ. Lignic. Ducis Conſiliarius, Ducatus Munſterbergici, ac Territorii Francoſteinienſis Procancellarius, inclitæque Wratislavienſis Reipubl. Syndicus.

Pro quarto Typographiæ Jobelæo celebrando.

Quod JEZIRA probat ſub Iſraelis
Lingua, pro triplici Creationis

Fir-

Firmando genio; JeHoVialem
Scribendo, numerando, nunciando,
Res cunctas fabricaſſe MENTIS *Ignem.*
Id vel cernitur Artis in celebri
Totum mirificæ TYPOGRAPHEIO;
Qua *Verbum, Ratio, Manusque* junctim,
Ceu teſtes ANIMI probata ſacri
Promunt multifidis videnda formis.
An non hæc veterum *Tachygraphorum*
Ars artem ſuperat Notariorum?
Quum penſo ſimul & ſemel diurno
Mille & mille queant quaternionum
Exſcribi typicis ab ære *ſiglis.*
Inventrix ALEMANNIÆ fidelis
Solers cura; tui ſub auſpicatis
Regni, Tertie FRIEDERICE, habenis:
Spectaret notulas ſuæque Gentis
GVTTENBERGIVS ille cum *Sigillum.*
Quamvis fors alios benignioris
Naturæ genios, puta ſagaces
CHINÆOS ſtatuant; vel Hunc & Illum
Ex EVROPI-genis; quibus pateſcit
Immenſi *radioſa Porta* SECLI.
Cum tanto *Sapientiæ* in theatro
Unum ſit facile invenire plures,
Aut recongredier duos in una.
Quin, hæc noſtra *dies diem* ſequentem
Quæ neſcit pote poſtſequens, *Docebit.*
Hoc unum modo ſubſequaciore
Diſcamus pede, (*ſaniora docti*)
Ludentes fugere & fugare CHARTAS,

Et

Et noſtræ Τύπον Ectypumque *Mentis*
VERBI vivifico ſacrare *Prelo.*
Sic nos certa QVIES manebit olim
Inſertos typico beatitatis
Æternæ LIBRO: & altiora *Cordis*
Preſſi ſub cruce *jubila* inſonabunt
Illud Τρισάγιον & Hallelu-IAH!

f. Vratislaviæ 15. Nov. A. 1640.
Abraham von Franckenberg.

Ille labentis moderator ævi
Phoebus, hinc atque hinc ſola firma cœli
Permeans, longo *duo* jam peregit
Secula curſu:
Cum Camenarum ſtudioſus orbis
Aere conflatis modulis typorum
Optimos prelis didicit premendo
Scribere libros.
Nemo nec dixit, neque comprehendit
Mente ſat, rectis ſtudiis per artem hanc
Quanta donarit placidus Supremi
Numinis ardor.
Nec tamen nobis ideo ſilendum eſt:
Quin dari partes potius videmus
Concelebrandi hæc animis & ore
Munera JOVÆ.
Numen, o gentis Pater eruditæ,
Artium, Numen, ſator optimarum,

Nu-

Numen o, a) *cujus bona fama floret,*
Sparſa per artes.
Pro tuo dono meditatur intus
Pectus, & plectrum modulatur oris,
Quam poteſt, non, quam tua promerentur
Nomina laudem.
Sæculis non hoc decore anteceſſis
Agmen humani populi beaſti:
Quo frui nobis licet hoc ſenentis
Margine mundi.
Theſtilis vendens olus atque poma
In foro lucem ſedet univerſam,
Dum cupit multo loculum referre
Aere gravatum.
Heſperum ſi jam videt ingruentem,
Plurima & venum ſupereſſe danda,
Pollicens plenis digitis ementi
Auctaria confert.
Sic, DEVS, quanquam à tenero orbis ipſo
Conditu, nobis tua dona conſtent,
Ut notas divæ bonitatis omnis
Viderit ætas.
Attamen quædam quaſi largienda
Reſtitent, terris ea contuliſti.
Termino rerum properante grandem
Opprimere orbem.
Inter hæc ſedem facile obtinere
Principem quis non fateatur *artem*
Artium, libris quæ adhibet metalla
Rite premendis? Co-

a) Videatur *Plato* in Epinomide.

Codices quiſnam numeret, virorum
Quos peritorum chorus è refertis
Scriniis mittit, bene litteratum
Viſere mundum?
Longa naſcatur ſeries, neceſſe eſt,
Si juvet cauſſa fidei, citare,
Quæ typis, hoc in ſtudio, atque in illo
Cuſa videmus.
Tu *facultates* animo univerſas,
Quas vocant, pendas, ſcio, id ore dices:
Omnibus præſtant operam miniſtram
Æra typique.
Aureo doctor venerandus ore b)
Clamet, *o cuncti mea ſeculares*
Verba ſervetis: ſacra comparate
Biblia vobis,
Pharmacon præſens animæ iſta præſtant,
Hinc tibi ſi mors properans tuorum
Damna vel rerum fuerint dolori,
Sume levamen.
Clamet hoc, inquam. Quotus at futurus
Quisque, qui poſſit ſibi comparare
Hunc ſacrum librum, ſiquidem carendum
Arte typorum.
Cæſarum lauda gravia *ſtatuta*,
Scævolam, & gnomas cane *Juliani*:
Quicquid & paſſim reperitur omni
Corpore Juris.
Approbes *Coi*, & ſtudium *Galeni*,
Hisque, ſi forſan placet, adde *Muſam*, Et

b) *Chryſoſt.* homil. 9. in cap. 3. Coloſſ.

Et *Theophraſtum*, reliqua & medentis
Germina cœtus.
Hinc Ducem *Secta gradientis*, & qui
Major humano prope erat, *Platonem*,
Quique deſcendunt ab iis per annos
Ordine longo:
Marcus hos, *fabri* hunc ſoboles c) ſequatur:
Et *Maro, captusque oculis Poëta* d) &
Cæteri, quorum monumenta fulgent
Pulchrius aſtris.
Chartulis paucis potiemur horum,
Si Sophos ſacrum ſimul & profanum
Penna deſcribet, penitus latente
Arte typorum.
Sic fuit tempus, prope quando ſolis
Principum thecis latuere docti
Codices; namque his fuit haud emendis
Paupera gaza.
Ære nunc parvo veniunt paratum
Optimos libros inopes ephebi.
Unde nec viles hodie Camena
Reſpuit Iros.
Quid tuos nobis memoras, Vetuſtas,
Qui e) *notis linguam & celerem loquentis* *Vi-*

c) *Marc. Palingen.* in Tauro:
- - - *Fabri filius ille,*
Attica quem tellus mirata eſt ſæpe loquentem.

d) *Homerus*, ut ferunt. De quo tamen *Vellejus Paterculus* lib. 1. Hiſtor. c. 5. *Quem ſi quis cæcum genitum putat, omnibus ſenſibus orbatus eſt.*

e) *Mani-*

Vicerint curſum, quibus una magnum
Littera verbum?
Mille vix ſcriptum hi dare, quod diurni
Vel decem poſſint ſpecie typorum.
Scilicet pennam ſubigi repentem,
Vincere prælum.
O *characterum* peramica virtus!
Utile o cunctis ſtudiis repertum!
Perpetim o fama celebrandus, iſtam
Qui colit artem!
Nam quid huic oris noceat venenum?
Et typi pravos generant libellos,
Indidit juſtum quibus *improbata*
Lectio f) nomen.
Non nego: ſed quis bonus imputabit
Nobili & claræ bonitatis arti,
Forte ſi accedant aliunde turpis
Nomina culpæ?
Expetit, nonne hoc bona in univerſa,
Ut trahant hæc ad vitioſa pravi?
Omne

e) *Manilius* lib. 4. v. 197.
Hic & ſcriptor erit felix, cui litera verbum eſt,
Quique notis linguam ſuperet, curſumque loquentis,
Excipiet longas nova per compendia voces.
Vide & *Auſon.* epigr. 137. *Joſ. Scaliger* lib. II. *Auſon.* Lection. cap. 13. *Lælium Biſciolam* Tom. II. Horar. Subſec. lib. II. c. 12.

f) *Ulpian.* l. 4. §. 1. ff. Famil. erciſcundæ.

Omne vis dicam? *uſus habeto laudem,*
Crimen abuſus.
Cauſa ſed, quare vereamur, haud eſt,
Ne decus tantæ minuatur artis.
Stabit immotum decus, atque probra
Temnet iniqua.
Nec ſinet *tellus generoſa Nutrix*
Teutonum, laudem ſibi disperire,
Quam ſibi *inventa* merito parari
Vidit *ab arte.*
Ora *Chinenſes* reprimunto vana,
Nec *premendorum* ſibi vindicare
Æreis formis decus hoc *librorum*
Audeat ullus.
Si quis hoc auſit blaterare, quanquam
Omnium g) *ſolos populorum in orbe*
Autumant, *ſe rem ſolide intueri*
Lumine utroque.
Hic tamen captos oculis vocare
Nullus horrebo. Fuit, eſto, quondam
Talis ars vobis. Eademne noſtræ?
Credat Apella.
Gloria ſola hac ſolide fruatur
Jam diu florens *Alemanna terra,*
Et putet claram magis hanc coruſcis
Cauta triumphis.

Theſſa-

g) Vid. Relatio *Friderici Achillis*, Ducis Würtembergiæ, &c. de principatu provinc. Europ. apud *Th. Lanſium.* Et oratio *Nicolai Buwinckhauſen* pro Germania, apud eundem.

Theſſali h) jactent populi caballos,
Fœminas monſtret Lacedæmonis gens:
Arcades dicant Siculique magna
Bella viroſque.
Nos fidem dicti retinentem *avorum*;
Nos manus *Patrum* creperis duellis
Inclutas dudum, ſatis ampla laudum
Eſſe putamus.
Sic tamen, magnum ut cumulum attuliſſe
Gloriis tantis, celebrem arbitremur
Lauream, *tellus Patria reperta hac*
Quam tenet *arte*.
Vota, quod reſtat, faciunda duco:
Jova, cui debet merito lubensque,
Quicquid hoc famæ eſt, *Patria omnis*, orna
Culmen honoris.
Hoc diu ut poſſit reliquisque donis
Perfrui, tandem miſeratus orbem
Chriſtianorum, placidæ redones
Commoda pacis.
Ecce vel cives acuere ferrum,
Quo graves Turcæ melius perirent:
Ecce bellorum populata flamma
Terruit orbem.
Præliis eſto modus & rapinis,
Atque tot clades hominum quieſcant.

h) Videatur *Nazianzenus* Invectiva I. in Julianum & ibi Commentatores, *Elias Cretenſis*, & *Jacobus Billius*. Item *Eraſmus* Chiliad. II, Cent. 1, Proverb. 79.

Dulcis Irene redeat, ſevero
Marte repulſo.
Quo *typos* anno reperit *ſtupendos*
Seu *Godenbergus* memorandus ille,
Seu fuit *Fauſtus* bona prænotante
Nomine clarus.
Illo, ab Auguſto Procerum Senatu
Juſſus, incepit *Fridericus ille*
Tertio fulgens titulo, Imperi amplas
Flectere habenas.
Inde longævos imitans honores
Maximi *Auguſti*, potiens guberni
Dena vitai bene luſtra geſtæ, &
Amplius egit.
Omen hoc eſto. Vigeat perinde
Ars diu, *pulcris faciens nitere*
Codices formis, velut orta longæ
Sub *Duce* vitæ.
Omen hoc eſto: Vigeat perinde
Perdiu, qui nunc bene *Ferdinandus*
Tertio fulgens titulo, Imperi amplas
Flectit habenas.
O diu flectat, regat o beate
Subditos, pacis placidæ reducens
Gaudia, & Pacem PIETATE firmans
JVSTITIAQVE.
Serus i) hinc cœlos adeat, diuque
Teutonum interſit *populo* verendus.
Ne Deus noſtris vitiis iniquus
Ocius ipſum
Tol-

i) Horat. Carmin. l. 2.

Tollat. Hic magnos potius triumphos
Hic amet dici *Pater atque Princeps*
Neu ſinant Turcos dominari inultos
Cæſaris arma.

M. Elias Major, P. L. C.
Gymnaſii Vratislavienſis Rector & Profeſſor, cæterarumque ibidem Scholarum Inſpector.

In actum ſecularem
Typographiæ, ante hos ducentos annos inventæ, laudes celebrantem.

Jubila grata Deo cum doctis pſallite cuncti
Chalcographi, ob veſtræ nobilis artis opus,
Quod GVTTENBERGER, Germanus, acumine miro
Invenit felix, FAVSTVS & expoliit.
Annus ut hinc abiit jam bis centeſimus orbi,
Ex quo impreſſorum copia nota librûm,
Ex quo doctorum ſunt nomina nota virorum,
Quæ ſuppreſſa forent, ni foret iſte labor.
Quo facili ſumptu monumenta perennia, lingua
In quacunque artis rite parantur ope.
Plaudite Doctores, & honores laude perenni
Ferte Deo, Artificum tollite & ingenium,
Qui veſtri ingenii partus ſervare perennes
Monſtrarunt, façili & multiplicare modo.
Plaudite diſcentes, parvo ſic ære poteſtis
Qui libris magna commoditate frui.

Omnes grata DEO jam ſolvite carmina, nos hoc
Germanos voluit quod decorare bono.
Quo bona multa omnem in terram velociter, orbis
In quaſcunque plagas, fuſa renata ſimul.
Inprimis artes Sophiæ, methodusque medendi,
Juris cognitio & Relligionis honos,
FRIDRICO Auſtriaco ſub Cæſare, tempore ab illo
Cœperunt multis quæ viruiſſe modis,
Auſtriaca & Sceptrum Imperii ſic Stirpe tenente
Creſcere, ut hæ poſt vix altius ire queant.
O vireant artes porro! vigeantque periti
Chalcographi, & celebrent munera tanta DEI!
Ingenioſa etiam vireat Germania, Pacem
Et tandem videat læta, juvante DEO.
AVSTRIACVS vivat, vireat, multosque per annos
FERNANDVS præſit TERTIVS Imperio.
Detque Ratisbonâ DEVS Hic AVGVSTVS in Vrbe
Conventum fauſtum jam celebrare queat,
Germanisque ſuis pacem ſine ſanguine gratam
Reddere; vincendo aut pellere bella procul.

JV-

JVSTITIÆque thronum ſtabilire hinc legibus æquis,
Moribus antiquis & recreare ſuos.

Thomas Schrœer, V. J. C.
Scabinatus & Judiciorum Vratisl. Secretarius.

In laudem Artis typographicæ.

Jam duo Teutonicam celebrarunt ſecula laudem,
Quam de chalcographis promeruere typis.
Invenit Teuto mirandam primitus artem,
Ac palmam cunctis præripuit populis.
Nec tamen invenit dextro ſine Numine; *Numen*
Fert, Bona cum nobis inveniuntur, opem.
O quantos Orbi tulit hæc inventio fructus!
Fructus, quos nulli ſat cecinere viri!
Quos nulli ſeris,qui forte ſequentur, in annis,
Subducta pretii pro ratione, canent.
Plurima, Dædalei nova per compendia præli,
Accipit exactos Bibliotheca libros;
Accipit & veteris millena parte valoris
Poſſeſtrix emptum grande volumen habet.
Utitur obſcuris haud dextra notaria ſiglis,
Unica non verbum litera ſæpe notat:
Omnia ſed plenis animantur ſenſa figuris,
Quæ poſſunt,nebula non remorante, legi.
Mittitur extremæ fortaſſis ad intima Chinæ
Compita Teutonicæ nobile gentis opus.
Et, quod non unum gerat Europæus ocellum,
Res, quam non prius hæc gens meditata, probat.

Næ gens luſca nimis Chinæ! Quod Teutonis ars hæc
Bis denis ſcriptum ſcit dare litterulis.
Id variabilium populi caligo Notarum
Nec poterit tota ſcribere myriade.
Scripturam videas, videas ſimulachra, popellus
Quæ gallinarum, cum ſcabit, ungue facit.
Fauſtior o centum numeris, Germane, triumpha,
Et quod habes, Artis cor reverenter habe.
Sunt tibi, qui doctos didicerunt ſcribere libros,
Sunt, qui formatis centuplicare typis.
O venerare tuos, minus hos, reverentius illos,
Et ſupereſſe vove valdius, Artifices.
Eſt magnum, paucis dare multa volumina formis,
Majus, ab ingenio progenerare, decus.
Ni ſint, qui ſcribant, nihil æra loquacia proſunt,
Laus maneat calami prima, ſecunda typi.

M. Henricus Cloſius,
Scholæ Magdaleneæ Moderator.

Quis ille, vires hujus orbis & dies,
Qui tam medullis eſſe pauperes crepat,
Proferre nil ut amplius poſſint novi,
Quod ante non fuiſſet, orbis & prior
Noſtro quod invidere ſeculo queat?
Anumque Naturam quaſi effœtam, nihil
Nunc parturire clamat integri aut boni?

Ævi

Ævi miſelle cenſor, aut boni arbiter,
Tenebroſa cujus larva pectus & caput
Opinionis faſcinavit artibus,
Annon ſuperbos hoſce bombardæ ſonos
Atque æmula hæc ſummi Tonantis fulmina
Horreſcis & taces? Prioris ullane
Mundi per orbis orbitam puppis (vias
Qua ſolis arguiſſet) invenit viam?
Ecquis loquaces norat horarum prius
Interpretesque temporum rotas? quis eſt,
Aquatiles qui tam ſagace olim manu
Locavit ad fluenta Najadum molas?
Hæc cuncta ſed muto ut premam ſilentio,
Attende, quos heic, Cenſor, adſpicis typos,
Et diſce, ſodes, quam recedant a tuis,
Laborioſa penna quos dedit, libris.
Annon ſtupeſcis Palladis novæ hoc novum
Atque invidendum ſeculis noſtris opus,
Ope cujus una præſtat hora plurimis
Veterum diebus, adjuvando literas?
Hoc terra, tu quam barbaram vocas, opus
Non barbarum ſub orbis ultima fere
Seſe rotantis protulit cataſtrophe,
Annosque rerum matris omnium ſenes
Hac prole pulchra vindicavit pulcrius.
I nunc, febriculoſe, dic medullitus,
Exeſa Natura eſt, anusque deſes eſt,
Nil parturit novi. Hoc o hoc ſi munere
Antiqua forte Cecropis quondam domus
Sagaxve Romuli negotium genus
Foecundioris ingenI foetus ſui

Mactare quiſſent, anne tu Didymum putas
Chalcenteron, nova protinus prioribus
Tribus ſupraque millibus fuiſſe tunc
Tria editurum adhuc librorum millia?
Platona, VarronemqueTulliumque quid?
Reliquosque facturos fuiſſe quid putas
Viros vetuſtioris arbitros Sophi?
Annon ſuis peritiores omnibus
Diis exſtitiſſent, proximi aut minimum Diis?
Apollo certe ſolus haut ſororibus
Præſes novenis imperaſſet Delius,
Heliconque, Cyrrha, Caſtalis, Pindus, ſacra
Tam montium juga, fontium quam littora,
Vix æqua tot tantis fuiſſent mentibus,
Sed doctioris quælibet viri caſa
Parnaſſus exſtitiſſet, atque Aganippides
Muſæa fontes imbricaſſent quælibet,
Deumque dixiſſent, vocare quem Sophum.
O ergo noſtra macte o Allemannia,
Illamque, quam largita Divorum eſt manus,
Tuere gloriam, nec altius pete,
Quis prima primus ex tuis fundamina
Artis premendi jecerit, formave qua
Excuſa prima litterarum ſit nota.
Quis & ubi tandem primus exſtiterit liber.
Germaniæ Germanus artis arbiter
Pro tanto honore ſufficit, ſeu Fauſtus is,
Seu forte Guttenbergius primus cluat,
Gliptesque ſeu prius quadratâ ligneâ
Junctim tabellâ literas exſculpſerit,
Seu ſingulas harum ſeorſim fuſili

Pa-

Paravit arte ſtanneas metallinas.
Ars ipſa noſtra, & author ipſe noſter eſt:
Hunc teſtibus probamus, illam tempore
Præſcripſimus, titulumque habemus & fidem.

Andreas Sanftleben,
Judiciorum Wratislavienſium Advocatus ordinarius & Iuratus.

Βιβλιοχαλκογραφομνημεῖον in laudem

1) *Artis inventa.*

Attigit Artificum jam per duo ſecula culmen,
Quod libros mundo fœnerat, Artis opus.
Cedite Scriptores, quibus olim littera verbum,
Et linguam dextra vincere, ludus erat.
Teutonis haud usquam manus eſt velocior ære,
Quo facit elingues abdita ſenſa loqui.
Æra crepate, tuo quæ nobilis ære, Corinthus;
Et bona quæ Calabris, Tempſa, metalla dabas.
Biblographi ære typi non æs laudatius ullum eſt:
Non æs Biblographi dignius ære typi.
Hoc homo præcellens hominis ſuperavit acumen,
Hoc ab inerte ſitu vendicat omne Sophos.
Hoc poſt fata viget virtus: hoc diſſita longe
Natio nec ſurdis irrita verba facit.
Fallor, an extremis inter miracula ſeclis
Numen id, extremum juſſit ut eſſet opus?

Æqua-

Æquari certe potuerunt cætera laude:
Hæc ars quid laudum majus agone gerit.
Mome, negas? talem qui non hanc duxerit artem,
Nec laudis quicquam, Mome, nec artis habet.

2) *Artificis inventoris.*

Singula Dædaleas dederant prope ſecula dextras:
Miſerat Artifices plurima terra ſuos.
Heraclea ſui laudarat Zeuxidis uvas,
Queis unca allapſæ roſtra fefellit avis.
Qui memoratur aves fallentem fallere velo,
Extulerant Epheſi mœnia Parrhaſium.
Peniculo celebrem Coos celebrarat Apellem,
Qui canibus viſam vivere pinxit equam.
Cœla Syracuſæ reputarant mira Myronis,
Cujus ab Aonia Bucula vivit aqua.
Praxitelen piſcoſa Gnidos mirata peritum
Sculpere, quod totus cerneret orbis opus.
Et ſua Callicraten tellus, cui ſcribere pronum
Integra ſeſamino diſticha ſeminio.
Sed qua non ſculpi, pingive; ſed æmula pictis
Æmula qua ſculptis cernimus ARTE feri:
Ut nova Germanæ provenit ab indole mentis,
Qua ſua dant Urbi nomina, ſtagna Mogi:
Alma tot Artificum nutrix, Gens omnis; & ipſi
Ore inceperunt talia fante loqui.
Quam fabrâ Noſtrûm ſibi quisq; paraverat arte,
Palmam Germano cedimus ingenio.

Pon. Publ. put.

Valentinus Kleinwechterus,
Suidnic. Sileſ. Scholæ Magdalen. Conrector.

Haud uni Natura parens dedit omnia ſeclo:
Diſtribuit dotes ingenioſa ſuas.
Admiranda quidem veterum ſibi vendicat ætas,
Nondum effœta tamen poſtuma,plura tulit.
Quis non celatam priſcos mirabitur artem,
Quæ palmam innumeris præripit una bonis?
Quæ breviore via libros ad ſera nepotum
Chalcographis docuit tradere ſecla typis?
Magnum olim fuerat, curaque ſtyloque libellum
Scripſiſſe, & longa compoſuiſſe mora.
Hoc operum tamen & famam tardavit & uſum,
Ne ſcripta exirent ſingula, culpa fuit.
Hinc adeo multa ingenii monumenta ſilenti
Nocte jacent, meriti gratiaque omnis abeſt.
Nunc quod prodit adhuc, noſtroſque ſuperſtes in uſus
Reſtat,Chalcographus ſervat ab interitu.
Errat, qui ſeptem mundi miracula credit;
Octavum eſt, libros cudere poſſe typis.

Matthias Machnerus,
Reipubl. Vratislav. à Latinis expeditionibus,
& in Judicio Orphanorum Notarius.

Fauſtus homo fuit,& fauſto ſub ſidere natus,
In lucem princeps qui dedit artis opus:
Artis,quæ format non ore, ſed ære,loquelas,
Quas non auditus, ſed capiunt oculi.

Pan-

Pandit decurſu parvo tibi temporis ars hæc,
Integra quæ quondam ſecula vix poterant.
Hæc, quæ mente Plato ſapuit, quæ Tullius ore
Protulit, & Cæſar geſſit ovante manu.
Hæc, quid agat Celſus medicamine, dogmate Moſes,
Conſilio Baldus, quin quid hic Orbis agat;
In variis potis eſt, linguæ ſine munere, linguis
Si cupias, parvo commemorare brevi.
Hinc jam vel ſpreto degens ſub cæſpite noſcas,
Noſcere quæ quondam Regibus haud licuit:
Scilicet hæc ars eſt, mundi quaſi fida columna,
Ne ruat, & fiat non-memor ipſe ſui.
Temporis interpres vigil eſt & præco diſertus;
Quod fuit, eſt, & erit, panditur hujus ope.
Artis pro tantæ conceſſo munere, grates
Nitamur grata promere mente Deo.
Aſt Inventoris nomen laudesque colamus,
Iſtius donec manſerit artis honos.
Quis fuerit, quæris? non Græcus, Celta, Latinus,
Fauſtus ab ingenii munere Teuto fuit.

M. Chriſtophorus Schultz,
Scholæ Magd. Collega.

Quale Dei donum, patefacta metalla typorum,
Novit, qui novit, qualis in arte vigor.

Mul-

Multa dies calamo quod non expleret, id omne
Cuſoris prælo perficit una dies.
Libera vulgatis puriſſima dogmata libris
Mens legit, & *ſacro Flamine* ducta capit.
Præſens vix ætas, vix poſtera ſufficit ætas
Ad decantandum nobilis artis opus.
Cujus ut inventum *de Teutone* venit in uſum;
Sic inſculpta cedris nomina *Teuto* meret.
Ingenioſa typos celebri *Gens* mactet honore,
Sed magis AVTOREM perpete laude DEVM.

In Omnipotentis Dei laudem & typographiæ honorem epigramma
Wolfgangi Stirii, Sil.

Laudes ſuas adoreamque ſat meret
Quæ ſulphur & ſal Mercuriique ſpiritus
Rei cuivis exprimit ſcientia,
Hac apparatus Perſicos, hac Attali
Triumfat, eruditus artem, laminas
Tagique Pactolique flumen, hac ſenis
Coi perennem adæmulatur gloriam,
Phoebeioque cedit haut Aſclepio.
Laudis manere Navitarum nec minus
Acum, negat negare plebes Protei
Seu dexterum, lævumve, ſive Jupiter
Vtrumque poſtulet volatilis pedem:
Et pulveri manere tormentario
Et excoquendo ſacchаro; & quæ pluria
Mortalium nunc extudit ſagacitas,
Prio-

Prioribus quæ nox profunda ſeculis
Abhinc ab Orbe condito ſecluſerat,
Fatemur omnes univerſi. Me tamen
Et ſola laudes unaque in ſuas rapit
Metallicarum literarum gloria,
Queis, artifex Baumanne, tot volumina
Tot ſcita & erudita, quæ mortalium
Nunc exſtupeſcit ſeculum, volumina
Tuque & tui ſimillimi reducitis
Oblivioſæ pene per Proſerpinæ
Vias ad alta templa cœli priſtini.
Et pace Momi dixerim, multum viris
Debemus eruditioris ſeculi:
Plus eſt tamen, metallicis quod literis.
Multum profecto Sophroniſci pignori
Debemus, at plus, quem ſenex doctiſſimus
Tum fabricavit: namque dia dogmata,
Ni ſtirps Ariſtonis notaſſet, lividus
Oblivionis obruiſſet jam latex.
Velutque non lacæna ſola adulterum
Mirata, primus tela nec Cydonio
Direxit arcu Teucer, aut Neptuniam
Agamemno primus maceravit Ilion;
Sed deſtituti vate ſacro, plurimi
Tenebricoſam dormiunt caliginem,
Qui digna cedro perpetrare facinora:
Sic nec Platon æternus, aut Colophonius
Vates, Stagiræusve Doctor, aut cycnus
Dircæus, & quos fama porro candidis
Vehit quadrigis primum opus novenſili
Sorore cælatum dedere. Plurimi

Non

Non uſitato remigarunt alite
Per inclutum rumoris omnis æthera,
Quos ſeculorum nunc fuga pedibus trahit.
Cauſſam requiris? hi licet Rhamnuſii,
Vel Roſcii, vel quod Catones, æreis
Perenniora literis volumina
Exegerint, at deſtituti aheneis,
Hinc debuere tempori ludibrium.

Johannes Gebhardus,
Habelswerda Sileſius.

MANTISSA
Philomuſi Sileſii,
Divæ Typographiæ, Patronæ literarum
& ſuæ, Natalem ſecularem II. celebranti,
Devoti gratulatum,
Florem illum illibatum & perpetuitatem
apprecatum
ſero quidem, ſerio tamen
ad ritualem Secularis feſtivitatis aram accedentis.

AD DIVAM TYPOGRAPHIAM
Carmen Sæculare
CHRISTOPHORI COLERI.

Diva ſupremi Soboles Tonantis,
Cælitus porrecta manus lyceis,
Priſca ſervandi monumenta & orbis
Muſtea noſtri:
Aureum inventum ſequioris ævi,
Artis humanæ genus invidendum,

Ala Muſarum, monitrix Minervæ,
Vitaque Phœbi.
En revertuntur tibi ſeculares
Feriæ; cantemus, io, poetæ,
Queis luto finxit meliore largus
Pectora Titan.
De tuis cunis, Patre, deque matre
Belga Germano, ſed utrique fratri
Certat arcani retinens reperti
Incola Sinæ.
Jactet Harlemum Batavus ſatricem,
Et Patrem fortaſſis ab Æde dictum:
Jure Maguntum meliore laudet
Teuto parentem.
Jactet & diſcors Alemannus ipſe
Nominis Fauſtum ſatis ominoſi,
Vel Gutenbergum, potiore famæ
Ore probatum:
Summa ſed laudis, tribuant quod omne
Hoc opus nobis Beroaldus atque
Scaliger, Dictator Apollinaris
Aliger ille.
Litigent pauci, quibus eſt libido,
Teſtium fultus numero exterorum
Filiam, cunas, ſobolisque Patrem
Teuto probabit.
Quod vetuſtatis revocas ab umbris
Virbios libros genio typorum,
Te Deam vitæ facimus, polique in
Arce locamus.
Tempus hoc promit tibi Martiale
Copiæ cornu, ſeriem notandam

Poſteris rerum, bene turpiterve
Scena ſit acta.
Prode bellorum mala poſt-futuris,
Claſſici auctores, vitia atque mores;
Aleæ plenum licet hoc opus ſit
Auribus ævi.
Hoc tuum munus celebrabit olim
Partium nullo ſtudio laborans,
Et ſuum cuicunque decus rependens
Serior ætas.
Grex vovet terna vice ſecularis
Vir, ſenex, matrona, puer, puella:
Nata Germanis vigeas iisdem
Diva Perenna.

Ejusdem Epigramma.

Altera transacta eſt horno revolutio ſecli,
Quo tu *Diva typi* naſceris orta polo.
Quod natale ſolum tibi? quæ cunabula? quo ſis
Patre ſatus? lis ſub judice fervet anus.
Belga dat Harlemum; Maguntum Alemannia matrem:
Barbarus adſcribit, Sina remota, tibi.
Aſſerit Æditųum patrem Scriverius acer,
Sed Guttenbergum multiplicata fides.
Eſt, qui DONATI præcuſa elementa Batavis
Maguntl Fauſto patre recuſa probat.
Smyrna, Rhodus, Colophon, Salamin, Chius, Argus, Athenæ,
De te vix adeo, Cæce Poeta, furunt. Non

Non ita natales aut ſtirpem fabula vatum
Affinxit ſuperis ſemideisque Viris.
Aſt, o Mnemoſynes obſtetrix, vita vetuſti
Temporis, ingeniis Ilythyia juvans;
Cum poſitos revocas ſeclorum è pulvere li-
bros,
Atque recens-natos lucis honore beas,
Te DIVAM feſti proclamat cautio ſecli,
Et, qui te fato progenuere, Deos.
A. C. cIↄ Iↄ CXL.
Feſto Sæculari II.

Viſum eſt faciundum, ut Auctarii vicem præcedentis poëmatis verſiculi
ex confeſſo boni, a *Georgio Tileno*, Auri-montano,
tum temporis juvene humanitatis Studioſo,
deinceps etiam utriusque Juris Doctore,
& Principali Munſterbergenſi Conſiliario,
& Ampliſſimo Georgio Carolide à Carlsperga
Rei Typographicæ commendandæ
olim inſcripti annecterentur.
Eos hîc habe ſis, Lector Æquanime.

Hæ teretes formæ, cælataque ſigna typorum
In lignove, aut liventis fundamine plumbi,
Quam varia & facie, & numero, tam munere
& uſu

Dædaleis operis edunt in luminis oras,
Quicquid apud Grajos uberrima ſecla Sophorum,
Quicquid apud Latios foliis ſcripſere diſertis;
Sive velis res divinas, ſive aurea Legum
Scita, poteſtatesve herbarum, artemque medendi,
Aut dulces vatum cantus: labor iſte ſtupendus
Omnes ingenii in fœtus, & publica ſcripta
Imperium exercet,Muſisque ingentia confert
Commoda. Proinde illæ loca ſæpe induſtria viſunt,
Miranturque operas,& amicis vocibus urgent
Sudantes, foliisque nitentia texta parantes.
Hic ſedet, atque notas famulas, quarum indiget uſus,
Cella quamque ſua vocat,& diſcrimine longo
Digerit in verſus: abiegnas obvius ille
Supponit tabulas: Alii de more per artem
Compoſitas acies includunt veſtibus æreis,
Ne qua auſit præceps excurrere, neve vacillet
Anceps, importuna loco ſtridentia pandunt
Præla alii, & furvo perducunt rore tenaces
Litterulas. Sunt, humentem queîs cura papyrum
Sternere, & adverſis habilem protendere ſignis,
Ne quis apex obſit. Tum ferrea clauditur alvus
Itque reditque viam ſub prælo at concipit intus

Charta nitens ſimulacra modis nigrantia miris.
Jamque palam exertat ſpatiis æqualibus ora,
Oſtentans ſpecimen; ſubit acris cenſor, & omnes
Explorat latebrasque, ſitusque, & ſqualida ſi qua eſt,
Si qua minus lucet nota, vel latet obſita nube,
E medio movet,& turbam execratur inertem;
Succedunt aliæ in numerum, & data munia præſtant.
Emeritis maculas ferventi flumine tollunt,
Mutuaque in teneris indulgent ocia nidis.
Tum demum membris perfectum & fronte ſerena
Exit opus, perque ora virum volat impete læto;
Blanditiis Muſæ excipiunt, anus ipſa virenti
Fama ſinu fovet,& ſeros defendit in annos
Ornans vivaci genio, ac Parnaſſide lauru.
Salve, magna parens librorum, ars Dædala ſalve,
A noſtris monſtrata viris,primumque reperta,
Orſu humili, ſed dein annis labentibus aucta,
Invidia flagrante Italo; tu ſola liquentes
Pieridum ſcatebras recludis, & Aönas hortos
Labraq; doctorum ſitientia nectare mulces.
Jugis amor tibi cum Muſis, æternaq; conſtant
Fœdera; te Phœbus colit, & tu mutua Phœbum
Inq; vicem ſtudiis & amore flagratis honeſto.

Epi-

Epigramma *Georgii Carolidæ* à Carlſperga &c. ad Eliſabetham Johannam Weſtoniam, Anglam nobilem Poetriam.

MIra typIs LIbros ars qVæ CeLerI eXCItat aCtV,
GVttenbergerI genIo eſt InVenta IohannIs.

Divinum cœlo demiſſum munus ab alto,
Quo melius nil prima tulit, licet aurea multis
Nominibus, poſtrema nihil ſimile adferet ætas.
Illi debemus noſtra otia, libera curis
Otia ſollicitis; num quæ nos tempora Muſis
(Seu meditando aliquid, ſeu ſcripta aliena legendo)
Non ingrata damus, perdebant illa Priores
Longa exſcribendis ducentes tædia chartis.
Illi debemus millena volumina legis
Æternæ, variata nobis, ſed conſona verbo.
Illi debemus veterum donata Sophorum
Scripta nova luce, & noſtris magis uſibus apta.
Illi debemus, quod nunc parvo ære parantur,
Magna quibus priſci impendere æraria Reges,
Et quod nobilibusque ignobilibusque leguntur,
Secreta antiquæ Sophiæ diſcrimine nullo,
Denique quod nitidis oculos diſtincta figuris
Scripta minus lædant, quod ſint ſecura ruinæ.

Squallentisque ſitus, ut quæ revocentur in auras,
Quovis terſa manu doctorum excultius anno;
Quodque tot innumeris habeamus ſcrinia libris
Plena, Typographiæ hoc debemus muneris uni.
Quis talem ergo vehat condignis laudibus artem,
Quæ laus tota ſua eſt? lege libros, otia laudas
Parta typographia. Libros eme, tædia damnas
Scribendi, atque brevis producis tempora vitæ.

Elogio Typographiæ,

quod verſibus germanicis expreſſit
ANDR. TSCHERNINGIVS,
præfixa eſt hæc epiſtola latina.

VIRO
ſummæ eruditionis ac virtutis
AVGVSTO BVCHNERO,
Poëtices & Eloquentiæ in Academia Wittebergenſi Profeſſori Publico,
Salutem & obſervantiam.

Cœpimus uterque conſternati, Tu amico optimo, ego Cenſore ſimul & Patrono incomparabili carere, poſtquam Apollo Germanorum Poëtarum OPITIUS divinum illum

lum animum cœlo ſuo reſtituit, mortalitate exutus non vita. Superſtes enim eſt eritque in animis hominum fama rerum; atque etiam latius, poſtquam deſiit. Admirationem omnium habebit, poſtquam mereri amplius non poteſt. Intervallo duntaxat temporisque ſpiramento opus eſt, ut ſecula viri apotheoſin celebrent, ſi qua ſequuntur. Semper enim hanc gratiam Viris magnis rependit poſteritas, ut quos vivos ac videntes impotentia livoris non admitttit, breve poſt ſpacium cœlo collocentur defuncti. Scilicet hominem conſequitur aliquando, nunquam comitatur divinitas.

Beatus eo nomine fatalem ſuam metam adivit noſter, hoc uno infelix, quod DACIA ANTIQUA filia illibata immaturum elegantiſſimi Parentis ſequatur fatum. Illacrumabunt omnes, flebunt OPITIUM etiam ignoti, ſi rationem poſteritatis habent & Bonæ mentis. His enim ſemper acerba mors eſt eorum, qui immortali aliquo eodemque pulcerrimo facinore conſcientiam generis humani ſibi devinxerunt. Qui autem fata ſibi ita diſponunt, ut voluptatibus dediti quaſi in diem vivant, vivendi cauſas cottidie finiunt ipſi, & quod ultimum eſt malorum, nullo deſiderio aut luctu bonorum ex viventium numero exeunt, antequam moriantur. Mihi ſane (ut ſunt molles ad dura mortalium animi) litteræ amicorum lapides lo-

quebantur, non roſas, quotquot Virum fato conceſſiſſe luctuoſo ſane nuntio memorarent. Cauſſam dicere facile eſſet, magnitudinem luctus, difficile. Video me deſtitutum eo, qui UNUS mihi OMNIUM INSTAR erat. Neque ullo merito meo, quod inprimis animi angit, ſuccenturiandum alium video. Si OPITIO ſimilem quærimus, nunquam reperimus, quod libero ore atque integro animo teſtaris ipſe. Si proximum, tu ſolus es, mi BUCHNERE, aut nemo. Dotes tuas includere anguſtiæ huic verborum non audeo, gnarus, quæ ſermone exprimi non poſſunt, iis venerationem rectius deberi & ſilentium. Perſuaſum autem omnino habeo, ne OPITIUM quidem ipſum præter te, "alii cuipiam hunc hominem commendaturum fuiſſe," ſi tam præcoce fato ſemet expectationi noſtræ ereptum iri ſperaſſet. Quodſi aliqua rerum humanarum cura hinc ſublatos adhuc tangit, adeſt, ſcio, jam votis meis, & nutu ſequitur euntem ad te, quem prius ſuſpexerim magis an amaverim, non diſtinxero. Adſpiravi quidem non ſemel, (caput hoc juro!) cultum, quem magnitudini virtutum tuarum debemus omnes, in iſto velut Veſtali ſecreto clauſum promere. Sed neſcio quæ fati ſiniſteritas votum annitentis ſemper hactenus interverterit, occaſione ſubtracta, quam principio ſubruſticus quidam pudor ita corupit, ut ti-

mi-

mido conſilia in incerto eſſent. Et jam aditum fruſtra quæſiiſſem, niſi feciſſes ipſe per verba illa vere tua, hoc eſt, humanitatis plena, quæ olim ad Cl. MORSIUM noſtrum ſcripta memineris: *Habet*, inquis, *hoc próprium ſibi plerumque egregia virtus & eruditio, ut a ſupercilio & faſtu procul abſit, nihilque aliud ſeſe magis dignum exiſtimet, quam humanitatem coluiſſe.* Inhumanus igitur eſſe non potes, qui tam doctus; nec me faſtidire, qui verbis his fretus audacter ad te venio, Vir magne. Non is quidem, qui in lucem editis magnorum Virorum ſcriptis ullam MORSII laudem adæquem, ſed qui admirer, & colam Viros illuſtres, hoc eſt, tui ſimiles. Talem enim te fama conſentiens jamdudum ex alto oſtendit omnibus, cœleſtiſſima ingenii pignora confirmant, ſequentis ævi memoria venerabitur.

Manum præbuit nobile illud inventum, pro quo Chriſtianus orbis plus debet Germanis, quam cuiquam fortiſſimorum belli ducum ob propagatos patriæ fines; inventum, quod unum cum omnibus omnium ætatum pedem poſſit conferre. TYPOGRAPHIAM innuo, cujus beneficio & tu in omnium ore verſaris, & ego viam pergo, quam feciſti; hoc ipſo mihi gratior. Non leve argumentum, ut vides; levius tamen tractatum, quam aut rei majeſtas exigit, aut conſummata eruditio tua expectat. At enim vero latere te non poteſt,

poteſt, Magnatum menſis etiam fugaces ac horarios fructus apponi ſolere. Boni igitur & tu conſules, V. CL. hoc utinam virtutum tuarum tam perenne, quam ſincerum affectus cultusque mei monumentum, cujus idem erit, qui & Spiritus finis. Tanti enim te fieri à me credas, ut nihil æque in votis habeam, ac ut cujus oris figuram, corporisque ſimulacrum aſſidue in Muſeo noſtro ad æmulandum oculis intueor, & ipſum illud eruditum candidumque tuum pectus ſvaviſſimis amplexibus aliquando circumligare liceat.

Hoc precor, hunc illum nobis aurora nitentem
Luciferum roſeis candida portet equis?

Interea vale, Stator literarum, & favore tuo Muſas noſtras dignare. Ita quantum in OPITIO amiſiſſe me doleo quam maxime, tantum in te recuperaſſe certa animi fiducia gaudebo non minus. Vratislaviæ a. d. X. Kal. Decemb. An. cIↄ Iↄ CXL.

Cl. Tui Nominis

cultor devotiſſimus,

Andreas Tſcherningius.

Actus

Actus Secularis I. Exotericus
in laudem
TYPOGRAPHIÆ,
ante hos ducentos annos inventæ,
& è teſtimoniorum loco Germanis vindicatæ, in
Schola Vratislavienſi Magdalenæa inſtitutus, ad
D. XXV. Octobr. horas ab 8. antemeridianas indictus.
typis chalcographicis GE. BAUMANNI.

Dicere fert animus productas alite formas
Teutonis ingenio; formas, quibus utitur orbis,
Quando facit, linguam citra, formare loquelas;
Absque ſono, plenam divino numine mentem
Promere poſt-genitis Veteres, Veterumque nepotes
Pone ſecuturis ſua tradere ſecula ſeclis.
Huc rapit exacto rota temporis annua lapſu,
Dante Deo, metas qui rerum & tempora ponit.
Tempus adeſt, quod vix vidit rediiſſe, videbit
Vix hominum quisquam, qui ſeſe attollit in auras.
Tempus adeſt, quod nunc revehit divortia ſecli
Altera, quo Rheni viſit redivivus ad oram
Archytas, qui fecit aves ex ære canentes;
Fauſtior artificum ſuboles, quæ tradidit artem
Pri-

Prima, refingendi non multo tempore, quotquot
Viderunt olim ſcribi vix ſecula, libros.
Felix (quis negitet?) partus. Ne neſciat ætas
Poſtera, tam divi prima incunabula fœtus.
Nemo, quod ante fuit ſe factum, ſcire recuſat,
Ni puer eſſe velit ſemper, dum ſuppetit eſſe.
Quis memoret digne divini clara favoris
Symbola? cui merito ſapientia cœlica cantu
Extolli poterit? ſapientia, cujus in orbe
Ars hæc quadrifido veſtigia plurima ſignat?
Nullus erit: quamvis *Demoſthenis* atque *Periclis*
Lingua ſit, *Iſæo* quamvis torrentior extet;
Lingua minor, minor omnis erit facundia facto.
Sed tamen haud fas eſt velo tegat illa ſilenti,
Lecta juventa Deo: tegat atq; ſit aure jacenti,
Cum clamant alii: nunc huc advertite mentes,
Queis volupe Aonia vitam tolerare ſub umbra.
Nunc animos illos, illas nunc promite vires,
Sæpe quibus, cum res non tanti mominis, uſi
Eſtis & æterno date jubila grata Jehovæ,
Qui noſtro dedit ante ſolo nova munera, queis non
Utiliora homini quondam dedit ulla vetuſtas.
Indignus dandis, data qui nec penſitat aſſis.
Adde, quod ingenuæ ſubdat calcaria menti
Ad virtutis iter Majorum maſcula virtus,
Queis licet, illuſtrata modis. Socordia probro

Ce-

Cedit, & abjectos noſtro quoque Numine Naccas
Eſſe facit plures numero. *Pigra intulit aſtris*
Poſteritas nunquam ſeſe: quin perdidit, olim
Quod Patrum virtute decus, quod & arte paratum
Laudis erat; niſi parque decus laudesque tueri
Inſtituit, famamque ſuis extendere factis.

His monitam motamque modis ſpéctate juventam,
O Patriæ Proceres! o Vos! quibus unica vitæ,
Normaque factorum laus eſt & gloria Jovæ,
Et magnum, Commune bonum: Spectate Juventam,
Quæ veſtri toties animata favoris ab æſtu
Nunc iterum ſurget. Sed dum protollere laudes
Gentis Teutonicæ, noſtræ præconia gentis,
Et nunquam mortale decus; quod jure tuetur,
Fert quod ab inventa primum, quam diximus, arte
Surget, & è cathedra, quantum fert paucior uſus
Ætatis teneræ, & quæ parvis parva, facultas
Incipiet fari tanto de munere Jovæ,
Quam dabitur ſpectare, æquis audite Juventam,
Fautores, animis. Si veſtri læta favoris

Ap-

Applauſu poterit deſcendere ponte cathedræ,
Plura brevi brevibus mens eſt ſuperaddere cœptis.

P. P. Vratislaviæ A. C cIɔ Iɔ CXL.

Valentinus Kleinwechterus,
Schol. Vratislav. Magdalenææ Collega Primarius.

NB. Sequuntur argumenta Orationum ſingularum, à ſingulis habendarum, additis eorum nominibus, quæ heic repetere nihil attinet.

Colophonem imponunt Diſticha aliquot *Sebaſtiani Brand*, JCti, ex *Pauli Langii* Chronico Citzenſi, A. D. 1454. *Nuper ab ingenio* &c. (vid. ſupra pag. 319.)

Actus Secularis II. Eiſotericus in laudem TYPOGRAPHIÆ ante hos ducentos annos inventæ, è cauſarum, effectorum & adjunctorum locis contextam, & à cavillis abuſuum vindicatam, cum epiſagmate gratiarum & votorum pro anno hodie feliciter terminando, cras feliciter inchoando, in Schola Vratislav. Magdalenæa inſtitutus, ad diei, qui nobis ultimi menſis & totius anni ultimus eſt, horas ab octava antemeridiana indictus. Typis Chalcographicis *Georgii Baumanni*.

In Nomine JESU Lecturis.

Qui finit, fauſtum; fauſtum, qui finiet, annum,
Arbiter annorum maximus eſſe velit!

Cœpimus in laudes, ſummi veſtriq; favoris
Auſpicio, noſtram lapſis animare Juventam
Tem-

Temporibus, ſua cum longo Nepa brachia
curvans
Circuitu medias Autumni reddere luces
Inciperet: Gentis noſtræ, quod facta repertrix
Artis Chalcographæ; quin inſuper ipſius Artis
Cœpimus in laudes meritas animare Juven-
tam.
Nunc ubi ſiderei radiantia cornua Capri
Contraxere jubar Brumæ intractabilis, & jam
Producuntque diem cœlo, tenebrasque reſol-
vunt:
Ne citius menſis, citius ne finiat annus,
Quam cœptis liceat noſtris imponere finem,
Inſtauramus opus laudum: procedimus ultra,
Annus ut exactus procedere deſinit ultra;
Ne temeraſſe fidem promiſſam noſtra videri
Cura, Camena queat. *Lex dudum lata requirit,*
Quod verbis promiſſor init, re comprobet actus.
Nec, quæ ſpes animum munit, forte abſona
Feſto;
Quod Sancti ſancte, Pietas vult ſancta, cola-
mus;
Prodita materies veſtrûm cenſebitur ulli,
Qui, quo mens animi, quem tendit, dirigat
arcum,
Arcum propoſiti; ſecum reputaverit ante,
Quam ſub jūdicium limæ ſuſcepta vocarit.
Et caput,& calces,& quicquid utrinque revul-
ſis
Extremis medium eſt; huc omnia tendere
certum,

Et decretum animo, ne committatur agendo,
Quod minime deceat tanti Solemnia feſti.
Nam *caput eſt, deceat, quicquid ſumatur agendum.*
Huc ergo labor omnis eat, quo ſumma Jehovæ
Gloria, quam volucer delapſus ab æthere Præco
Jam dudum intonuit; quam ſævi Martis ab iris
Integra, Chriſtiadum ſonuerunt templa per Orbem
Hactenus, & noſtri reſonent convexa Lycei.
Huc ſpectet ſtudium, quo ſpectent pectora Pubis,
Quo ſpectent oculis fidei, quem maximus Auctor
Humani generis cœlo demiſit ab alto,
Delicias hominum; quem Majeſtate coævum
Præbuit in parvæ ſpectandum ſtramine cunæ.
Quem grege rellicto ſpectatum paſtor abibat,
Bethlemæ paſtor pecudis, Spectator IESV.
Ille etenim id a) ſanctum eſt, quo non eſt ſanctius ullum,
Ullius egreſſum fœta Genetricis ab alvo,
Sancta quod hæc reddit ſancto ſibi tempora cultu.
Ille b) Patris radians Sapientia, ſubdita nullis,
Quot jam defluxere, fluent quot ſecula, ſeclis;
Qua ſine non culta eſt, non ars inventa, Magiſtra eſt. Ille

a) Luc. I, 25. b) Sapient. VII, 21.

Ille c) libri primi princeps exſcriptor, ut olim
Et Legis ſacra jura datæ, cum conderet Orbem
Cordibus humanis impreſſit; & anxia lapſu,
d) Lapſu luctifico nimium, cunctisque luendo,
e) Sanctificante Dei digito, ſignavit Adami
Pectora, f) conſilium Triados complexa verendæ,
Dogmata, juſtifici lætiſſima dogmata verbi.
Cumque per has mundi, mundi moderator & altor
Carne ſub humana veſtigia poneret oras,
Non puduit g) ſanctos dextræ, quæ cuncta gubernat,
Articulos, tractare libros; evolvere quicquid
Inſcriptum foliis, priſco pro more, dabatur:
Non puduit h) ſcripſiſſe notis digitalibus, intra
Quod cordis latebras tunc ſecum volvere viſus
Scrutator cordis, cum tentatrice petebat
Lingua damnari, damnabilis ipſe, maritam
Doctor Idumæi populi, & Phariſæa propago.
Idem, feſtivas cui nunc pia deſtinat horas
Concio, prognatus pura de Virgine gentis
Servator miſeræ, i) largitur ut omnia terris,

c) Rom. II. 15. d) 2 Cor. III. 3. e) Luc. XI. 20. f) Hebr. VIII. 10. g) Luc. IV. 17. h) Joh. VIII. 6. & 8. i) Proverb. XVI. 9.

Per quæ ſtant urbes, & in urbe, quod omnibus urbem
Servat temporibus; ſucceſſa Regentibus, hisque
Subjectæ ſucceſſa domo, ſucceſſa palæſtris,
In quibus educi ſpes maſcula cernitur ævi:
Sic nec ab hoc gemino quod dicere pergimus orſu,
Secludi poterit, ſine crimine, nomine doni.
Et quo, quæſo, modo, qui culmine miſſus Olympi,
Hoc anni canitur flexu, quo colligat agmen
Nos inter; cujus ductor; caput, arbiter exſtet.
Non ſit in hoc animo, cui ſecum pendere cura eſt;
k) Queis mediisque modisque ſuum ſibi colligat agmen?
Quam mire lecti diſponat in agminis uſum,
Ars artem ut ſuperet? quam nos reverenter habere
Omne velit; quicquid conceſſit, ut ejus honori
Cedat, qui dator eſt, non depravetur abuſu?
Denique, quem ſacras iterum veneratur ad aras
Infantem mens læta Deo, nonne ille Jehova eſt,
Qui l) neque principio, neque fini obnoxius ulli,
Tranſacti finem ſolus felicitat anni,

Prin-

k) Coloſſ. I. 18. l) Apocal. I, 8.

Principium reducis ſolus felicitat anni.
Nonne m) parens ævi, cujus ceu terminat annos
Nomine, ſic melior mundi pars inchoat annos?
Sic eſt; nec feſto quicquam decedet honoris
Actus materie noſtri: quin Numinis alti
DIVI HOMINISque, cui præſentia feſta dicavit
Priſcorum pietas, in laudes omnia tendent.
n) *Numinis in laudes ut tendant omnia, fas eſt.*
Vos igitur, PATRES PATRIÆ, patriæque juvantes
Commoda conſiliis, precibus, ſtudiisque frequentem
Queis datis ingenii curam; Vos quotquot in urbe
His nuper-cœptis facilesque bonique fuiſtis:
(Stant enim apud memores veſtri monimenta favoris:)
Vos, rogo, ſi multi permittunt penſa negotI,
Accipere hæc etiam placidi cupiatis, & æqui
Magdalis hoc anno ſupremum audire laborem.
Nos ad ſupremum non tantum labilis anni,
Sed vitæ finem, nullum faciemus honoris,
Obſequii nullum ſtudiique, quod exprimat æquum
Iſtius æſtimium facti, memoremque favoris

m) Eſ. IX, 6. n) Rom. XVI. 27.

Mentem lætifici, meritiſſima debita; nullum
Pone ſecuturo faciemus tempore finem.
Interea Vobis (quando huc cum carmine voti
Summa redit; facti calido ſub pectore voti)
Quos finire dabit, finitos fauſtiter annos
Arbiter annorum maximus eſſe velit!

A. Er. Chriſti cIↄ Iↄ C XL. jam jam
exſpiraturus, quo Vratislav. iſta P. P.

Valentinus Kleinwechterus.

Sequebantur & heic argumenta Orationum de Typographia habendarum, cum peroraturorum nominibus.

Ex a) Jubilæo Typographorum Lipſienſium.

I. Brevis hiſtorica oratio de arte typographica nobiliſſima, clariſſima, utiliſſimaque, habita
à
M. SEBAST. GOTTFR. STARCKIO,
Mittweidenſi Miſnico,
S. S. Theol. Baccalaureo & Scholæ Nicol. Lipſ. Conrectore.
E germanica lingua in latinam tranſlata à Juvene ornatiſſimo, LVDOVICO KLEFEKERO,
Gymnaſii Hamb. cive digniſſimo.

Magna ſunt Dei opera, expoſita omnibus quibuscunque placent. Hæc, Auditores

a) Libri hujus inſcriptio integra eſt: *Jubilæum Typogra-*

res ſpectatiſſimi, regis & prophetæ Davidis verba, quæ ex Pſ. CXI. 2. in concentu muſico modulate ſuaviterque modo decantata ſunt, jure repeto, & ab illis hanc meam orationem or-

pographorum Lipſienſium, oder Zweyhundert Jähriges Buchdrucker Jubel-Feſt, wie ſolches deroſelben Kunſt-Verwandte zu Leipzig, am Tage Johannis des Täuffers, Anno Chriſti 1640, *und alſo gleich* 200 *Jahr nach Erfindung dieſer edlen Kunſt mit chriſtlichen Ceremonien celebriret und begangen; mit beygefügten unterſchiedenen Commendationibus, Gratulationibus und Ehren Schriften, ſo von Hoch und Wolgradirten, dieſer löblichen Kunſt gewogenen, hoch und geneigten Herren, Patronen und Beförderern zu Ehren und freundlichen Gefallen eingeſchicket worden. Gott dem allein weiſen Geber und Erhalter alles Guten, zu Lob, Ehr, Preis und Danck; Teutſcher Nation, als deren Erfinderin, zu unſterblichen Ruhm, der lieben Poſteritet aber zu Chriſt-eyferiger Nachfolge, und ſonſten zu männigliches Wiſſenſchafft, wenn, wo, wie und durch wen ſolche erfunden, und was für hoher und wichtiger Nutz der Kirche Gottes und allen gläubigen Chriſten in allen Ständen daraus entſproſſen; in öffentlichen Druck gegeben, und bey den geſampten Buchdruckern daſelbſten zu finden. Im Iahr Chriſti M DC XL. in* 4. *pl.* 17½. In illo exſtant 1) Dedications-Schrift an *Johan Georgen*, Chur-Fürſten zu Sachſen. 2) Kurtzer Hiſtoriſcher Bericht, wie und mit was

ordior. Nemo enim veſtrûm cauſam, cur hæc panegyris habeatur, ignorat, ob præſtantiſſimam ſcilicet, nec ſatis unquam deprædicandam artem typographicam duobus abhinc ſæculis inventam, tantum certe Summi Numinis beneficium, quantum vix aliud nobis à Deo, ultima hac mundi ſeneſcentis ætate, tributum meminimus. Ars quidem tor-

was für Ceremonien die Buchdrucker zu Leipzig, am Tage Johannis des Täuffers, Anno Chriſti 1640 ihr zweyhundert jähriges Jubel-Feſt von Erfindung ſolcher edlen Kunſt celebriret und begangen, 3) Kurtze Hiſtoriſche Rede von der edlen, weitberühmten, hochnützlichen Buch-Trucker-Kunſt, uff Begehren gehalten von M. *Sebaſtiano Gottfried Starcken*. 4) Was in etlichen Predigten am Tage Johannis des Teuffers Anno 1640 von Erfindung der Buchdruckerey und dero Nutzbarkeit iſt gedacht worden, nemlich von *Joh. Höpnern*, S. Th. D. Pfarrern zu S. Nicolai und Superintendenten, von *Chriſtophoro Bulæo*, General-Superintendenten und Pfarrern zu Wurtzen, von *Luca Pollione*, Veſper-Predigern zu S. Niclas in Leipzig. 5) Carmina latina variorum. (vid. ſupra pag. 936. ſqq.) 6) *Andr. Rivini* al. Bachmans Irrungs-Entſcheidungen bey der E. Buchdruckerey. 7) Sonderbare Teutſche Jubel-Gedichte etzlicher vornehmer Teutſchen über die Buch Druckerey. 8) Lob der edlen und nützlichen Druckerey Kunſt, aufgeſetzt durch *Chriſtian Gueintz*. 9) Beſchlus.

tormentaria A. C. 1378, à monacho quodam Germano, *Conſtantino Anklitzio*, aut ex aliorum ſententia à *Bartholdo Schwartzio* b) inventa, inter miranda jure refertur, ſed cum artis typographicæ præſtantia ne comparanda quidem videtur. Nam inter omnes conſtat, illam nobis eſſe pernicioſiſſimam; hanc utiliſſimam: illâ vaſtari omnia ac deſtrui; hac vero conſervari & amplificari. Illa ſane terrorem incutit omnibus; hac nemo non delectatur. Summa enim voluptate afficitur is, qui ex conſideratione contemplationeque annuli ſignatorii & ex gemmarum ſigillis, quod ſtatuit c) *Jul. Caſ. Scaliger*, inventam hanc artem audit; qui porro tantam in illa ubique elegantiam deprehendit, ut neſciat, utrum potius ornatum an celeritatem admiretur; qui denique ſummam utilitatem conſiderat, quæ in rem chriſtianam ex illa redundavit, & hodienum redundat. Hæc in cauſa fuerunt, cur optimi noſtri typographi aliis ſolennibus ritibus in hoc feſto jubilæo ſecundo ſeculari obſervandis, hunc accedere voluerint, ut brevis quædam oratio de præſtantiſſimæ artis hujus inventione haberetur, ad quam recitandam me omnes invitarunt:

b) vid. Nova reperta *Gvidonis Pancirolli* tit. XVIII. & ad eum notas H. *Salmuth* p. 685.

c) Exercit. CCCVII. de Subtilit. ad *Cardanum* §. 5. pag. 929.

Quanquam autem negare non poſſum, me ab alio, harum rerum peritiore, diſertiore & exercitatiore Viro hanc ſpartam ſuſceptam malle; nolui tamen deſiderio omnium, uno id ore à me efflagitantium, deeſſe, ſed, quantum potero, illis ſatisfacere adnitar. Primum quidem ſumma cum voluptate in hoc concurſu hominum loquor, qui Deum O. M. artis hujus unicum & ſummum datorem ac tutorem, his Jubilæi ſolennibus laudari & celebrari cupiunt; nec minorem capio lætitiam ex veſtra frequentia atque hoc ornatiſſimo loco; magnæ porro auribus meis oblectationi ſunt delicatiſſimi concentus muſici, modo animum meum permulcentes; vos denique attento animo & compreſſa voce me jam audire, immortaliter gaudeo. Nil itaque magis in optatis habeo, quam ut deſideriis veſtris ex parte ſatisfaciat oratio mea, quæ breviter ex voluntate veſtra *de nobiliſſima pariter ac utiliſſima arte typographica, ejus inventore, inventionis tempore ac loco* pro ingenii modulo aget, cui ut audientiam veſtram ulterius præſtetis, &, ſi qua forte irrepſerint vitia, dicenti ignoſcatis, eſt, quod omnibus precibus à vobis contendo.

Artem typographicam maxime laudabilem, ſi a Deo O. M. patre luminis, d) a quo omne bonum donum deſcendit, diſceſſeris,

d) Jacob. I. 17.

ſeris, almæ matri Germaniæ, patriæ noſtræ ſuaviſſimæ, jure tribuimus, nec ulla gens alia extra Germaniam hujus inventionis gloriam ſibi unquam vindicare poterit.

Non defuerunt quidem apud exteros invidi homines, qui, inventi hujus laudem Germanis prærepturi, Indis & Barbaris tribuunt, immo e) *Paulus Jovius*, Hiſtoricus, ſatis audacter aſſeruit, ſe a rei navalis probe peritis, iisdemque navigationum ad Indos & Chinenſes inventoribus & propagatoribus accepiſſe, artem typographicam jam dudum ante noſtra tempora Chinenſibus notam atque exploratam fuiſſe. Hunc ſecuti ſunt alii, qui tradunt, f) libros reperiri, jam ante quingentos ſexcentosve annos in regno Chinæ typis expreſſos, g) artisque hujus ab omnium memoria longe remotam originem h) in ipſis regni hujus primordiis quærendam, cujus auctor poſtea ab incolis pro Deo ſit habitus.

Quanquam vero hæc non omnino veritati conveniant, dum partim inter ipſos auctores eſt diſſenſus, partim alio modo ſuam ipſi fidem infirmant; id quod, ſatis oſtenſum ab

e) lib. XIV. Hiſtor. fol. 284.

f) *Holländiſche Schiffarthen.*

g) *Garzias ab Horto* lib. II. Aromat. apud Indos naſcent. cap. 38.

h) *Johannes Conſalvus Mendoza.*

ab i) aliis, noſtra refutatione nec indiget, nec operæ pretium eſt; ſingulari tamen quodam libros imprimendi modo Chinenſes adhuc uti, nec haud ita procul à recta inventionis ratione abeſſe lubentes concedimus. Prorſus autem negamus, parem illis commoditatem excudendi ſcripta ſua nobiscum contigiſſe, quia non certis quibusdam literis utuntur, ſed innumeris characteribus, aut, ſi mavis, plus quinque millibus notis & figuris, quarum unaquæque integram dictionem indicat, ut vel iis quibus tenaciſſima memoria eſt, omnibus notis pernoſcendis immenſum tempus impendendum ſit, quo quidem nomine ſumma eruditorum apud eos eſt auctoritas. k) Præterea Chinenſium modus libros typis exprimendi mirum quantum differt à noſtratium Typographorum more, quum illi nullum verbum componant, ſed notas ſuas à ſummo deorſum ſecundum receptam iisdem ſcribendi rationem exprimant. Taceo alia argumenta, l) quæ ſententiam noſtram corroborare poſſent, quia ex his ſatis ſuperque apparet, typographiam Chinenſium cum noſtra nullo fere modo congruere, nec artis hujus inventionem iſti regno, ſed Germaniæ potius noſtræ, tribuen-

i) *Henr. Salmuthus* not. ad *Panciroll.* pag. 595.
k) *Holländiſche Schiffahrten.*
l) vid. *Tho. Lanſium* Orat. pro Germania.

endam eſſe. Hanc vero quum in duas partes dividere ſoleant Geographi, quorum alteram Germaniam ſuperiorem, alteram inferiorem, vocant, nova denuo inter has regiones diſcordia oritur, utraque ſibi inventionis laudem vindicante. In Germania quidem inferiore urbs Harlemum hanc laudem ſibi arrogat, & hodienum in ædibus Köſterianis, ad forum ſitis, hæc inſcriptio inauraratis literis legitur:

Memoriæ ſacrum:
TYPOGRAPHIA, ARS ARTIUM CONSERVATRIX,
HIC PRIMUM INVENTA CIRCA AN. cIɔ CCCCXL.

m) *Hadrianus* quidem *Junius*, hujus urbis quondam Phyſicus, ei præ cæteris typographiæ inventæ laudem vindicaturus, contendit, *Laurentium Joannem*, cognomine *Küſterum*, ſeu *Cuſtodem*, in hac urbe ad forum habitantem, ejusque generum, *Thomam Petrum*, hujus artis, ut & atramenti typographici, inventores fuiſſe, qui initio quidem typis tantum ligneis, poſtea vero ſtanneis, denique plumbeis uſi ſint, &, nova ipſorum merce facile emtores reperiente, multos famulos jurejurando ad ſilentium obſtrictos aluerint. Fuiſſe porro narrat in illis quendam, (cujus nomen gentilitium neque à *Junio*, neque ab alio

m) Hiſtor. Bataviæ cap. 17.

alio quopiam Scriptore memoratur, quamvis ex *Joannis* prænomine conjici poſſit, intelligendum eſſe *Joannem Fauſtum*) qui una cum alio fure pariter incerto in ipſa nocte, quæ natalitiis Chriſti ſolennis eſt, omnibus typis & inſtrumentis typograpicis ſecum ablatis, clam aufugerit. Hos primum Amſtelodamum, tum Coloniam, poſtea vero Moguntiam profectos ibi officinam typographicam ſecum ablatam exercuiſſe, & intra anni ſpatium anno 1442 iisdem literis expreſſum in lucem edidiſſe *Alexandri Galli* Doctrinale, ſ. grammaticam cum tractatibus *Petri Hiſpani*. Hactenus *Junius*. Quæ quidem relatio, quamvis veritatis aliquam ſpeciem præ ſe ferat, infirmis tamen nititur argumentis, quia fama partim & auditione *Nicolai Galii* & *Quirini Taleſii*, partim teſtimonio octogenarii cujusdam bibliopegi, *Cornelii*, tantum probatur, qui ſeſe ſubminiſtrum tunc temporis in officina Coſteriana fuiſſe dictitavit, neque tamen furis illius, cum quo per aliquot menſes communi cubili uſus erat, nomen indicare potuerit. Hæc itaque vix credenda rei tam arduæ probandæ non ſufficiunt, ut taceam alia multa, quæ cum hoc teſtimonio conciliari nullo modo poſſunt, quæque a *Dan. Cramero*, Antiſtite Stetinenſi, in concione ſacra, quæ inſcribitur: n) *Hiobs bleyernes Schreibtäflein*,

n) Hic eſt titulus concionis funebris, quam *Dan.*

täfleín, uberius proponuntur, ad quam benevolus Lector, ut temporis brevitati ſtudeam, eſt ablegandus.

Firmiore & meliore fundamento nitimur nos, qui Germaniam ſuperiorem incolimus, ſcriptoribus fide digniſſimis, & adverſariis ipſis, uno ore profitentibus, archiepiſcopalem urbem Moguntiam nobiliſſimæ artis typographicæ matrem vocari debere, ubi primum ars hæc perfectione ſua ornari atque exerceri ſit cœpta. Nos quidem non omnem omnino hujus inventionis laudem Belgis præreptam cupimus, quippe quibus Germaniæ ſuperioris incolæ imagines in æs inciſas debent, quæ his anſam ad illam artem ulterius indagandam, & omni ex parte perficiendam præbuerunt. Multum vero prima operis incunabula & rudimenta differunt ab ejus ſumma perfectione, & nobiſcum conſentit in his *Chronicon Colonienſe*, anno 1499 editum, in quo, quamvis initium artis antiquo cuidam Belgarum Donato tribuatur, hæc tamen verba exſtare feruntur: *Quanquam ars iſta Moguntiæ eo, quo nunc utimur modo, inventa eſt, tamen Belgæ per Donatos ante tempora typographiæ Mo-* gun-

Cramerus in laudem *Davidis Rehteni*, Typographi Stetinenſis, habuit. Excerpta ex illa exſtant in *Hieron. Hornſchuchii* Orthotypographia, germanice reddita à T. H. D. editaque Lipſiæ typis *Greg. Ritzſchii* 1634. 8.

guntiaca impreſſos iis praiverunt. Tibi ergo, o Germania omni laude digniſſima, & tibi inprimis, o Moguntia celebratiſſima, hic honor proprius eſt, ſemperque erit, & tuam, *Fauſte* optime, qui primus hanc artem tentaſti, famam nulla unquam delebit temporis oblivio.

An itaque *Fauſtum* pro primo inventore habemus? Ita quidem rectiſſime ſtatuitur. Quamvis enim nonnulli, o) *Polydorus* nempe *Vergilius*, Italus, e ducatu Urbino, p) *Alexander Sardus*, Ferrarienſis, q) *Gilbertus Genebrardus*, Pariſienſis, & alii, *Joanni Gutenbergio*, Argentoratenſi, qui e nobili gente eſt ortus, hanc artem adſcribant; iis tamen, qui *Fauſtum* primum inventorem dicunt, accedimus, ſententiam noſtram confirmante *Aventino*, hiſtoriographo Bavaro, qui non multo poſt inventam hanc artem vixit, & cui, utpote Germano, quum ab altera parte ſtantes plerique ſint exteri, hæc accurate referre licuit, atque adeo præter cæteros fides eſt habenda. Ejus verba hæc ſunt: Anno Chriſti 1450 magnum ac vere divinum beneficium *Joannes Fauſtus* &c. vid. ſupra pag. 330. ſq.)

Cui quidem relationi cum fidem non eſſe denegandam ſtatuamus, firmiſſime aſſeveramus, *Joannem Fauſtum* primum hujus artis inven-

o) lib. II. de rer. Invent. cap. 7.
p) lib. I. de rer. Inventoribus, pag. 5.
q) lib. II. Chronograph. pag. 233.

ventorem fuiſſe. Veroſimile tamen nobis fit, *Joannem Gutenbergium*, præclarum & peringenioſum artificem, quem nonnulli aurifabrum fuiſſe volunt, hanc artem deinceps ulterius expoliviſſe, ornaſſe, & elegantia typorum *Fauſtum* facile ſuperaſſe. Nam, quum ars iſta primum innoteſceret, ſenſim ejus crevit ſplendor, alio atque alio ornamenti quid addente, ex quo factum eſt, ut vulgus imperitum præ admiratione huic illive gloriam inventionis tribuerit. Nil autem veritati propius eſt, quam *Joannem Fauſtum* artis hujus inventorem exſtitiſſe, cui auxilio fuerint *Johannes Gutenbergius* & *Petrus Schefferus*, Gernsheimenſis, quorum huic ob fidem atque ſollertiam unicam ſuam filiam, *Chriſtinam*, teſte eodem ſcriptore, *Fauſtus* in matrimonium dedit. O vos beatos! O te felicem *Fauſtum!* O bonum *Gutenbergium!* O fidelem *Schefferum!* O vos inventores artis tam admirandæ, ſplendidæ, excellentis! Veſtri nominis fama perennis ſit atque perpetua! Vigeat veſtra ad immortalitatem memoria! Deus O. M. æternis vos gaudiis cumulet, oſſa veſtra in ſepulchris ne perturbentur, exſuſcitemini in die illo glorioſo ad vitam æternam! Amen.

Jam indicandum erit tempus, quo hæc nobiliſſima ars inventa ſit. Longiore autem computandi ratione facile ſuperſedemus. Vocatis hunc veſtrum conventum jubilæum ſecundum ſeculare, quod ars iſta primum

ducentis abhinc annis lucem vidit, ex quibus apertiſſime colligimus, annum inventionis fuiſſe annum poſt C. N. 1440. Quod licet cum *Aventini* ac *Sabellici* computatione non conveniat, qui anno 1450 inventionem hanc tribuunt, nobis tamen non obſtat, quominus ſic ſtatuamus. r) *Sabellicum* enim indicare tempus, quo ars iſta apud Italos primum florere cœperit, ex ſerie verborum abunde liquet, quæ ſimul argumento magno ſunt, *Aventinum* de artis hujus majore perfectione loqui. Nos vero ad prima illa exordia reſpicimus, quæ, teſte inter alios s) *Wimphelingio*, (qui tamen nomen inventoris minus recte indicat) incidunt in annum 1440, regnante imperatore *Friderico Tertio*. Hac occaſione meminiſſe juvat beneficii illius maximi, à Deo O. M. nobis centum abhinc annis anno ſc. 1540 benigne conceſſi, quia hiſtorici referunt, eo tempore *D. Lutherum* biblia germanica, primum in unum Volumen redacta, *Joanni Lufftio*, Vitebergenſi, typis imprimenda tradidiſſe. Nec dubito, quin idem *Lufftius*, de tanto Dei beneficio lætus, & jubilæum feſtum, æq; ac nos hodie, celebrans, Deo gratias maximas egerit, de papa licet male meruerit, quippe qui ejus effigiem quotannis die Viridium in charta depictam igne com-

r) lib. VI. Ennead. X.
s) in epitome rerum germanicarum cap. 65.

combuſſit, & exſecrationibus perſequutus eſt; quibus vero adeo non commotus eſt noſter *Luſſtius*, ut, vino potius iſto die largius ſumpto, jocoſe dixerit, ſibi, Romæ multum ſudoris in igne emittenti, vino ad reficiendas vires opus eſſe.

Sed ad artem Typographicam noſtram redeuntes, de ejus ingenti utilitate adhuc quædam monemus, quamvis rei gravitate & ubertate à propoſito noſtro fere deterreamur. Id certe negari non poteſt, artem iſtam omni laude digniſſimam, ceterarum omnium conſervatricem nutricemque, easdem quibuscunque regionibus impertire, res omnes memorabiles notare, notatas conſervare, & memoriam innumerabilium hominum, quæ alioquin poſt breve tempus oblivione fuiſſet trita atque conſumpta, ad poſteros transmittere. Tantus ſtimulus hæc ars eſt ad virtutem & dexteritatem, ut mater dici mereatur tot eruditorum, quorum parvus numerus ante inventam hanc præſtantiſſimam artem ob ſumptus immenſos, deſcribendis libris impendendos, exſtitit. Jam vero pauperrimus quisque ſibi parvo pretio talem bibliothecam comparare poteſt, qualem quondam vix apud regem reperiſſes. Immo ſi nullus alius fructus ex hac arte ad nos redundaret, hic unus ſufficeret, quod Biblia ſacra ubique terrarum diffudit. Quis enim non in numero ſingularium ſummi Numinis beneficio-

rum habeat, ſacra Biblia vili admodum pretio comparari poſſe, tam ſplendide impreſſa, ut ſumma cum voluptate evolvantur? quis non gaudeat, infantibus nunc ſacras hiſtorias quaſi cum materno lacte inſtillari poſſe? Hæc & alia plura, omnibus cognita, in cauſa fuerunt, cur B. *Lutherus* hanc artem, ultimum & poſtremum Dei donum, cujus ope evangelium eo felicius propagetur, ultimamque flammam ante exſtinctionem mundi appellaverit.

Tribus ut verbis dicam, quantas utilitates hæc ars ſtatim rei chriſtianæ attulerit, & hodie afferat, nemo eloquentiſſimorum hominum unquam exponere accurate poterit. Id denique, Aud. optimi, veſtri judicii rem eſſe volo, quantum hoc laudabile inventum præterlapſis his centum annis ad conſervandum propagandumque divini verbi lumen contulerit; & aperte profiteor, religionem Lutheranam absque typographica arte non tam late diffuſam fuiſſe, quam quidem illam hodie, quod in Dei honorem dictum ſit, florere videmus. Confeſſionis quoque Auguſtanæ nos pariter hic oportet eſſe memores, quum illa die craſtino centum & decem abhinc annis, &, ni fallor, hac ipſa hora in Comitiis, Ratisbonæ habitis, à *Joanne* electore Saxoniæ ejusque fidei ſociis, quorum memoria ſemper vigebit, *Carolo* V. Imperatori exhibita ſit, quæ toties totque linguis typis

expreſſa eſt, ut numerum definire haud liceat. Hæc vero toties reiterata Auguſtanæ Confeſſionis impreſſio, ſemen mihi fuiſſe videtur, quo hæc doctrina propagata eſt per totum terrarum orbem.

Recordor jam pennæ, quam Dux & Elector Saxoniæ *Fridericus* in ſomniis vidit, quæ cum ſcriptis *Lutheri* ita crepuit, ut Romæ etiam ſonus ejus audiri potuerit. Hæc mihi ſimilis videtur noſtræ typographiæ. Hæc enim papæ tanta ſudes fuit in oculis, & aures ejus adeo offendit, ut hodie adhuc libros igne comburere non deſiſtat; credo tamen cineres horum librorum ejus oculis maximum dolorem allaturos eſſe; nosque D. *Cramero* aſſentimur, qui ſtatuit, typographiam fuiſſe prænuntiam Lutheraniſmi, viamque paraſſe ultimis his temporibus operi reformationis in Germania, e tenebris pontificiis nos per Dei gratiam non ita multo poſt eripientis. Sed, Auditores, rem per ſe claram ulterius probare, vosque infanti mea oratione porro morari nefas duco. Converto nunc demum me ad vos, typographi optimi, & quotquot huic arti operam navatis, qui peragendis hiſce ſolennibus ſumptus haud leves præbuiſtis. Vos, quantum ſentio audioque, Dei O. M. honorem laudesque inprimis celebrare hiſce veſtris ſolennibus ſtudetis. Laudo veſtrum conſilium, vobisque perſuadeatis velim, illum, cujus

 ho-

honorem pro virili amplificare optatis, præmia in vos collaturum. Quamvis ob bella, quæ nunc geruntur, indeque ortam temporis injuriam arti veſtræ multa de flore ſuo decedere videantur, Deus tamen remedia vobis oſtendet, quæ ad reſarciendum hoc damnum conducent. Premunt vos temporum injuriæ, neque tamen oppriment. Munere fungimini divino, hoc ſit veſtrum ſolatium. Munere fungimini nobiliſſimo, hoc ſit de quo gaudeatis; munere fungimini utiliſſimo, ejus memores ſemper ad amplificandam Summi Numinis gloriam magis magisque accendamini. Huic Deo T. O. M. ſapientiſſimo & clementiſſimo ſit æterna laus, honor, & gloria cum ob alia beneficia, tum præcipue ob typographiam, nobis tam benevole conceſſam. Protegat eam porro, & ad finem usque mundi conſervet, ut ejus regnum amplificetur magis magisque, & typographorum ſalus cum in hac tum in illa vita promoveatur.

Dominus benedicat vobis, & ſervet vos,
Dominus faciem ſuam vobis non ſubtrahat, ſed clementem ſe præbeat,
Dominus faciem ſuam vobis oſtendat, paceque perfrui vos jubeat.

Pax autem Dei, omnem hominum rationem ſuperans, cuſtodiat pectora noſtra mentemque in Chriſto Jeſu ad vitam æternam. Amen.

II.

II. Controverſiæ de artis typographicæ inventione,
ab
ANDR. RIVINO, al. BACHMAN,
ſedatæ.
Germanica latine reddidit Juvenis ornatiſſimus,
LVDOVICVS KLEFEKERVS.

Quanquam multi operæ pretium non eſſe exiſtimaturi ſint, unum idemque ad nauſeam usque vel robuſtiſſimi ſtomachi ſæpius recoquere, inprimis cum oratio mea, ante biennium publice hic in conventu Academico, de typographia, & feſto Joannis, Grammatoglyptarum, Typothetarum & Typographorum hilariis ſecularibus deſtinato, habita, latinoque ſermone edita, omnium manibus teratur, & à multis uſurpata atque in gratiam vulgi germanice reddita ſit, quin etiam, quod præfiſcine dixerim, vix ullum alium laudabilem auctorem allegatum à quodam reperias, quem de hoc argumento agentem (ut id absque vana gloria, quam alii diſſimulando aucupati ſunt, commemorem) non evolviſſem, allegaſſem, & quem non digito quaſi monſtraſſem; nihilominus tamen ob relationes quasdam, repertas tum in *Schragii* narratione typographica Argentoratenſi, tum in plagulis præcedentibus hujus libri, quodammodo diſſimiles & ſibi invicem

fere contradicentes, æquum putavi & gratum omnibus, ſi his controverſis locis inter ſe conciliandis & veritati eruendæ omnem operam impenderem. Quemadmodum vero in eo omnes conſentiunt, hanc artem ſingulare quoddam & nunquam ſatis prædicandum divinitus nobis conceſſum beneficium eſſe, ut propterea gratias immortales Summo Numini, de patefacto nobis hoc dono, & clarius inde in poſtremis diebus lucente evangelii lumine agendas eſſe, de tempore tamen, loco & primis inventoribus adhuc ſcriptores diſſentiunt. Nonnulli enim Italorum, Hiſpanorum, & Luſitanorum Germanis, ob horum ſtrenuam virtutem, qua ipſi Romanam Monarchiam pluraque alia amiſere, neque ore neque animo faventes, ſed omnia invidentes, Chinenſibus Barbaris artis hujus inventionem, multis abhinc ſeculis detectam, tribuere malunt, quam Germanis, cum tamen Chinenſium ſiglæ & formæ, ut & Harlemenſiúm, tam miſeræ conditionis fuerint, ut ſummum inter illorum noſtrorumque typothetarum formas reperiatur diſcrimen. Alii, quanquam Europæis, & inprimis Germanis, laudem hujus inventionis abrogare non poſſunt, incerti tamen, cui potiſſimum regioni eam tribuant, nunc huic, nunc illi, uti fama tulit, adſcripſerunt. In his quoque multi partibus adeo ſtudent, ut patriæ ſolummodo gloriam hanc tribuendam

dam jactitent, unde tot diverſæ inter ipſos germanos Scriptores de civitatibus & inventorum nominibus exſtant ſententiæ, ut multi neſciant, cui demum ſeſe adjungant. Alius enim Harlemo, Moguntiæ alius, alius Argentinæ inventionem tribuit; inventorem alius *Laurentium Janſſonium Coſterum*, ſive æditum, alius *Joannem Fauſtum & Petrum Schafferum*, alius denique *Joannem Gutenbergium* venditat. Nec defuerunt, qui nunc demum *Joanni Mentelio & Joanni Genſefleiſchio* honorem hunc impertiverunt. Multi quoque reperiuntur, qui Germanos varios recenſent, à quibus Romæ in Italia typographia ſit inventa. Alius inventorem tradit *Ulricum Hahn*, quem alius *Gallum* vocat, alius vero è Gallia ortum ſibi perſuadet. Fuit quoque, qui *Joannem Laudebachium* inventorem appellat, qualem ſe ipſum *Arnoldus Pannartzius* venditat, multi vero Germanum quendam *Curtium*, (quem alii ſimpliciter *Corrado*, alii *Tedeſco*, vel *Aleman*, immo *Cônradum* quoque *Germanum* & denique cum cognomine *Conradum Schweinheimium* nominant,) pro auctore habent, de quibus duumviris carmen reperitur, *Ciceronis* operibus philoſophicis, Romæ ab ipſis an. 1471. d. 20. Sept. impreſſis, ſubjunctum:

Aſpicis illuſtris lector &c. (vid. ſupra pag. 362.)

Ut vero lites has, quantum fieri poteſt, componamus, nonnulla argumenta decidendi,

e quibus unusquisque facile colligere poſſit, quid pro vero falſove habendum ſit, hoc loco proponere juvat: *Primum* quidem maximopere differt quæſtio: in qua urbe nati ſint primi typographi; ab illa quæſtione, quo loco inventa ſit ipſa typographia. Argentinæ urbi magno certe decori eſt, non tantum *Joannem Gutenbergium*, qui inter primos typogrophos refertur, ibi natum fuiſſe, verum etiam multos ejusdem cives, *Ulricum Hahn*, *Sixtum Ruſingerum* & *Joannem Mentelinum*, Romæ, Neapoli, immo & in ipſa patria Argentina primos typographos egiſſe. Nihil itaque cauſæ eſt, cur ipſa invideat alteras priores partes & veram prærogativam Sorori ſuæ, quam itidem Rheni fluvius alluit, antiquæ Electoris Moguntini metropoli, Moguntiæ, propter cives ſuos, verbi gratia, *Joannem Genſefleiſchium*, *Joannem Fauſtum*, *Gutenbergium* & *Petrum Schœfferum*, qui primi in iſta urbe hanc artem partim invenerunt, partim perfecerunt & in lucem protaxerunt. Hinc D. *Seb. Brandtius*, Argentorati natus & commoratus, non ita multo poſt inventam hanc artem carmine de præſtantia hujus artis ad *Joh. Bergmannum* de Olpe ſcripto, & Baſileæ 1498 typis expreſſo, non Argentinenſibus ſuis, ſed Rhenanis conjunctim, hanc artem tribuit, quod ex his verſibus apparet:

Nuper ab ingenio Rhenanæ &c. (vid. ſupra pag. 319)

Ean-

Eandem quoque diſtinctionem Nicol. Serrarius è ſocietate Jeſu non neglexit, rer. Mogunt. pag. 153:

An Argentoratenſis fuerit &c. usque ad verba: *protulit artis opus*. (vid. ſupra pag. 260 ſq.

II. Grammatoglyptæ differunt à typothetis, & hi viciſſim à typographis. Quamvis enim omnes conjunctim manus ſuas operi huic admoverint, non tamen unus operi iſti excogitando, multo minus perficiendo abſolvendoque, ſufficere potuit, atque adeo uni tantum omnis hujus inventionis gloria non eſt tribuenda. Quemadmodum in certaminibus equeſtribus alius hoc, alius aliud præmium aufert; ita typographorum quoque neminem agnoſcimus, cui ſoli omnis hæc laus & gloria ſit impertienda. Quinimo quid ad veritatem propius accedit, quam *Joannnem Gutenbergium*, aurifabrum, primum fudiſſe literas, *Fauſtum* primum typothetam, & ejus miniſtrum *Schœfferum* primum typographum fuiſſe, qui duumviri ultimi, ſocer & gener, literarum à Gutenbergio fuſarum uſum optime callentes, ſibi quoque procul dubio hanc artem maximo honori eſſe crediderunt. Horum enim nomina ſola libris impreſſis adjiciebantur, quod hodie adhuc fieri ſolet, *Gutenbergii*, velut grammatoglyptæ, nulla unquam mentione facta. Hi enim, ſi unum itemque alterum exceperis, illius gloriæ amore haud ducti, nunquam

ty-

typis, ſæpiſſime licet correctis atque mutatis, nomen ſuum, qud quidem facere poterant, adſcripſerunt. *Joannes* autem *Schœfferus*, inventorum laudatorum nepos, hunc honorem ſuis ita arogavit, ut an. 1515 libro *Joannis Trithemii*, Abbatis Spanhemienſis, de origine & geſtis Francorum, Moguntiæ impreſſo, hancadjunxerit relationem, in qua de *Gutenbergio* ne verbum quidem legitur:

Impreſſum & completum eſt præſens &c. (vid. ſupra pag. 273 ſq.)

Tertio, & recte quidem, diſtinguimus typographiæ primos inventores à primis typographiarum dominis, qui paſſim officinam typographicam aperuerunt. Utrisque ſua laus manet & manebit, ſed non ſine diſcrimine. Inventoribus enim multo majores laudes debemus, quam imitatoribus. Illi ſoli pro triumviris triumphantibus habendi ſunt; horum autem permulti reperiuntur, ut *Ulricus Hahn*, *Conradus Schweinheimius*, & *Arnoldus Pannartzius* Romæ, *Sixtus Ruſſingerus* Neapoli, *Nicolaus Jenſonius* Pariſiis, & *Joannes Mentelius* Argentorati, quorum nomina circa an. 1472 claruerunt.

Quarto, majorem iis relationibus fidem habendam eſſe ſtatuimus, quas multi ac diverſi ſcriptores, qui inventæ artis hujus primordiis aequales fuerunt, literis conſignarunt, quam illis, quas teſtes poſtea demum viventes, adhuc ex parte inediti, partibus ſtudentes & nimio patriæ amore du-

ducti, memoriæ prodiderunt. De primis enim triarchis, ſeu tribus typographiæ inventoribus loquuntur omnes ac ſinguli, amici, & inimici, Argentinenſes & Harlemenſes, immo neutri etiam parti addicti; ceteros autem falſo creditos inventores pauci iidemque cives tantummodo laudant.

Quinto circa tempus, de quo auctores inter ſe diſputant, itidem hæc differentia obſervanda eſt, nonnullos ſcil. eosque plurimos, qui in annum 1440. typographicæ artis inventionem referunt, de primis & ſimplicibus rudimentis loqui, ceteros autem, qui anno 1444, 1447, immo quoque 1450 typographiam inventam tradunt, de opere jam emendatiore ac perfectiore intelligendos eſſe. Idem decidendi argumentum exhibet nobis jam laudatum antiquum Chronicon Colonienſe, his omnino verbis:

> *Incidit hac ars in annum Domini* 1440, *à quo tempore ad annum usque* 1450 *expendebantur omnia, quæ ad illam ſpectabant.* Item: *Tunc memorata ars politior ſubtiliorque apparebat, ejusque ſplendor longinquitate temporis creſcebat.*

Quo perfectior autem & expolitior hæc ars conſpiciebatur, eo magis diutiusque illa homines in ſui admirationem rapiebat. Hoc in cauſa fuit, cur libris Moguntiæ impreſſis anno 1465, 66, 72, 73, & 76 ſemper mirificæ hujus artis elogium, & typographorum quoque

que nomina atque inſignia adjuncta reperiantur. Propterea *Stephanus Paſchalis* ex magnifico & præclaro elogio, an. 1465 adjuncto, minus recte conficit, hanc artem hoc demum anno eſſe inventam, cum alioqui iſtis encomiis non opus fuiſſe videatur. Horum ſcilicet tantus adhuc numerus in vetuſtis bibliothecis paſſim deprehenditur, ut *ſexto* vix intelligi poſſit, quis fuerit primus liber typis expreſſus. Hoc tantum è typorum nominibus conjicere licet, primum biblicos & pontificios Canones ſ. Decretales in urbe Archicancellarii per Germaniam, typis, qui vocabantur *grandiores miſſales canonici*; deinde vero nonnulla M. *Tullii* opera typis minoribus, qui dicebantur *Ciceroniani antiqui*, excuſa, vel, ut tum loqui ſolebant, characteriſata fuiſſe, id quod vetus Chronicon Colonienſe, an. 1499 typis expreſſum, teſtatur his verbis:

> *Anno Domini* 1450, *aureo ſane, typographia inveniebatur, primus liber, qui impreſſus eſt, ſacer Codex fuit, literis majuſculis, quibus nunc libri miſſatici imprimuntur.*

De libris vero Ciceronianis, in bibliotheca, quæ Auguſtæ Vindelicorum exſtat, aſſervatis, fidem nobis facit finis Officiorum *Ciceronis*, à *Joh. Fauſto*, ope *Petri Gernsheimenſis* an. 1466 impreſſorum, nec non opera philoſophica *Tullii*, quorum ſupra jam mentio facta eſt. Origo itaque artis hujus procul dubio incidit

dit in annum 1440, teſte Chronodiſticho antiquiſſimo, à *Schönbornero* in Politica ſua repetito:

MIra typIs LIbros ars qVæ CeLerI eXCItat aCtV
GVttenbergerI genIo eſt InVenta IoannIs.

Septimo: Qui vero hanc artem ſtatuunt multo antiquiorem, hi nihil afferre poſſunt, quod hodiernæ typographiæ ſimile ſit, præter ſiglas quasdam, annulos ſignatorios, formas inſculptas, aut notas æri inciſas, aut Donatos rudes, paginis ſolum adverſis, haud opiſtographis, excuſos & conglutinatos, uti ſupra de Harlemenſibus alibique de aliis ſatis oſtendimus.

His itaque argumentis bene conſideratis, nullum amplius ſcrupulum, nullum nodum cuidam ſupereſſe credo, quem diſſolvere non poſſit. Huc vero Carmen, in honorem hodie viventium typographorum conſcriptum, hisque adjunctum omnino ſpectat.

III.

III. Encomium nobilis atque utilis artis Typographicæ,

à

CHRISTIANO GVEINTZ

ſcriptum & Typographis dicatum;

è germanica in latinam linguam translatum

à JOANNE OSEWALTO, Altonavienſi, Gymnaſii Hamb. cive digniſſimo.

Inter omnes, benevole lector, conſtat, quod gens Aſiæ præpotens, Chinenſes, dictitent, ſe duos habere oculos, Europæos unum, reliquos autem omnes homines prorſus cœcos eſſe. Equidem aliorum induſtriæ lubens committo, ut inquirant, atque oſtendant, an & quatenus verum ſit hoc dicterium. Omnes interim, mentis rationisque compotes, inficias ire haud poterunt, Germanos hoc tempore, reſpectu multarum ſcientiarum, præſtantium artium & utilium inventorum, ſi non ex omni parte, tamen ſolertiæ atque ingenii nomine omnibus eſſe præferendos. Sedem inter cœcos profecto non tenet noviſſima magna Monarchia; Eccleſiam ſuam non apud ſtupidos verus Dei cultus fundavit; ſunt in Germania Academiæ & ſcholæ, quæ Barbaris pudorem incutiunt: ſunt etiam ſclopeta, quibus omnes gentes, quin etiam ipſi Chinenſes, vinci poſſunt. Quamvis itaque optandum eſſet, ut eorum inventor, *Berthold*, ſtudiis potius, vacaſ-

caſſet & in legendis libris diligentius ſe exercuiſſet; hoc tamen loco laudari meretur, quoniam Germanus illa invenit. Inter hæc Chalcographia ceu ſingulare miraculum ſatis demonſtrat, Germanos profecto plura oculis ſuis videre, quam omnes reliquas gentes. Nonne certum atque exploratum eſt, Typographiam eſſe æternitatis ſubſidium, omnium artium matrem? Eſtne illa, quæ veritatem doctrinæ Chriſtianæ propagat, omnes hiſtorias notabiles ſervat, & mirum in modum quam citiſſime ſcribit? Eſtne rerum obſcure ſcriptarum emendatrix, omnium virtutum magiſtra, & cunctarum inventionum Gazophylacium? Annon hæc in perpetuam memoriam omnes res ſtrenue geſtas ubique divulgat? Eſt ſane Lydius veluti lapis, æra à lupinis, album ab atro diſcernens. Felicitatem manifeſtat, & in fortuna adverſa conſolatur. Hæc gloriam alit, ſcientias docet, & honorem conciliat. Indicium certum eſt magnarum excellentiumque dotium, ſapientiæ officina, nec non perenne diverticulum & inſtrumentum Theologorum, Juriſperitorum, Medicorum, Philoſophorum, docentium item & diſcentium, nutrixque multorum millium. Hæc uno die plures libros, quam aliquot mille ſcriptores toto anno, edere poteſt, quin etiam absque penna tot libros uno die ſcribit, quot mille homines ne perlegere quidem queant. Hæc niſi

reperta eſſet, felices in ſtudiis progreſſus nullus literatorum facere, neque poſt obitum fama vivere poſſet. Hæc unumquemque ad cognoſcendos ſtultos inſtituit, arrogantiâ plenos manifeſtat, ingenia, ut *Garzonus* ſcribit, ex ignorantiæ lethargo excitat, & virtutes ſcientiasque ad honores evehit. Hæc ars eſt columen, omnes honore dignos in ſuis dignitatibus fulciens & ſuſtentans: hoſpitium ampliſſimum admirandorum & divinorum ingeniorum. Absque hac jam nullus Deo cultus præſtari, neque imperiorum jura & Rerumpublicarum Conſtitutiones, quæ fundamenta totius terrarum orbis ſunt, ſervari, neque homines ad devotionem excitari poſſunt. Eſt plumbeum Jobi πιναχίδιο; Davidicus ſtylus perfecti ſcriptoris. Eſt tuba Spiritus ſancti, qua Dei honor gloriaque, præcipue his noviſſimis temporibus, ubique terrarum innotuit. Ut verbo dicam, eſt *maximum*, ut Germanorum Propheta *Lutherus* loquitur, *ac poſtremum Dei donum.* Quidnam, quæſo te, celebriores bibliopolas dignitatibus & divitiis cumulavit? Quid ingenioſos typorum fuſores & artificioſos formarum ſculptores illuſtravit? Quid chartariorum commodis inſervit, diligentes bibliopegos alit, fibulariosque ſuſtentat? Omnia hæc commoda certiſſime ex arte typographica emanant. Sed quorſum hæc diſputo? Ut ſcilicet omnes intelligant,

Ty-

Typographiarum utilitates inſignes non ſatis verbis ornari poſſe. Nemo ſane eos, qui hanc artem recte & honeſte tractant, meritis laudibus abunde celebrare poteſt. Multi quidem multa præſtiterunt, quis autem eſt, qui omnia? nemo. Hanc vero impreſſoriam artem, regnante *Friderico* III. Imp. Romano, anno 1440 Moguntiæ excogitatam eſſe à *Johanne Guttenbergio*, Argentinenſi, viro nobili, plurimi ſcriptores teſtantur. *Polydorus Vergilius* & *Wimphelingus*, qui iſtis fere temporibus floruerunt, id affirmant. Horum ſententiæ accedunt *Sebaſtianus Brandt*, *Aventinus*, *Sabellicus*, *Genebrardus*, *Zwingerus*, *Boterus*, *Chriſtophorus Mylæus*, *Garzonus*, *Sardus* & *Beſoldus*. Idem D. *Daniel Cramerus* teſtimoniis probat, & Dn. *Lanſius* confirmat, ut *Bachmannum* taceam, qui nuperrime, illum fuiſſe primum inventorem, demonſtravit. Quis igitur eſt, qui tot Scriptoribus exteris, tot indigenis credere nolit? Noſtra vero Typographia ab Indica libros imprimendi ratione multum differt. Nam regni Catajæ incolæ libros per certas notas, quarum unaquæque integram ſignificat vocem, ceu per ſigilla excudunt; Germani autem ſingula vocabula per certas literas componunt. Et mihi ſane veroſimile fit, iſtam excudendi rationem, aut eodem, aut alio tempore, à Sinenſibus excogitatam eſſe. Etenim non ſolum experientia, ſed etiam *Ariſtoteles* docet, eas-

dem artes à diverſis, vel eodem vel etiam diverſo tempore, citra ullam conſiliorum communicationem inveniri poſſe. Barbæ quoque, feneſtræ & clathra, quæ *Cantæ* in regno Catajæ & *Venetiis* inter ſe ſimillima inveniuntur, nos in hanc ſententiam adducunt. Utrum vero Germanus an Batavus hanc artem excogitaverit, qualesque ante hos ducentos annos Batavi fuerint, ex antiquis proverbiis facile colligere licet. Nam auris Batava, ex ſententia *Eraſmi Roterodami*, indigenæ, idem ſignificat, quod Bœotica: id quod etiam D. *Cramerus* multis rationibus perſpicue confirmavit. Quicquid vero hujus erit, exploratum utique habemus, Germanum fuiſſe primum inventorem, atque adeo Germanos tanto magis reliquis gentibus anteponi poſſe, quanto hæc nobilis ars aliis fere omnibus excellit. Ain tu hanc artem eſſe nobilem? omnino. Nobilis enim eſt ob inventionem, nobilis ob utilitatem, nobilis ob privilegia, quibus eam Principes cohoneſtarunt. Quoniam igitur Deo T. O. M. pro hoc ſingulari & maximo beneficio ingentes gratiæ merito ſunt agendæ, inprimis, quia omnes Scripturæ S. libri, ſecundum *Schorum*, primùm uno volumine conjunctim typis expreſſi ſunt; deinde, quia in *Jo. Guttenbergii* inventoris veri memoriam hoc S. Johannis Feſto Jubilæum celebratur, in quo cognati & vicini admiratione afficiuntur & gaudiis

ex-

exultant, uti aliâs ſecundum pericopam Evangel. feſti Joannei fieri ſolet; meas quoque partes eſſe duxi, pôſtquam oculis uſurpavi, quæ *Bachmannus* in laudem artis impreſſoriæ latine ſcripſit, ut carmen germanicum in honorem Germanorum de hoc argumento componerem. Id ut ſerena fronte excipiatis, & me in numero Fautorum habeatis, vos, omnes & ſingulos, etiam atque etiam rogo. Valete & rem veſtram quiete, feliciter atque hilare agite!

Groſs biſt du Spanien, hochmühtig deine Sinnen,

Die Ober-Unter-Welt &c.

(o)

GVLIELMI INSVLANI, MENAPII,
a) Statera Chalcographiæ,
qua bona ipſius & mala ſimul appenduntur & numerantur.

Baſil. 1547. 8.

Ampliſſimo Clariſſimoque Viro,
D. JOANNI GOGRANIO,
Illuſtriſſimi & Clementiſſimi D. GVLIELMI, Juliarum, Clivis & Montis Principis &c. Cancellario,
Gulielmus Inſulanus,
Doctor, S. P. D.

Qui cauſas diuturnarum contentionum Germaniæ ſtudioſius ſciſcitari undecunque perquirunt, Vir ampliſſime, haud illi mihi quidem imprudenter facere videntur. Etenim cauſis morborum exploratis cognitisque, expedita facilisque redditur curatio. Eis vero ignoratis, anceps & fortuita ſequatur medicatio, neceſſe eſt. Qua conſiderata perpenſaque re, ſumendum mihi temporis aliquid putavi in iſto meo qualicunque otio, quo vacarem inveſtigationi iſtarum difficillimarum conten-

a) Exſtat etiam in calce Hiſtoricarum Obſervationum GVIL. INSVLANI, MENAPII, quæ additæ ſunt Phraſibus hiſtoricis ac ſententiis, ex optimis latinæ linguæ Scriptoribus, à NICOL. LIBYRNICO collectis, Colon. Agr. 1617. 12.

tentionum, tum ſtudio procurandæ utilitatis publicæ, tum animi gratia quoque, quod, uti te ſcire ſuſpicor, libenter ſoleo diverticula exercitamentaque ingenii aliqua quærere. In eam igitur diſputationem altius ingreſſus, tandem reperi, non parum momenti publicis malis atque calamitatibus allatum à promiſcuo pravoque uſu Chalcographiæ. Quocirca feci ex ritu & officio Medicorum, in morbis præſertim gravioribus, quibus quum non ſatis ſit, principia & cauſas indagare rationibus phyſicis, adhibere etiam ſolent exempla experimentorum, eademque inter ſeſe conferre. Repetitis igitur initiis & incrementis chalcographiæ, tandem tempora cum temporibus, ingenia cum ingeniis contuli, formas etiam & varios habitus ſcribendi: ipſos denique fines propoſitos ſucceſſusque proſecutus. Quibus ſimul conſideratis atque intellectis, prudens ac diligens Lector facile ſecum æſtimabit, quantum debeamus invento artificioque chalcographiæ, quantumve non: quum alibi fere, tum vero in hoc tot altercationibus extracto religionis negotio. Interim tamen à me minime diſſimulatis bene meritis Chalcographiæ, quæ tamen vereor, ne fuerint exſuperata numero & pondere male meritorum, hujus operis editionem tuo nomini inſcribo, Vir ornatiſſime, ſtudio inprimis adductus benevolentiæ in me tuæ. Tum vero

Uuu 4 eſt

eſt propria ac peculiaris quædam mihi ratio ejus inſcriptionis atque dedicationis, quod intelligam mihi adverſus vim & injuriam æmulorum opus eſſe tutela & patrocinio potentioris alicujus, qualis tu, tuive aliquis ſimilium, hoc eſt, valentis ingenio, prudentia, doctrina, eloquio, auctoritate, gratia. Quippe parata mihi haud dubio dimicatio eſt, à non ſolum Chalcographis malis, ſed etiam vernaculis iſtis & vitioſis ſcriptoribus: in iis gloriæ, in illis quæſtus importuno præpoſteroque damnato ſtudio: in utriſque autem participatione atque licentia editionum. Nam fieri nequibat, quin ambobus id crimen facerem commune. Quanquam in eo forte peccatum Chalcographi majus, quia ſuo miniſterio, inſtar præconis, tubæ vocisque promulgantur male perperamque ſcripta. Eam vero meam operam gratam, lectionemque jucundam tibi ſpero fore, quod ſciam te, ubi paululum à negotiis publicis diſceſſeris, plurimum iſtius generis ſcriptis ſolitum delectari. Eſt namque is in te amor ſtudiorum atque litterarum, qualem in paucis hominibus noſtra quidem ætate licet cernere. Argumento inde potiſſimum accepto, quod ſuaſor auctorque fuiſti Illuſtriſſimo Principi noſtro, ſcholæ publicæ Duſſeldorpiæ inchoandæ, atque dotandæ, rei quidem per ſe primum difficili viſæ, quod à nonnullis ambigeretur de commoditate loci atque im-

importationum. Verum eam omnem difficultatem, qualis modo futura eſſet, tu unus antea longe ingenio prævidiſti, conſilio explicaſti, diligentia ſuperaſti, atque aggregatis his partibus ferme omnibus abſolutæ conſummatæque virtutis, cumulaſti laudem pietatis, prudentiæ, beneficentiæ, ad illam primam ſtudiorum amplificationis; feciſtique tu in his quidem regionibus, & facis quotidie, quo minus multæ exaudiantur querelæ ſuper ingratitudine noſtrorum temporum erga ſtudia artesque bonas, fitque eo etiam beneficii tui iſtius laus amplior & illuſtrior, quod totum ipſum genus docendi ab omni faſtu ſtrepituque contentionum cupis eſſe remotiſſimum, juſſis præceptoribus, quos doctiſſimos acciviſti, pure, ſimpliciter, liberaliter juventutem inſtituere, ne prius ipſa ocioſe nugari, quam apte fari de literis diſciplinisque norit. Recte id quidem & ex mente divini *Platonis*, cujus eſt ſententia in legibus ſuis, *minime aſſuefaciendam pueritiam ad rixoſas diſputationes:* quod mos ille ſemel receptus coalitusque ferè in habitum naturamque feratur. Quocirca ſperandum continuo eſt, ex hoc ſeminario virtutum ſtudiorumque optimorum, uberrimos ſuaviſſimosque fructus perventuros. Rurſus ſi domini manibus ſata felicius proveniunt omnia, uti eſt in veteri proverbio, quidni exiſtimemus ingentem olim fœnoris vim red-

dituram ſegetem iſtam ſtudiorum, ſparſam quidem manibus Illuſtriſſimi D. Principis noſtri, tuis vero miniſtratam, præſertim, quando augurationem ſententiamque meam comprobant ipſi ſucceſſus, præteritam omnem exſpectationem opinionemque longe ſuperantes. Quodſi ad tantas partas utilitates, aliquid ex noſtra quoque lucubratione iſta accedet, noſtro contenti officio, voluntate etiam delectabimur tua, quum intelligamus tibi, utilitates publicas tantopere procuranti, diligentiam operamque noſtram non gratam fore non poſſe. Vale. Datæ Greviburgii, V. Nonas Julii, an. milleſimo, quingenteſimo quadrageſimo ſeptimo.

Bonine plus an mali Chalcographia contulerit ſtudiis litterarum?
GVLIELMI INSVLANI, Grevibrocenſis, DISSERTATIO.

P*hilippus Callimachus*, municeps Florentinus, oppido Geminiani ortus, refert in hiſtoria rerum à Venetiis ſua ætate geſtarum, forte tunc ab habita oratione funebri in obitum M. *Barbadici*, Clariſſimi Principis Venetorum, à *Luca Piſano*, viro Patricio & nobili, injectam diſputationem fuiſſe, à non-

nonnullis doctiſſimis, qui tum aderant, viris. Unde nam foret, quod *ſtudia humanitatis & optimarum quarumque artium in tanta tum verſarentur frequentia celebritateque.* Juvat repetere nomina, haud illa quidem obſcura. Erant illic *Ludovicus Mocenicus*, *L. Creticus*, *Pandulfus Piſauricus*, *Bened. Brognolus*, *Jo. Calpurnius*, *Æmilianus Cimbriacus*, *Nic. Leonicus Thomæus*, quem nobis Patavii jam ſenem profitentem philoſophiam audire contigit. Refert autem *Callimachus*, in eo hæſiſſe controverſiam, quod aliis eorum videretur, eam quaſi *fatalem eſſe converſionem rerum*, quod litteræ & ſtudia humanitatis, quæ multis retro ſæculis pæne interciderant, ſpiritum vigoremque priſcum recuperaviſſent. Contra quibusdam ſecus viſum, quod crederent, tantam propagationem celebritatemque ſtudiorum eloquentiæ attribuendam divino, ut ipſi prædicabant, *invento chalcographiæ*, cujus officio operaque infinita librorum exemplaria per orbem divulgarentur. Tandem collatis hinc illinc rationibus, ita diſceſſum fuiſſe ſcribit *Callimachus*, ut fructum multiplicationemque optimarum artium adeo non acceptam *Chalcographiæ* crederent ferendam, ut majore cum detrimento jacturaque ſtudiorum invectam cenſerent. Ea diſputatio etſi in publica relata monumenta fuerit, ut idem *Callimachus* auctor eſt, in noſtras tamen manus minime pervenit, nec vero alias, præter-

terquam illic, à nobis percepta mentio. Digna tamen res viſa eſt, in qua repetenda inveſtigandaque operæ aliquid poneremus: Etſi enim non ignoro multis nominibus à prima ſui inventione commendatam Chalcographiam, vel ob compendium lucri in mercandis libris, vel ob allevationem laboris in ſcribendis quoque, vel ob gratiam ſubtilitatis atque novitatis, uti fere aſſolet. Vnde illud exiit diſtichon *Joannis Antonii Campani*, Epiſcopi Aprutini, toto nunc circumlatum orbe terrarum:

Imprimit ille die, quantum non ſcribitur anno:
Nunc parvo doctus quilibet eſſe poteſt.

Veruntamen dentur tam effuſæ laudationes recenti plauſui illius ætatis, in quam forte incidit Chalcographiæ inventum: vel licentiæ etiam poëticæ, res quantaslibet ad miraculum usque naturæ attollere conſuetæ. Nam, quæſo, quid tantopere ubertatem felicitatemque naturæ aut eximiam ſubtilitatem ingeniorum circa hoc genus inventi demiremur? Quaſi vero non illic *caſus & fortuna* ſibi plurimum potuerint vindicare, magnaque ex parte adjuvare induſtriam? Siquidem facile fieri poterat, ut notæ litterarum in tabellis iconum, ut fit, inſculptæ, præbuiſſent materiam & occaſionem fingendi imaginandique, quatenus eædem notæ fuſæ diſſipatæque potuerint transponi in ordinemque distribui. Nam id unum exempli gratia poni-

nimus, quanquam alio quopiam caſu primus inventor forte fretus fuit in artificio excogitando, qui tamen haud multum eſſe diſſimilis potuit ab eo, quem nos poſuimus. Semper veteribus inventis nova, eademque ſubtiliora, licuit adjicere. Quod ſi imprimis inventus locus fuit caſui, quidni in ſequentibus quoque, id quod vel ab exemplo primi omnium *Tubalcain* queamus cognoſcere, qui primus forte caſu æris fundendi elaborandique artem excogitavit; unde tandem aliquando deſcendit formularum ænearum inventum, quarum in officinis librariis uſus. Evidentius autem id cognoſcatur à primordiis *muſices*, quanto aurium ſenſus delicatior & ad percipiendas diſtinguendasque harmonias præſentior. Annon primus omnium *Jubal* diſtinctiones varietatesque ſonorum ex ictu deprehendit malleorum? unde poſtea Muſices ducta initia & aucti progreſſus. Quodſi quis utique adfirmare atque etiam in magnis ponere voluerit illud videlicet, concurriſſe & ingenium & ſolertiam & fortunam circa inuentam Chalcographiæ. Non reluctor equidem nec invideo, duobus ſummis auctoribus confirmatus, & *Platone* & *Plutarcho*, quorum alterius in ſua Republica ſententia eſt, *Maxima quaque fieri, aut à natura, aut à fortuna, non autem ab arte.* Alterius in libro *περὶ τύχης* docentis, *caſum & artem* ſimul aliquid efficere poſſe. Sed dum permitto

tan-

tantarum rerum concurſum ad efficiendam artem chalcographiæ forte fuiſſe, ita nequaquam conceſſero ipſam ſumme neceſſariam ſemper fuiſſe, eſſeque. Quippe à prima litterarum inventione atq; uſu uſq; ad tempus inventi hujus artificii intercurriſſe video ad ſeſquimille annos, (quamvis *Plinius* neſcio quorum ſecutus opinionem libro VIII. cap. 56. æternas fuiſſe literas docet.) A tanto inquam tempore genus humanum caruit ſubſidio chalcographiæ & quidem abſque ullo inſigni incommodo. Quodſi quemadmodum natura ipſa, rebus creatis omnia ad ſatisfactionem neceſſitatis tribuens, ita ea quoque, quæ ad commoditatem & ad decorem faciunt, plerumque conſuevit larga manu ſuppeditare, ne qua in parte invida aut avara à genere humano cenſeatur. Cur ergo non ſtatim primis litterarum inventis ſubjunxit Chalcographiam? Vel cur non vel aliquanto, ſed tamen modico, interjecto ſpatio ſeu annorum ſeu ſæculorum artem monſtravit? Sed hic facile, ſicuti alias fere, liberabitur ab omni inutili accuſatione rerum natura, quæ quaſi hujus genere inventi minime indigeremus, aut quaſi nihilominus citra omnem offenſionem ſtudiorum poteramus carere, ſi modo ab initio creati orbis fuiſſet, ita nullam curam habuiſſe videtur ingeniis mentibusque ſuggerendi. Quamquam ne non videatur natura ideam præmonſtraſſe, aut cer-

te

te congenerem aliquam formam, injuſta forte ſit querela. Etenim emblemata iſta & incruſtationes, quales in parietibus pavimentisque vetuſtiſſimis alicubi cernuntur, totaque illa coagmentatio atque diſpoſitio, affinem aliquam ſpeciem exhibent illius ab officinis librariis excogitatæ. Utriuslibet ſiquidem artis opus Geometricis dimenſionibus proportionibusque conſtat, niſi quod altera machina eſt ſolutilis aptaque transponi ad quamlibet neceſſitatem, altera firma & compacta. Sed, ut dixi, nulla naturæ fuit cura adjiciendæ rei ſupervacuæ, quandoquidem & ad cultum ingenii & ad doctrinam percipiendam ſtylus atque calamus ſatis idonea copioſaque fuerant inſtrumenta, quibus & dictata exciperentur, & lecta quæque exſcriberentur. Itaque totum illud inventum atque artificium chalcographiæ, muneribus fortunæ magis quam benignitati ingeniorum tribuendum eſſe videtur: Nec magis ab inſigni aliqua neceſſitate profectum, quam exornatum à luxuriantis indulgentia naturæ. Sed quid dicamus neceſſarium omnibus modis uſum chalcogaphiæ? quum multas artes à captu vulgi remotas, & à commercio humano alienas oſtenderit natura, quia videlicet cognationem aliquam nobiscum habent, putes inter reliquas *Aſtrologiam.* (Nam hanc evidentioris intelligentiæ cauſſa afferimus) atque ejus quidem ſcientia hominibus

qua

quaſi congenita, monſtrata eſt à primis creati mundi initiis. Chalcographia autem, quaſi aut extra nos ſit, aut certe parum ad nos pertineat, ita ſæculo ipſo ad ſenium vergente jam aliquando in lucem prodiit. Quodſi doctiſſimi quique viri, qui à remotiſſima illa antiquitate fuere, forte natura rerum reſtituti interrogentur, numquid ad cumulum & profectum ſtudiorum ſuorum cognita nunc atque in uſu habita conferre Chalcographia potuiſſet, ſi forte præventa tempora fuiſſent? Negarent illi profecto, dicerentque: Rudem illam vetuſtatem, ingenioſam tamen & ad alia atque alia invenienda capacem ſolertemque minime optaturam fuiſſe officium chalcographiæ, vel per ſomnium quidem coagitatæ. Sed tamen quo res ipſa certior illuſtriorque fiat, exempla aliquot adferemus; non illa quidem ab ultima usque antiquitate repetenda. (Nolumus enim videri *Evandri* ætate vixiſſe, & foret illud inutilis ſuperſtitionis, ut in re facile probabili.) Saltem adferentur exempla à propinquioribus ætatibus, tanquam magis notis atque familiaribus, tum vero majoris lucis claritatisque cauſa ſaltem agemus de ſcriptoribus artium humanitatis, quibus ita demum inter ſe collatis, liquido conſtabit, multo plures ac præſtantiores exſtitiſſe ſcriptores, paulo ſupra tempus inventæ frequentatæque Chalcographiæ, quam per initia & incrementa

menta ipſius. *Franciſco Petrarcha Aretino*, quid ſua ætas habuit in ſcribendo purius, elegantius, jucundius, diſcretius? Vixiſſe autem invenio per tempora Caroli IV. Cæſaris, nam ad hunc quædam conſcripſit. Quodſi alicubi ſibimet inferior videtur, ubi forte limam deſideres, & terſitiem: non ingenii infirmitas, ſed temporum ruditas in cauſa fuit, ad quam vir prudens aliquando ſtylum attemperaſſe videtur. Atque hoc tum auctore duceque magnos progreſſus fecere ſtudia artesque humanitatis. Proximus, quem ab hoc numerem, etſi aliquanto relictus intervallo, erit *Leonardus Aretinus*, ipſe quoque vir, in quo nihil ingenii defuiſſe intelligo, nihil veræ perfectæque facundiæ. Par fere laus *Franciſci Poggii* Florentini: diligentiæ forſan aliquid plus deſideraſſes, ſed id quoque communi temporum vitio tribuendum ſtatim docuimus. Aliquanto plus caſtigationis in *Laurentio Valenſi* Romano, ſed in quo minus videas leporis & gratiæ, ſummus tamen, quum ſeſe efferre conatur. Huic ſtatim adſciſcendus *Franciſcus Barbarus*, Venetus: nam & hujus opera aliquot egregiis monumentorum ſcriptis enituit. Eſt & tum in pretio habitus *Guarinus Veronenſis*, ſenior, terſus & elegans ſcriptor, *Franciſcus* quoque *Patricius*, Senenſis, aliquot operibus, à ſe editis, ſatis declaravit, quantum, ſi diligentius anniteretur, præſtare potuiſſet. Nam *Æneas Sylvius*

Picolhomineus, & ipſe Senenſis, qui poſtea *Pius* II. Pontifex, quo minus majeſtatem impleverit ſummi oratoris, impeditus turbinibus negotiorum videtur, dignam tamen quovis attulit Oratore indolem ad ſcribendum, copia alioquin, varietate, elegantia, facilitate nulli ſecundus. Laudavit tum illa ætas quoque *Beſſarionem* Nicenum Cardinalem, Græcum natione, ſed qui ingenium peregrinum pulcre cum Italicis artibus miſcuiſſet. *Nicolai* quoque *Perotti*, Archiepiſcopi Sipontini, laus notior eſt, quam ut à me multis prædicari debeat. Sed piaculi loco mihi ſit, ſi in hoc albo præterierim *Jo. Antonium Campanum*, Epiſcopum Aprutinum, omnibus pæne abſolutum numeris Oratorem, & in quem ſua munera effuſiſſime natura contuliſſet. Neminem cum hoc de principatu laudis contendum putarim, ſi à *Cicerone* in ſuam usque ætatem quoscunque optimos ſcriptores numeres. *Lactantium* forte aliquis prætulerit, ſed hujus opera in paucis exercita, laudem ſe dignam vix invenit. *Campani* omnia ſupra communem opinionem fidemque naturæ, ut paucis cuncta abſolvam. Fuere tum in magna celebritate plerique alii ſcriptores, quarum ſaltem citabimus nomenclaturam, quo parcam tædio multæ lectionis, ceu *Petrus Paulus Juſtinopolitanus*, *Donatus Acciolus*, *Matthæus Palmerius*, *Lippus Brandolinus*, Florentini omnes, *Maphæus Vegius*, *Laudenſis*, *Joannes Auriſpa*, *Jo-*

annes

annes Tortellius, Antonius Luſcus Vicentinus, Gregorius Tiſernas, Blondus Flavius Forolivienſis, Antonius Tudertinus, Pomponius Lætus Romanus, Baptiſta Platina Cremonenſis, Domitius Calderinus Veronenſis, Petrus Marſus ſenior, Dominicus Sabinus. Hic libet finem imponere ſcriptoribus, qui præceſſerunt uſum & frequentiam Chalcographiæ. Poſſem quoque ingentem multitudinem afferre excellentiſſimorum in omni genere artium ſcriptorum. Sed quoniam probari lucidius poteſt, id quod quærebamus, productis quaſi in aciem optimis clariſſimisque viris ſtudio eloquentiæ præditis, reliquos conſulto prætermiſimus. Igitur facto fini ſcriptorum excellentium, illuſtriumque recenſendi catalogi, illud in univerſum modo dixiſſe ſufficiat, eos omnes, quos recenſuimus, viros, nullo Chalcographiæ adminiculo fretos, ſed docta paucitate electiſſimorum ſcriptorum contentos, totisque ſtudiis ad æmulationem intentos, ad tantum faſtigium tum doctrinæ tum eloquentiæ perveniſſe, ut ſi quis ſitus ſqualorve relictus à vetuſtate fuiſſet, ille tot doctiſſimorum hominum fuerit ingenio, & opera abſterſus, proque rubigine nitor, pro ruditate ſucceſſerit eloquentia. Quod, quo adhuc manifeſtius fiat, expendantur, ceu ad trutinam, frequentatæ initia Chalcographiæ, profecto conſtabit, tum primum inclinatam eloquentiam, multum de priſtinis viribus amiſiſſe.

Id vitii autem inde accidiſſe video, quod facta diſſeminatione librorum, auctaque nimia copia, neceſſe erat pariter accidere, ut hominum quoque ingenia pari aviditate caperentur in deguſtanda varietate ſcriptorum, quippe cujus magna ſit illecebra.

Quocirca huic ſtudio atque voluptati inſervitum à Typographis eſt, non tam quærentibus utilia, quam varietate delectantia ſubinde in lucem dare. Verum quantum hac in parte conſultum fuit amœnitati, tantum acceptum nocumenti à ſtudio variæ lectionis. Ut enim cibus ſimplex optimique ſucci facile à ſtomacho valente concoquitur, atque in legitimum ſanguinem transmutatur: Ita quoque ſimplici optimorum Scriptorum lectione ingenium alitur & confirmatur, ad imitationemque ſui ſtylus ipſe conformatur. Rurſus quemadmodum à varietate ciborum atque condimentorum ſtomachus fluctuat, laboratque in perficiendo, nec optimus ſanguis creatur, ſed varius & inæqualis, pro natura & qualitate ciborum, ita quoque à frequentatione variæ lectionis, inæqualis ſuique diſſimilis naſcitur ſcriptio. Quocirca qui juventutem ad ſtudia recte inchoanda tractandaque hortantur, illud præcipere ſolent, ut bibliotheca non magis promiſcua multitudine ſit referta, quam ſelecta paucitate librorum optimorum inſtructa, ne in morem faſtidientis ſtomachi, nunc de hoc,

quunc

nunc de illo modicum quid carpendo, ingenium minus impleatur. Sed quemadmodum bene commanſus attritusque cibus levius concoquitur, perficiturque nutritque melius, ita quoque bene diuque penſitata lectio optimorum ſcriptorum optime inſtruit alitque ingenium. Refer nunc, ſi libet, mentem, memoriamque revoca ad tempora, quibus primum inolevit imprimendorum librorum uſus, quotusquisque optimus ſcriptor numerabitur usque in ætatem noſtram? Dum optimos nomino, intelligi eos volo, qui proprietatem & decus Romanæ eloquentiæ retinuerunt. Quo ſane malo agnito animadverſoque exorti ſunt noſtra tempeſtate, qui modis omnibus dehortarentur juventututem à ſtudio variæ nimium, promiscuæque lectionis, delectumque præponerent optimorum, facta cohortatione invitationeque ad æmulationem divinæ Ciceronis eloquentiæ, confirmata fide perſuaſionum, ſuismet quoque exemplis atque relictis monumentis, & quidem probatiſſimis celeberrimisque. Quo in genere laudis ſummi habiti ſunt habenturque, *Pet. Bembus, Jacob Sadoletus, Chriſtoph. Longolius*, & qui hos aliquanto ſpatio temporum præceſſit, *Paulus Corteſius*. E diverſo licet recenſere aliquos vulgari quidem perſuaſione eloquentes habitos, quia elegantes & venuſtos; revera varios, diſperſos, inæquales, inconditos, quod ideo

eo accidit, quia videlicet in magna librorum copia atque varietate conſimilem lectioni faciem ſcribendi aſſumſere. *Angelum Politianum*, hominem quidem prædoctum, ſua ætas demirata eſt, tanquam ſumme eloquentem; unus tunc repertus *Paulus Corteſius*, qui ſtaret adverſus hanc paſſim receptam opinionem. At certe *Politiano* in deliciis fuere floſculi Gelliani, bracteæque Plautinæ, & Varronianæ, ex quibus ſerta ſuæ ſcriptionis componeret, interim tamen aliquid proprium & peculiare habens, quod arguta feſtivitate ſua commendetur. Hujus aliquid ſimile habuit *Jovianus Pontanus*, ſed in quo tamen minus affectionis cerneres. Nam *Georgius Merula*, Alexandrinus, bonus ſcriptor haberi poterat, ſi parem ingenii animique moderationem ad calamum attuliſſet. Itidemque *Valla Placentinus* & *Marſilius Ficinus*, ſi officium oratoris intra terminos docendi conſiſteret, non etiam delectatio peteretur. *Hermolaum Barbarum* ſatis vindicant duæ tresve orationes à nota infantiæ, illic enim ſumme diſertus eloquensque repertus. Reliqua fere amator Plinianæ proprietatis atque brevitatis; clarus tamen in docendo. Conſimilis fere phraſis *Petri Criniti* & *Raphaëlis Volaterrani*, niſi quod in hoc paulo plus leporis. *Phil. Beroaldum* autem & *Jo. Baptiſtam Pium*, Bononienſes ambos, neſcio quod conſilium quive caſus deduxit ad æmulationem picturatæ illius Apulejanæ fa-

facundiæ. In ſumma, à multiplicatione nimia librorum cujusque generis, atque à lectione promiſcua ac varia conſimilia genera ſcriptorum ſurrexere, factumque, ut ingenia quædam non peſſima, peſſime tamen ſcriberent, ut magnas illis adhuc immortalesque gratias habendas profiteor, qui malo, ſero quidem, ſed tamen aliquando deprehenſo, indicatoque renovarent ſtudioſam juventutem à vago incertoque curſu ſtudiorum, ad certiſſimam quandam ſemitam, optimamque diſcendi ſcribendique formam. Ac ne illud quidem interim omittamus, minuere admodum profectum ſtudiorum atque litterarum tot excogitata editaque compendia, ut *Marii Nizolii* in *Cicer.* neſcio quot & quam varios præ ſe Indices & titulos ferentia, *Epitomes*, *Elenchi*, *Collectanea*, *Rhapſodia*, *Repertoria*, *Poſtilla*, *Abbreviatura:* quæ quidem compendia, etſi ex parte vetuſtis quoque fuerint adhibita temporibus, valde tamen parcus ac ſobrius exſtitit uſus, comparataque potius gratia juvandi ingenii, recolligendæve memoriæ videntur, quo levaretur labor quærendarum rerum alias perceptarum, quam quod converterentur ad patrocinium ſegnitiæ & deſidiæ. Atqui noſtris temporibus ſatis viſum plerisque eſt, frigido alicui Epitomaſti operam datam, ipſis prototypis auctoribus ſalutatis ſaltem à limine. Quorum tamen teſtimonio libenter in fide

liberanda utuntur, quando auctoritas ipſius Epitomaſtis fere eſt levior. Et quoniam otio & quieti plerumque genus mortalium ultro vacat, lectionisque multæ ac frequentis tædet, facile repertus ſemper eſt Chalcographus, qui adductus ſpe quæſtus, deſidiæ ſubſcriberet, gratificareturque in compendiis excudendis, quod mercem vendibilem ſeſe intelligeret habiturum. Quamquam intolerabiliores omnino, qui non ſolius rerum cognitionis cauſſa, ut multi, ſummam compendiorum percurrunt, ſed inſuper ſtudio contrahendæ ſuppellectilis, qua libros à ſe compoſitos atque mox edendos inſtruant. Tametſi interim ſeſe Midas aliqua ex parte prodere conſuevit, ut juſta quadam compenſatione ignominia & dedecus pro ſperata gloria referantur. Etenim docto ac prudenti lectori facile omnino datur diſcrimen ingenuæ ſimplicisque juxta ac accerſitæ mutuatæque ſcriptionis atque ſtyli. Atqui diceret hic aliquis; Numquid igitur tu nullam admittis iterationem rerum antea ſcriptarum? Admitto, inquam, ſed ita demum, ſicuti Prætor concedit novum tignum immitti inædificarique ſacris locis, hoc eſt, ſi à nova illa fabrica reddatur facies templi ornatior, non autem deformitatis aut incommodi aliquid accipiatur, ut in Pandectis Titulo: *Ne quid in loco ſacro fiat.* At vero hodie quoties commode & optime olim ſcripta traditaque vi-

vidimus licentia & libidine multorum in aliam formam transſumta, hoc eſt, polluta atque conſpurcata, ut præſtitiſſet ſuasmet ineptias quemque talium ſcriptorum imprudenter ſeorſum inculcaſſe, quam in alieno turpiter fuiſſe ingenioſum. In tantam audaciam & ſcelus vehementius etiam eſſet perorandum nobis, ſed vincit facultatem ſcribendi indignitas facti. Itaque hoc loco prætermiſſo, præſertim, quum cuilibet non ignaro rerum, facile conſtet, quid tam nefario flagitio debeatur. Citabimus exemplum *Lazari Bonamici*, Baſſanenſis, in omnem ætatem memorabile: Hic vir quod in ſummo concurſu celebritateque litteras Græcas Latinasque Patavii profiteatur, in maximaque verſetur auctoritate nominis, frequenter rogatus, cur non ipſe quoque, in tanta turba ſcriptorum, quibus orbis terrarum affluit, aliquid monumentorum proferret in lucem? reſpondiſſe fertur, tantiſper ſeſe à ſcribendis edendisque abſtinere libris velle, donec aliquid ex ſeſe novum invenerit, aut ab aliis bene inventa meliora ſe redditurum ſperet. Itaque hac ille ſententia atque reſponſo, publicis jam celebrato vocibus, quaſi tacito quodam convicio, & repercutit multorum impudentiam temeritatemque ſcribendi, & ingenuitatis modeſtiæque ſummam refert laudem. Haud multum diſſimili eventu ac gratia amplitudinem famæ conſecutus, quam

Cato Porcius olim. Quum enim interrogaretur: Cur non ipſe quoque ſibi ſtatuam in foro populi Romani ſineret collocari: quod multi meritis aut pares aut inferiores erga S. P. Q. Romanum, ſtatuas ſibi erectas obtinuiſſent? Tum ille, malle ſe, ait, quæri à ſua poſteraque ætate, cur *Cato* ſibi ſtatuam poni noluiſſet, quam quod poſita eſſet. Subindignatus vir juſti tenax videri poteſt crebritudinem ac frequentiam honoris paſſim multis impertiti, qui ſaltem debebatur patriæ conſervatori liberatorive. Itaque multorum memoria, quorum ambitioni datus honos fuit ſtatuæ, ſimul cum ipſis ſtatuarum interiit monumentis. *Catonis* & nomen & gloria rerum geſtarum hactenus celebrantur, ſemperque celebrabuntur. Sed ne longius digrediamur ab eo, quod paulo ante poſitum fuit, ubi interrogabatur, quatenus liceat iteratio mutuatione ſcriptorum alienorum: illud quoque confitemur faciendum à ſcriptore iſto ſecundario, ut bona fide uſus, nequaquam diſſimulet acceptam aliunde opportunitatem, atque ſubſidia inventionis propriæ, adauctæve copiæ. Sed limitibus ſui officii, operæ, diligentiæ contentus, nihil ſibi ſumat ultra profeſſionem argumenti ſuſcepti, interpres interpretis, Paraphraſtes paraphraſtis, Dogmatiſtes dogmatiſtis nomen ſibi adſcribat atque uſurpet, minime in ſe translaturus & meritum laboris

ris

ris & gloriæ jus alienæ. Suſpectamque perpetuo habeat obſervationem, diligentiam, judicium, peritiam lectoris, ut necubi deprehendatur poſſeſſor malæ fidei. Equidem fateor, me interdum advertiſſe annotaſſeque male diſſimulata furta ſcriptorum, haud infimæ notæ. Abſtineo citandis nominibus, ne vel incivilis atque ingratus videar male merita cum bene meritis confundendo, vel prodigus aliorum famæ furta effundendo. Et re vera ſunt ejus generis ſeu furta, ſeu mutationes ponendæ in ſummo gradu injuriæ. *Plato* quidem ipſe tantum abeſſe ab officio boni hominis dicere ſolebat, profiteri quem, ſe ſcire, quæ neſciat, aut ignorantiam diſſimulare ſuam, atque eum videri ſe velle, qui quis non ſit, ut ultimi ſceleris & extremæ injuſtitiæ totum hoc mendacii genus eſſe cenſuerit. Quodſi ille ne in circulis quidem admiſiſſet, quo animo toleraviſſet in publicis librorum inſcriptionibus atque monumentis; Contingit autem id vitii eo fere, quod plerique, qui ſe ad ſcribendum dant, etſi decus & amplitudinem probatiſſimorum ſcriptorum ſeſe minus aſſecuturos intelligant, ordine tamen, brevitate, diſtinctione, candore, commoditate, ſuperiorum temporum induſtriam à ſe æquari poſſe ſperant. Atque hic ad comprobationem exempli quoque *Piſiſtrati* Tyranni meritum proponitur; qui primus omnium *Homeri*

meri libris, vaſtis & confuſis, ordinem diſtinctionemque dederit. Obtenditur *L. Florus*, qui immenſum illud opus hiſtoricum *Titi Livii* ad compendium contraxerit. Ac neſcio, quæ alia exempla citantur: Nam copia ne nobis quidem deeſſe poterit. Qui igitur his artibus famam petunt, ſatis habent, ſuum nomen in mediocri aliqua laude verſari apud turbam vulgarem, quam quod affectant ſe à cœtu quoque eruditæ paucitatis celebrari. Namque hoc deſperant præ infirmitate virium, illud ſuæ induſtriæ diligentiæque merito credunt tribuendum: ut jam verum intelligas illud olim à *Plinio* Novocomenſi, in epiſtola jactatum, plus omnino delectari homines fama ampla, quam magna. Quibus tandem effectum rationibus eſt, ut alii iſtius generis ſcriptores poſt alios exorti, laudem præcedentium, pro ſuo quisque ſenſu atque judicio, ſint vincere conati. Unde ſucceſſit, ut in repetendis antea ſcriptis, nullus fuerit, neque finis, neque modus habitus. Quanquam quod ad ipſam diverſitatem varietatemque ſcribendi formarum attinet, minus forte illic peccatum exiſtit, quam quod in ſuſceptione tractationeque certorum argumentorum admittitur: illic inſcitia & ineptitudo plerumque eſt in culpa; hic perperam ſcribendo error, ſtultitia, malignitas accuſantur. Quam multos hactenus libellos vidimus, partim impios in Deum Divosque, partim ſcur-

ſcurrilitate aut maledicentia offendentes ſimplices piasque mentes, partim contumelioſos in ſuperiores; quales olim *Famoſi* proprie dicti: adde quoque alias ſuppreſſis, alias mentitis auctorum titulis, editos libellos. Latiſſimus patentiſſimusque hic offerretur campus exſpatiandi incurrendique in hoc genus dementiæ atque flagitii. Sed habebitur otii noſtri ratio quoque, utpote melius diſpenſandi, quam quod in ejusmodi nugis atque tricis conteratur refellendis, ne in illud crimen, quod in aliis redarguimus, ipſi quoque labentes, ineptire cum ineptis videamur. Diximus de variis ſcriptorum peccatis, gradu quidem & conditione differentibus, omnibus tamen gravibus, minimeque poſthac ferendis, ſi fructum dignitatemque ſtudiorum atque litterarum conſervare cupimus. Si publicam quietem, tranquillitatem, uti oportet, exoptamus. Si denique ſalvam Rempublicam volumus. Unum adhuc paucis taxabimus, leve quidem ad ſpeciem, utique grave, quippe à graviſſimo animi morbo ortum. Illud nimirum eſt editionum præcipitationis, originem habens ab arrogantia amoreque ſuimet proprio, fomite malorum omnium. Alibi fortaſſe animi perverſitate delinquitur, hic judicii quoque: dum ſuæ ſententiæ blandientes, aliena ſuffragia minime putant exſpectanda. Quo in genere atque uſu ſcribendi collatis ſtudiis, ju-

judiciisque vetuſtatis cum noſtræ tempeſtatis, mirum quanto diſtamus intervallo. Priſci olim ſcriptores opera ſua maturo judicio expenſa pertractataque, ſero timideque tandem edidere, imo quidam viventes ſuppreſſere. Et niſi falſa eſt hiſtoria, *Virgilium* ſua amburenda referunt teſtamento juſſiſſe. At noſtrorum Germaniæ ſcriptorum multi absque rivali ſe amantes, ut eſt in proverbio, ut quemque ſtatim in mentem venere arriſereque, ita calamo prælisque non dubitaverunt mandare, æternitatem ſcilicet continuo habitura. Veruntamen rei melius probandæ ac convincendæ redarguendæque vanitatis gratia adducemus paucos quosdam ex acie illa priſcorum ſcriptorum, ut eorum cognita modeſtia, cunctatione, verecundia, melius ex adverſo pateſcat hodierni temporis temeritas, impudentia, feſtinatio, in edendis libris. Interim dum nemo ſcriptorum noſtræ ætatis nominatur, nec univerſi perſtringuntur, tutum me à calumnia puto futurum. *Virgilium*, quo nemo poeta Latinus melior, totos duodecim annos conſumſiſſe in libris Æneidos componendis, fama eſt. *Iſocrates*, ſummus Græciæ orator, Panegyricum conſcripſit, decem annorum ſpatio, qui parciſſime dicunt, elaboratum. Et *Cinna* Smyrnam, ejus tituli opus, novem annis abſolvit, ſi credimus *Fabio* libro decimo, capite quarto, id recitanti:

ti: ne tanquam leve, aut unius ſaltem *Horatii* conſilium putemus de premendis in nonum annum libris, priusquam evulgentur. *Plinius* quidem, tantus ſcriptor, teſtatur in prologo Naturalis hiſtoriæ, ſe uſum lectione circiter duorum millium librorum, priusquam illud immenſum & operoſum de natura volumen confeciſſet. Unde facilis datur conjectura unicuique prudenti, admodum multum temporis atque laboris interveniſſe, antequam & tot ille libros expendiſſet, & ſuo illi operi incluſiſſet, ut interim omittantur, quæ aut prius ignorata, aut poſtea inventa, ſe commemorat adjeciſſe. Verum ne ſola priſca admiremur & laudemus, *Hermolaus Barbarus* Venetus, tantæ vir doctrinæ, ut pauci adverſus ipſum nominentur, non ſuſtinuit prælo excudi illud excellentiſſimum ac diu multumque deſideratum opus *Corollariorum*, donec ſe mortuo *Didymus Fertinus*, Anagnoſtes ipſius, edendum curavit, ſi fides *Baptiſtæ Egnatio* in præfatione ſuper Corollaria. Sed enim in univerſum & *Cicero* & ſummi alii oratores olim, etſi diſertiſſime ornatiſſimeque cauſas dixiſſent, orationes tamen ipſi ſuas aliquanto ſpatio temporis ſepoſitas, jam novitatis gratia plauſuque populari remiſſo, in manus reſumere, nec niſi lima appoſita ſolebant edere. Magna profecto modeſtia tantorum virorum, magnus pudor, & qui pudorem illico incutiat iſtis levi-

vibus & momentaneis ſcriptoribus ſomnia nocturna prælo committentibus poſtero mane. Et ut verum fatear, ipſe quoque in media cogitatione hujus rei incipio inſtare mihimet, & manibus ſcalpere frontem, quod niſi inveteraſcenti uſitatoque vitio, de quo agimus, tempeſtive pharmaco intelligerem occurendum, ſubſiſterem differremque in tempus aliquod evulgationem hujus mei paucis diebus confecti libelli. Quanquam autem ab opere aliquo ſubitario licet accipere ſpecimen, & intuei imaginem ingenii, abſolvi tamen perficique egregiæ & excellentis alicujus artis opus, niſi maturo otio, nequit. Et illa fruges firmior omnino, nutriendique vi majore, *his quæ ſolem, his frigora ſenſit*, ut poeta ille inquit; & a pluvia æſtiva autumnalive, ut ſolet, naſcentes fungi repente vaneſcunt; & inſectorum genus ferme totum, præſertim humi repentium, parum temporis durant.. Suntque interea, quæ unum ſaltem diem ſuperſunt, *Ephemera* idcirco dicta. Contra Elephanto, quia geſtatur utero toto biennio, ut ajunt, qui minimum temporis definiunt, vita prorogatur in ducentos trecentosve annos, acciditque illud in univerſum, quod in his formandis fingendisque plurimum elaborarit natura, in illis minimum. Conſimiliter exiſtimemus cenſeamusque de artificio & uſu ſcribendi, quod illi demum operi poſſit quæri æternitas, quod diu-

diuturnus ſtylus effinxit, exquiſitum judicium temperavit, labor multus perfecit.

Summa tandem ſit omnium eorum, quæ hucusque diximus,& de variis formis ſcribendi, & de feſtinatione editionum. Peſſime omnino de ſtudiis litterarum & de Republica promeritam Chalcographiam,quæ tantæ multorum ſcriptorum inſolentiæ,cupiditati, ambitioni,arrogantiæ, ſtultitiæ, licentiæ ſemper præſto adfuit, officium ſuum ſedulo ſtrenueque executa. At vero objiciuntur forſan bene merita ipſius chalcographiæ.

Hæc vero tria potiſſimum numerari poſſe video. Primum,quia levat ſcribendi laborem, officium ſupplens calami. Secundum, quia lucro ſervit : etenim multo minore ſumtu impreſſi codices conſtant, quam ſcripti. Tertium, quia provexit amplificavitque nomina ſcriptorum aliquot, quæ alias forte in obſcuro delituiſſent. Tria hæc breviter perſequar ex ordine, ſed ita, ut neque veræ laudes chalcographiæ à me attenuentur, neque falſæ ſupprimantur.

Fatemur quidem neceſſario, munere ipſius chalcographiæ factum, ut multis parſum hactenus laboribus fuerit, parcaturque hodie, habendas quoque gratias primo inventori. Civem fuiſſe Moguntinum referunt, ex genere eorum, qui *Schœferi* dicuntur: quamvis ad alios origo inventi à quibusdam refertur. Certe oſtendimus nos dolere illapſam cor-

ruptelam in rem optimam; querimurque opportunitate inventi hujus homines pleroſque ad privatam abuſos libidinem animi. Veruntamen eſt adhuc, quod confirmare audeamus, haud pares vulgari opinioni utilitates nobis à chalcographia proveniſſe. Nam quid tandem magnum contulit, ſi ſcribendi onus & neceſſitatem, ut iſti forte prædicarent, nobis ademit? quum quantum manus à labore ſcribendi, tantum fere ingenium vacat à profectu diſcendi. Etenim erat mos, nondum inventa chalcographia, ſcribendi in pugillaribus, aut certis breviuſculis verbis integros ſenſus circumſcribere, aut celerrimos ducere notarios, qui dictitata exciperent magiſtrorum. Unde exiit *Martialis* illud in diſtichis:

Currant verba licet, manus eſt velocior illis:
Nondum lingua ſuum, dextra peregit opus.

Talem primam obſervationem atque ſcriptionem, qualem triplicem oſtendimus, altera ſequebatur, quæ itidem erat vice repetitionis rerum perceptarum; qua ſane repetitione memoriam magis confirmari augerique erat neceſſe, quam ſola lectione. Hæc namque fere fit perfunctorie, ut quaſi delibationem putes, illa majore cum attentione atque ſedulitate, ſic, ut ingenium in res ſcriptas paulo magis affigi intelligatur, habeatque hoc genus obſervationis propriam vim & ἐνάργειαν excerptorum ex ore magiſtri

dictatorum. Hic ſi quid ineſt tædii, totum illud oritur ab ingeniorum animorumque ſegnitie, per ſe videlicet nata laſſitudinem accelerare. Quodſi quis ab initiis ætatis ad diſcendum habilis (definitur autem à primo ſeptennio, quamvis *Fabius* inchoandum putat tempeſtivius) ſi puer primum ab eo tempore ſcribere libros incipiat, pagina una plus minusve per diem abſoluta, quantus, inquam, ſurgeret acervus librorum labore in adoleſcentiam usque continuato? Præterea conſulitur valetudini quoque ſcribendi exercitio. Quodſi in gente medicorum illa in univerſum laudatur exercitatio, quæ eſt placidiſſima, quaque ſimul eodem tempore animus & corpus intenduntur atque moventur, ſicut ſcriptum reliquit *Galenus* in libello *de exercitatione parvæ pilæ*; ſane hæc exercitatio ſcribendi eſt minime laborioſa, ac niſi quod pedibus datur quies, thorax ipſe & tota pars corporis ſuperior una cum manibus exercentur; quanquam & ipſi pedes quoque, etſi obſcura eſt animadverſio. Quodſi utique non eſſet, liceat tamen ſubinde poſito calamo nonnihil prodeambulare. Nam ingenium una cum corpore exerceri inter ſcribendum, paulo ſuperius eſt demonſtratum. Quodſi dolore pedum quis afficeretur, & huic quoque malo ſuccurret uſus calami, quaſi per ἀντίσπασιν, dolore, inquam, non intentiſſimo vacanteque tumoris, nam alias

aliud foret agendum. Et habeo quidem ſententiæ meæ auctorem *Galenum*, cujus hæc ſunt verba Lib. V. de ſanitate tuenda: *His, qui imbecilles ſunt cruribus, ſuperioribus partibus exerceri, magis eſt ex uſu, quales χειρονομία, ἀκροχειρισμός, diſci jactus, alearum uſus.* Hæc ille. Quæ quanquam ita ſe habent, tamen cauſa ſententiæ Galenicæ commodius interpretandæ. (Nam contradicere quis auderet?) illud obiter interjicimus, non requiri paſſim ac in univerſum tam robuſtas exercitationes, quales, quæ alteribus fiunt, id quod nec *Martialem* latuit, cujus eſt hoc diſtichon in Apophoretis:

Quid pereunt ſtulto fortes altere lacerti?
Exercet melius vinea foſſa viros.

Neque vero potuit alterum uſus eſſe diverſus *Galeni* tempore, quam *Martialis*, ſiquidem aut æquales fuere, aut proximi ætate. *Martialis* ætas in *Domitiani* Cæſaris, *Galeni* in tempora *Trajani* & *Hadriani* incidit. Hos autem inter fuit *Nerva* medius, qui parvo tempore ſedit. Quodſi dedecet alterum exercitatio multo magis illæ valentiores, quales ſunt, quæ fiunt harpaſtis, itemque τραχηλισμοί, & hæ quoque manuum ſunt exercitationes, nam eæ aptiores forte palæſtritis, pro, inquam, iis omnibus, una illa, quæ ſcriptione fit, ſufficiens atque idonea erit exercitatio. Propterea, quod ſicuti mox aurigæ, agit, movet, inflectit univerſum corpus.

Ad-

Addo vero, quod non cruribus ſolum, ſed proximis quoque ſitu membris, veſicæ ac renibus forte laborantibus, remedio eſt manuum exercitatio, ſi modo recipimus *Galenum*, id loco ſtatim citato confirmantem. Tum vero, ut mea fert conjectura atque opinio, ſalubritati cerebri quoque ſuccurretur leni manuum exercitatione. Sic, ut neceſſe ſit cum digitis pariter quoque cerebrum exerceri, ſed molliter & placide, aliena opera, ceu vehiculo quodam agitatum, id vero eo eſt, quod cognatio & quaſi συμπαθία quædam cerebro eſt cum manibus ipſis. Etenim â cerebro ad manus ipſas proxime derivantur nervi, & quidem maximi, poteſtque mutua illa cognationis affinitas intelligi à motibus animorum, vel imprùdentibus nobis. Quæ etiam cauſſa olim fuit illis ipſis dicendi magiſtris atque moderatoribus affectionum noſtrarum pracipientibus, ne novus ille orator, quem ſibi inſtituendum ſumſere, indecorum ineptumue quid admittat geſtu manuum. In quam ſententiam plura dici poſſent. Sed ſubſcribemus verba *Fabii Quinctiliani* e libro XI. Oratoriarum Inſtitutionum. Sic enim ille: *Manus vero, ſine quibus trunca eſſet actio ac debilis, vix dici poteſt, quot motus habeant, quum ipſam verborum copiam perſequantur: Nam cateræ partes loquentem adjuvant, hæ, prope eſt ut dicam, ipſæ loquuntur. An non iis poſcimus? pollicemur? vocamus? dimittimus? minamur? ſup-*

plicamus! abominamur? timemus? interrogamus? negamus? gaudium, triſtitiam, dubitationem, confeſſionem, pœnitentiam, modum, copiam, numerum, tempus oſtendimus? Multa huc afferri à me poſſent, ſed eſt adhibendus modus, ne conſtitutos terminos exire velle videamur. Quæ tamen eo fere pergunt omnia, ut doceamus, nequaquam in odio vel in tædio habendum ſcribendi laborem, quippe qui, præterquam quod mirifice inſervit ingeniis & memoriæ, robur inſuper valetudinis & virium nonnihil adjuvat. Nam quod quis forte diceret, adhiberi in Chalcographia quoque exercitationem manuum, eoque paria facere cum ſcriptione: hic reſpondeo, diſtare plurimum inter exercitationem, quæ obiter ſtatisve intervallis fit, & exercitium perpetuum atque laborioſum: illa liberalis, hoc ſervile: illa ſæpe numero animi gratia, hoc quæſtus cauſa adhibetur: illa remanet fere intra metas laſſitudinis, hoc ad fatigationem usque frequenter producitur. Quanquam ſi utique ſcriptio ipſa ſit pro opificio atque jugi quæſtu, quia tamen inter minime laborioſa opera recenſetur, diverſo exemplo à multis mechanicis artificiis, paulatim vires corporum exhaurientibus, non ſolum absque ulla noxa, verum etiam, ſicuti dictum eſt, magno cum fructu valetudinis exercetur. Quid quod ſcribendi ars nobilitate quoque præſtat? Etenim ſi artes omnes à propoſito

fine,

fine, ad quem tendunt, commendationis plus minusve accipiunt, ſicuti *Ariſtoteles* ipſe prodidit in Ethicis, eoque artem faciendorum frenorum antefert quibusdam humilioribus opificiis, quod ſerviat militiæ (id enim exemplum declarandæ rei cauſa libet apponere) quis dubitet artem ſcribendi nobiliſſimam, quum ab ea profecta ſit humanitatis ipſius cognitio, imo vero in ea omnis quaſi contineatur humanitas, concidiſſetque memoria rerum omnium, quas ingenia mortalium didicere, niſi fidei cuſtodiæque calami commiſſæ, in univerſam usque poſteritatem fuiſſent propagatæ? Nam quod quis forte objiceret, idem quoque præſtari à chalcographia, dico, ejus eſſe ſecundariam, atque vicariam operam. Secundariam, quia excipit prius ſcripta. (Etenim quis unus omnium Chalcographorum pari celeritate felicitateque ſubſequi queat lecta, auditave, quam facit calamus: hujus enim promta, facilis, parata opera, illa indiget temporis & meditationis in collocandis diſponendisque formis.) Vicaria autem eſt opera Chalcographiæ, quia locum implet miniſtrantis ſervi. Et ut apertius rem deſignem, par mihi ſimilitudo eſſe videtur Chalcographiæ ad ſcriptionem, qualis eſt picturæ ad res animatas. Ut enim ea potiſſimum placet pictura, quæ rebus ipſis quandam quaſi vividitatem dare novit, ita qui formis æneis libros excudunt, ita demum

officio ſe probe functos arbitrantur, ſi aptiſſime imitentur ſcriptos belle caracteres, ipſa videlicet arte totis viribus quaſi ad æmulationem naturæ contendente. Tametſi una adhuc in re vanus imitationis conatus, namque in efformandis minutulis characteribus, ingenium ſcribendi non ſolum negat facultatem imitationis Chalcographiæ, ſed ſpem quoque eripit, quaſi dedignata æmulationem artis elegantia ſcriptionis. Quodſi præcipua laus & nobilitas picturæ conſiſtit in ſecandis ducendisque tenuiſſimis lineis, principatumque artis tulere *Apelles & Protogenes*, quod ſubtiliſſimas notas viſum quodammodo effugientes delineavere; quis jam dubitet, quanto ejus ingenii artificiique opus propius aſſequatur ſcriptio, quam impreſſio characterum. Etenim traditum memini à *Plinio* libro ſeptimo hiſtoriæ naturalis, ut exemplum aliquod admirabile adferamus, Iliada *Homeri* ſcriptam in membranis, incluſam fuiſſe in unius nucis anguſtiis. Miranda profecto ingenii ſubtilitas & incredibile artificium, niſi integerrimus probatiſſimusque referret auctor. Certe ne decem quidem nuces comprehenderent excuſam prelo Iliada, ut interim ſint ex majoribus iſtis, quas baſilicas dicunt. Quanquam ſi Chalcographia ipſa æmulari cupiat ductus formarum tenuiſſimarum, fruſtra tentetur labor, ipſa videlicet charta plus ſatis atramenti abſorbente. Et ſi utique ſtudium

dium illud aliquo usque porrigatur, ad majorem tamen offenſionem lectoris experimentum illius felicitatis cedat, quam ad laudem artis. Et profecto ingratus damnabilisque eſt uſus ſubtilitasque ejus artis. Unde gloria quæritur artifici, detrimentum autem ab illo accipitur, in cujus miniſterium ars ipſa paratur. Quodſi in univerſum characteres impreſſi omnes natura apti ſunt retundere hebetareque aciem oculorum, quanto majus erit peccatum exilium ſubtiliumque notarum? In quam me commentationem deſcendentem ſubit ſtatim admiratio ejus noxæ atque maleficii, cauſamque pernoſcere geſtio, quæ, quantum ego ratione & ingenio poſſum conſequi, fortaſſe ducatur à ſiccitate coloreque, quarum veſtigia qualitatum æneæ formæ impreſſa chartis relinquant, quæ tamen vis per ſe infirma imbecillisque foret, niſi concurſu conſimilium quoque qualitatum juvaretur augereturque. Primum quidem atramentum, cujus in officinis librariis uſus, conficitur ex pice, reſina, oleo lini, abraſa è caminis fuligine, cœpe, minio, quarum rerum aliæ ſunt qualitatis ſiccæ calidæque, aliæ à proprietate ſubſtantiæ oculis inimicæ, minium vero etiam inter venenoſa reponitur. Certe omnes eæ materiæ à violentia ſuarum qualitatum munimentum ſibi aliquod apponi volunt à temperantibus miſcentibusque atramentum chal-

cographicum, quum ne ſic quidem malignitatem ſuam amittant. Deinde eſt ipſa charta quoque paris ferme qualitatis cum illa, unde conficitur, materia. Fit autem ex lino & glutine, prævalet vero ſiccitate, id quod ex celerrima deflagratione cognoſcitur, quin & ambuſtæ chartæ cinis refertur a *Galeno* libro 8. de facultate ſimpl. Medic. inter medicamenta exſiccantia. Sed & caloris vis ipſo tactu prompte percipitur. *Cujus*, inquam, *ſenſus judicium in certis, ambiguis, manifeſtis, obſcuris qualitatibus requirendum* docet *Galenus* l. 2. & 3. de facul. ſimpl. medic. Certe, ſi chartam in ſinum inferas evidentem caloris ſenſum percipies. Et forte caloris qualitas augetur quoque à levigatione chartarum. Fit autem illa intinctu aquarum alumine infertarum. Candor porro & polities chartarum in oculos quaſi vibrantes, & eæ quoque qualitates, ſecundariæ appellatæ, adverſantur oculis. Denſitas quoque & durities tacitam quandam ac vix ſtatim explicabilem vim habent renitendi adverſus aciem oculorum, præſertim ſi diutius inibi figatur acies contentius intuendo, ſicuti contra mollia raraque, quaſi nonnihil cedentia, juvant facultatem videndi, quædam etiam delectant, ſicuti præterfluentes rivi, quos ſimul conſequi oculi, cum eisque quaſi natare ſibi videntur. Nam hanc ſimilitudinem, ut in re parumper obſcura, admiſcere libuit.

Quan-

Quanquam à membranis quoque aliquod accipitur experimentum noſtrarum probationum, quæ quum tot tantarumque ſtatim dictarum qualitatum ſint expertes, minimum offendunt aciem oculorum. Nam quod aliquis forte putaret parem noxam eſſe ſcriptarum chartarum, cum impreſſarum, ſatis dictum eſt ſuperius: quamvis id tum alia gratia citatum fuit, plus multo hauriri ipſius atramenti à charta impreſſa, quum propter formarum æ nearum magnitudinem & madefactionem chartarum, priusquam ſubigantur prelo, tum vero propter geminam impresſionem factam ab æneis formis in quasque chartas, quæ qualitas ab ære indita de ſe ſola forte ſit invalida; applicatione tamen & conjunctione ſimilium qualitatum, præſertim ex tot rebus conſurgentium, ſeipſa imparibus modis fit major improbiorque vis. Et ſcitum eſt *Ariſtotelis* illud: *Simile additum ſimili facit ipſum magis furere.* Fortaſſe ſublæditur ipſa oculorum acies quoque à figura litterarum impreſſarum, ut quæ magis in acumen porrigantur, quam ſcriptæ: præſertim autem eæ litteræ, quas vulgus, accepto primum à *Plinio*, opinor, nomine, *caducas* vocant. Fiunt autem illæ, quoties atramenti plus ſatis charta imbibit. Videbuntur hæc alicui forte à me ſuperſtitioſius collecta. Et agnoſcerem quidem crimen, niſi ageremus de membro corporis tenerrimo delicatiſſimoque, & à quantalibet

libet offenſiuncula lædi parato. Quapropter, ſi à ſcriptione manibus facta, minus omnino nocumentum oculis infertur, ſi ingenium memoriaque melius confirmantur, ut ſupra dictum eſt, ſi præſtat vicem ſalubris exercitationis: Satis jam patere unicuique arbitror, plus incommodorum acceptum antiquato uſu libros ſcribendi, quam commodorum ab invento artificio imprimendi, neque unquam optandam fuiſſe vacationem relevationemve ſcribendi laboris, quæ tot tantisque commemoratis conſtaret offenſionibus atque detrimentis.

Reſtat nunc, ut, quod ſecundo loco poſueramus, de compendiis lucri, ex officinis librariis enati, dicamus. At primum quidem dicimus, iniquiſſime penſari ſordidi tenuisque compendia lucri cum pulcherrimo uberrimoque fructu doctrinæ, quippe hinc parantur & ſubſidia & ornamenta vitæ in omnem usque ætatem, pecuniæ inſtabilis incertaque poſſeſſio: Literæ, jucundiſſimum viaticum, ubique nobiscum peregrinantes, ſemper ſunt oblectamento, nunquam tædio, nunquam moleſtiæ, pecuniæ cum ſollicitudine, metu, periculo circumlatæ, poſſeſſori quoties ſuo necis cauſa fuere? Qui igitur æri ſuo parcit in comparanda ſupellectile librorum, ſatis declarat, poſteriorem ſe habere rationem ſtudiorum atque artium, quam pecuniæ. Quocirca vix unquam talem excellentem doctri-

na

na virum exiſtimo futurum, præſtaretque eundem hominem ingenium animumque totum reſervare ad artes quærendæ pecuniæ, quam dimidium adferre ad ſtudia litterarum. Namque plus in alterutro genere proficeret, quam ambiguus jactaretur inter utrumque. At vero inopiæ conſultum dicunt iſti ab invento artificioque typographiæ ob levitatem impendii. Imo peſſime, quoniam ſublata copia & inſtrumentum magnum ademtum levandæ egeſtatis. Enimvero vacabat inopum labor non ſibimet ſolum, ſed aliis quoque in ſcriptitandis libris, erantque parabiles omnino res, minimique impendii, calamus, charta, atramentum. Nam de mediocritate opulentiæ, idcirco minus neceſſario dicendum, quod ferme ex æquo ſe ad utrumlibet habuerit. Sitque in hoc genere judicii facienda æſtimatio à propiore longioreve receſſu ab opulentia. Sed quid? an pudendum aut illiberale erat calami officium homini locupleti? Fuſi, ſtamina, acus deceant ſexum fœmineum. Scriptio vero, præſertim bella & elegans, viro decora eſt, omni ordini, ætati, profeſſioni conveniens. Quanto vero honeſtius tempus illud, quod ſibi vindicant alea, teſſerulæ, diſcus, convivationes, datur ſcriptioni. Quin audeo affirmare, poſtquam exercitium illud honeſtum ſcribendi in cœnobiis ceſſavit, ſuperventu videlicet Chalcographiæ, fervor monaſticæ diſciplinæ

ſeſe

ſeſe remiſit, ſtudium religionis, prope eſt, ut dicam, refrixit. Non, quod ego locem fundamentum aliquod religionis in ſcriptione (foret enim illud dementiæ.) Sed quia erat vice honeſti diverticuli ſcriptio ipſa, ſi quando forte animus ad illicitas cogitationes deflueret. Siquidem *Otia dant vitia.* Et certe gliſcente licentia morum, rebusque (ut fit) in pejus inclinantibus, quicquid eo aliquid momenti adfert, magnum ad ſtruendam perniciem exiſtimari & poteſt, & debet. Præterea ſcribebat quondam etiam Paterfamilias aliquis libros, poſteris ſuis relicturus, non ſolum argumentum ſtudii & pietatis erga ſe, verum etiam exemplum & incitamentum induſtriæ, gratamque ſui recordationem, id quod emtio quoque librorum, ſed neſcio, an pari efficacia, præſtabat. Et re vera, quid ad æmulationem paternæ aviæque virtutis potentius, quid dulcius aut amabilius homini ad ſtudium doctrinæ virtutisque contendenti, quam cernere manum parentum majorumve ſuorum? intueri induſtriam, videre priſtinam fidem & diligentiam erga ſe in procurandis inſtrumentis ſtudiorum? Sed enim quanto in pretio & dignitate olim fuerint libri ſcripti, evidenter declaratur in libro *Pandectarum Juris*, Titulo *de ſuppellectile legata* l. *ſupellectilis*, quo loco Prætor negat, *libros ipſos venire in cenſum & appellationem ſupellectilis legata, quin etiam thecæ & ſcrinia librorum in eandem*

dem recipiuntur immunitatem. Tantus olim favor fuit legum in familiam frugi, deditamque doctrinæ ſtudiis. Tanta cura aſtruendi hæredibus optimum theſaurum domeſticum, tanta aſſervandi tuendique. Tantum denique ſtudium reſtringendæ conditionis illius in legata ſupellectile, ne relictæ poſteritati auferretur inſtrumentum ſtudiorum; hæredi adimeretur commoditas diſcendi; domus ſpoliaretur, quaſi perpetuo ornamento. Jam vero conſideremus & intueamur etiam ductus & formas ſcriptionum. Annon pulcherrima res eſt jucundiſſimumque oculis ſpectaculum, cernere mundos ſpecioſosque characteres, maxime deſcriptos in membranis, quales adhuc alicubi ſuperſunt; videre capitales notas litterarum alterne puniceo, cœlioque diſtinctas colore; quasdam etiam auro inſignes atque decoras, adjectis interdum parergis, cum ipſa propemodum laude pictorum certantibus? Verum ſtatuebatur libris ſcriptis magnum pretium. At quid tum? quando nihil aut parum damni accipiebatur à poſſeſſore, ſi forte de precio ſub haſta decideretur. Adde illud quoque, fieri potuiſſe, & quidem probabile videri factum, majorem adhibitam fuiſſe in diſcendo operam, quo pretio graviore conſtabat ſcriptorum emtio librorum. Nam ita fere cum ingeniis moribusque comparatum noſtris eſt, ut perire nobis nollemus fructum utilitatem-

temque rerum charo foro emtarum. Sed quid tandem? An vero levem olim curam diligentiamque fuiſſe putabimus juvandæ levandæque penuriæ vulgaris, quo modis omnibus propagaretur multiplicareturque fructus ſtudiorum? Quo quidem in genere inſtituti, ſtudii, honoris, laudis, ſi priſca revocentur, præcipuas fere laudes *Roma* obtinuit, erectis, exſtructis, dotatis munificentiſſime Bibliothecis publicis. Refert *Suetonius Tranquillus*, à Cæſare *Octavio Auguſto* magnis ſumptibus conſtructam Bibliothecam: itemque *Domitianum* Cæſarem abſumtis incendio Bibliothecis aliam quandam impenſiſſimi operis curaviſſe exſtrui, miſſis Alexandriam, qui ſcriptores librorum conducerent. Idem quoque de *Hadriano* Cæſare meminit *Ælius Spartianus*. Et memoratur à *Plinio* lib. 7. Nat. hiſt factum *Aſinii Pollionis*, qui de manubiis publice ex hoſtibus relatis, publicam item conſtrui curaviſſet Bibliothecam. Sed & à *M. Varrone* quoque altera Romæ conſtituta Bibliotheca locupletiſſima. Quin exteris inſuper populis ditioni imperioque ſuo ſubjectis Roma Bibliothecas curavit impartiendas, ne conſortes facti Romani nominis atque imperii, exſortes manerent doctrinæ, artium, humanitatis. Oſtenſumque nominatim ejus tantæ benificentiæ liberalitatisqe exemplum in Regulis Africæ capta *Carthagine*, uti eſt apud eundem *Plinium* lib.

18.

18. natur. hiſt. Sed & in ſubſequentia quoque tempora, recepta videlicet religione chriſtiana, tanta eſt laus extenſa, commemorantque hiſtoriæ, quendam *Anaſtaſium Bibliothecarium* Romanæ Eccleſiæ, illum qui ſtudio hortationeque *Caroli* III. Cæſ. (nam in hujus tempora incidit) multa quædam laudeque digniſſima opera dediſſet, ac inprimis *Dionyſii Areopagitæ* librum hierarchiæ cæleſtis e Græco ſermone à ſe in latinum translatum itemque hiſtoriam divorum ad eam usque ætatem. Secutus hunc ſæculorum aliquot intervallo *Nicolaus Quintus*, Pontif. Max. copioſiſſimam pulcherrimamque Romæ bibliothecam, cognomento *Vaticanam*, comparavit, multis aureorum millibus inſumtis. Amator ille ſummus doctrinæ ſtudiorumque eſt habitus, ipſe quoque doctiſſimus. Conſimilem nacta laudem domus illuſtris Mediceorum à principe ejus gentis *Laurentio*, ædificata dotataque magnificentiſſime Florentiæ Bibliotheca in cœnobio *D. Marci* Ordinis Prædicatorum. Sed ne duntaxat meminerimus noſtrorum, inter exteras quoque gentes plurimum retulit laudis *Demetrius Phalereus* Rhetor & princeps, ſenator in regia *Ptolomæi Philadelphi*, qui ad quinquaginta librorum millia (ſicuti de ipſo proditum reliquit *Joſephus* libro duodecimo Antiquitatum Judaicarum) regiis auſpiciis & ductu in Bibliothecam illam convexerat. Et *Pamphilus Cæ-*

ſarienſis conquiſitis undecumque libris, hactenus fama celebratiſſimam Cæſareæ Paleſtinæ Bibliothecam conſtituerat, ſuaquemet manu magnam partem *Origenis* voluminum conſcripſerat, quæ tamen immenſa leguntur fuiſſe, pæne ut fidem ſuperet narratio: ut interim uno verbo percurramus omnes omnium locorum bibliothecas, publicis deſtinatas uſibus. Quæ omnia a me allata eo valere cupio, ut perſuaſum omnibus jam ſit, beneficentia ſupremi numinis, nunquam neque defuiſſe, neque defuturam fuiſſe hominibus, tum voluntatem, tum facultatem, ſtudia literarum augendi amplificandique, ne beneficium atque laudem hujus compendii in unica ac ſola reponendum putemus Chalcographia, neve etiam tanti apud nos ſit exiſtimatio annonæ levioris in emendis libris, quin & pretio & caritati perpetuo remedia ſuffectura fuiſſe intelligamus.

Tranſeo nunc ad illud beneficium Chalcographiæ, ultimo loco ſuperius numeratum, quia nimirum evexit amplificavitque plurimorum ſcriptorum nomina, gloriamque illuſtravit. Hic primum illud confirmo, tantundem fere gloriæ conciliari ſcriptori cuicunque, quantum dignitatis auctoritatisque quæritur ſcriptis. Quod ſi ſolius evulgationis propagationisque fuerat beneficium famæ largiendæ amplificandæque, poterat unusquisque etiam obſcuriſſimus ſcriptor

cla-

claritatem nominis conſequi. Sed ſit in rebus mortalium juſtiſſima quadam æquitate judiciorum, ut meritis virtutum tenore ferme pari præmia reſpondeant honorum: ut verum agnoſcamus vetus illud *Catonis* elogium, quem vel fugientem continuo ſecutam gloriam ferunt. Tanta profecto vis eſt eximiorum præſtantiumque facinorum. *Vulgaria*, preſſa, humilia, oculos multitudinis ad breve forte tempus in ſe convertant, puta commendatione alicujus novitatis aut inſuetudinis. *Grandia*, ampla, ſublimia, ut magnam de ſe admirationem concitare, ita diutiſſime ſunt placere apta. Quocirca qui umbram effugere vult mortalitatis, qui clarus æternusque haberi cupit, iisdem, quibus optimi olim ſcriptores, veſtigiis ingrediatur neceſſe eſt; multa legerit, multa audierit, multa obſervarit, ad ſcribendum venerit artis præceptis imbutus, etiam muneribus naturæ, ſi fieri poſſit, inſtructus. Absque iis enim elegans forte aliquis & diſertus fuit, decus & amplitudinem oratoris retinere nequiit. Nam Chalcographiæ, ceu internuntio cuidam, velle fidere, committereque nomen ad poſteritatem transmittendum, nec interim munus ſcriptoris legitimi explere, hominis eſt vanum conatum ſuſcipientis, atque levitatem & intemperantiam ingenii ſui prodentis. Quod ſi forte fortuna, tum per notitiam librorum, tum per otium, liceret

recenſere univerſum illud genus ſcriptorum ab initio creati orbis, quanta ſe offerret turba inutilium? Certe claritatem, quam illi à ſcriptis monumentis non accepere, fruſtra peterent à Chalcographia, ut modo cunctis ſæculis duraviſſet; & tamen in tanta multitudine libros conſcribentium, laudati illaudatique iuxta, patronos & vindices ſibi ſemper quæſiere contra adverſantium ſtudia & voces. Cæterum, cauſa non valente, parum ſolet prodeſſe actio defenſioque patroni. Quot, inquam, libelli, quum alibi, tum vero in Germania impreſſi, famam, quam ſibi conciliare quæſierant, minime invenerunt? Quantus numerus ſcriptorum etiam vulgo probatorum deſiit haberi in pretio? Pretio dixi, imo vero recordatione, tantum abeſt, uti honeſtam gratamque illi commemorationem nominis ſui poſteris reliquerint. *Perſius* & *Martialis*, feſtivi ambo poetæ, alquoties precantur ſcriptis ſuis æternitatem, ne integumenta atque involucra fiant rerum in tabernis venalium. Itaque alter Satyra prima, ingenioſe ſua diſſimulata perſona, ſcribere ſe ſignificat, quæ cedro putat digna, nec ſcombros metuentia, nec thus: Alter vero, eandem ſecutus ſententiam, patronum etiam ſibi quærit. Sunt autem ii *Martialis* verſus libro epigrammatum tertio, ad *Fauſtinum*:

Cu-

Cujus vis fieri libelle munus?
Feſtina tibi vindicem parare,
Ne nigram cito raptus in culinam,
Cordyllas madida tegas papyro,
Vel thuris piperisque ſis cucullus,
Fauſtini *fugis in ſinum, ſapiſti.*

Itemque l. 4. ad *Apollinarem*, civem Romanum:

Si vis auribus Atticis probari,
Exhortor moneoque te, libelle,
Ut docto placeas Apollinari,
Nil exactius eruditiusque eſt.
Sed nec candidius benigniusque.
Si te pectore, ſi te tenebit ore,
Nec ronchos metues malignorum,
Nec ſcombris tunicas dabis moleſtas;
Si damnaverit, ad ſalariorum
Curras ſcrinia protinus licebit,
Inverſa pueris arande charta.

Uterque ſcriptor argute quidem, ſi ſerio; feſtiviter etiam & eleganter, ſi per jocum eſt deprecatus oblivionem & interitum, molitusque æternitatem operi. Quanta illis, jocorum dicam, an indignitatis materia conceſſa, quantos carminibus ſuis riſus conciiſſent, ſiquidem per tempora frequentatæ Chalcographiæ vixiſſent, conſpecta videlicet tanta inſolentia, ambitione, arrogantia tot ineptiſſimorum ſcriptorum, quot noſtra tempora dederunt; Quanquam quid malus aut etiam vernaculus ſcriptor aliquis, opem æternitatis ſibi poſcat à præſidiis auxiliisve

externis, præſertim fretus mala cauſa argumentove non probabili, quum contra optimi quandoque ſcriptores, omni deſtituti patrocinio potentiorum, imo oppugnati interdum, nihil prorſus amiſerint de exiſtimatione autoritateque ſua. Tantum abeſt, ut benefactrix illa chalcographia ſcilicet aliquid poſſit gloriæ amplitudinisque conferre. Refert *Suetonius Tranquillus*, C. *Caligulam* Cæſarem *Homeri* opera memoriamque abolere voluiſſe, *Platonis* prætenta ſententia, qui e ſua Republica genus poetarum omnino exturbaviſſet; *Virgilii* quin etiam & *Livii* Libros imaginesque de bibliothecis tollere annixus, quod alterum minimi ingenii judiciique diceret, alterum verboſum nimium. An vero idcirco aliquid de auctoritate celebritateque tantorum virorum imminutum. An vero idcirco etiam parcius lectus eſt *Livius*, quia ſubſcribens *Caligulæ Fabius Quinctilianus*, quamvis acerrimus ſcriptor, *Patavinitatem* in Livio notavit, quo novo atque à primo *Fabio* efficto nomine intelligi cenſeo redundantiam & copiam, à fertilitate ubertateque agri Patavini. Quin & gallinas Patavinas, ut olim aliquis poëtarum de craſſitudine obeſitateque laudavit, ita hodie quoque vulgus celebrat Italorum. Tanta ſoli rerumque omnium Patavii felicitas. Profecto nec *Caligulæ*, nec *Fabii* acutæ facundiæ quicquam licuit injuriæ in nomen *Livii*, quo minus il-

la-

labefactum hactenus ſteterit ſtetq; perpetuo. Sed & *Hadrianus* Cæſar, referente *Ælio Spartiano*, in nomen *Virgilii* & *Ciceronis* fuit injurius, dum hunc poſthabet *Catoni*, illum *Ennio*. Et *Macrobius* quoque, ſi recte expendatur, itidem prægravat *Virgilium* calumnia. Verum horum auctoritatem atque ſententiam ſequentes omnes ætates facile expugnavere, *Virgilio Ciceronique* merito loco dignitateque ſervata. Quid? annon etiam *Sabinianus* aliquis Pontifex Romanus una litura cogitaverat abolere relicta ſcriptorum monumenta anteceſſoris ſui *Gregorii*, cognomento *Magni*, ac prope erat, ut aboleviſſet, niſi auctoritate & interceſſione cujusdam *Petri Diaconi* tantum fuiſſet prohibitum nefas. Verum *Sabiniano* hiſtoriis ſcriptorum æterna conciliata ignominia à tentato ſaltem facinore, *Gregorii* nomen perpetuo illuſtre atque celebre. Omittemus jam citare multos alios cujusque generis ſcriptores brevitatis cauſa, quorum etſi obſtrepuiſſent famæ calumniæ æmulorum, tamen firma immobilisque perſtitit gloria, non illa quidem freta ſolo beneficio librorum multiplicationis, qualem imperiti rerum quidam forte à Chalcographia expectandam putavere, ſed fundamentis nixa veritatis, doctrinæ, facundiæ. Illud ſane in univerſum dixiſſe ſufficiat, tantum valere auctoritatem ſemel partæ, ſolidæ perfectæque gloriæ, ut plus interdum referat, quis

quid, quam quid quis dixerit ſcripſeritve. Multæ referuntur laudes variæ conſummatæque doctrinæ de M. *Varrone* à multis ſcriptoribus. Attamen uno illo de re ruſtica edito libello non tantum admirationis mihi *Varro* injecit, & eſt alioquin digniſſimus admiratione, quantum excitavit accenditque deſiderium amiſſorum *Varronis* librorum, ſola prædicatione *Ciceronis* initio diſputationum Academicarum, plusque partum eſt *Varroni* veræ laudis à magnifico *Ciceronis* præconio, quam ab illo relicto fragmento operum, haud tamen nunquam pœnitendo. Tanti ſcilicet eſt laudari à laudato viro, non autem diffundi quaquaverſum exemplaria à Chalcographo. Sed enim in media diſputatione hac noſtra, quaſi minante non nihil adverſa prœlii fortuna, pedem referre incipio, cenſeoque quadam ex parte chalcographiæ officium commodare ſtudiis litterarum olim potuiſſe, quippe ab interitu vindicata multa opera fuiſſent, ſi non alio, ſaltem exemplarium multiplicationis beneficio. Verum id damni abunde ſolatur & compenſat ſuperſtes adhuc bonorum copia librorum, quibus plene diſcendis vix ſatis multum ſuppetat otii atque temporis. Sed neque ſi quid boni advexit chalcographia, id nos ullo modo ſupprimendum diſſimulandumve ducimus, neque nos etiam tam ſumus aut inconſiderantes in penſitandis acceptis muneribus,

aut

aut ingrati in agnoſcendis, quin ſi quid unquam ſumus nominis aut gratiæ ſcribendo conſecuti, illud referendum putemus officio chalcographiæ. Significamus autem inprimis dolere nos tam opportunum inventum, quorundam improbitate, petulantia, libidine ad pravos illicitosque converſum uſus. Et profecto dum rem ipſam diligentius mecum pertracto, venit in mentem laudari Germaniam ipſam à duobus ingenioſis inventis: ſed quibus cupiditas atque ambitio hominum plurimum ſit abuſa: alterum eſt librorum impreſſionis, alterum fundendarum bellicarum machinarum, quæ *Bombardæ* dicuntur. De machinis bellicis auctorem habeo, *Joannem Antonium Campanum*, ſic referentem oratione, habita Ratisbonæ apud Principes Germaniæ: *Inventæ apud vos quoque majores minoresque bombardæ, quæ non modo rumpi urbium muros, ſed cœlum etiam quati potuiſſe docuerunt, ut non ſolum bellatores ſemper fuiſſe acerrimi, ſed inſtrumentorum quoque bellicorum inventores ſubtiliſſimi videamini.* Hæc ille: quibus quid quantumve ſit tribuendum, tua ſit, Lector, æſtimatio. Quanquam de pravo damnabilique uſu machinarum bellicarum Germania minimum ſit accuſanda, ſintque potius in culpa maritimi quidam populi, qui contra jus gentium decretaque majorum, rei nobis neceſſariæ debitæque uſum fecere barbaris impiisque gentibus communem, navigiis ſuis exportando.

Chalcographiæ autem depravatum uſum & corruptelam multi magna ex parte attribuunt Germaniæ. Etenim, exorta apud nos nimium quam vehementi contentione ſuper Religione communi, in diverſa, ut aſſolet, itum eſt ſtudia, laxatisque paulatim frenis licentiæ, nullus fuit modus aut finis invicem convitiandi, acceptasque injurias retaliandi. Contemtaque poſtremo & proculcata auctoritate ſuperiorum ordinum, liberis cœptum debachari vocibus atque ſcriptis; in Principes magiſtratusque ipſos, atque hic ſervitum gratificatumque ſtudio prurientium aurium. Etenim eſt illud commune mortalibus vitium, (neque enim juvat diſſimulare) ut pronis auribus accipiantur maledicta convitiaque in alios jactata. Verum leviſſima res foret contentio verborum, & habet hæc animi libido ſuam quoque ſatietatem, ſua faſtidia; paulatim vero non libere minus & audacter, quam promiſcue pronunciatum de placitis religionis, atque hic fere diligens ſedulaque inventa chalcographiæ opera in committendis prelo qualibuscunque ſententiis atque cogitationibus, honeſta turpibus, bona malis, utilia commixta inutilibus, invicem gloriam dedecusque mutavere, eo plerumque relato ſtudio, ut laus aliqua ſcriptori, voluptas lectori, typographo utilitas quæreretur.

Dictum hactenus à nobis de commodis & incommodis chalcographiæ, quantum ingenio

nio & ratione conſequi potuimus, nimia tamen vitata ſuperſtitione, probatumque ſatis confido, haud æquales populari perſuaſione utilitates à chalcographia proveniſſe, factumque, ut commoda fructusque ipſius ab incommodis atque detrimentis præponderentur. Nunc fortaſſe ſibi cupiat aliquis à me monſtrari rationem & formam publicis malis medendi, neque id ſane improbe ac præter rationem, quod inutilis eſt morborum commemoratio atque indicatio, niſi continuo remediorum quoque opem adferamus. In quo ſane perparum nobis laborandum videtur, quod intelligamus magiſtratus ipſos tandem aliquando admonitos excitatosque de remediis afferendis, & quidem acriter cogitare, deſignatis ubique certis viris recognitioni edendorum librorum præfectis. Quanquam, ſi hactenus aut nondum ſatis exacta diligentia in recognoſcendis erratis, aut par dignaque pœna in plectendis peccatis fuiſſet adhibita, licebat tum quidem unicuique homini docto & ingenioſo facultatem ſcribendi ſuam conferre ad acuendam diligentiam ſedulitatemque ſuperiorum ordinum; propterea quod ipſa mole malorum, inſtar violentæ inundationis, citius prope obruti fueramus, quam advenientem vim ſenſiſſemus. Quodſi unicuique privato civi datur actio ex interdicto adverſus præſumentem ædificare immittereve tignum in loca publica, præterita aucto-

ctoritate ſuperiori, uti eſt in *Pandect.* Titul. *Ne quid in loco publ. itinereve* l. *Prator*; quod hoc pacto publicis privatisque rebus pariter conſulatur, habeatque quisque civis tantum juris ad prohibendum, quantum ad obtinendum. Quidni? certatim quisque operam ſuam conferat ad arcendam licentiam & improbitatem referendi cujusque generis ſcripta in monumenta publica, quibus non ſit data auctoritas à ſupremo magiſtratu? Niſi forte minus hic peccati periculique ineſſe putamus, quam in urbanis ædificiis, aut à ſolo excitandis, aut ulterius proferendis. Quanquam magnæ alicujus vaſtæque urbis nihilo viæ publicæ forte reddantur anguſtiores, aut incommodiores habitationes ab occupatione modica areæ alicujus, &, ſi utique oporteat, facilis ſit demolitio operis. Libellus autem aliquis, pravam contagioſamque diſſipans doctrinam, magnam ſæpe peſtem ingeniis intulit quidem vix delebilem. Nolo jam multa dicere de *libellis famoſis* hactenus per Germaniam ſine fine ſparſis, diverſo exemplo ab illis uſurus, quum illi nihil non ſibi permiſerint, inſtructiſſimi videlicet ſtudiis atque artibus, meliori cuique maledicendi. Tacebo item de imaginibus, quas, infamandi nominis honorisque alieni ſtudio, officinæ librariæ infinitas emiſere. Enimvero ſcriptis an pictis notis oſtendatur contumelia, nihil intereſt, niſi quod in ſymbolis imaginum plus aliquid ineſſe argutæ

gutæ ſcurrilitatis ſolet, tum vero major inibi apparet ſignificatio animi ad nocendum parati, dum ſenſus ingenii peritis imperitisque litterarum aperitur. Poſſent multa in hanc partem dici, verum nobis ſatis erit, rem ipſam quaſi digito deſignatam, ut tanta indignitate uno momento ante oculos poſita, jam unusquisque pro ſua prudentia intelligat, quam male promerita chalcographia fuerit de vetere opinione modeſtiæ gravitatisque Germaniæ, jampridem apud exteros populos nonnihil concuſſa atque labefactata, de tam promiſcua libellorum figurarumque impreſſione, una nota levitatis intemperantiæque totam ſimul nationem aſpergente. Summa tandem ſit ſcriptionis iſtius noſtræ. Si ſalvam, ſi quietam, ſi tranquillam cupimus Remp. Chriſtianam, prorſus eſſe reſtringendam coërcendamque licentiam officinarum typographicarum. Deinde adhibendum delectum atque diligentiam, ne bona pro malis, inutilia pro utilibus ſubjiciantur. Maxime autem cenſeo reprimendam improbitatem libellorum maledicorum. Quum enim privatæ contentiones & rixæ omnes inimicæ ſint charitati, tum vero, publicis conſignatæ monumentis, contumeliæ. Illic forte ſubitario impetu animi delinquitur, hic perpetua quodammodo ultio expetitur. Illas ſubſecuta ſtatim reconciliatio deleat, exſtinguatque oblivio, has fere ſempiterna veſtigia offenſionum comitantur.

At

At vero mirum & multis fortaſſe incredibile, quantum hac in parte jam inde peccatum in Germania paſſim fuerit, in quo tu merito dubitare mecum poſſis, major ne talium maledicorum ſcriptorum veſania fuerit,an ſtupor? Veſania, volentium impotentiam furoremque ſuum videri fidem, pietatem, zelum; ſtupor, aliorum de ſe judicia aut non intelligentium, aut negligentium. Etenim nemo fere eſt paulo acrioris ingenii, atque judicii, qui non intelligat famoſis libellis id præcipue agi ad hoſtibus Evangelii, ut preſſos pondere famæ iniquioris Patronos veritatis, omnibus. ſpolient ornamentis dignitatis atque auctoritatis. Adverſus vero hanc tantam fraudem, vafriciem, malignitatem majori quadam vi reſiſtendum eſt tibi imprimis, Cæſar Auguſte invictiſſime. Compeſcuiſti paulo ante furorem & inſolentiam turbulentarum concionum; proximum dehinc eſt, ac neſcio an factu etiam facilius, ut rabiem & maledicentiam quoque prohibeas famoſorum libellorum. Hoc enim pacto publicis rationibus optime conſules. Sed & tuis quoque, Cæſar Auguſte invictiſſime. Nam etſi multa abs te ſumma cum animi magnitudine, æquitate, juſtitia, ſapientia, fortitudine, felicitate adminiſtrata geſtaque commemorantur. Adhiberi etiam ſociam conſiliis actionibusque tuis, clementiam & manſuetudinem, tam

bo-

bonis omnibus jucundum, quam tibi Cæſar, ſit glorioſum. Tamen in tanta immenſitate rerum, laude, amore, admiratione digniſſimarum, ſubinde aliquid quærere volet invidia, quod exagitet & arguat. Tametſi & animo, & virtute tua, cœlo jam pœne coæquata, non eſt quod ad inanes ſuſurros invidorum quicquam moveare. Quæ quamvis ita ſint, & capitale inſuper habeatur, lædi quoquo modo Cæſ. Majeſt. famoſis libellis; Tamen erit ſapientiæ & bonitatis tuæ quoque, Cæſar Auguſte invictiſſime, eorum etiam innocentiam ab injuriis & calumniis æmulorum tueri ſervareque, quorum hactenus eſt fide, conſilio, doctrina veritas Catholica propugnata atque defenſa. Quod ita demum fieri poſſe, meo judicio videtur: Si auctor eris corrigendis caſtigandisque quam primum librariis officinis. Etenim nemo usquam maledicus ſcriptor nervos ingenii ad nocendum intendet, telave depromet convitiorum, ſi deerit jaculator chalcographus. Ille autem tam copioſus chalcographorum numerus Germanorum, toti forte ſuffecturus orbi terrarum, ad paucos velim redigatur. Pauci chalcographi univerſi ſerviunt Galliæ, pauciores Italiæ, pauciſſimi Hiſpaniæ. Certæ quædam nationes, nullum omnino habentes, utuntur ſaltem aliunde importatis libris. Ad quid igitur nobis tanta turba chalcographorum?

In

In magna multitudine promtius frequentiusque fere delinquitur. Paucitas ipſa expoſita obſervationi. Ergo qui aſſumendi forte erunt ad munus imprimendorum librorum, ſint tam doctrina quam moribus famaque probati viri; ut ſicuti ex propoſito peccare nollent, ita per errorem & imprudentiam nequeant quoque. Iidem privilegio Cæſareo etiam inauctorentur. Quibusdam etiam immunitatibus ſupra plebem conſpicui honeſtentur. Et ſi ita liceat, hæreditarium jus in ſua quaque maneat familia imprimendorum librorum: Sitque tandem par ferme conditio Chalcographorum cum fabris monetarum; ut in quorum jus munusque irruendi, facinus piaculare habeatur, ultimo dignum ſupplicio. Et ut finem quandoque faciam, hiſce tandem rationibus atque formis à me deſcriptis, in meliorem forte ſtatum respublica reponeretur. Etenim niſi remotis offenſionum ſcandalorumve impedimentis, fruſtra ſperantur pax & conſenſio animorum. Poſtremo ſic ſtatuo confirmoque, tantum acceſſurum fructus, ſplendoris, ornamentorum, commodorum ad ſtudia litterarum, quantum fuerit demtum de licentia & audacia pravorum ſcriptorum atq; Chalcographorum.

VJ 1 1514 1 7